

SAGVNTVM

PAPELES DEL LABORATORIO DE ARQUEOLOGÍA
DE VALENCIA

Extra - 18

2016

L'AVINGUDA D'ESPANYA, 3 (EIVISSA)

UN TALLER PÚNIC DE PRODUCCIÓ CERÀMICA

Ceràmiques engalbades púnico-hel·lenístiques d'Eivissa

FRANCESC-XAVIER DUARTE MARTÍNEZ

(amb la col·laboració d'Enrique Díes Cusí
i Consuelo Matamoros de Villa)

VNIVERSITATĀ VALÈNCIA

FACULTAT DE GEOGRAFIA I HISTÒRIA

**Departament de Prehistòria,
Arqueologia i Història Antiga**

SAGVNTVM. Papeles del Laboratorio de Arqueología de Valencia

Extra-18

2016

Informació i intercanvis:

Departament de Prehistòria, Arqueologia i Història Antiga
Facultat de Geografia i Història
Av. Blasco Ibáñez, 28 - 46010 València (Espanya)
Fax: (+34) 96 3983887
Dep.prehistoria.i.arqueologia@uv.es

Subscripció i vendes:

PUV-Servei de Publicacions de la Universitat de València
C. Arts Gràfiques, 13 - 46010 València
Publicacions@uv.es

Consulta on-line: <http://ojs.uv.es/index.php/saguntum>

© Universitat de València

Departament de Prehistòria, Arqueologia i Història Antiga
Facultat de Geografia i Història

Disseny i maquetació: Lluís Molina Balaguer i Francisc-Xavier Duarte Martínez

Imprimeix: LAIMPRESSA

I.S.S.N. impremta: 2253-7295

I.S.S.N. *on line*: 2254-0512

Títol Clau: SAGVNTVM

Títol abreujat: SAGVNTVM

Dipòsit Legal: V-841-1995

L'edició d'aquest volum ha estat finançada amb fons procedents del projecte "Cerdeña e Ibiza: la organización rural en época púnica" (HAR 2012-32488) del Ministerio de Economía y Competitividad, amb fons FEDER

Il·lustració de la portada: Proposta d'interpretació en perspectiva de la terrisseria de l'avinguda d'Espanya, 3 d'Eivissa (per E. Díes Cusí)

*A Milagros Llinares Moltó (Cocentaina, 1927-Alcoi, 1986),
ens vorem allà dalt!*

*A tots aquells que lluiten per
normalitzar la nostra llengua,
especialment, entre els xiquets i xiquetes*

I a Martí i Júlia

PRÒLEG	13
Carlos Gómez Bellard	
INTRODUCCIÓ	15
PRESENTACIÓ	15
LÍMITS	15
METODOLOGIA	15
REDACCIÓ	15
ESTRUCTURA	16
NOTA SOBRE L'EDICIÓ DEL PRESENT TREBALL	16
PRIMERA PART: EL CONTEXT DE LA INTERVENCIÓ (L'EIVISSA PÚNICA)	17
I.1. BREU HISTÒRIA DE LA INTERVENCIÓ A EIVISSA	17
I.1.1. Les excavacions ordinàries fins el 1987	18
I.1.2. Les prospeccions encetades arran el 1988	18
I.1.3. L'arqueologia urbana d'urgència	19
I.1.4. L'arqueologia d'urgència de les grans infraestructures	20
I.2. L'ARQUEOLOGIA A LA CIUTAT D'EIVISSA	20
I.2.1. Metodologies i tècniques emprades	20
I.2.2. Límits de les intervencions i interpretacions	20
I.1.3. El context arqueològic i la topografia de la ciutat púnica	22
<i>Eivissa fenícia</i> (s. VII aC-VI aC)	22
<i>Eivissa púnica</i> (s. VI aC-II aC)	22
<i>Eivissa romana</i> (a partir del s. II aC)	23
SEGONA PART: LA INTERVENCIÓ. L'AVINGUDA D'ESPANYA, 3 (UN TALLER PRODUCTOR DE TERRISSA)	25
II.1. LA INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA	25
II.1.1. Excavació	25
<i>Motivació</i>	25
<i>Localització del solar</i>	25
<i>Les rases mecàniques</i>	27
<i>La sectorització</i>	28
<i>Les cales</i>	28
II.2. ESTRATIGRAFIA I ESTRUCTURES	29
II.1.1. Cala I	29
II.2.2. Ampliació Cala I (al Sud de la Cala I)	30
II.2.3. Segona ampliació Cala I (al Nord de la Cala I)	30
II.2.4. Cala II	30
II.2.5. Cala III	32
II.2.6. Ampliació Cala III (al Nord de la Cala III)	32
II.2.7. Ampliació Cala III (a l'Oest de la Cala III)	32
II.2.8. Cala IV	32
II.2.9. Ampliació de la Cala IV (al Nord de la Cala IV)	32
II.3. MATERIALS	34
II.3.1. Materials recuperats	34
<i>Restes òssies animals</i>	35

<i>Malacofauna</i>	35
<i>Restes òssies humanes</i>	35
<i>Restes metal·lúrgiques</i>	37
<i>Numismàtics</i>	37
<i>Vidre</i>	37
<i>Material petri</i>	37
<i>Elements de terrissa no arquitectònics</i>	37
<i>Elements arquitectònics en general</i>	39
II.3.2. L'estudi del material i la seua fiabilitat estratigràfica	39
II.3.3. Els materials ceràmics	39
<i>Nivells no púnics</i>	41
<i>Sobre Sòl 3 (ss3)</i>	41
<i>Nivell 3</i>	41
<i>Nivell 3/4 (bossada 4a)</i>	41
<i>Nivell 4</i>	41
<i>Nivell 5</i>	42
<i>Nivell 6</i>	42
<i>Troballes descontextualitzades</i>	42
II.3.4. L'estudi ceràmic de R. González Villaescusa	43
II.3.5. L'estudi numismàtic de C. Matamoros de Villa	43
II.4. EVIDÈNCIES PRODUCTIVES I INTERPRETACIÓ	44
II.4.1. Introducció	44
II.4.2. Evidències materials	44
II.4.3. Evidències estructurals	45
II.4.4. Evidències estratigràfiques	45
II.5. OBTENCIÓ DE RECURSOS I MATÈRIES PRIMERES	46
II.5.1. Aigua	46
II.5.2. Combustible	46
II.5.3. Argila	47
II.5.4. Força de treball	47
 TERCERA PART: CERÀMICA ENGALBADA	
PÚNICO-HEL·LENÍSTICA D'EIVISSA	49
III.1. LA TRIA DEL MATERIAL ESTUDIAT	49
III.2. HISTORIOGRAFIA	49
III.3. CERÀMIQUES ENGALBADES PÚNICO-HEL·LENÍSTIQUES D'EIVISSA (ENG)	51
III.4. METODOLOGIA D'ESTUDI DEL MATERIAL	53
III.5. DEFINICIÓ TÈCNICA DEL MATERIAL	56
III.6. CERÀMIQUES ENGALBADES PÚNICO-HEL·LENÍSTIQUES D'EIVISSA (ENG) ANOMENADES "IMITACIONS ÀTIQUES" (FERNÁNDEZ I GRANADOS, 1980)	58
III.6.1. Formes	59
<i>Tipus 2.1.a (Fernández i Granados, 1980: 16-17)</i>	59
<i>Tipus 2.1.b (Fernández i Granados, 1980: 17-18)</i>	59
<i>Tipus 2.4 (Fernández i Granados, 1980: 24-30) [s'inclouen com a ENG V-2 a o b]</i>	61
<i>Tipus 2.5 (Fernández i Granados, 1980: 29-32) [s'inclouen com a ENG V-2 a o b]</i>	61
<i>Tipus 2.6 (Fernández i Granados, 1980: 30-39)</i>	61
<i>Tipus 2.6.d (Fernández i Granados, 1980: 38)</i>	61
<i>Tipus 2.6.e (Fernández i Granados, 1980: 38-39)</i>	61
<i>Tipus 2.6.f (Fernández i Granados, 1980: 39-41)</i>	62
<i>Sense determinar</i>	62
III.7. CERÀMIQUES ENGALBADES PÚNICO-HEL·LENÍSTIQUES D'EIVISSA (ENG). FORMES	63
III.7.1. Plats (ENG. I)	63
<i>ENG. I-1a (Pérez Ballester, en premsa)</i>	63
<i>ENG. I-2 (Pérez Ballester, en premsa)</i>	65
<i>ENG. I-3 (Pérez Ballester, en premsa)</i>	70
<i>Plato de borde simple (p.b.s.) (Niveau de Villedary, 2000a: 57-58)</i>	71

III.7.2. Pàteres (ENG. II)	71
<i>ENG. II-1a (Pérez Ballester, en premsa)</i>	71
<i>ENG. II-4 (Pérez Ballester, en premsa)</i>	73
III.7.3. Bols	73
III.7.3.1. Bols profunds	73
<i>ENG. III-1 (Pérez Ballester, en premsa)</i>	74
<i>ENG. III-4 (Pérez Ballester, en premsa)</i>	75
III.7.3.2. Bols poc profunds	76
<i>ENG. IV-1a (Pérez Ballester, en premsa)</i>	76
<i>ENG. IV-1b (Pérez Ballester, en premsa)</i>	80
III.7.3.3. Bols amples poc profunds (ENG. V)	81
<i>ENG. V-1a i b (Pérez Ballester, en premsa)</i>	81
<i>ENG. V-2a i b (Pérez Ballester, en premsa)</i>	85
<i>ENG. V-3 (Pérez Ballester, en premsa)</i>	87
<i>ENG. V-4 (Pérez Ballester, en premsa)</i>	88
<i>Cuenca carenado ebusitano (c.c.eb.)</i>	88
<i>Pròxim a sèrie F-2538 (Morel, 1981)</i>	88
III.7.4. Altres	89
<i>ENG. VI-2 (Pérez Ballester, en premsa)</i>	89
<i>Llàntia (Pérez Ballester i Gómez Bellard, 2009: 59-60)</i>	90
<i>Botellallècit</i>	91
<i>Proper a bol convex de vora acanalada o 3.1.3.5 de sa Caleta (Ramon, 1999)</i>	91
III.7.5. Bases	92
III.8. CERÀMIQUES ENGALBADES PÚNICO-HEL·LENÍSTIQUES D'EIVISSA (ENG). DECORACIONS	93
III.8.1. Roseta aïllada	94
<i>Cinc pètals</i>	94
<i>Huit pètals</i>	94
<i>Tretze pètals</i>	94
<i>Nombre de pètals indeterminable</i>	94
<i>Cinc pètals i estams (sobre plat)</i>	96
<i>Cinc pètals i estams (sobre bol)</i>	96
<i>Pètals triangulars i estams</i>	96
<i>Estampilla emmarcada en rombe</i>	96
III.8.2. Palmeta aïllada	96
<i>Fulles esquematitzades</i>	96
III.8.3. Combinació de palmetes	97
<i>Tres palmetes radials sobre cartel·la geomètrica ovalada</i>	97
<i>Tres palmetes radials sobre cartel·la fisonada</i>	97
<i>Quatre palmetes en creu</i>	97
III.8.4. Combinació de palmetes amb roseta central	97
<i>Quatre? palmetes en creu amb roseta central</i>	97
<i>Quatre? palmetes en creu amb roseta central</i>	97
III.8.5. Estampilla intel·ligible	98
III.9. LA CRONOLOGIA	98
QUARTA PART: EL CONTEXT TERRISSER EBUSITÀ (ARQUEOLOGIA DE LA PRODUCCIÓ)	103
IV.1. LOCALITZACIÓ SUBURBANA DE L'ÀREA PRODUCTORA DE TERRISSA PUNICOEBUSITANA	103
IV.1.1. El barri terrisser d'ybšm	103
IV.1.2. Terminologia: polígon, barri, sector	107
IV.1.3. El binomi econòmic camp-ciutat	108
IV.2. LA PRODUCCIÓ CERÀMICA	109
IV.2.1. El cicle de la ceràmica. Funcionament d'un taller	109
IV.2.2. Algunes implicacions productives	112
IV.2.3. Algunes implicacions econòmiques i socials	112
IV.2.4. El cas de Cadis, un sector terrisser púnic ben conegut	113

CONCLUSIONS	117
BIBLIOGRAFIA	123
ANNEX 1: ANÀLISI I JUSTIFICACIÓ DE LA PROPOSTA D'INTERPRETACIÓ	
ARQUITECTÒNICA DE L'EDIFICI	129
Per Enrique Díes Cusí	
ELEMENTS URBANÍSTICS	129
ELEMENTS CONSTRUCTIUS	130
PROPOSTA D'INTERPRETACIÓ	131
BIBLIOGRAFIA	132
ANNEX 2: INVENTARI DE LES CERÀMIQUES ENGALBADES	
PÚNICO-HEL·LENÍSTIQUES	133
Per Consuelo Matamoros de Villa i Francesc-Xavier Duarte Martínez	
LÀMINES	175
LLISTAT DE PARTICIPANTS EN L'EXCAVACIÓ	199

He de reconèixer que m'envaeix l'emoció mentre escric aquestes línies de presentació de l'excel·lent estudi que Francesc Duarte (Xesco) ha realitzat d'una de les excavacions que l'equip de l'aleshores *Museo Arqueológico de Ibiza* portà a terme a la ciutat d'Eivissa, ja fa gairebé trenta-cinc anys. No només pel temps transcorregut, sinó pel que va significar per a mi. Per aquesta darrera raó, pense que cal explicar el context en què es va desenvolupar, independentment dels aspectes tècnics que l'autor exposa perfectament al capítol II.

Al mes de juny de 1981 em vaig llicenciar a la Universitat de València. I de seguida, gràcies al recolzament de Jordi H. Fernández, vaig incorporar-me a la plantilla del Museu, per tal de col·laborar modestament en les darreres tasques de muntatge de l'exposició permanent del Museu Monogràfic del Puig des Molins. Alhora, podia avançar en la redacció de la meua tesi de llicenciatura, que precisament tractava sobre les excavacions que José María Mañá va escometre en 1946 a l'emblemàtic jaciment illenc. Poc després, a l'octubre, es va enderrocar l'edifici de l'avinguda d'Espanya 3 de la ciutat amb l'objectiu d'aixecar la nova seu de Correus. Davant de l'oportunitat que se'ns brindava, el director del Museu va fer les oportunes gestions, i com que es tractava d'una obra "oficial", no sols va aconseguir que es permetera la realització de la intervenció, sinó que l'empresa es comprometé a aportar una màquina excavadora i dos peons. La primera, va servir de poc; però l'ajuda dels dos peons va resultar fonamental: eren el cos de l'equip.

Així, doncs, tots tres ens vàrem disposar a veure què podia fer-se. Durant el transcurs de les excavacions vàrem comptar amb l'ajut desinteressat de diferents persones en alguns moments puntuals i, és de justícia, després d'aquest llarg retard de tres dècades, donar les gràcies, especialment a Rosa Gurrea Barricarte, que allí, com jo mateix, va tindre el seu "baptisme de foc". Fou, al capdavall, una àrdua tasca que ens va fer aprendre moltíssim i que d'alguna manera serví perquè als següents anys, almenys fins al desastre que va suposar la destrucció del famós solar de Can Partit, el Museu fora el centre de referència per a la salvaguarda del patrimoni arqueològic de la ciutat, que tants canvis urbanístics estava (i encara segueix) coneixent.

No és, però, aquest el lloc per estendre's. Amb el gran retard adés assenyalat, veu finalment la llum la memòria quasi completa de l'excavació de l'Avinguda d'Espanya, 3, i sols em resta per agrair de nou a tots els companys que hi varen col·laborar.

Carlos Gómez Bellard.

La Canyada (València), maig 2016

PRESENTACIÓ

El present treball comprèn l'estudi d'una excavació i la presentació de part dels seus materials arqueològics i, per tant, ajuda a completar el panorama arqueològic de la ciutat d'Eivissa i dels materials ceràmics punico-ebusitans allí produïts.

LÍMITS

Així, aquests són els punts bàsics que tractem:

- Presentació, estudi i interpretació de l'excavació del solar de l'avinguda d'Espanya, 3 (de la qual ja es presentaren alguns resultats: Fernández, Gómez i Gurrea, 1983; Matamoros, 1989; Díes i Matamoros, 1991; González, 1990).
- Estudi del material d'una de les produccions ceràmiques allí realitzades (les ceràmiques engalbades púnico-hel·lenístiques d'Eivissa, on inclouem les anomenades imitacions àtiques que presenten la mateixa tècnica).
- Contextualització d'aquest taller respecte del context ebusità i púnic en general.

No tractarem, però, la seua comercialització a partir de la distribució insular, peninsular i mediterrània de la producció ceràmica estudiada. Tot i que aquest aspecte és fonamental per tal d'entendre les implicacions econòmiques no productives, la gran dispersió arqueològica del conjunt de materials d'imitació aconsella un buidatge bibliogràfic exhaustiu, tasca que va més enllà de l'objectiu principal del present treball.

Així doncs, al capdavant, la importància d'aquest escrit rau en l'aportació de noves dades sobre una de les produccions d'aquest taller fent especial tractament a l'estudi interpretatiu de les estructures descobertes i documentades.

METODOLOGIA

Per tractar tots aquests aspectes, la metodologia emprada ha estat la següent:

- Recerca bibliogràfica per conèixer l'arqueologia urbana ebusitana desenvolupada als darrers anys, acostament a les implicacions socials (econòmiques i productives) i culturals de tot allò que suposa la producció de terrissa a l'Eivissa púnica i, en darrer lloc, tractament de l'estat de la qüestió de la producció ceràmica que hem estudiat.
- Presentació de l'excavació desenvolupada al solar que ens ocupa en tot allò que pertoca, afecta o està relacionat amb la producció de ceràmica, així mateix, també es presenta una de les produccions ceràmiques elaborades al taller.
- Anàlisi de totes aqueixes variables per entendre el context al qual es desenvolupa el nostre taller.

REDACCIÓ

El text que ara es presenta és una relectura i adaptació per a la publicació del Treball d'Investigació de Tercer Cicle que s'acabà de redactar durant el setembre de 2005. Aquell text inicial fou aprovat pel tribunal format pels aleshores membres del Departament de

Prehistòria i Arqueologia de la Universitat de València (Doctor Enrique Díes Cusí, Doctora Consuelo Mata Parreño i Doctor José Pérez Ballester).

La direcció del mateix, 2001-05, fou realitzada pel Doctor Carlos Gómez Bellard (Universitat de València).

Gairebé tot el treball de classificació i bona part del dibuix de material fou realitzat per Consuelo Matamoros de Villa que molt amablement tingué a bé prestar-me aquest material perquè poguera tenir un poc del llarg esforç ja realitzat. Per tant, és de justícia assenyalar, que gran part de l'estudi de materials és obra seua. Tanmateix això, la classificació tipològica fou revisada o definida baix criteris tipològics actuals i no els que es coneixien fa 30 anys. Gran part de la informació estratigràfica i estructural de la mateixa s'ha elaborat a partir de la interpretació del diari de camp i d'alguns dels croquis i fotos realitzats sobre el solar. Gràcies a la informació recollida per un dels seus excavadors, C. Gómez Bellard, ha estat possible de fer una interpretació estratigràfica que, pensem, és correcta¹. Per tant, podríem dir que la interpretació realitzada és la valoració de les explicacions i notes del diari dels excavadors del solar i la nostra pròpia.

ESTRUCTURA

Hem aglutinat tot allò tractat a l'escrit en quatre blocs (sense comptar amb aquesta introducció). El present apartat, la introducció, conforma la part inicial del treball. És una presentació del mateix on es tracten alguns aspectes metodològics, límits del treball i altres aspectes de la redacció del mateix.

Primer fem un breu i sintètic repàs a la història de la investigació i la topografia urbana de la ciutat púnica. El segon bloc tracta la presentació de la intervenció arqueològica de l'avinguda de Espanya, 3 de la ciutat d'Eivissa, és a dir, l'excavació, metodologia i resultats estratigràfics i estructurals i, per altra banda, s'hi realitza una introducció a les restes materials recuperades. També assenyalarem les evidències productives detectades i, en darrer lloc, les possibles vies de captació dels recursos necessaris.

Al següent bloc, s'estudia un dels conjunts ceràmics recuperats. Pel que fa al darrer bloc, aquest analitza, breument, el conjunt d'implicacions socials, econòmiques,

tecnològiques, urbanes... de la producció de terrissa al món de tradició fenopúnica per tal de veure com s'articulen aquestes dins del context terrisser punicoebusità on, per altra banda, es desenvolupa la producció ceràmica del nostre taller.

El treball finalitza amb la presentació de les conclusions.

Val a assenyalar, en darrer lloc, les col·laboracions rebudes per al present treball. Per una banda la ja avançada de C. Matamoros per a l'inventari (annex 2) i, per l'altra, la reconstrucció gràfica i interpretació de les estructures aparegudes, per part d'E. Díes (annex 1).

NOTA SOBRE L'EDICIÓ DEL PRESENT TREBALL

En darrer lloc, volem advertir al lector que el present treball, amb les diferències òbvies pel pas del temps, va estar proposat per a la seua publicació dins de la col·lecció de *Treballs del Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera* allà per l'any 2007. Inicialment va estar acceptat i, per motius que no vénen al cas, finalment no va estar publicat.

És per eixa raó que, a algunes publicacions, pot aparèixer la següent referència bibliogràfica:

DUARTE MARTÍNEZ, F.-X. e. p.: *L'avinguda d'Espanya, 3 (Eivissa). Un taller púnic de producció ceràmica*. TMAEF, Eivissa.

Potser fou eixe el moment en què l'estudi es presentava més fresc, al caliu de l'eclosió investigadora que al respecte de les produccions de vernís negre del *Círculo del Estrecho* es venien produint. En aquell temps feia ja alguns anys que veníem col·laborant amb C. Gómez Bellard i J. Pérez Ballester en l'anàlisi i identificació de la producció ceràmica que ací ens ocupa, les Imitacions Àtiques (IA) i les Ceràmiques Engalbades Púnico-hel·lenístiques d'Eivissa (ENG).

Val a dir que ara mirem d'esmenar aquell esforç gratuït amb la present publicació en la revista SAGVNTVM-PLAV.

¹ Tenim coneixement de l'existència d'un segon diari elaborat, amb caràcter personal, per R. Gurrea Barriarte a la Cala II.

PRIMERA PART: EL CONTEXT DE LA INTERVENCIÓ (L'EIVISSA PÚNICA)

I.1. BREU HISTÒRIA DE LA INVESTIGACIÓ A EIVISSA

Fou l'any 1966² quan la nouvinguda directora del *Museo Arqueológico de Ibiza*, Mª José Almagro Gorbea, realitzà la primera intervenció arqueològica de salvament, modernament dita d'urgència. Considerem que amb aquest fet, es va encetar una nova etapa dins de l'arqueologia eivissenca.

Fins aleshores, la totalitat d'intervencions, excavacions, reglades o promogudes per associacions d'aficionats o erudits en la matèria, s'havien realitzat sense l'objectiu de rescatar cap element de naturalesa arqueològica que perillara, era pur col·leccionisme de peces. Tanmateix, i per fer honor a la veritat, només un dels directors del susdit museu havia actuat, o ho havia intentat fer, per tal d'evitar l'espoliació que patia la necròpoli del Puig des Molins.

No serà fins a les primeres intervencions de la dècada dels setanta sobre els hàbitats rurals púnics quan, juntament amb la puntera urgència d'Almagro Gorbea, es done un viratge dins de la investigació púnica a Eivissa. El Puig des Molins (Figura 1), sobre el qual A. Vives y Escudero tenia drets d'exploració directa i en exclusivitat (vegeu les picabaralles entre ell i C. Roman y

Ferrer; Fernández, 1992: 22), havia proporcionat la majoria dels materials arqueològics de l'Illa. Només es realitzaven actuacions a la necròpoli urbana de l'antiga ciutat púnica d'*ybšm* (*Aiboshim* o *Ibosim*) i a les nombroses necròpolis rurals de la resta del territori insular (principalment al sector sud-occidental, com es pot observar al mapa publicat a Tarradell i Font de Tarradell, 2000: 24). També, però, i des de molt aviat, la *Sociedad Arqueológica Ebusitana* (fundada en 1903), realitzava excavacions als santuaris púnics d'illa Plana i la cova des Culleram (Cuieram o Cuiram) amb els mateixos objectius que els resseguits als cementiris arqueològics rurals, el nodriment del fons de la societat o de les vitrines del museu. Roman, per exemple, arriba a reconèixer que detectava les seues necròpolis a partir de la suposició del lloc d'assentament de l'hàbitat de les "granges" púniques que, sense proposar-s'ho, moltes vegades troba al seu afany de localitzar les susdites necròpolis rurals. Açò ho fa a partir de l'excavació de grans trinxeres o rases al voltant de les concentracions ceràmiques superficials que, segons ell, delaten l'existència de l'hàbitat i, "un poquet més enllà (a uns 50 metres)", és on sol trobar els hipogeus i fosses (Tarradell i Font de Tarradell, 2000: 2 i ss).

L'arribada de l'any 1982 suposa un canvi de rumb, per dos motius:

- Es realitza l'excavació de can Sorà: aquest jaciment, que havia sofert el buidatge de la seua necròpoli al 1917, veu com s'enceten els treballs a l'hàbitat rural que generà la necròpoli (intervenció dirigida per J. Ramon Torres).

² A aquest capítol, però, no farem un repàs de tota la història de la investigació arqueològica pitiüsa, car pensem que es tractaria de refondre tota una sèrie de capítols dedicats a aquesta mateixa matèria (Tarradell i Font, 1975: 11-35; Fernández, 1992: 19-56 i altres), que han estat treballats d'una manera més acurada i encertada del que faríem ací.

- Alhora, s'inicia la negociació per tal d'intervenir a l'hàbitat rural de can Corda; aquest tràmit es perllongarà fins el 1986, any en què C. Gómez Bellard i R. Gurrea Barricarte enceten llur excavació.

Les intervencions arqueològiques continuen al Puig des Molins, ara amb criteris del moment i vocació més científica que museogràfica. Aquest fet, juntament amb aquella intervenció aïllada dels seixanta i les noves urgències que comencen a produir-se entre 1977 i 1981 pel desenvolupament urbà del pla de Vila cap al Puig des Molins (excavació a l'avinguda d'Espanya, 34 anys 1977 i 1979; recuperació de materials a l'avinguda d'Espanya, 20 any 1978; excavació a l'avinguda d'Espanya, 33 any 1980 i la nostra intervenció al 1981), possibilitaran l'acostament al *modus vivendi* i *modus operandi* dels antics eivissencs. L'anàlisi del món feniciopúnic exclusivament a partir de l'estudi de l'àmbit religiós (necròpolis i santuaris), resta, definitivament, superat.

És a partir d'aquest punt, quan sí mirarem de realitzar una breu aproximació a l'estat de la qüestió, amb la gestació de les noves possibilitats que per a l'arqueologia eivissenca es plantegen (hem seguit fonamentalment a Fernández i Costa, 2000: 1519-1526):

- Les excavacions ordinàries fins el 1987;
- Les prospeccions encetades arran el 1988;
- Les noves possibilitats que es deriven de les urgències (especialment al pla de Vila).

I.1.1. Les excavacions ordinàries fins el 1987

A banda de les intervencions al Puig des Molins que, amb intermitència, han arribat fins a hores d'ara, la primera empenta pel que fa a les excavacions ordinàries, fou només possible per al cas del jaciment de cronologia fenícia de sa Caleta.

Aquest fou excavat entre 1985 i 1995 per J. Ramon Torres, amb campanyes sense interrupció. L'investigador confirmà l'existència de nivells d'ocupació que, cronològicament, foren portats als moments de la fundació de la ciutat segons les fonts clàssiques, *ca* 654 aC.

Uns altres casos d'intervenció, com els de les excavacions dels hàbitat rurals de can Corda, can Sorà i can Fita, es veieren afectats per esdeveniments *extracientífics*.

Així, el jaciment de can Corda (Sant Josep), al qual ja al 1981 s'havia intentat excavar, fou intervingut al voltant d'un 50% de la seua extensió en campanyes realitzades entre 1986 i 1988 (Puig, Díes i Gómez, 2004).

Dins d'aqueixa conjuntura, l'investigador eivissenc, J. Ramon Torres, havia encetat l'estudi de l'hàbitat de ses païsses de Cala d'Hort (can Sorà, Sant Josep) al 1982, que comptarà, com ja s'ha assenyalat, amb intervencions successives, fins la seua total excavació.

Per la seua banda, Ricardo González Villaescusa, realitzà una excavació el 1988 a l'assentament rural de can Fita (Santa Eulària des Riu).

També hi hagué lloc per continuar l'estudi cultural d'Eivissa, a banda d'altres jaciments excavats amb anterioritat (necròpolis rurals i intervencions sobre santuaris, es Cuieram 1907, Illa Plana, 1907 i 1908, i altres). Així es tornà a actuar, per exemple, sobre can Pis i es Cuieram, i s'aplicaren noves tècniques, com ara la prospecció electromagnètica a Illa Plana (1988).

Per tot açò, podem asseverar que durant aqueixos moments, estaven donant-se les condicions adients per al treball de diversos equips d'investigadors arreu l'Illa amb la voluntat de tractar els temes que aleshores començaven a ser discutits: major coneixement dels materials i llur adscripció cronològica, acostament a la topografia urbana de la ciutat d'Eivissa, confirmació de la inexistència de poblacions preferències a l'Illa i noves valoracions dels elements religiosos.

I.1.2. Les prospeccions encetades arran el 1988

L'ampliació del marc competencial autonòmic en matèria de cultura, suposà un canvi a la política patrimonial desenvolupada fins aleshores. S'aturaren les excavacions i es donà pas a la realització de cartes arqueològiques a partir de la recerca bibliogràfica i la comprovació física de l'existència efectiva dels jaciments ressenyats als inventaris. Alhora, es realitzaven prospeccions de camp amb l'objectiu d'obtenir la carta arqueològica més exacta possible de l'àmbit balearic.

Només se subvencionaren intervencions de salvament, per motius obvis, i l'excavació que des de 1985, venia efectuant-se a sa Caleta (gràcies al patrocini del Consell Insular).

L'any 1989, es realitzà una prospecció geoarqueològica arreu les costes eivissenques (Schulz i Maass-Lindemann, 1997) on el principal resultat fou la definició aproximada de l'antiga línia de costa.

Eixe mateix any, s'encetà el programa de prospeccions a les Pitiüses. Aquest va finalitzar el 1992. El treball

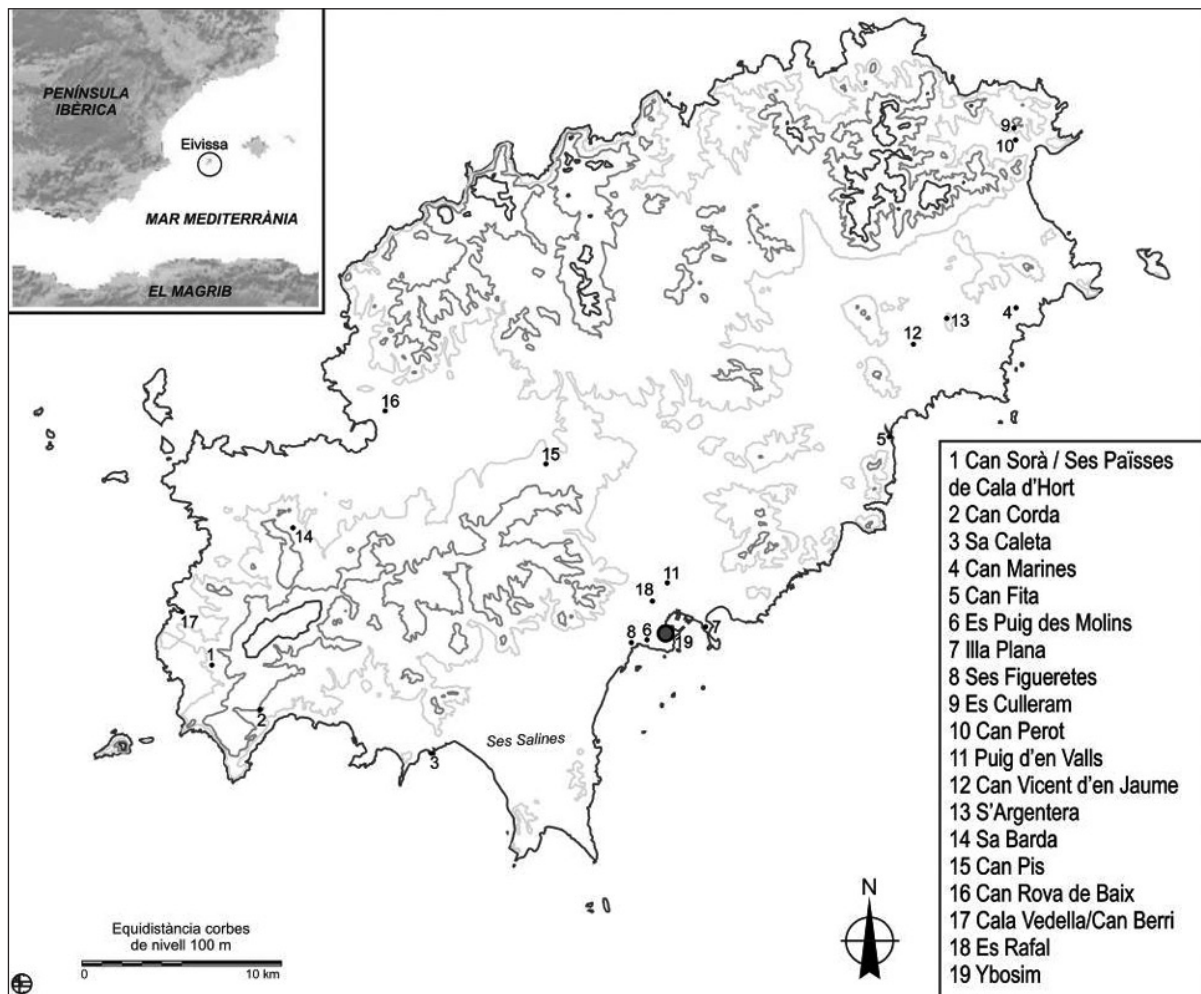

Figura 1: Mapa de l'illa d'Eivissa amb els principals jaciments citats al text (elaboració d'E. Díes Cusi).

constatà la ràpida desaparició dels jaciments rurals que, de mica en mica, anaven sent afectats per la pressió urbanística, especialment al cas d'Eivissa. A nivell global, es deduí que hi havia una intensa ocupació del medi rural púnic que caldria avaluar en futures investigacions.

Així es pogué corroborar amb les prospeccions realitzades per la Universitat de València i el Consell Insular d'Eivissa i Formentera al llarg de tres campanyes, 2001-2003, a sa Cala, Morna i es Figueral.

1.1.3. L'arqueologia urbana d'urgència

L'arqueologia urbana de la ciutat d'Eivissa té dos àmbits bàsics d'actuació. La zona a intramurs anomenada,

Dalt Vila, i els voltants septentrionals del Puig des Molins ja, al pla de Vila i, per tant, a extramurs de la fortificació que contindria l'hàbitat púnic, que pensem és el principal.

El Puig des Molins es troba protegit per la llei ja des de la II República. Les intervencions que allí es desenvolupen tenen caràcter ordinari (tanmateix, els límits de la mateixa necròpoli es troben ja dins de l'àrea edificada del nord del puig).

A partir de les darreries dels setanta del segle passat, es realitzen excavacions al subsòl del Puig de Vila, a Dalt Vila on es detecten estructures del s. IV aC i materials descontextualitzats del s. VI aC (Gómez Bellard, 2002: 108) i, especialment, a l'Eixample (amb les diferents intervencions de J. Ramon).

Posteriorment, 1981, s'efectuà una de les primeres actuacions d'urgència al pla de Vila, es tracta de l'avinguda d'Espanya, 3, intervenció que protagonitza el nostre treball.

Una vegada encetada la dinàmica patrimonial de realitzar intervencions d'urgència sobre aquells elements que puguen estar en perill, ja siga a les àrees urbanes o rurals, altres projectes de caire científic han anat consolidant les bases d'una normalitat investigadora molt influenciada, encara, per canvis polítics al Consell Insular. Projectes com l'estudi de la producció de porpra a partir del *murex* (dirigits per Carmen Alfaro Giner i Benjamí Costa Ribas), uns dels tòpics que feu coneguts als fenicis durant l'època clàssica, o l'estudi evolutiu del medi rural des d'època púnica fins a l'abandonament del medi rural (dirigit per Carlos Gómez Bellard i Vicent Marí Costa) i les investigacions de J. Ramon a l'àmbit urbà, permeten ampliar el conjunt arqueològic de l'Illa.

Amb aquesta nova empenta de les primeries de la present dècada, sembla que s'inverteix la dinàmica a la que J. Fernández i B. Costa veien abocada l'arqueologia ebusitana (2000: 1524) i que, per la seua claredat, ens hem permès de reproduir ací:

En primer lugar, teniendo en cuenta que el papel que realiza la Universidad en Ibiza es prácticamente nulo y que el Museo Arqueológico no dispone de presupuestos específicos ni de medios materiales y humanos propios que sean suficientes, si la administración pública competente en la materia no invierte en investigación, desarrollando una política adecuada y aportando los medios que la hagan posible, no habrá resultados de calidad. Hoy por hoy, la obtención de conocimientos sobre el pasado no puede basarse en el azar de las intervenciones de urgencia, ni en trayectorias individuales, ni en esfuerzos personales –por loables que éstos sean-, ni en la mayor o menor genialidad de los investigadores.

L'arqueologia feniciopúnica és la que porta el pes únic de la investigació a l'Illa fins la realització de les primeres actuacions d'urgència, on obligatòriament s'han de documentar altres períodes històrics. Amb anterioritat havien existit troballes d'altres èpoques, però, aquestes eren anecdòtiques dins de la recerca d'enterraments al Puig dels Molins.

I.1.4. L'arqueologia d'urgència de les grans infraestructures

El desenvolupament recent d'importantes obres civils lineals (carreteres i línies elèctriques) i l'ocupació de grans àrees rurals per part de superfícies comercials, ha possibilitat la documentació d'importantes jaciments a l'àmbit extraurbà gràcies a l'aplicació de vigilància arqueològica durant treballs constructius.

Amb açò, s'obri una nova possibilitat per tal de confirmar, entre altres, la singularitat del barri terrisser durant el període púnic

Sabem de l'aparició de tallers productors de ceràmica de cronologies més recents a la nostra, però, caldrà parar atenció a la probable publicació dels resultats de tot aquest "munt" de novetats.

I.2. L'ARQUEOLOGIA A LA CIUTAT D'EIVISSA

I.2.1. Metodologies i tècniques emprades

Com ja es pogué comprovar anteriorment (vegeu apartat *I.1. Breu història de la investigació a Eivissa*), inicialment hi hagué un afany per la peça d'antiquari que, moltes vegades, era considerada com a propietat del descobridor. Així, especialment a les intervencions no urbanes realitzades arreu l'Illa, s'obviaren contextos domèstics, pobres en restes materials completes, i s'optà per l'excaució a les necròpolis rurals (també passà el mateix amb la del Puig des Molins) i santuaris coneguts.

Per metodologia entenien el moviment manual de terra amb colles d'operaris treballant a jornal. Tot i que a altres països, la metodologia arqueològica venia sent configurada com una disciplina històrica basada en la lectura estratigràfica a partir dels materials culturals que hi eren descoberts, ací els estrats eren la terra que calia retirar amb esforç com a pagament previ a l'obtenció de la desitjada peça.

L'arribada del sistema de documentació Harris, alhora que les primeres intervencions d'urgència, permeteren i obligaren a la realització d'una documentació més acurada.

I.2.2. Límits de les intervencions i interpretacions

La manca de regulació arqueològica fou profundament evidenciada amb el creixement turístic i econòmic de l'Illa. La construcció d'obres civils i habitatges particulars d'una manera descontrolada i

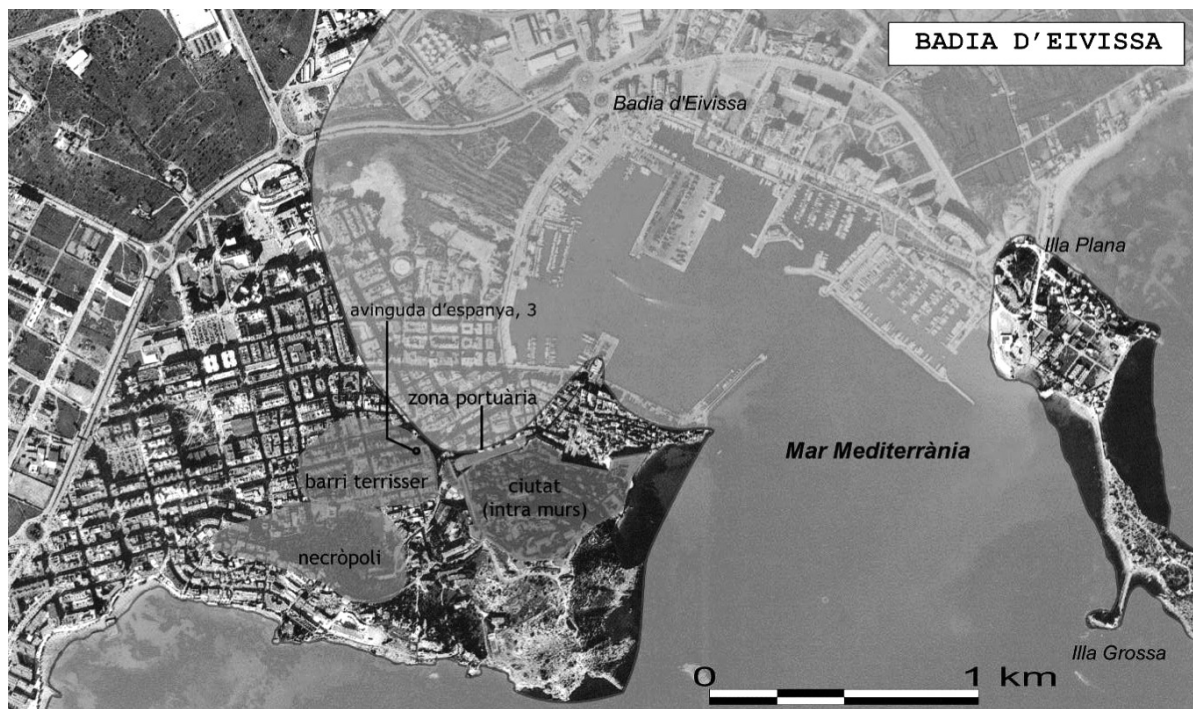

Figura 2: Línia de costa de la badia d'Eivissa en època feniciopúnica (a partir de Schulz i Maass-Lindemann, 1997).

massiva, especialment pel que fa al segon cas, ocasionà la desaparició de nombroses restes arqueològiques que havien restat protegides, per l'oblit, fins aleshores.

Al cas que ens ocupa, la ciutat d'Eivissa, fa un poc més de 35 anys que es desenvolupen tasques de vigilància arqueològica, de manera molt desigual, quasi personal i sense l'interès de les administracions. La normalització en l'aplicació de la llei autonòmica que protegeix el patrimoni arqueològic (1998) ha permès la realització d'intervencions arqueològiques en diferents solars urbans, així com a grans espais Dalt Vila. Recentment, la implantació d'aquest mateix criteri a les obres d'infraestructura civil, ha possibilitat la documentació d'importants jaciments arqueològics en l'àmbit rural (p.e. la vil·la púnicoromana i la necròpoli bizantina de la Subestació Elèctrica des Torrent, 2014).

Tot açò ha provocat que la investigació haja passat de comptar amb nombroses notícies sobre troballes, però, de les quals s'aconseguia poca informació arqueològica no material (de ceràmiques, monedes, exvots...), és a dir, contextual, a tenir intervencions

reglades, documentades i, algunes, publicades, en la seua totalitat. Els nous temps han possibilitat la superació de comentaris com els de J. H. Fernández (1992, vol. 2: 28) on es lamentava sobre les nombroses troballes arqueològiques, sempre molt limitades en la seua interpretació explicació; o els mateixos M. Tarradell i M. Font (1975: 78) que assenyalaven la necessitat de realitzar sondeigs a Dalt Vila si algun dia volíem saber com s'estructurava la ciutat púnica, donada la forta transformació que havia patit.

Per tant, com demostren algunes de les darreres intervencions al pla de Vila, la senzilla excavació d'un solar en extensió al carrer de Joan Planells (2003), pot suposar la documentació de diferents moments cronològics, culturals i, fins i tot, ha possibilitat la interpretació de la seua naturalesa. A aquesta, lluny de documentar només residus de cocció o notícies de construccions on tothom sabia que hi havia destruccions de forns de terrissa, es documentaren estructures d'un taller terrisser (forn, acumulacions d'argila decantada, abocadors i àrees de treball obertes: Esquembre *et al*, 2005).

Tot i això, encara restava inèdita una de les terrisseries conegudes i excavades des dels anys 80 del segle passat: el solar de l'avinguda d'Espanya número 3.

1.2.3. El context arqueològic i la topografia de la ciutat púnica

De primeres, assenyalarem que la totalitat del conjunt arqueològic del *-qart* ebusità es troba davall del nucli urbà actual (Figura 2). Aquest, com pareix obvi, supera en extensió les "ciutats" de les que és hereva. Especialment si tenim present que les àrees *extra mura* no són pròpiament considerades com a zones urbanes.

El nucli principal d'habitatge ha estat sempre al Puig de Vila, almenys fins l'expansió urbana del s. XX. Encara que sembla que també la Marina havia estat àrea residencial des del s. XIV. Altres indrets habitats que actualment han entrat dins de l'àmbit urbà, estigueren presumiblement sempre a extramurs. En definitiva, la superació del sistema defensiu actual i del d'aleshores, és recent.

A banda de l'expansió urbana, el paisatge també ha canviat bastant pel que fa als límits actuals de la costa. Aquest aspecte ja fou tractat per la investigació (Schulz i Maass-Lindemann, 1997)³ i és d'extrema importància perquè és un dels primers condicionaments que ens limiten el registre arqueològic.

Així, sembla que en els darrers 6.000 anys no hi ha hagut cap canvi significatiu de la línia de costa. La badia púnico-romana i, possiblement, també la d'època fenícia, comptava amb una línia de costa més endarrerida on la mar ocupava part de l'actual Eixample, el prat de ses Monges i Talamanca al nucli urbà, deixant separades de l'Illa principal, illa Plana i illa Grossa (ocupades ja en època púnica). La badia, però, inicià el seu procés de desaparició en època medieval per la degradació de la massa forestal de l'Illa amb la intensificació i repartiment de les terres de potencial agrícola, aquest fet suposà una reducció de la fondària de la mateixa. Inicialment, la badia començava als peus de l'esperó rocallós del Puig de Vila. Més al Nord s'hi localitzava el barri terrisser i entre aquest i la mar, el port (Gómez, 2002: plànol pàgina 109⁴). Les zones més properes a la platja s'ocuparen als segles III i II aC.

³ La informació geomorfològica que segueix està tret d'aquest treball.

⁴ La informació que conforma les següents línies sobre la sectorització arqueològica de la ciutat actual ha estat estreta de Gómez Bellard, 2002: 103-112 (tret que s'assenyale el contrari).

El lloc del seu assentament no fou arbitrari, és una gran badia on poden fondejar les naus protegint-se del vent predominant, amb un indret elevat sobre la costa que, alhora que controla el port, és defensable. A més a més, albira un *rerepaís* immediat de bones terres de conreu i altres matèries explotables (p.e., les salines); altres factories fenícies fundades per tota la Mediterrània, responien al mateix patró. Quina és, doncs, la distribució d'espais de la *ybšm* feniciopúnica al *Municipium Flavium Ebusus* romà? No tenim el mateix grau d'informació per a totes les èpoques, però, sembla que *grosso modo* es pot determinar així:

Eivissa fenícia (s. VII aC-VI aC)

Es tracta d'un primer assentament al jaciment de sa Caleta amb un possible establiment simultani, lleugerament posterior o hereu d'aquest primer, una vegada s'ha abandonat el primer, al Puig de Vila. És de suposar l'existència d'un port proper a l'actual que, per altra banda, és el lloc més apte. El motiu de la presència fenícia a l'Illa és purament comercial, dins de la dinàmica dels seus colonitzadors, els fenicis del migjorn andalús. Aquest període establirà les bases de la futura expansió econòmica sota l'òrbita cartaginesa. El Puig des Molins rep els primers enterraments.

Eivissa púnica (s. VI aC-II aC)

La punicització convertirà les Pitiüses, la *chora* ebusitana, en una productora de béns agrícoles de gran magnitud a partir del sistema típic cartaginès d'explo-tació intensiu del territori (Sáez, 2001: 93). L'urbanisme ja estaria força desenvolupat des dels primers moments al Puig de Vila, que conté l'hàbitat principal i està defensat per una murada. A aquest moment hi ha una continuïtat en la utilització al Puig des Molins, sense que el canvi de ritus funeraris (com es manifesta amb el gust pels hipogeus) provoque la desestimació del lloc tradicional d'enterrament. El sector terrisser ja està clarament conformat i va engrandint-se entre el s. V i l'arribada dels romans. Entre el Puig de Vila i l'àrea portuària hi apareixen residències a extramurs, possiblement relacionades amb la vida domèstica dels pescadors i mariners. S'instal·len santuaris a extramurs, però, prop de la capital. A nivell rural hi ha una progressiva ocupació i intensificació en l'explotació del camp (Gómez, 2003), algunes de les explotacions

se situen a l'extraradi de la ciutat. Durant la Segona Guerra Púnica, l'Illa gaudeix del seu clímax comercial, poc després de la desfeta de Cartago, la ciutat entra en un període de recessió econòmica que a nivell arqueològic ha pogut estar documentat per l'abandonament, per exemple, d'alguns tallers de producció de ceràmica.

Eivissa romana (a partir del s. II aC)

El canvi d'esfera política i, de mica en mica, cultural també suposà una alteració dins dels esquemes econòmics. L'economia i el sistema productiu romà segueix i aferma l'expansió de la República. La recessió econòmica a nivell del sector terrisser és farà evident. Poc després de la federació amb Roma, l'expansió urbana a extramurs es fa palesa, per exemple, amb l'ocupació i edificació de llars a l'antic sector terrisser que ara vorà reduïda llur extensió, encara que continuava produint ceràmica. En època altimperial, s'ha pogut constatar en recents excavacions al carrer de Joan Planells (Esquembre *et al*, 2005), l'aplicació d'un nou model urbà que suposa una reestructuració de la trama prèvia púnica.

Així, podem sectoritzar la ciutat púnica d'acord amb les següents zones:

La **ciutat** o àrea urbana a intramurs es localitza, insístitim, al damunt del Puig de Vila. Aquest està actualment coronat, quasi en la seua màxima extensió, per les defenses murals que a partir del s. XVI anaren sent construïdes per defendre-la d'atacs marítims i que, per altra banda, superaren el recinte de la medieval islàmica i cristiana. La murada de la ciutat de l'època púnica, que s'assenyala com de grans dimensions a algun text clàssic (Diodor, V, 16; aquesta cita és recollida per diversos investigadors actuals, entre ells Fernández, 1992, vol. 2: 27), no ha estat localitzada a hores d'ara. Interpretat l'antic recinte triple de defensa com a medieval, J. H. Fernández pensa que podria haver tingut algun antecedent púnic a part del seu traçat.

Sí, però, han estat documentades diverses estructures púniques, potser algunes de les grans cases assenyalsades també per l'autor clàssic, a l'interior del recinte defensiu modernista.

Les escasses intervencions arqueològiques realitzades al pla superior del Puig de Vila, han documentat materials a partir del s. VI i algunes estructures de

difícil interpretació⁵. Aquesta zona més alta ha estat identificada amb l'**acròpoli** per la troballa al s. XVII d'un possible temple (Fernández, 1992, vol. 2: 28). A més, si seguim la hipòtesi del mateix autor sobre l'origen de les murades, és lògic de pensar que a aquesta part més elevada, hi estiguera el centre administratiu i religiós. Tot i això, existeixen altres santuaris al voltant de la ciutat (com el d'illa Plana). Cap el vessant occidental apareix la necròpoli arcaica i una zona residencial tardopúnica.

La **necròpoli** ocupa gairebé tot el vessant septentrional del Puig des Molins. Es tracta d'una extensa àrea de gran densitat funerària amb nombrosos hipogeus i fosses. El puig es localitza a l'occident de la zona urbana emmurada, a l'altre costat de la depressió que el separa del Puig de Vila. Pel Nord-oest sembla haver estat documentat el seu límit arcaic, púnic i tardopúnic, al carrer de l'Arxiduc Lluís Salvador i el carrer de la Via Romana (Ramon, 1996: 80). Aquest proposa una superfície funerària mínima, per a època arcaica (necròpoli d'incineracions) d'uns 8.000 m². La seua extensió cap el pla, degué d'entrar en conflicte amb el sector terrisser, en plena expansió cap a la meitat del s. III (contràriament del que passa a Cartago i Útica; Lancel, 1994: 135).

El **barri terrisser** és als peus de la necròpoli, també al costat occidental de la depressió que separa el Puig de Vila del des Molins. Ocupa el pla de Vila i s'interposa entre la ciutat dels vius i la dels morts (fet també documentat a altres indrets fenopúnics⁶), sense arribar a l'antiga línia de costa. Es tracta d'una zona plana amb una sèrie d'indrets on s'ha documentat activitat terrissera. Aquesta zona té el seu clímax extensiu a la segona meitat del s. III. A partir de l'arribada de l'administrador romà,

⁵ A hores d'ara, les intervencions arqueològiques realitzades no han pogut trobar estructures arqueològiques que puguin ser endarrerides més enllà del s. IV. Així, E. Díes Cusí (comunicació personal) assenyala que de les intervencions que ell mateix realitzà al castell d'Eivissa (2000-02) no es pot demostrar, arqueològicament, l'ocupació de dalt Vila fins al s. III, ja en època púnica; per tant, proposa les immediacions del port com la zona de residència primerenca.

⁶ En general, a les ciutats de tradició feniciopúnica la necròpoli està separada de manera física de la zona habitada per un riu o braç de mar i es localitza a una vessant o a les immediacions d'un tossal (Fernández, 1992, vol. 2: 29).

l'activitat productora anirà disminuint fins fer-se testimonial i d'abastament local.

Entre l'actual port, potser no lluny de l'antic, i el Puig de la Vila, s'ha proposat l'existència d'un **barri de mariners/pescadors**, també per a aquells moments. Es tractaria d'un indret de residència de persones humils (no gosen de la defensa de les murades) on la seua activitat laboral estaria relacionada amb el traginar del port.

En darrer lloc tenim l'**àrea rural periurbana**, gran part d'aquesta hi està sota el casc urbà actual, que a l'època estaria un poc més enllà del sector terrisser i on s'hi localitzarien explotacions agràries (p.e., la des Palmer) o productives (ses Figueretes) possiblement relacionades amb la ciutat, donada la seua proximitat. La seua existència pot ser demostrada, per exemple, al setge fallit d'Escipió, el 217 (durant la Segona Guerra Púnica), l'únic botí que obté després de no haver aconseguit entrar a la ciutat és la depredació de les cases rurals dels voltants, segons Titus Livi (XII, 20, 17; cita també amb ample ressò bibliogràfic, ací a partir de Fernández, 1992, vol. 2: 27).

Quina seria l'extensió d'aquesta ciutat? Segons C. Gómez (2002: 111; 2009: 477), estariem parlant d'unes 17'5 ha distribuïdes de la següent manera:

- Part urbana *intra mura* : 6 ha.
- Sector terrissaire: 5 ha⁷.
- Necròpoli: 5 ha.
- Port: 1'5 ha.

La població calculada entre el s. VI i el s. II va des dels 2.500 als 5.000 habitants (sense incloure l'hàbitat rural), amb un màxim de població a la segona meitat del s. III (moment d'esplendor de l'Eivissa púnica).

Aquestes xifres, però, tampoc comptabilitzarien els terrissers que pogueren residir al costat del seu taller (per tractar aquesta qüestió vegeu l'apartat IV.2.2. *Algunes implicacions productives*).

En definitiva, tenim una delimitació bastant clara dels grans espais existents: ciutat intramurs, port i àrea portuària, cementiri i sector terrisser; només ens resta per conèixer com s'estructuren interiorment i quina era la seua trama i com s'organitzava administrativa, religiosa, productiva i domèsticament la ciutat. Les notícies que tenim solen ser bastant fragmentades.

---

⁷ Segurament, segons les darreres estimacions, serien unes 6 ha (comunicació personal d'E. Díes Cusí).

SEGONA PART: LA INTERVENCIÓ. L'AVINGUDA D'ESPANYA, 3 (UN TALLER PRODUCTOR DE TERRISSA)

II.1. LA INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA

II.1.1. Excavació

Motivació

La intervenció es desenvolupà a les darreries de 1981 (20 de novembre-18 de desembre), sobre el solar que havia adquirit la *Caja Postal* per tal d'ubicar la seu central a l'Illa (actualment és una sucursal del Banco Bilbao Vizcaya-Argentaria; Figura 3). L'actuació fou sol·licitada pel, aleshores, *Museo Arqueológico de Ibiza* (entitat dependent del Ministeri de Cultura), dins de la línia d'actuació de protecció del patrimoni històric de l'Illa que des de 1976 s'havia encetat. Tot i la voluntat del museu, no s'ha de menysprear la bona disposició de l'entitat pública que possibilità l'execució dels treballs i aportà els operaris (val a recordar que encara no s'havia promulgat la Llei del Patrimoni Històric Espanyol de 1985, que obligava a la realització d'intervencions arqueològiques quan hi existia la sospita de trobar restes arqueològiques, i que les competències, en matèria de treballs arqueològics, depenien de l'administració central).

La direcció fou compartida entre el director del museu, Jordi H. Fernández i dos recents llicenciats col·laboradors de la institució cultural, Carlos Gómez Bellard i Rosa Gurrea Barricarte. Fou una de les primeres actuacions d'urgència a Eivissa.

A banda dels arqueòlegs i col·laboradors del museu (J. Ramon, F. Bonet, E. i P. Retortillo), participaren dos peons pagats per la Caixa Postal. Aquests, en un principi, havien d'estar pocs dies. El dia 4 de desembre, l'entitat

bancària decidí que els operaris participarien durant dos setmanes més, açò possibilità, al capdavant, l'obertura en extensió del solar gràcies al canvi del plantejament inicial que ara consistiria en la màxima documentació possible mitjançant l'ampliació de cales.

Localització del solar

El solar amb quasi 100 m² de planta, té tendència rectangular i se situa al pla de Vila, eixample a extramurs de Dalt Vila, al número 3 de l'avinguda d'Espanya (Figura 4). Té com a límit septentrional l'avinguda d'Espanya, a orient limita amb el carreró actualment denominat passatge de Bartomeu Escandell Ribas (anteriorment era un apèndix de la via Púnica i així apareix grafiat a les figures 4 i 6), a migdia amb el solar que té accés per la via Púnica i a occident amb el número 5 de l'avinguda d'Espanya. S'aixeca uns 2 m sobre el nivell del mar. Al moment de la seua excavació, després de l'enrunament de l'edifici preexistent, no s'observaven desnivells significatius i, per tant, podem dir que la superfície del solar era plana. És de suposar que a l'època púnica hi actuaven una sèrie de factors externs (relacionats amb la línia de costa) que evitaven que la capa freàtica afectés a les estructures aleshores dempeus, les quals, a hores d'ara, continuaven capa freàtica avall per als nivells anteriors al segle IV-III aC.

Actualment el solar està ocupat per l'edifici que motivà la seua excavació. Les estructures arqueològiques foren arrasades segons les necessitats constructives del projecte d'execució d'obres. No coneixem la cota de fondària total assolida pels fonaments de l'actual edifici, però, és de suposar que els estrats arqueològics

Figura 3: Vista panoràmica de la cruïlla entre l'avinguda d'Espanya i el carrer de Joan Xicó (2014). Assenyaem la localització del solar, una vegada edificat.

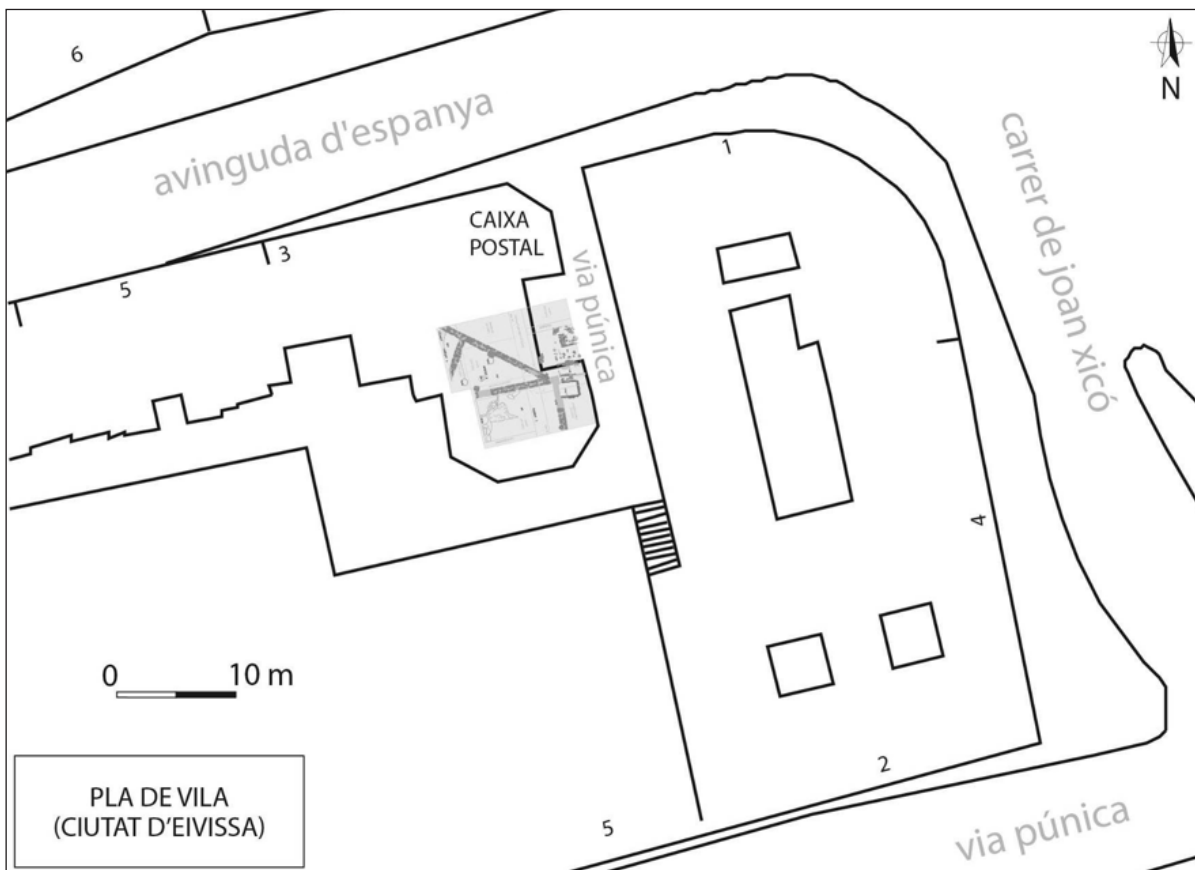

Figura 4: Ubicació del solar dins de la trama urbana actual.

Figura 5: Instantània presa durant l'excavació manual. Podem observar la rasa central, practicada mecànicament amb anterioritat (al primer plànol, a l'esquerra C. Gómez i a la dreta J. M^a. Retortillo) (Foto: *Diario de Ibiza*).

que no foren excavats per l'aparició del nivell freàtic, anteriors al s. IV aC, també desaparegueren per la mateixa circumstància.

Les rases mecàniques

Durant l'enderrocament de l'edifici preexistent, ja es documentà l'existència de nombrosos fragments ceràmics islàmics, romans i púnics. Açò, unit a les troballes arqueològiques realitzades al solar veí número 5-7 de la mateixa avinguda l'any 1979⁸ i a la bona predisposició de l'administració central, possibilitaren la intervenció.

Tot i això, encara no segurs de la possible troballa de restes arqueològiques, es realitzà una primera rasa transversal a l'eix major del solar (N-S) i pel seu centre (Figura 6), que s'anomena Rasa A (Rasa A₁ al tram Sud i Rasa A₂ al tram Nord). Aquesta fou practicada per una excavadora mecànica que deixà una trinxera d'entre 60 i 80 cm d'ample per uns 60/90 cm de fondària al llarg

de tot el solar. De la mateixa, es rescataren nombrosos fragments ceràmics de diverses èpoques, a partir del s. V aC fins als nostres dies. Durant aquesta tasca, també es remogueren estructures de formigó modernes.

Com a conseqüència de les pressions de l'empresa promotora, encara incrèdula, es practicà una segona rasa, Rasa B (Rasa B₁ al tram Est i Rasa B₂ al tram Oest), que amb sentit E-O creuava el solar també pel centre. Més troballes descontextualitzades foren generades d'aquestes remocions no estratigràfiques.

Observant els alçats dels talls de les rases (exactament al cantó que formen la Rasa A₂ i B₁) els excavadors s'adonaren que hi havia quatre nivells representats que podrien estendre's, de diferents maneres, arreu el solar. Segons el diari d'excavacions aquests eren:

- Nivell 1 (amb una grossària de 50 cm): terra grisca amb restes d'enderroc contemporani i ceràmica de diverses èpoques.
- Nivell 2 (amb una grossària de 30 cm): terra rogenca, espesa i molt banyada amb pedres menudes i ceràmica.

⁸ Vegeu el punt IV.1.1. *El barri terrisser d'ybšm*.

- Nivell 3 (amb 10/15 cm de grossària): estrat de potència escassa amb moltíssim ceràmica (presència de ceràmica romana).
- Nivell 4: terra groguenca afectada pel nivell freàtic, sense ceràmica encara.

Més endavant, aniria definint-se i matisant-se aquesta primera correcta observació respecte dels quatre nivells.

La sectorització

Una vegada el solar fou dividit en quatre espais separats per dues rases creuades, es va sectoritzar el mateix per tal de poder identificar més fàcilment les troballes que anaren a produir-se i, així, poder excavar les cales (sondeigs). Els sectors⁹ foren (Figura 6):

- Sector I al Sud-est del solar.
- Sector II al Sud-oest.
- Sector III al Nord-est.
- Sector IV al Nord-oest.

Després de la sectorització començaren els treballs d'excavació manual de les cales.

Les cales

Aquestes foren concebudes per tenir un registre acurat de tot el solar ja que, en un principi, hi havia un problema temporal i de personal per tal d'excavar en extensió la totalitat del solar. Com ja hem assenyalat, a partir del 4 de desembre es projectà l'excavació dels testimonis deixats entre les diferents cales.

El solar continuà dividit en quatre cales: I, II, III i IV. Per possibilitar el trànsit entre elles, es deixà sense excavar testimonis entre algunes cales (seguint les tècniques interpretatives de Wheeler¹⁰), al que s'afegien

els buits practicats per les rases. Així, les cales foren preconcebudes per aprofitar els avantatges trigonomètrics a l'hora de delimitar la superfície de la mateixa. Els testimonis també foren finalment excavats.

El solar, però, no fou buidat fins a nivells arqueològicament estèrils per l'aparició de la capa freàtica que dificultava, en gran mesura, el desenvolupament rigorós de l'extracció de sediment (car es feia impossible de delimitar estrats i de recuperar materials del fang). No obstant això, era evident que la potència estratigràfica de naturalesa arqueològica continuava terra endins. Així, les evidències arqueològiques anteriors al s. III aC, sobre el que es construeix el taller¹¹, no pogueren ser documentades, com sí a altres solars veïns al nostre cas, per exemple, del de l'avinguda d'Espanya-7, on es documentà activitat terrissera ja des del s. V (Matamoros, 1989: 268, seguint a Ramon, 1981: 59).

La documentació del registre arqueològic consistí en l'elaboració del corresponent diari de camp, la presa de fotografies i diapositives i la realització dels croquis de localització de les estructures.

La relació de les dimensions de les cales (Taula A)¹²: En definitiva, podem afirmar *a priori* que tot i que les condicions d'excavació no foren les més adients per a la correcta interpretació del registre arqueològic i que la seqüència estratigràfica no es va esgotar en la seua totalitat, sí es va fer una correcta lectura bàsica de les restes, almenys, sobre els nivells excavats.

Resta per conèixer el que hi havia més avall dels materials que dataven el Nivell 4 en les darreries del s. III o primeries del s. II aC. A altres punts de l'avinguda d'Espanya es detectà la presència de nivells anteriors al s. III i fins al s. V, però, estigueren documentats pel salvament del material, no per l'excavació arqueològica¹³. És a dir, també recuperaren materials dels segles V-IV com a la nostra intervenció.

⁹ Cal no confondre la nomenclatura dels sectors amb la de les cales. En un principi, s'entén que els sectors són espais localitzadors per a les cales. Les cales s'excaven als sectors. Més endavant, donada l'aparent confusió que sembla es generava amb la utilització alhora dels sectors (I, II, III i IV) i les cales (també, I, II, III i IV), gairebé desapareix el mot sector i es parla de cales.

¹⁰ Com ja fa anys va demostrar la pràctica arqueològica, el sistema d'excavació de Wheeler té com a inconvenient principal la desconnexió física entre estructures i estrats de diferents quadres en tenir un testimoni sense excavar que els separa. Açò, en molts més casos dels que ens caldria esperar, suposa la impossibilitat de la correcta relació, a nivell físic, de les unitats estratigràfiques en roman-dre la pista o evidència material al si del testimoni per excavar. La nova metodologia proposada per Harris, no era aplicada encara a l'Illa per aquelles dates.

¹¹ La presentació de la seqüència estratigràfica fou tractada breument, però, amb suficient claredat amb anterioritat (Fernández, Gómez i Gurra, 1983; Matamoros, 1989; González, 1990). Tot i això, pensem que és adient reproduir ací allò dit a aquells treballs.

¹² A partir de la interpretació del diari per Consuelo Matamoros de Villa i Enrique Días Cusí.

¹³ Segons les informacions que ens han arribat, els excavadors bombejaven l'aigua de la capa freàtica durant una bona estona i aprofitaven l'escàs temps per recuperar el material dels nivells constantment negats. Per tant, podem parlar de la presència de materials antics, però, no d'excavació dels nivells més inferiors.

Cala	Dia d'obertura	Dimensions (en m)	Total acumulat
<i>I</i>	21/XI/81	5x3	5x3
<i>I</i>	23/XI/81	ampliació en 0'5 (cap al Nord)	5x3'5
<i>II</i>	23/XI/81	5x4	5x4
<i>III</i>	27/XI/81	4x3	4x3
<i>IV</i>	2/XII/81	4x3	4x3
<i>Ampliació I</i>	3/XII/81	ampliació en 3 (cap al Sud)	5x6'5
<i>Ampliació III</i>	9/XII/81	ampliació en 2 (cap al Nord)	4x5
<i>Ampliació III</i>	10/XII/81	ampliació en 1'5 (cap a l'Oest)	5'5x5
<i>Ampliació IV</i>	10/XII/81	ampliació en 0'25 (cap al Nord)	4x3'25
<i>Testimoni entre cales III i IV</i>	11/XII/81	eliminació de testimoni	no determinat
<i>Testimoni entre cales I i III/IV</i>	14/XII/81	eliminació de testimoni	no determinat

Taula A: Dimensions de les cales.

II.2. ESTRATIGRAFIA I ESTRUCTURES¹⁴

La seqüència estratigràfica de la intervenció l'hem realitzada a partir de la interpretació de les notes del diari d'excavació i de les pròpies informacions publicades pels excavadors amb posterioritat (Fernández, Gómez i Gurrea, 1983 i Matamoros, 1989).

Bàsicament, es tracta d'una única fase d'ocupació documentada a partir d'estructures associades a una terrisseria del s. II aC¹⁵, fase púnica tardana,

¹⁴ La relació i interpretació dels nivells estratigràfics i estructures que presentem es realitza a partir de la lectura del diari d'excavació, la consulta de les planimetries que realitzà C. Matamoros de Villa per al seu treball de doctorat i la comunicació directa de C. Gómez Bellard. A algun cas, s'han afegit consideracions fetes per J. Ramon Torres, a propòsit d'aquesta intervenció, que trobem a alguns dels seus articles de síntesi referents al sector terrisseria ebusità. L'investigador tingué accés a notes del treball de camp de l'excavació per via de R. Gurrea Barricarte, una de les excavadores. Nosaltres no hem pogut contrastar aquestes consideracions en tots els casos, però, les aportem al present estudi per ser d'utilitat a l'hora d'interpretar les dades del procés i metodologia d'excavació del solar.

¹⁵ En tot moment, s'assenyala que les estructures d'aquest solar estaven relacionades amb la producció terrissera. A més a més, al solar veí número 5-7, s'hi localitzaren estructures que foren interpretades com a pertanyents a un taller ceràmic. Les nostres són, segurament, continuació d'aquelles. A aquella intervenció sí es trobaren estructures de coccio terrissera (Ramon, 1985). Al nostre solar no.

preromana, que es construeixen sobre uns estrats anteriors, també púnics, del s. III amb materials més antics (s. IV). Després de l'amortització de les estructures, apareixen dos fases. Una primera formada per material romà i una altra per damunt i, per tant, posterior, formada per grans barreges de materials de cronologies púnica, romana i medieval (d'adscripció islàmica i cristiana).

Presentem, a continuació, la relació d'estrats i estructures:

II.2.1. Cala I

*Estrats*¹⁶

- Nivell 1 (uns 27 cm de gruix): terra grisa i compacta al Nord, conforme s'avança cap al Sud és més marronenca i està més solta; apareixen materials de diferents cronologies agrupats per bosses¹⁷:
  - o 1a: terra ocre envoltada per pedres i amb material islàmic.
  - o 1b: taca negra, sense quasi material (podrien ser les cendres originàries de 1d).
  - o 1c: zona de terra rogenca que sembla tallar el Nivell 2.
  - o 1d: paquet de terra cremada d'uns 8 cm de gruix amb material romà.

¹⁶ La descripció dels estrats és la donada pels directors de la intervenció al diari. No hem afegit cap nomenclatura diferent a l'original.

¹⁷ D'aqueix material no trobem referències a l'inventari ni a la nostra revisió del mateix.

- Nivell 2 (8 cm de gruix): estrat molt arrasat pel nivell superior (Nivell 1), està compostat per argila roja compacta i és de cronologia romana.
- Nivell 3: terra roja més solta que la del nivell superior (Nivell 2).
- Nivell 3/4: entre pedres s'hi localitza a la Cala I; conté la bossada 4a.
- Nivell 4: no és un sòl; després de la seua excavació n'ix un de veres que fa cantó amb un altre conformant una estança quadrangular.
- Nivell 5: sediment de terra groguenca molt humida (està en contacte amb la capa freàtica) i que té nombrós material; està davall de la Bossa 3a i la seua existència per davall d'aquesta bossa de cronologia romana demostra que la UE. 1000 està ací desapareguda (resten algunes pedres soltes).
- Nivell 6: el seu sostre és un sòl; equivalent al Nivell 4 Cala III (vegeu estructures Cala I).
- Bossa 3a: sediment de terra grisa de 40x60 cm de superfície que talla els murs 302, 402 i la UE. 1000.
- UE. 1002: mur de pedres davall de la UE. 1001 que formen una cantonera amb el mur 101.
- UE. 1003: capa d'argila groguenca davall de la UE. 1002.
- UE. 1004: muret que apareix en l'excavació de la Rasa A₁; en un primer moment l'estructura sembla estar cobrint l'estrat geològic petri, després es vorà que no és així; el muret o barandat travessa a les cales I i IV.
- UE. 1005: paviment davall de 104?
- Sòl Nivell 6: es tracta, realment, d'una superfície interfacial entre els nivells 5 i 6 que per l'ús o per la seua preparació lleugerament acurada de la superfície es converteix en un paviment.
- Pou 7: estructura quadrangular que des dels nivells superiors de cronologia islàmica, talla tots els nivells romans i púnics cercant el nivell freàtic (Làmina XX: C).

II.2.2. Ampliació Cala I (al Sud de la Cala I)

Estrats

- Nivell 1: segueix la dinàmica estratigràfica de l'excavació.
- Nivell 2: gran quantitat de material barrejat, principalment romà.
- Nivell 3: argila groga, pobre en material (nivell equivalent al Nivell 6 de la Cala I).
- Nivell 4: terra molt roja, compacta i humida per la proximitat a la capa freàtica (deu de ser equivalent al Nivell 8¹⁹ de la Cala I); el nivell arriba a la mateixa fondària que el pou 7.
- Bossa: bossa de terra gris amb bastant material.

II.2.3. Segona Ampliació Cala I (al Nord de la Cala I)

Estrats

- Nivells...: segueix la dinàmica estratigràfica de l'excavació.

II.2.4. Cala II

Estrats

- Nivell 1: és lleugerament més potent que l'homònim de la Cala I.

Estructures¹⁸ (Figura 6 i Làmines XVII, XVIII, XIX i XXI)

- 101: inicialment estructura conformant un quart de cercle de pedres (després es veuria que és un mur a escaire amb el 1001).
- 102: nivell d'argiles groguenques molt compacte amb poc material i delimitat pel mur 101 i la UE. 1002 (podria ser un sòl de trànsit); davall de Nivell 4?
- 103: enderroc de pedres caigudes del mur 104.
- 104: mur de dues filades de pedres molt separades travades amb argamassa, pedres menudes i ceràmica.
- UE. 1000: mur en sentit N-S
- UE. 1001: estret corredor (<50 cm), que és el sostre del Nivell 3.

¹⁸ La descripció de les estructures és la donada pels directors de l'excavació al diari, no obstant això, hi ha algunes estructures il·lustrades a les planimetries que no apareixen al diari i a l'inrevés, a aquests casos hem optat per interpretar a partir de la contrastació de les dades. Quan no hem sabut trobar el número identificador original de les estructures (sempre és un número de tres dígits on el primer fa referència a la cala on es localitza i els altres dos són sempre correlatius i individuals per estructura), hem introduït un número de quatre dígits on el primer fa referència a la cala on s'ubica i la resta són correlatius i individuals per estructura.

¹⁹ Aquest nivell no torna a eixir esmentat en cap cala més i, tampoc, en aquesta. Pensem que és el darrer estrat que es detecta, però, no s'excava.

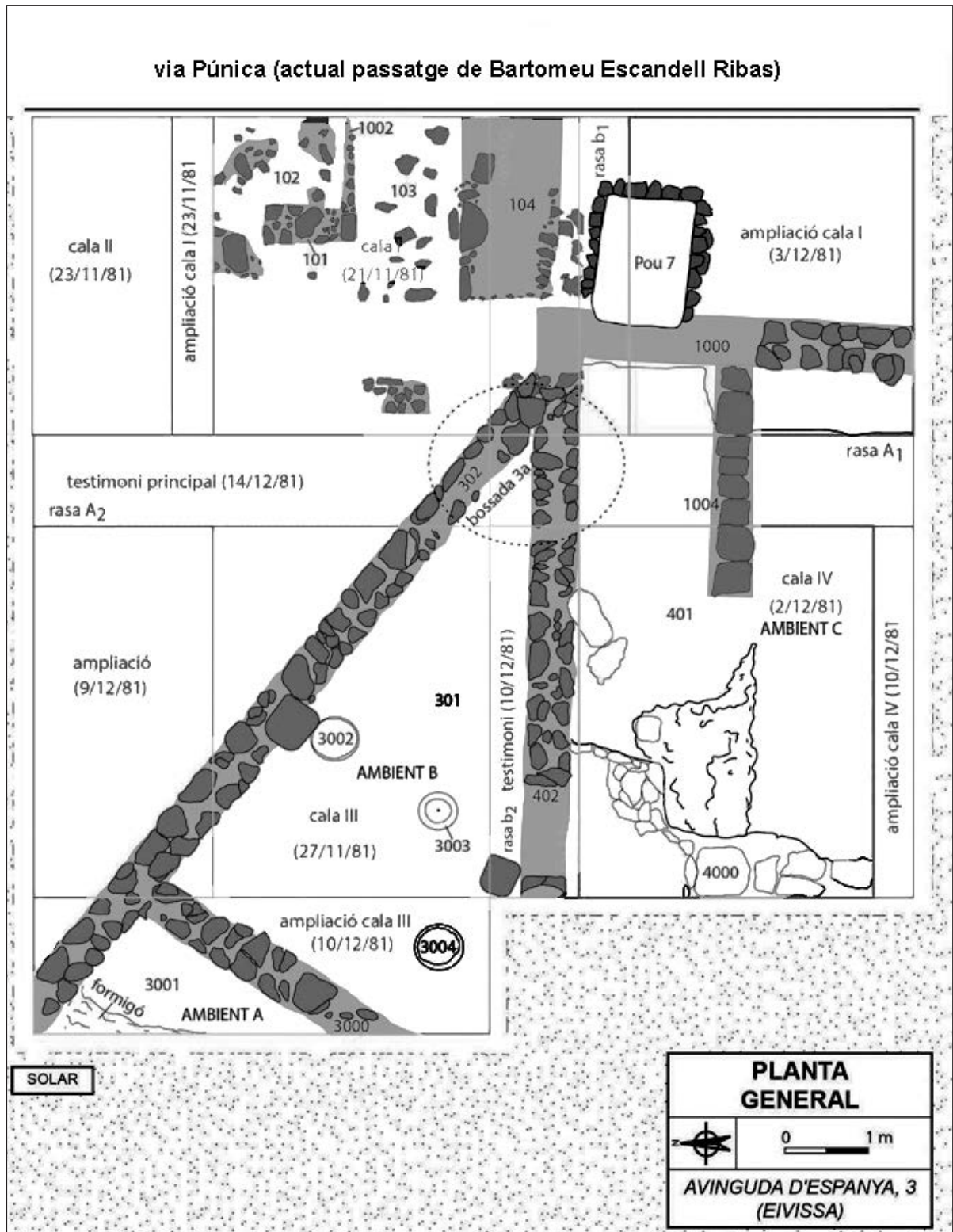

Figura 6: Planta general de l'excavació (adaptada a partir de la interpretació de C. Matamoros de Villa i E. Dies).

- Nivell 2: terra roja compacta (molt semblant al Nivell 3 de la Cala I), té materials del s. II dC.
- Nivell 3: segueix la dinàmica estratigràfica de l'excavació.

II.2.5. Cala III²⁰

Estrats

- Nivell 1: ha donat molt de material excepte a la zona SO, on hi ha un rebliment de còdols (UE 3004); estrat de materials barrejats d'uns 50 cm.
- Nivell 2: nivell roig; davall del Nivell 1; capa amb 60 cm de gruix i cronologia púnica i romana (fins el s. I dC segons la *terra sigillata* aretina i les àmfores recuperades).
- Nivell 4: lleugera i fina capa negra de desfet o destrucció per damunt del nivell de les àmfores; equivalent al Nivell 6 Cala I.
- Nivell 5: segueix la dinàmica estratigràfica de l'excavació.
- Nivell 6 d'àmfores: nivell amb un gran nombre de fragments d'àmfores; són residus d'elaboració; no es continua excavant perquè apareix el nivell freàtic; davall del Nivell 4.
- UE. 3004: rebliment de còdols davall del Nivell 1 d'uns 90 cm de fondària; davall seu apareix el mur 402 de l'ampliació Oest de la Cala III.
- Bossa: de *terra sigillata* africana, ossos de fauna i caragols.

Estructures

- 301²¹: sòl d'argila piconada; davall del Nivell 2?
- 302: mur en direcció SE-NO.
- UE. 3002: pica de terrissa dins del pis 301.
- UE. 3003: pica de granit dins del pis 301.

²⁰ S'inclou, també, la interpretació realitzada posteriorment sobre els nivells de la Cala III (Fernández, Gómez i Gurrea, 1983: 7-9).

²¹ Alguns d'aquests paviments han estat proposats com a propers als trets dels *pavimenta punica* (Ramon, 2011: 174), per l'existència de pedres petites (grava?) a la seua composició. Al diari es descriuen sòls d'argila piconada, però, no hem pogut trobar cap anotació que ens porte a aquesta interpretació, sense que puguem refutar, tampoc, aquesta interpretació.

II.2.6. Ampliació Cala III (al Nord de Cala III)

Estrats

- Nivell 1: material islàmic.
- Nivell 2: material romà.

Estructures

- UE. 3005: pantalles de formigó contemporànies que impossibiliten l'excavació més enllà del Nivell 2.

II.2.7. Ampliació Cala III (a l'Oest de Cala III)

Estrats

- Nivell 1: segueix la dinàmica estratigràfica de l'excavació.
- Nivell 2: segueix la dinàmica estratigràfica de l'excavació.
- Nivell d'àmfores: segueix la dinàmica estratigràfica de l'excavació (Làmina XVI: A).

Estructures

- 301: sòl d'argila piconada.
- UE. 3001: sòl d'argila piconada?
- UE. 3004: cubell o pica de ceràmica dins de 301.

II.2.8. Cala IV

Estrats

- Nivell 1: sediment barrejat.
- Nivell 2: no se'n diu res.
- ss3: nivell interfacial entre el Nivell 2 i el Nivell 3.
- Nivell 3: segueix la dinàmica estratigràfica de l'excavació.
- Nivell 4: gran bossa de material; transició al Nivell 5.
- Nivell 5: segueix la dinàmica estratigràfica de l'excavació.

Estructures

- 401: pis d'argila piconada; davall del Nivell 1.
- 402: mur de bona factura amb 56 cm d'ample.
- UE 4000: conjunt de pedres amb tresoret; davall del Nivell 1.

II.2.9. Ampliació Cala IV (al Nord de Cala IV)

Estrats

- No se'n diu res, segurament segueix la dinàmica estratigràfica de l'excavació.

Estructures

- 402: apareix un mur en direcció E-O que contacta amb la Cala III.

Una vegada presentada la relació, passem a interpretar el registre. Abans, però, reproduïm la interpretació dels excavadors (Fernández, Gómez i Gurrea, 1983: 7-9; i els presentats per Matamoros, 1989; i González, 1990)²²:

- Nivell 1: grossària mitjana 0'6 m; terra solta de color gris; apareix tot tipus de ceràmica, entre elles, algunes peces senceres.
- afegitó de R. González Villaescusa: abocador del s. III dC (1990: 26).
- Nivell 2: grossària entre 0'4 i 0'7 m (segons cales); terra roja compacta amb evidències de foc (rube-facció); material romà del canvi d'era o ja avançat s. I de l'era; cales I, III i IV gran bossada amb material s. II de l'era.
- Nivell 3: grossària variable entre 0'2 i 0'5 m; nivell de construcció d'estructures cales III i IV; material púnic tardà (s. II aC).
- Nivell 4: grossària entre 0'2 i 0'4 m; representat només a cales I i III; sediment d'argila de tonalitat groguenca-verdenca (humida per la proximitat de la capa freàtica); abunden materials s. III aC amb alguna peça anterior, els rebutjalls del forn són habituals; les estructures de la cala III es construeixen sobre aquest nivell.

Pel que fa als trets bàsics de les estructures positives (construïdes) que es detectaren, val a dir que participen

²² De la lectura del diari d'excavacions, es descobreix l'existència d'almenys quatre nivells més (5, 6, 7 i 8), a banda dels interpretats com a bàsics a la bibliografia dels excavadors (Fernández, Gómez i Gurrea, 1983 i Matamoros, 1989). Açò només es pot explicar correctament si interpretem que les informacions donades al diari eren les observades al treball de camp i que, després de l'anàlisi i reflexió sobre les dades, molts nivells eren equivalents entre sí, especialment els nivells 5 i 6. Així, sembla que el Nivell 6 és igual, o almenys equivalent, al Nivell 4 d'altres cales (encara que a la cala III també apareix el Nivell 6 –serà perquè no s'arriba a la mateixa fondària a totes les cales?-). Per tant, val a dir que, cronològicament, si no estratigràficament, els nivells 5 i 6 de la cala I i el Nivell 4 de la resta de cales són equivalents (però, aleshores, el Nivell 4 de la cala I és equivalent als nivells 4 de la resta de les cales? I, què passa amb el Nivell 6 de la cala III? No hem estat capaços d'esbrinar-ho).

perfectament dels sistemes constructius coneguts puni-coebusitans²³.

Gairebé el total d'estructures documentades pertanyien al mateix moment, eren sincròniques, de la primera meitat del s. II aC. (Fernández, Gómez i Gurrea, 1983: 8). Però, no totes foren interpretades conjuntament donada la dificultat d'entendre el seu funcionament per la parcialitat de l'espai excavat i pel seu alt grau de destrucció, de fet, alguns murs només conservaven dos filades de pedres. El conjunt que més clar fou el que aparegué a la Cala III i voltants (murs 302, 402, 1000, 1004, 3000 i 4000 sòls o paviments 301, 402 i 3001).

Així, podem assenyalar l'existència de tres departaments o ambients²⁴ (A, B i C) que comparteixen murs i que, en teoria, estaven comunicats entre sí, encara que no s'haja trobat cap llindar o obertura entre ells.

L'ambient A (Làmina XVII) estaria delimitat per 302, UE. 3000 i un mur de formigó contemporani que limita el solar per la banda occidental (aquest darrer tallaria el 302, UE. 3000 i el paviment o sòl 3001). Es tracta d'un menut espai que compta amb un sòl d'argila piconada i està delimitat pels murs 302 i 3000 a escaire. El segon, 3000, és un mur molt arrasat del qual no se'ns dona més descripció. Al primer, 302, s'observa que la fàbrica és de pedra calcària carejada, travada amb fang. Les semblants característiques que presenten ambdós murs, almenys sobre la planimetria, ens fa pensar que el mur 3000 deuria de tenir les mateixes dimensions i factura que el 301. A més a més, aquest sembla delimitar una zona interior, juntament amb el mur 1000, on es relacionarien els tres ambients.

L'exterior del mateix està representat pel sector B²⁵ de la Cala III i l'ampliació de la Cala III cap al Nord (és a dir, el que resta enfora), la Cala II i la zona septentrional de la rasa B₁ (dimensions originals de la Cala I i l'ampliació al Nord de la mateixa del 23/XI/1981). Tots tres espais manquen d'estructures, especialment

²³ La contrastació es fa a partir de Díes i Matamoros (1991). Consulteu l'Annex 1 per conèixer la darrera interpretació del primer dels autors.

²⁴ Aquest tipus de nomenclatura no es recull ni al diari ni a les publicacions posteriors sobre l'avinguda d'Espanya, 3; ha estat introduïda per al present treball.

²⁵ Aquesta nomenclatura només apareix una o dos vegades al diari d'excavació. Aparentment fa referència a la zona Nord o exterior al mur 302, mentre que el sector A seria la zona interior o la meridional al mateix mur.

a la Cala II. A la Cala I, apareixen diverses estructures ben descrites i identificades, però difícils de relacionar físicament amb els ambients A, B i C (les veurem més endavant).

El que hem anomenat ambient B (Làmina XVIII), està delimitat pels murs 302, 402 i 3000 i s'escampa pel sòl 301. Els paviments i murs presenten les mateixes característiques que els descrits adés. El mur 302, a aquest espai, conserva el referit d'argila del parament interior, el de l'ambient B. Al terra, i funcionant sincrònicament amb aquest, s'hi practicaren tres orificis (3002, 3003 i 3004) per habilitar-hi uns aparells molts semblants als cubells, un d'ells de pedra granítica còncava i els altres dos amb una mena de cos ceràmic en forma d'"U". La seua funció estaria relacionada amb la tasca de modelatge de l'argila (contenidors d'aigua i argila). Per altra banda, aquest ambient és l'únic que podem tancar.

Pel que fa a l'ambient C (Làmina XIX), aquest es desenvolupa entre els murs 402 i 1000 i es perd per davall dels límits de l'excavació. Dins d'aquest espai, cal assenyalar l'existència d'una mena de barandat, 1004, que sembla cercar el mur 1000, amb el que degué de funcionar. Compta, també, amb un paviment (401) que el barandat s'encarrega de dividir en dos espais a l'Est de l'ambient. Per davall del sòl apareixen altres possibles estructures més antigues. Una d'elles és un conjunt de pedres entre les quals aparegué una concentració de monedes datades a partir del 150 aC., termini *post quem* (Matamoros, 1989: 283). L'altre és un paviment de semblants característiques al 401.

El darrer conjunt d'estructures documentades es localitza a la meitat septentrional de la Cala I. El fet que aquest estiga separat de la Cala II per la Rasa A, ens limita la interpretació que podríem fer de la mateixa car aquestes, per si mateixes, són difícils d'entendre. Així, al nord del Pou 7 (de cronologia islàmica) trobem el mur 104, una escampada de pedres sense estructurar 103 i que sembla l'enderroc de part del 104. Seguint cap al Nord apareix una mena de corredor (1002), així interpretat per l'absència de pedres, i un nou mur, el 101, amb un sòl, 102. Per davall del corredor apareixerà, una vegada excavat, el mur 1002, que també funcionava amb el 101. Malauradament, no ens atrevim a fer cap interpretació sobre aquest conjunt que vaja més enllà de no relacionar-lo amb els àmbits A, B i C. A partir d'aquesta anàlisi estructural del conjunt, creiem poder interpretar directament que aquestes

estructures estiguen relacionades amb un taller terrisser, tot i que, com veurem més endavant, altre tipus d'evidències així ho suggereixen, també.

No obstant això, no hem pogut veure altres estructures (fosses, basses, espais oberts...) que puguem relacionar amb la cadena productiva del cicle ceràmic.

Quines són, aleshores, les altres proves arqueològiques que ens demostren l'existència d'un taller de ceràmica? Els rebutjalls i defectes de cocció recuperats (Làmines I i II) i la contrastació espacial del nostre solar amb el solar veí de l'avinguda d'Espanya, 5-7 (vegeu l'apartat *IV.1. Localització suburbana de l'àrea productora de terrissa punicoebusitana*).

II.3. MATERIALS

Una vegada hem tractat les condicions d'excavació del solar i les principals troballes estructurals documentades, és hora d'entrar a analitzar el material recuperat.

II.3.1. Materials recuperats

La pràctica totalitat del material arqueològic inventariat²⁶ està format per quasi tres mil fragments ceràmics. Durant l'excavació del solar es recolliren tots els elements de terrissa apareguts²⁷, ja foren restes de vora, anses, bases o fragments informes. Les peces foren siglades i inventariades amb posterioritat, i fou assignat un número després de l'acrònim del solar (AE3/0003, AE3/0100, AE3/2004...).

²⁶ L'inventari sobre el que treballem fou realitzat per Consuelo Matamoros de Villa. Nosaltres, com ja s'ha dit, només consultarem part del mateix, del qual, hem destriat les ceràmiques d'engalba púnico-hel·lenística d'Eivissa i les imitacions àtiques que, per tant, han estat les revisades.

Durant la recerca, sorgiren materials no ceràmics que també foren inventariats per nosaltres. Per a la resta de materials no revisats, hem aplicat la identificació realitzada per C. Matamoros de Villa al seu dia, especialment per determinar quina mena de troballes s'hi realitzaren i la seua proporció numèrica.

²⁷ Al diari d'excavació dia 21/XI/81, pàgina 25, s'assenyala "Se van seleccionando las mejores piezas o las más significativas", aquest comentari, però, s'ha de relacionar amb els materials trets de les rases excavades mecànicament i, per tant, descontextualitzats per la pròpia remoció. Segurament es tracta d'una destria entre materials arqueològics i els contemporanis que embrutaven el solar.

Núm. Inventari	Localització	Material	Tipus	Descripció	Observacions
136	Cala I Nivell 6	Os	Fauna		Diversos fragments
782	Cala I Bossada 4a	Os	Taba (Fitxa?)	Astràgal	
997	Cala I Nivell 3	Os	Fauna		
1124	Bossada 1d	Os	Fauna	Diàfisi tibia dreta (ind. adult.) de <i>Bos taurus</i>	Class.: Pilar Iborra
1207	Cala I Nivell 1	Os	Fauna		Diversos fragments
1310	Cala I Pou 7	Os	Fauna		Diversos fragments
1485	Cala III Nivell 2	Os	Fauna		
1629	Cala III Nivell 1	Os	Fauna		Diversos fragments
1763	Cala IV sobre sòl 3	Os	Fauna		
1807	Cala IV Nivell 1	Os	Frontissa	Diàfisi de fèmur de <i>Bos taurus</i>	Class.: Pilar Iborra
1933	Cala II Nivell 2	Os	Fauna		
2192	Cala II Bossa 2a	Os	Fauna		
2196	Cala II Bossa 2a	Os	Fauna		
2217	Cala II Nivell 1	Os	Fauna		
2349	Cala II Nivell 1 (bossada 1a)	Os	Fauna		
2418	Rasa A	Os	Fauna		
DSCN-5 bis	Cala I Nivell 3	Os	Fauna	Fragment pelvis dreta (ilium) amb marques d'esquarterament d'ovella o cabra	Class.: Pilar Iborra

Taula B: Restes òssies animals inventariades.

A banda de la recuperació d'elements ceràmics, hi hagueren altres tipus de troballes:

Restes òssies animals (Taula B)

Foren escasses i no apareixen concentrades. De les que hem pogut tenir accés directe, s'ha identificat²⁸ la presència de *Bos taurus* (AE3/1124 i AE3/1807 –Làmina IV-), aquesta és una frontissa de mobiliari, com les que apareixen a altres llocs de presència púnica com a can Corda (Puig, Díes i Gómez, 2004: 123-125; segons la tipologia de Pérez-Malumbres Landa, Martín Ruiz i García Carretero –2000- són del tipus IV) i ovella o cabra (DSCN-5 bis, amb marques d'esquarterament). També s'ha pogut identificar una possible fitxa (AE3/0782). La resta dels materials no han estat revisats per nosaltres.

Les espècies identificades, tot i que no totes les restes apareixen als nivells netament púnics, poden ser de fàcil adscripció al context púnic ja que estan presents a la seua tradició cultural. Les restes, en termes

generals, pertanyen a deixalles pròpies dels àmbits de vida i consum (com assenyalen les marques d'esquarterament). Només la frontissa ha tingut una funció supra alimentària.

Malacofauna (Taula C)

Tenim notícia d'una cassola apareguda al tester ceràmic (abocador) i que tenia com a contingut un bon grapat de caragols. Malauradament, no ha estat localitzada i tampoc apareix com a tal a l'inventari de C. Matamoros de Villa, tot i que tenim constància feaent de la seua existència. La interpretació que donen els excavadors fa referència a les deixalles d'un àpat.

Restes òssies humanes (Taula D)

Un fragment de diàfisi de peroné descontextualitzat (AE3/1783), probablement originari de la necròpoli arcaica fenícia de la part inferior del Puig dels Molins, car apareix en un nivell purament púnic. Podria estar assenyalant la destrucció parcial de la necròpoli arcaica per alguna necessitat d'expansió de l'àrea de producció de terrissa.

²⁸ Identificació realitzada per la zooarqueòloga M^a. Pilar Iborra Eres a la que, des d'ací, agraïm el seu ajut.

Núm. Inventari	Localització	Material	Tipus	Descripció	Observacions
535	Cala I Nivell 6	Malacofauna			
688	Cala I Nivell 4	Malacofauna			
998	Cala I Nivell 3	Malacofauna			
1484	Cala III Nivell 2	Malacofauna			
1628	Cala III Nivell 1	Malacofauna			
1806	Cala IV Nivell 1	Malacofauna	Caragol de mar		3 individus
1934	Cala II Nivell 2	Malacofauna			

Taula C: Restes malacològiques inventariades.

Núm. Inventari	Localització	Material	Tipus	Descripció	Observacions
1783	Cala II Nivell 3	Os	Humà	Diàfisi peroné	Class.: Pilar Iborra; no està treballat

Taula D: Restes òssies humanes inventariades.

Núm. Inventari	Localització	Material	Tipus	Descripció	Observacions
536	Cala I Nivell 6	Metall?	Escòries		3 fragments
762	Cala I Nivell 3/4	Metall	Planxa	Planxa de plom	
999	Cala I Nivell 3	Metall	Escòria		
1218	Cala I Nivell 1	Metall	Claus		3
1259	Cala I Superficial	Metall	Plom	Fragment amorf	
1308	Cala I Pou 7	Metall	Ferro	Claus	Diversos fragments
1483	Cala III Nivell 2	Metall	Frontissa		Inclou 3 claus i escòria
1686	Cala IV Nivell 4	Metall	Escòria		
1753	Cala IV Nivell 4	Metall?	Escòria		
1805	Cala IV Nivell 1	Metall	Escòria		
1972	Cala II Nivell 2	Metall?	Escòria		
2218	Cala II Nivell 1	Metall	Escòria		
2348	Cala II Nivell 1 (bossada 1a)	Metall	?		
2417	Rasa A	Metall	Clau		2 exemplars
2487	Rasa B	Metall	Escòria		

Taula E: Restes metàl·liques inventariades.

Núm. Inventari	Localització	Material	Tipus	Descripció	Observacions
1219	Cala I Nivell 1	Vidre	Canuts	Eina per fer incisions?	2
1630	Cala III Nivell 1	Vidre	Tassa		
1863	Cala IV Nivell 1	Vidre			
1935	Cala II Nivell 2	Vidre			
2486	Rasa B	Vidre			

Taula F: Restes de vidre inventariades.

Núm. Inventari	Localització	Material	Tipus	Descripció	Observacions
128	Cala I Nivell 6	Petri	Suport	Pedra amb forma de paral·lelepípede de gres roig amb les vores desgastades i les cares grans allisades per l'ús	Conserva restes de cal apegades
129	Cala I Nivell 6	Petri	Mà	Pedra en forma de mitja esfera xata de gres roig amb una superfície llisa per l'ús (aquesta presenta coloració d'ocre per la mólta)	
1597	Cala III Nivell 2	Petri	Mà	Pedra de forma allargada lleugerament arrodonida a les seues cares per l'ús (pedra porfírica)	
1598	Cala III Nivell 2	Petri	Molí	Pedra	
2346	Cala II Nivell 1	Petri	Mà	Pedra amb forma de paral·lelepípede fragmentada parcialment i allisada a tres de les seues cares	Funció desconeguda

Taula G: Restes petries inventariades.

Restes metàl·liques (Taula E)

Han estat identificades només dos matèries primeres, plom i ferro, que tenen morfologia i, per tant, foren estris originàriament. Tanmateix, els claus de ferro pertanyen a estrats de cronologia no púnica.

Val a assenyalar la presència, no menyspreable, d'evidències del treball o producció de metall. Aquestes restes apareixen a estrats de context inequívocament púnic com a possible mostra d'un treball complementari de metall als forns. Tot i això, no s'ha localitzat cap producte metàl·lic elaborat, sense dubte, al taller²⁹.

Numismàtics

Val a esmentar la descoberta de material monetari i d'un tresoret³⁰.

Vidre (Taula F)

Totes les restes de vidre han estat descrites a partir de l'inventari de C. Matamoros de Villa. És arriscat d'establir una relació cronocultural púnica sí s'adonem

que cap dels materials sorgeix d'estrats púnics. A més a més, el vidre no apareix al món romà fins a època imperial augustea (tècnica del vidre bufat –Mannoni i Giannichedda, 2004: 107-).

Cal assenyalar, però, que alguns han estat descrits com a canuts per realitzar incisions sobre la ceràmica (AE3/1219). Malauradament no s'ha pogut revisar aquest material, però, de ser correcta l'anàlisi, es tracta d'una mostra més de la producció de terrissa a un indret proper al solar excavat, sinó al mateix.

Material petri (Taula G)

Totes les restes d'aquest grup es caracteritzen per haver estat en relació amb el treball com es pot deduir de les seues mostres de desgast (Làmina III). Especialment la "mà" de gres roig amb restes de pigmentació d'ocre o mineral semblant (AE3/0129). Tanmateix, tres d'elles es localitzen en estrats formats amb posterioritat al taller terrisser.

A un dels casos (AE3/128), observem un possible origen forà de la matèria pètria³¹.

Elements de terrissa no arquitectònics (Taula H)

Aquest tipus de peces són de difícil identificació pel que fa a la seua funció. Podrien haver estat emprades per a un ús que ens és desconegut durant el procés o cicle de producció ceràmica o a nivell domèstic pels treballadors del taller (AE3/2738 –Làmina IV-). Açò podem deduir-ho pel fet que es tracta d'una eina o complement d'un artefacte i perquè no s'ha trobat cap

²⁹ Tot i que no estem en condicions de proposar la producció combinada de metall i ceràmica als desconeguts forns relacionats al taller de l'avinguda d'Espanya, 3 (tampoc és el tema d'aquest estudi), caldria reflexionar sobre aquesta possibilitat per tal de buscar les evidències arqueològiques i contrastar la hipòtesi car les restes arqueològiques materials al respecte, segons la seqüència estratigràfica de l'excavació, semblen clares. No obstant això, els tallers metal·lúrgics púnics, tindrien la seua pròpia àrea de localització com es demostra al cas de Cartago (Duarte, 2000: 112, fig. 1).

³⁰ Els resultats del seu estudi ja fou publicat per C. Matamoros (1989), els tractarem, breument, més endavant.

³¹ Podria tractar-se del gres roig de la serra Calderona (País Valencià), segurament l'indret més proper amb aquest tipus de roca, ja que a l'Illa no existeix aquest tipus d'aflorentament.

Núm. Inventari	Localització	Material	Tipus	Descripció	Observacions
130	Cala I Nivell 6	Ceràmic	Pesa?	Peça circular de color beix amb dos orificis	
131	Cala I Nivell 6	Ceràmic	Pesa?	Peça circular de color beix amb dos orificis	
132	Cala I Nivell 6	Ceràmic	Pondus		Defecte de coccio
796	Cala I Nivell 3	Ceràmic	Pes?	Fragment de pesa circular d'argila ocre	
797	Cala I Nivell 3	Ceràmic	Pes?	Pesa circular amb orifici central i grafit; pasta rosada, untosa i desgredixants visibles	
1958	Cala II Nivell 2	Ceràmic	Pesa	Pesa de forma circular dividida en quatre zones per dos incisions perpendiculars; té dos orificis	
1959	Cala II Nivell 2	Ceràmic	Pesa	Pesa amb ansa tipus "bunyol"; pasta ocre, untosa i que es pot ratllar	
2738	sense referència	Ceràmic	Pes	Disc ceràmic amb dos orificis bessons a l'extrem de l'arc	Peça quasi idèntica a AE3/0130 i 131 (Cala I-Nivell 6)

Taula H: Elements de terrissa (no arquitectònics) inventariats.

Núm. Inventari	Localització	Material	Tipus	Descripció	Observacions
134	Cala I Nivell 6			Fragment d'argila i algeps	
138	Cala I Nivell 6	Ceràmic	Teula	Circular	Islàmica?
139	Cala I Nivell 6	Ceràmic	Teula	Plana	
140	Cala I Nivell 6	Ceràmic	Teula	Plana	
594	Cala I Nivell 5	Argila	Forn???	Restes de les parets del forn	
812	Cala I Nivell 3	Ceràmic	Teula	Teula semicircular	
850	Cala I Nivell 3	Arquitectònic	Tessel·la	Peça de gres grisa; lleugerament rectangular	
985	Cala I Nivell 2	Arquitectònic	Paviment	Fragment de paviment del terra	Diversos fragments
1255	Cala I Nivell 1	Ceràmic	Rajoles?		Diversos fragments
1637	Cala III Nivell 1	Ceràmic	Teula		Diversos fragments
1687	Cala IV Nivell 4	Arquitectònic	Estuc	Estuc pintat de roig	
1754	Cala IV Nivell 4	Arquitectònic	Estuc	Pintats de color marró i rosa	2 fragments
1764	Cala IV sobre sòl 3	Arquitectònic	Paviment	Fragments de paviment del terra de morter amb pedres de gran i mitjà grandària	Gruix entre 0'5 i 3 cm
1870	Cala II Nivell 4	Arquitectònic		Possible bloc de part estructural de forn	
1937	Cala II Nivell 2	Arquitectònic	Paviment		
2219	Cala II Nivell 1	Arquitectònic	Estuc?	Argamassa pintada en groc	Formada per calç i pedretes; al diari diu que té tres colors
2404	Rasa A	Ceràmic	Tegula	Teula romana	
2648	Desmuntatge testimoni principal	Arquitectònic	Fang	Restes del forn de coccio?	
2757	sense referència (canonada)	Ceràmic	Canonada	Possible canonada de diàmetre irregular	Pasta ocre

Taula I: Elements arquitectònics inventariats.

defecte de cocció dels mateixos, cosa que no significa que no foren elaborats al taller per a consum propi.

Pel que fa al pondus, aquest és un defecte de cocció i, per tant, cal associar-lo amb l'activitat productiva del taller, ja siga per a consum propi o per vendre'n.

Potser es tracte de peces diferents, el pondus respecte del pes o pesa, però, la seua funcionalitat és anàloga: penjar d'un fil o cordell per tensar-lo i, així, oposar-hi resistència.

Elements arquitectònics en general (Taula I)

De la totalitat de restes que es presenten a la taula, no hem tingut accés directe a cap d'ells. Tot i això, cal assenyalar les restes estructurals d'un forn (AE3/0594, 1870 i 2648). La resta d'elements arquitectònics, com ara paviments de morter i estucs, no es poden adscriure amb tota seguretat al taller terrisser, encara que apareguen a nivells netament púnics.

II.3.2. L'estudi del material i la seua fiabilitat estratigràfica

Com a hores d'ara s'ha d'haver observat, la procedència dels materials ens és, de vegades, dubtosa. A alguns casos perquè no coneixem l'abast dels nivells arreu la superfície del solar (aço provoca una indefinició del límit dels estrats que augmenta la dificultat interpretativa). Altres vegades, sembla que s'ha excavat més profundament a algunes cales que no a altres (i, per tant, la presentació i posterior estudi de la seqüència estratigràfica és incompleta car la delimitació de les cales és arbitrària). Les equivalències entre els nivells arreu les cales és també confús (vegeu l'apartat II.2.1. *Excavació*). Aço es fa encara més palès pel fet que els dos primers nivells de la seqüència estratigràfica contenen materials més moderns d'època romana o ja contaminacions contemporànies.

Al diari d'excavació, se'ns parla de l'existència de fins a huit nivells:

- nivells 1, 2, 3 i 4: repartits arreu totes les cales.
- nivells 5 i 6: només apareixen a la cala I.
- "nivell" 7: es tracta d'un pou de cronologia islàmica.
- Nivell 8: el nivell més profund al que s'arriba i no s'excava (en teoria per davall del Nivell 4 i del Nivell 6 de la cala I).

Els nivells 1 i 2 no són fiables, ni cronològica ni estratigràficament parlant. El material púnic que hi apareix, consegüentment, deu de ser marginal o residual dins

del Nivell 2, datat en cronologies ja romanes. Així, els materials ceràmics ebusitans que apareixen als nivells 1 i 2, no ens poden servir per afinar sobre les datacions de les variacions morfològiques de les ceràmiques púniques. Per altra banda, el Nivell 2 és el de l'amortització de les estructures del taller, per tant, trobar relació directa entre materials del Nivell 2 i les estructures de producció ceràmica del solar és arriscada, encara que ens apareguera un rebutjall de cocció (podria haver estat originat en qualsevol moment). Per tant, els materials allí trobats seran de nivells no púnics.

També, hi ha localitzat material sense context arqueològic estratificat perquè ha estat rescatat a les rases mecàniques, testimonis (una vegada s'han excavat) o bossades (la referència de l'origen d'algunes s'ha extraviat). Aquest grup el denominarem "troballes no estratigràfiques".

A més a més, tret dels nivells púnics, a la resta hi ha sempre una representació diversa de materials, des de púnics a medievals passant per romanorepublicans, tardans, islàmics... Aço és una prova més de que la fiabilitat estratigràfica només és possible *a priori* als nivells 3, 4, 5 i 6.

Aquest factor és força important si volem mirar de deduir quins productes ceràmics s'hi realitzaren al taller.

II.3.3. Els materials ceràmics

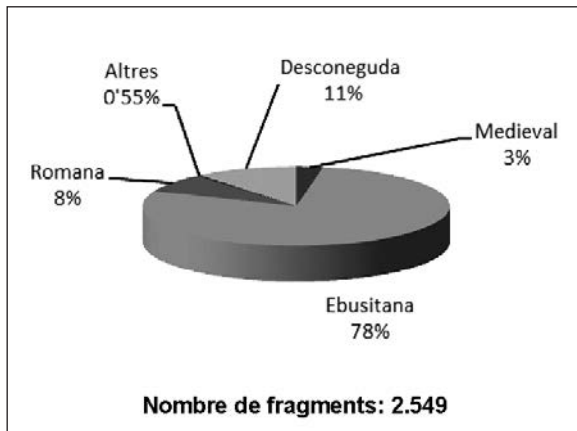
Estan repartits arreu del solar i solen aparèixer formant grans concentracions, barrejats amb bossades de cendra i carbó (les *bolsadas* de material a les que fa referència el diari de camp).

Com que els estrats estaven força afectats per construccions més modernes, a partir del nivell romà, la barreja de materials púnics, islàmics/medievals i moderns (ampolles de la fàbrica de licors existent amb anterioritat) és la pauta al primer estrat que sorgeix immediatament per davall de les estructures del darrer edifici que ocupava el solar.

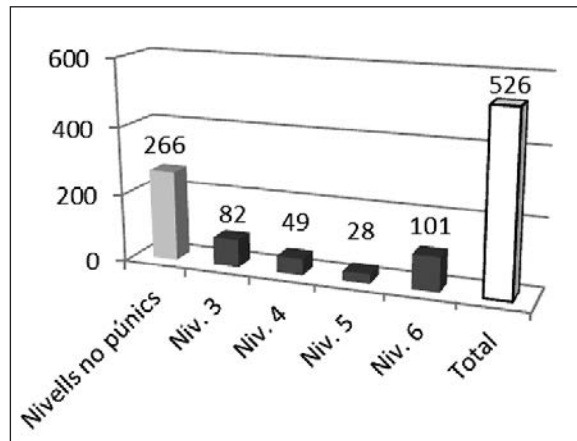
C. Matamoros de Villa ja s'adona, durant la realització de l'inventari, de les següents distribucions de materials per cales i nivells³²:

- Cala I, Pou 7: és un pou de cronologia islàmica.
- Cala II, Nivell 1 (bossada 1a): gairebé tot el material és andalusí o medieval cristià.
- Cala IV, Nivell 1: quasi no hi ha material andalusí.

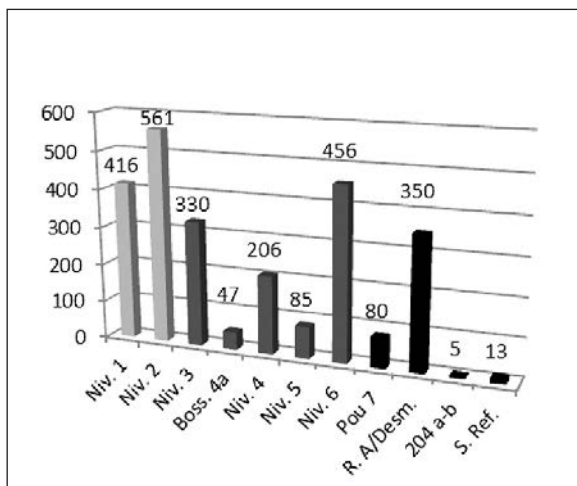
³² Dades tretes a partir de les notes de la investigadora escrites a l'inventari.

Gràfic I: Percentatge ceràmic per cultures materials.

Gràfic III: NMI de ceràmiques engalbades púnico-hel·lenístiques d'Eivissa (ENG) per nivells i nombre total de restes.

Gràfic II: Nombre mínim d'individus (NMI) ceràmics per nivells.

Resulta evident que hi ha una conservació diferencial a les cales, els motius de la qual desconeixem, fet que, per altra banda és normal ja que les cales presenten límits i extensions artificials.

Els materials, com ja hem dit, reben una identificació individualitzada i, també, conserven la identificació estratigràfica de la seua procedència. Al capítol anterior, ja assenyalàrem que la metodologia emprada tenia una sèrie de peculiaritats que fan que el registre ceràmic s'identifique a partir de nivells. Alguns dels conjunts ceràmics, pel transcórrer del temps, han perdut la informació que feia referència a la seua procedència o aquesta és de dubtosa adscripció (p.e., la presència de més d'una etiqueta assenyalant nivells de procedència diferents). A més, aquests nivells es troben sectoritzats

artificialment en cales (vegeu apartat *II.1.1. Excavació*) i, per tant, hem intentat establir la correlació estratigràfica quan entenim que pertanyien a una mateixa unitat estratigràfica (així el Nivell 2 de la cala III corresponia al Nivell 2 de la cala IV).

Tot i que ací no anem a presentar un estudi de la totalitat dels materials ceràmics (vegeu per què a la *Tercera Part: Ceràmica engalbada púnico-hel·lenística d'Eivissa*), sí comentarem, breument, la procedència, funcionalitat i classificació tipològica dels materials de cronologia púnica.

Els grans grups ceràmics sobre els que hem distribuït els materials són:

- Ceràmica medieval: medieval cristiana (sense especificar) i islàmica.
- Ceràmica romana (àmfores, vaixel·la de vernís negre, ceràmica africana de cuina, terra sigil·lada africana A, B i D, terra sigil·lada sudgal·lica, terra sigil·lada hispànica, parets fines, ceràmica de cuina i llànties).
- Ceràmica punicoebusitana (ceràmica engalbada púnico-hel·lenística –ENG–, imitacions àtiques, ceràmica de cuina, àmfores, vaixel·la de taula, imitacions no ENG, àmfores, morters, ceràmica sumptuària –xvots, pebeters, cremadors de perfums, coroplàstia–, motlles ceràmics).
- Ceràmica púnica (ceràmica de cuina de Cartago).
- Ceràmica ibèrica (ceràmica fina o A).
- Ceràmica talaiòtica (feta a mà).
- Ceràmica emporitana o de la costa catalana (gerrets).
- Ceràmica fenícia.
- Ceràmica hel·lenística a relleus.

Aquesta divisió no és cronològica però sí cultural i ens ajuda a determinar l'heterogeneïtat dels nivells 1 i 2, del Pou 7 i d'aquells indrets excavats sense criteri estratigràfic (rases i testimonis, fonamentalment). Per als nivells 3, 4, 5 i 6, els de cronologia púnica, el major grau de rigor a l'hora d'establir els grups de treball possibilita el reconeixement de les tipologies produïdes, especialment per al cas de les ceràmiques ebusitanes (tot i que algunes d'elles serien d'ús logístic o domèstic dels treballadors del taller) i, pel que fa a les ceràmiques foranes, la presència i ús de les mateixes.

En primer lloc s'ha d'assenyalar l'absolut predomini de la ceràmica ebusitana sobre la resta del conjunt ceràmic a nivell global (Gràfic I).

Si realitzem una anàlisi per nivells, observarem que les columnes dels nivells 1 i 2 i el Pou 7 representen els materials ceràmics continguts en estrats antròpics postpúnics. Les columnes R.A./Desm., 204 a-b i S. Ref., fan referència als materials sense context estratigràfic definit o desconegut. En darrer lloc, la resta representen els nivells d'època púnica. Per tant, quasi la meitat de les ceràmiques púniques estan contextualitzades (Gràfic II).

Pel que fa al conjunt de ceràmiques que s'estudien al present treball d'una manera més específica, les ENG i IA, totes dues categories es distribueixen quasi en parts iguals entre els nivells púnics i els que no ho són i, per tant, podem assenyalar que la mostra contextualitzada és prou representativa (Gràfic III):

Podem afirmar, a partir de l'estudi conjunt dels tres gràfics, que el conjunt ceràmic, en general i les categories que anomenem ceràmiques engalbadades púnico-hel·lenístiques d'Eivissa i les "imitacions àtiques", en especial, apareixen representades arreu tots els nivells. Aquest fet, però, no inhabilita les anàlisis a realitzar sobre els nivells que més ens interessin (3, 4, 5 i 6), car als nivells no púnics (1 i 2) són materials marginals però formen part del substrat i, per tant, tenen valor presencial, però, no cronològic. Per a la resta de troballes descontextualitzades (rases A i B, Pou 7 i Desmuntatge testimoni principal) caldrà donar-les, també, valor presencial.

Així, doncs, haurem d'estudiar quines són les categories materials que acompanyen a ENG i imitacions àtiques al seu context (nivells 3, 4, 5 i 6)³³.

³³ La relació es realitza a partir de la classificació de C. Matamoros de Villa a l'inventari.

Nivells no púnics

- Nivell 1 (sense comptar les troballes medievals): Àmfora punicoebusitana (PE) PE-13/T-1.3.2.3, PE-14/T-8111, PE-16/18 (Mañà E), PE-17/T-8132, PE-18/T-8133, PE-22, PE-23, PE-25, Ceràmica Ebusitana (Eb.) 13, Eb. 69, Eb. 70, Eb. 77, Campaniana (Camp.) A-31, Àmfora Dressel 1b, Dressel 2/4.
- Nivell 2 (sense troballes medievals): PE-14/T-8111, PE-15/T-8.1.2.1, PE-16/T-8131, PE-17/T-8132, PE-18/T-8133, PE-22, PE-23, PE-25, PE-26, Mañà C, Mañà D, Eb. 13, Eb. 21, Eb. 69, Eb. 70, Eb. 77, Camp. A-5 o 5/7, Camp. A-28, , Dressel 1, Dressel 1b, Dressel 2/4, gerrets emporitans, *Terra Sigillata* (TS) Sudgàl·lica.
- Pou 7 (sense comptar les troballes medievals): PE-13/T-1323 o 14/T-8111, PE-16/T-8131, PE-18/T-8133, PE-22, PE-23, PE-24, Eb. 69, Eb. 70, Eb. 77, TS Africana-A, TS Africana-B.

Sobre Sòl 3 (ss3)

Troballes: Eb. 69, TS Africana-A.

Com que es tracta d'una superfície interfacial, poden aparèixer materials del Nivell 3, púnic, o del Nivell 2, romà, fins i tot, amb intrusions més tardanes.

Nivell 3

Troballes: PE-16/T-8131, PE-17/T-8132, PE-18/T-8133, PE-22, PE-24, PE-25, Eb. 69, Eb. 70, Eb. 77, *Kalathos* (càlat) ibèric, Camp. A-26, Camp. B-3. Materials centrats al voltant del 120 aC (moment en què acaben les àmfores púnicoebusitanes 16 i 17 i comença la 18), la resta dels materials són compatibles amb aquesta cronologia tret a la PE-25 que no comença a produir-se fins a la segona meitat del s. I dC, deu de tractar-se d'una intrusió. La PE-22 és una peça marginal.

Nivell 3/4 (bossada 4a)

Troballes: PE-16/T-8131, PE-16/T-8131 o 17, PE-18/T-8133 o 25, PE-22?, PE-25, Eb. 69, Eb. 73.

Torna a produir-se el mateix supòsit que al Nivell 3.

Nivell 4

Troballes: Camp. A-31, PE-14/T-8111, PE-16/T-8131, PE-16/T-8131 o 17, PE-17/T-8132, PE-18/T-8133, PE-23, PE-24, PE-25?, Eb. 13, Eb. 69, Eb. 69 o 73.

Possiblement ens trobem al voltant del 120 aC (com assenyalen les PE-14/T-8111, 16 i 18), amb alguna

Tipus ceràmic	Datació	Tipus ceràmic	Datació	Tipus ceràmic	Datació
<i>PE-13/T-1323</i>	s. V (esp. 450-400)	<i>Eb. 21</i>	s. II-I (esp. II)	<i>Camp. A</i>	antiga: 220-180
					clàssica: 180-100
<i>PE-14/T-8111</i>	400/390-300	<i>Eb. 30</i>	segons variants	<i>Camp. B de Cales mitja/tard.</i>	135-30 (esp.)
<i>PE-15/T-8.1.2.1</i>	dar. s. IV-2a ½ s. III	<i>Eb. 30a</i>	s. II aC-II dC	<i>Càlat ibèric</i>	ibèric final, iberoromà o romanorepublicà
<i>PE-16/T-8131</i>	=T8131 (240/220-190 aC)	<i>Eb. 64</i>	1r ½ s. VI-V (esp.)	<i>Dressel 1</i>	a partir 3r ¼ s. II aC
<i>PE-17/T-8132</i>	200/190- 120 aC	<i>Eb-69</i>	s. IV aC-I dC	<i>Dressel 1b</i>	a partir 3r ¼ s. II aC
<i>PE-18/T-8133</i>	120/100 aC-50/75 dC	<i>Eb. 70</i>	s. III aC	<i>Dressel 2/4</i>	darrerries s. I aC-darrerries s. I dC
<i>PE-21</i>	darr. s. VI i prim. s. V	<i>Eb. 73</i>	s. III-II (esp.)	<i>Gerrets emporitans</i>	325-50 aC
<i>PE-22</i>	375/350-225/200	<i>Eb. 77</i>	s. III- 1r ½ s. II aC	<i>TS Sudgàtica</i>	15/20-1a ½ s. II dC
<i>PE-23</i>	200-150 (comença s. III)	<i>Mañà A</i>	=PE-10 (575-525 aC) a PE-18/T-8133	<i>TS Africana-A</i>	a partir de ½ s. I dC
<i>PE-24</i>	190/175-100 aC?	<i>Mañà C</i>	=T.7.4.3.3 o semblant (110/100 aC-50/30 aC)	<i>TS Africana-B</i>	2a ½ s. II dC
<i>PE-25</i>	35/40 dC-s. II dC	<i>Mañà D</i>	=T.5.2.3.1 (4t ¼ s. IV- ca 146 aC)	<i>TS Africana-C</i>	a partir s. III dC
<i>Eb. 13</i>	4t ¼ s. V-II aC	<i>Mañà E (PE-16/18)</i>	=PE-17/T-8132	<i>AFRC</i>	a partir primeries s. II dC

Taula J: Dates aproximades de presència d'alguns dels tipus ceràmics trobats.

peça marginal anterior. Els gerrets ebusitans són compatibles. La PE-25 és dubtosa i, per tant, l'estrat podria presentar una coherència cronològica adient.

Nivell 5.

Troballes: Camp. A-31, PE-16/T-8131, PE-16/T-8131 o 17, PE-17/T-8132, PE-22, Eb. 13, Eb. 64, Eb. 69, Eb. 74, Ceràmica Africana de Cuina (AFRC.) Hayes (H.) 196, AFRC. H. 197.

A partir de les datacions de les àmfors podríem estar al voltant del 200 aC, moment en que deixa de produir-se la PE-22; tanmateix aquesta també podria tractar-se d'una peça marginal en estrats més moderns de les darrerries del s. II aC. Les peces identificades com a ceràmica africana de cuina només poden ser intrusions.

Nivell 6.

Troballes: Camp. A-27, PE-13, PE-14/T-8111, PE-14/T-8111 o 16, PE-16/T-8131, PE-18/T-8133, PE-21, PE-22, PE-25, Eb. 13, Eb. 30a, Eb. 69, Eb. 70, Eb. 77, Àmfora Mañà A, Mañà A o D, Càlat Ibèric, TS Africana-A (intrusió), TS Africana-C (intrusió) i altres intrusions. Com als nivells anteriors, tornem a centrar-se cap el 120 aC amb peces marginals més antigues (algunes del s. V). Les africanes ja s'assenyalen com a intrusió.

Troballes descontextualitzades.

- Rasa A: PE-17/T-8132, PE-22, PE-24, Eb. 77.
- Rasa B: PE-16/T-8131, PE-22, PE-23, Eb. 69.
- Desmuntatge testimoni principal: PE-15/T-8.1.2.1, PE-16/T-8131, PE-17/T-8132, PE-21, PE-22, PE-23, PE-24, Eb. 13, Eb. 30, Eb. 69, Eb. 70?, Eb. 77.

Com hem pogut observar de l'anàlisi dels conjunts ceràmics, especialment pel que fa a les àmfors, les dades provisionals ens porten als voltants del 120 aC, moment en què finalitza la producció de P-16 i 17 i comença la de la PE-18/T-8133. La resta de materials, produccions de campaniana A i B, gerros ebusitans i emporitans, ceràmica ibèrica... poden emmarcar-se perfectament dins de cadascun dels nivells perquè són compatibles cronològicament.

No obstant això, l'aparició de nombroses ceràmiques més modernes en estrats púnics (nivells 3, 4, 5 i 6) ens obliga a reflexionar sobre la possibilitat de la presència d'intrusions de ceràmica púnica tardana en nivells que compten, en teoria, amb material molt antic (nivells 5 i 6).

De la contrastació amb l'anàlisi cronològica de les imitacions àtiques i les ceràmiques engalbadades púnico-hel·lenístiques, haurem d'ajustar les datacions dels diferents estrats car, com ja hem vist, la seqüència estratigràfica suggereix una cronologia lleugerament més antiga per als nivells 4, 5 i 6 respecte del Nivell 3.

	s. III aC	s. II aC	s. I aC	s. I	s. II	s. III
<i>Nivell 1</i>	-	2	-	-	-	1
<i>Nivell 2</i>	2	2	1	2	-	-
<i>Nivell 3</i>	3	9	-	-	-	-
<i>Nivell 4</i>	2	-	-	-	-	-

Taula K: Relació de la datació de cadascuna de les monedes amb el nivell on apareixen, excepte les de la cala II (Matamoros, 1989: 283).

	Datació	Restes
<i>Nivell 1</i>	Modern	Modernes, islàmiques, romanes, púniques
<i>Nivell 2</i>	Romà	s. I aC -s. I dC s. II dC (bossada de material aïllat)
<i>Nivell 3</i>	Púnic tardà	s. II aC
<i>Nivell 4</i>	Púnic	s. III aC

Taula L: Datació dels nivells a partir del tipus de ceràmica representat (elaboració pròpia a partir de Matamoros, 1989: 268-269).

II.3.4. L'estudi ceràmic de R. González Villaescusa

Fa uns 25 anys, veieren la llum part dels materials ceràmics, els d'època altimperial, de la intervenció que ara presentem. Aquest monogràfic fou realitzat per Ricardo González Villaescusa amb el títol *El vertedero de la Avenida de España, 3 y el siglo III d. de C. en Ebusus* (1990). Al treball s'estudiava un conjunt de materials que no més té en comú amb el nostre el fet de compartir la localització del solar. Es tractava de bossades de materials amortitzats pel seu ús (era un abocador) datades a mitjans del s. III dC. Segurament es trobava prop d'una àrea d'hàbitat urbà. La utilització de l'abocador no és massa llarga en el temps. Òbviament, a aquest context ceràmic, tot i que l'autor detecta pervivències del substrat púnic a alguns materials (que no sabem on foren produïts), la vaixela que domina és d'origen nord-africà i altimperial (González, 1990: 77-80).

II.3.5. L'estudi numismàtic de C. Matamoros de Villa

C. Matamoros de Villa presentà el registre monetari recuperat al solar, *Las monedas procedentes de una alfarería púnica de Ibiza* (1989: 266-289, que és la font que seguim per a aquest apartat).

Es tracta d'un total de 96 monedes de les que 32 foren classificades. De totes elles, 28 unitats de la seca d'*Ebusus* formaven part d'un tresoret (cala IV Nivell 4). Tres tenen origen forà: *Carthago Nova* (moneda de

bronze datada al 57 aC), Narbona (moneda de bronze, encunyada per Octavi cap el 28 aC, la seua escassa circulació confirma relacions residuals amb el Llenguadoc –principalment desenvolupades entre el 150 i el 75 aC-) i Roma (antonià de Claudi el Gòtic, datat al 270). Pel que fa al total de les monedes identificades, la relació entre la seua cronologia i el nivell on apareixen, confirmen la relativa fiabilitat estratigràfica de la intervenció (taules K i L).

Si analitzem ambdós taules, observem que:

- El Nivell 1 és un estrat barreja de diverses èpoques, per tant, les monedes allí trobades són residuals.
- Al Nivell 2 les monedes que apareixen són residuals de períodes anteriors o coetànies als materials ceràmics que daten el nivell; apareix alguna moneda residual més antiga.
- El Nivell 3, moment de funcionament del taller ceràmic, conté el major nombre de restes numismàtiques que confirmen la seua datació segons els tipus ceràmics allí recuperats; apareix alguna moneda residual més antiga.
- Al Nivell 4, datat al s. III aC a partir de la ceràmica recuperada, les monedes aparegudes responen a la mateixa cronologia.

En darrer lloc, l'autora mira de relacionar els resultats numismàtics obtinguts amb la interpretació que els excavadors feren de la seua intervenció (i que han aparegut parcialment publicats a Fernández, Gómez i Gurrea, 1989; González, 1990 i a l'article ara comentat); així, doncs:

- Nivell 4: estrat antròpico-arqueològic sobre el que s'assenta el taller terrisser.
- Nivell 3: s'observa la decadència productiva i, potser, un abandonament de l'activitat (s. II aC) que l'autora relaciona amb la presència romana a les Balears.
- Nivell 2: l'Illa ja és sota control romà i veu ampliat el seu perímetre urbà (canvi d'era).
- Nivell 1: nova decadència de la zona (municipalització de la ciutat, 78 dC), ja no torna a ocupar-se l'espai del solar com a terrisseria.

II.4. EVIDÈNCIES PRODUCTIVES I INTERPRETACIÓ

II.4.1. Introducció

Malgrat el fet de no haver trobat el forn o forns del taller que produí algunes de les ceràmiques ací presentades (com s'evidencia de la troballa de defectes i rebutjalls de coccio), prova inequívoca de l'activitat, també s'han recuperat i documentat elements i estructures arqueològiques que no s'expliquen si no pertanyen a la cadena productiva d'un taller de terrissa. A més a més, tot i que alguns d'ells apareixen descontextualitzats (troballes no estratigràfiques) o en nivells més tardans (no púnics), per sort alguns d'ells romanien als nivells 3, 4, 5 o 6.

II.4.2. Evidències materials

A banda de la pròpia informació que es pot desprendre de l'estudi acurat de les ceràmiques, generalment associada al *modus operandi* del món del terrisser, també s'han recuperat materials arqueològics que hem relacionat amb l'elaboració de ceràmica.

Com ja s'ha dit, són els rebutjalls i els defectes de coccio trobats als testers o, més aviat, abocadors, la principal prova. Aquests s'acompanyen de restes arquitectòniques de fang cuit de les voltes del forn (AE3/...0594 i 2648) o un gran bloc petri interpretat com a element de sustentació del forn (AE3/1870)³⁴.

Elements lítics del tractament i mòlta de polsetes, han estat recuperats (Làmina III). Se sap de la seua funció per les singulars formes que prenen, modelades prèviament (normalment amb forma de paral·lelepípede), el seu alt grau de desgast (superfícies molt patinades

o polimentades per l'ús), el tipus de roca (gresos i pòrfirs, habitualment emprats per la seua duresa) i la impregnació del producte que molgueren (és el cas d'AE3/0129). Aquest tipus de troballes és habitual a contextos productius i s'ha relacionat la seua funció amb alguna activitat de la cadena productiva de la terrissa, com puga ser la preparació de les polsetes necessàries per crear engalbes i pintures (p.e., a ses Figueretes apareix una pedra d'esmolador, FE-13/334; Ramon, 1997: 72 i fig. 63).

Altres estris com ara uns canuts de vidre (AE3/1219) del Nivell 1 han estat identificats com a eina per practicar incisions fines sobre l'argila abans de la coccio³⁵.

A l'inventari també hi apareix reflectida l'existència de motlles³⁶. Nosaltres hem pogut revisar els individus AE3/...0025 i 0068 (Làmina VIII).

El primer és un fragment d'una mena de disc d'argila amb pasta oxidant (superfície marró, clara i homogènia). El disc té per una de les cares una superfície irregular encarregada de contenir el relleu en negatiu que apareix a l'altra cara i que després de la pressió d'aquest sobre l'argila o qualsevol altre tipus de matèria molla genera una composició en negatiu/positiu de motius aquàtics (almenys s'observa la figura d'un dofí a l'orla que deu d'envoltar tot el disc). Al centre del mateix, es pot veure un altre motiu figurat sense poder dir de què es tracta. A nivell general, aquestes plaquetes, s'han pogut documentar en contextos funeraris com la necròpoli de sa Barda a Sant Agustí (Tarradell i Font de Tarradell, 2000: 102, 180 i Figura XV); a àmbits i assentaments rurals com a can Corda (Puig, Díes i Gómez, 2004: 128) i a tallers productius com al nostre cas (p.e., al taller de terrissa de Dermech a Cartago, Tarradell i Font de Tarradell, 2000: 180 a partir de Gaukler, 1915: làmina CCXXVII; també a Mozia s'han trobat aquest tipus de plaquetes a contextos "industrials" dels segles VI-IV aC; Tusa, 1996: 1005, 1015 i fig. 18, primera imatge). Com s'explica a aquestes obres, és difícil d'explicar quina utilitat tindria aquest motlle a àmbits domèstics i funeraris si no s'empraven com a eina per motllurar alguna mena de producte panificable o amb significat simbòlic, respectivament. De totes maneres, és clar que dins del

³⁵ Vegeu nota anterior.

³⁶ La peça AE3/0017, la qual no hem revisat, es presenta com un motlle a l'inventari. De la il·lustració de C. Matamoros de Villa sembla deduir-se que realment es tracta de la base d'un bol amb una impressió.

³⁴ Malauradament, només hem trobat dos exemplars durant la nostra revisió.

context que ens ocupa (Nivell 6), cal interpretar-la com una producció del forn que podria haver estat utilitzada per motllurar altre tipus de productes ceràmics.

L'altre (AE3/0068) és també un fragment del cantó d'una mena de plaqueta que, originàriament, deuria de ser rectangular. No s'arriba a comprendre el motiu que representa per la marginalitat de la posició que ocupa respecte de la resta de la plaqueta original.

També varen estar recuperades dos mostres o exemplars de possibles plaquetes i altres ornaments produïts amb motlles semblants als nostres. El primer és una plaqueta (AE3/1418 -Làmina IV-) on al revers ha restat l'empremta del motiu de l'anvers per reflex. El segon (AE3/1417), és de difícil interpretació però sembla haver estat elaborat també amb aquesta tècnica.

Totes presenten mica daurada i desgredant calcari (blanc), semblant al de les produccions ceràmiques oxidants. L'única diferència és la grossària de les parets que tot i que irregulars, segons les necessitats del motiu decoratiu per positivar, pot arribar a ser lleugerament superior als 20 mm. En qualsevol cas, pensem que no es tracta de motlles ceràmics. A més a més, la decoració impresa que pot aparèixer a les imitacions àtiques i ceràmiques engalbades eivissenques, es practica amb un punxó. Això sí, pertanyen al Nivell 6, un dels del taller.

Respecte de les produccions fallades de les fornades (Làmina I i II), cal dir que els residus de l'elaboració poden presentar diferents característiques per a ser identificades com a tal:

- Deformatat: canvi del perfil desitjat ocasionat per alta temperatura (p.e. AE3/0132, 0135 i 2755; Làmina I).
- Passada de cocció: aquells casos en què mantinent-se el perfil, que, per tant, és identificable, ha sofert més cocció de la necessària arribant a cremar-se o a un estadi proper a la vitrificació; en qualsevol cas, perden alguna de les seues qualitats (color, tractament de la superfície, desaparició de decoració...) per a les que foren elaborades (p. e. AE3/0323; Làmina II).
- Manca de cocció: l'escassa temperatura a la que han arribat o el poc temps de cocció (d'aquest tipus no hem trobat).

Pel que fa a aquests residus no desitjats, se n'han trobat de perfils ceràmics, exvots (p.e. AE3/0714, només conegut a partir de l'inventari) i d'altres tipus de produccions com peses i elements suspensors (AE3/0132?).

Els que hem revisat, es caracteritzen per la presència o absència de deformatat, de color gris a negre amb àrees de groc olivaci quasi vitrificat (normalment es reparteixen per les cares internes i externes, segurament segons estiguen a la part exterior o interior respecte de l'atmosfera de cocció). La pasta és dura i el so metàl·lic.

Altres tipus d'activitat paral·lela que es desenvolupa al "caliu" de la producció de terrissa és el tractament de minerals metàl·lics. No sabem amb exactitud quin mena d'activitat es realitzava, però a partir de les troballes d'escòries ja assenyalades (vegeu l'apartat II.3. *Materials*) podem afirmar que, almenys, hi havia manipulació del mateix. Aquesta activitat combinada, als mateixos forns ceràmics o a altres més específics, també fou documentada a partir de notícies arqueològiques antigues a ses Figueretes (Ramon, 1997: 12). El fet és habitual i es dona també en altres contextos culturals (p.e., a *La Maralaga*, centre artesanal de producció de terrissa de l'ibèric final de la comarca de Requena-Utiel, País Valencià; Lozano, 2004: 86-87). Tampoc ha estat constatada la producció laterícia d'atovons o teules. Tot i que sí apareixen elements arquitectònics de terrissa als nivells púnics o d'activitat del taller, aquests no s'acompanyaven de cap defecte o residu d'elaboració per demostrar la seua producció *in situ*. Aquesta producció secundària tecnològica està compresa com a activitat complementària i, normalment orientada a l'autosuficiència i no al mercat. En àmbits urbans, però, pot tenir cert grau d'especialització dins de determinats tallers (Juan, 1992: 70) que nodreixen a aquells individus que no són capaços d'abastar-se dins del seu àmbit domèstic.

II.4.3. Evidències estructurals

Consulteu l'Annex I *Anàlisi i justificació de la proposta d'interpretació arquitectònica de l'edifici* (per E. Dies Cusí).

II.4.4. Evidències estratigràfiques

Si les estructures foren difícilment enteses com les pròpies d'un taller, més sort hi hagué pel que fa a les característiques dels estrats. En concret, al Nivell 4 de les Cales I i III on es va poder constatar com sobre un estrat de sediment argilenc (d'entre 20 i 40 cm) amb tonalitats que anaven del roig al verd, hi havia una gran quantitat

de material residual de l'elaboració fallada de terrissa. Aquest fou datat al s. III o primeries del II (Fernández, Gómez i Gurrea, 1983; Matamoros, 1989).

A la resta d'estrats i, també, a les remocions mecàniques que generaren la troballa de materials descontextualitzats, hi eren presents els defectes de cocció i altres tipus de materials que evidencien la producció de terrissa.

II.5. OBTENCIÓ DE RECURSOS I MATÈRIES PRIMERES

Durant la intervenció arqueològica, no es pogueren determinar ni establir les estratègies de captació dels recursos necessaris per al correcte funcionament del taller. Açò ve motivat per la manca d'evidències arqueològiques al propi registre.

No obstant això, sí coneixem alguns dels recursos emprats a partir d'altres intervencions.

Les necessitats bàsiques d'un taller terrisser són les següents: combustible, aigua, argila i força de treball.

II.5.1. Aigua

El fet de no poder emprar aigua salada per al tractament d'argila, obliga a obtenir-ne de dolça. Aquesta captació no només existeix sinó que ha de ser en grans quantitats.

No sabem si feren servir els pous com a sistema d'abastament d'aigua per als tallers terrissers. El que si podem afirmar és que pous d'èpoques posteriors sí arribaven a nivells d'aigua dolça, com demostra l'existència d'una sínia d'origen islàmic als peus del Puig des Molins.

Altres sistemes de captació com pogueren ser els d'aprofitament d'aigües pluvials també s'han pogut detectar a l'arquitectura d'habitatges punicoebusitans amb un sistema d'adreçament de l'aigua de pluja des de les cobertes cap a una cisterna exterior, com a can Corda (Puig, Díes i Gómez, 2004: 147-148). A hores d'ara, donada la parquedat del registre arqueològic existent, no s'ha pogut documentar cap estructura de captació d'aigua pluvial relacionada amb els tallers terrissers.

Com a mostra, podem assenyalar el sistema d'abastament d'aigua de la ciutat grega de *Morgantina* (a l'Est de Sicília). Segons s'ha pogut comprovar a les diferents campanyes d'excavació, hi ha un sistema de distribució d'aigües mitjançant la utilització de canonades (Cuomo di Caprio, 1992), del qual participa un taller a intramurs.

Per altra banda, la utilització de fonts públiques, segons l'autora, pot també servir per abastir els tallers d'aigua en petita mesura (Cuomo di Caprio, 1992: 45).

Per tant, caldrà cercar evidències arqueològiques en aquest sentit per tal de poder confirmar o descartar aquestes hipòtesis o, en qualsevol cas reflexionar sobre la problemàtica que, necessàriament ha de comptar amb alguna evidència estructural que potser encara no ha aparegut o no hem sabut identificar.

II.5.2. Combustible

El transport del combustible necessari per possibilitar la cocció ceràmica al forn, deuria de comportar una activitat econòmica subsidiària de la pròpia producció terrissera en ser aquella bastant costosa. La recollida de fullaraca i troncs suposava una gran inversió (Aubert *et al.*, 1999: 287).

L'Illa és rica en recursos forestals. Tant és així que, durant un temps, l'onomàstica proposà que el nom en grec de l'illa d'Eivissa (*Pityoussa*) venia pel seu gran nombre de pins, *l'illa dels pins*. Tot i que no podem descartar aquesta hipòtesi (ja que alguns investigadors donen una interpretació pareguda per al terme en llengua fenícia), pareix obvi proposar que el principal combustible dels tallers ceràmics seria obtingut al bosc.

Però, contràriament al que hom pot suposar, l'assoliment de la temperatura necessària per a la cocció d'argila, no degué d'estar relacionada amb la utilització de troncs de fusta i llenya de proporcions mitjanes, ans al contrari, sembla aconseguir-se amb altre tipus de matèria primera. Tot i que la informació arqueològica ens és nul·la a tal respecte per a Eivissa. Per als forns de calç d'època romana, J-P. Adam (1996: 72) assenyala:

El combustible utilizado debe proporcionar un calor vivo de llamas abundantes, ser de pequeñas dimensiones, muy seco y dejar escapar rápidamente sus gases inflamables, de ahí el nombre de cocción de llama larga. Según la estación y la región se utilizan piñas descascarilladas, huesos de aceitunas, de cerezas, de ciruelas, cáscaras de almendras, trozos pequeños de madera e incluso ramas, zarzales y hierbas secas.

Per tant, l'única manera d'abaratir despeses fou comptar amb unes bones vies de comunicació terrestres i/o marítimes o l'acostament a les masses boscoses. Així, la

localització del centre terrisser als peus de la ciutat degué de ser conseqüència, parcialment, dels avantatges econòmics que suposava estar propers al port i a la força de treball que hi residia a la ciutat o al mateix barri.

II.5.2. Argila

La ciutat d'Eivissa està envoltada per àrees sedimentàries de tipus calcari (Ramon, 1997: 187) aptes per a l'extracció d'argila ceràmica. Aquest fet soluciona la possible problemàtica d'anar a cercar l'argila lluny dels centres terrissers. L'única evidència que prova la utilització d'aquests recursos és de caire etnoarqueològic. Així, durant la intervenció realitzada a ses Figueretes, J. Ramon interpretà una rasa feta sobre estrats d'argila i emprada tradicionalment com a lloc d'extracció d'argila, com a susceptible d'haver estat feta servir de la mateixa manera pels terrissaires "eivissencs" d'època púnica (Ramon, 1997: 12 i 13).

Per altra banda, cal tenir cura a l'hora d'associar els centres d'extracció d'argila més propers al taller amb una explotació directa car la qualitat de l'argila és fonamental a la producció, moltes vegades es rebutja aquella més propera per altres llunyanes, però, òptimes (Cuomo di Caprio, 1992: 45).

També per abaratir despeses, la proximitat a determinades àrees amb recursos es feia necessària, per exemple, com passa amb la ubicació del "sector industrial" ceràmic de Corint proper a les fonts d'argila (Arafat i Morgan, 1989: 315). A Eivissa, el sector terrisser localitzat a extramurs, està a la direcció de ses Figueretes on s'hi ha localitzat les fonts d'extracció d'argila.

II.5.3. Força de treball

La gran aglomeració productiva que sembla es concentrava al pla de Vila, com ja hem assenyalat, necessita de treballadors que tracten l'argila, la modelen i vigilen els forns. La proximitat a la ciutat possibilitava la residència d'aquest treballadors que donat el seu alt grau d'especialització es dedicarien a temps complet i tindrien la resta de necessitats existencials cobertes pels serveis de la ciutat.

De fet, no se'n coneixen concentracions artesanals de producció d'argila lluny de les ciutats a aquestes èpoques. El cas de Kuass podria ser un exemple, però, cal recordar que només compta amb el 10% del jaciment excavat (Alaoui, 2007: 215) i, a més, el propi autor assenyalava que Kuass podria haver funcionat amb independència de la ciutat terra endins i, més aviat, estaria relacionada amb l'explotació dels bancs de pesca i l'emmagatzematge dels seus productes, és a dir, depenent de la costa.

En darrer lloc, cal donar especial importància a la idea apuntada per A. Luquet (1964) i M. Ponsich (1988) sobre la possibilitat de l'existència d'un origen forà per als terrissaires de Kuass i Banasa. Apunten que diversos vestigis arqueològics així semblen confirmar-ho (curiosament tots dos parlen de ceramistes vinguts de la zona de la futura Bètica romana). Potser estiga ací la clau de les troballes de tipologies punicoebusitanes al jaciment català de Darró (López i Fierro, 1994: 451). Aquesta circumstància ha estat documentada per al món hel·lènic, a Atenes i Corint (Arafat i Morgan, 1989: 325-326).

TERCERA PART: LA CERÀMICA ENGALBADA PÚNICO-HEL·LENÍSTICA D'EIVISSA

III.1. LA TRIA DEL MATERIAL ESTUDIAT

S'ha optat ací per presentar només un dels grups ceràmics produïts al taller, el que J.-P. Morel anomenà "classe" (1981: 23). Es tracta de les conegudes com a imitacions de vernís negre àtic i campanià³⁷.

Altres grups o produccions també representats a l'excavació de l'avinguda d'Espanya, 3 (Làmina IV: A, B, C i D i Làmina VIII), com el de les àmfores, ja ha estat profundament estudiat per J. Ramon (especialment, 1995) i poques aportacions s'hi poden fer a hores d'ara. La vaixel·la de taula ha estat estudiada a diversos treballs (Tarradell i Font, 1975, inicialment, i Fernández i Costa, 2000, després). Pel que fa a la vaixel·la de cuina, Guerrero (1996), per exemple, també va fer una aportació a la seua classificació.

Quin és, així, l'interès de l'estudi de les "imitacions" de la nostra intervenció? A cop d'ull i de manera més pràctica, la presentació d'un conjunt de materials que hem identificat, delimitat i definit (Niveau de Villedary, 2000a: 41, a partir de Ramon, 1995: 157), per tal de poder construir-hi posteriors estudis científics sobre la base de troballes d'aquests materials per tot arreu, a partir de la identificació de la seua procedència.

³⁷ Aquest treball s'emmarca dins d'un projecte d'estudi sobre el món púnic d'Eivissa "Implantació rural en la Ibiza púnica" que realitzà el Departament de Prehistòria i Arqueologia de la Universitat de València. Un dels seus investigadors, el doctor José Pérez Ballester, és especialista en les produccions de vaixel·la de vernís negre itàlic i de les seues imitacions. Per això, vàrem optar per estudiar aquest grup ceràmic.

Aquestes restes materials pertanyen a la producció d'un centre terrisser aparentment localitzat i, per tant, són mostra representativa de l'elaboració d'un taller. Per aquest fet, és a dir, per tractar-se de productes del propi taller que encara no han estat distribuïts, la informació cronològica que obtenim ajuda a una més concreta datació, evitant així les distorsions temporals que, de vegades, es produeixen entre el moment de producció del recipient i la seua posterior reutilització, manteniment, reciclatge o recuperació dècades després ja al seu lloc de destinació, lluny del centre productor³⁸.

A una segona esfera més teòrica, aporta dades al debat sobre la naturalesa del món de les anomenades "imitacions" a Eivissa i la seua contextualització dins l'àmbit púnic.

De 2.548 (100%) entrades de l'inventari ceràmic, 2.000 (78'49%) s'han realitzat mitjançant el sistema d'"inventariatge ràpid" (vegeu l'annex 2), és a dir, assenyalant només la categoria de ceràmica a la que pertany. Únicament 526 (20'64%) són ENG (incloent les IA) i d'elles, no s'ha tingut accés directe a 55 (2'12%).

III.2. HISTORIOGRAFIA

Una vegada tinguérem descrit el material, passarem a l'estudi i delimitació del mateix a partir dels treballs anteriors que hi existien a la bibliografia.

³⁸ Aspecte ben tractat per a les ceràmiques del món romà per J. T. Peña (2007).

Cinc són els principals treballs que a nivell espanyol encetaren la investigació de les *Cerámicas engobadas púnico-helenísticas de Ibiza* (a partir d'ara ENG; locució que emprarem per tal de referir-nos a les ceràmiques d'imitació pseudoàtiques/campanianes engalbades, segons el treball de J. Pérez Ballester, en premsa)³⁹:

- Del Amo (1970), *La cerámica campaniense de importación y las imitaciones campanienses de Ibiza*: a aquest treball s'assenyala l'origen ebusità de la ceràmica descrita; s'estableixen dos grups tècnics (*gris ibicenca* i *roja ibicenca* d'imitació campaniana) i dos tradicions imitades (les ceràmiques àtiques i les campanianes); hi ha una primera aproximació tipològica.
- Fernández i Granados (1980), *Cerámicas de imitación áticas del Museo Arqueológico de Ibiza*: realitzen una tipologia sobre les imitacions àtiques d'Eivissa.
- Guerrero Ayuso (1980), *Las cerámicas pseudo-campanienses ebusitanas en Mallorca*: introdueix la distinció terminològica entre "imitació" i "pseudocampaniana"; presenta materials contextualitzats de Mallorca, demostrant l'exportació, des d'Eivissa, d'aquests materials com ja anunciava M. Del Amo; assenyala que totes dues produccions són realment la mateixa (repetició de formes a ambdós grups tècnics); segueix la tipologia de Lamboglia.
- Bonet i Mata (1988), *Imitaciones de cerámicas campanienses en la Edetania i la Contestania*: aquest treball s'encarregà de presentar imitacions campanianes de producció ibera alhora que presentava una distribució de materials d'imitació que produïts a Eivissa havien arribat als diferents assentaments valencians.

A aquests treballs es presenten descripcions sobre el material que s'estudia per a cadascun dels casos i, també, una relació de tipologies identificades, especialment basant-se als treballs de N. Lamboglia (1952) i, després, de J.-P. Morel (1981).

³⁹ Amb anterioritat (2009), aquest autor, juntament amb C. Gómez Bellard, havia presentat una primera classificació tipològica per a aquestes produccions que denominà *Cerámicas Engobadas Ibicencas*. Ara, amb el present treball, sembla quedar més definida i proposa la seua idoneïtat per a l'àmbit de la Mediterrània occidental. Li agraïm que ens permetera la seua consulta quan encara estava en premsa.

Altres autors (Ramon, 1994, 1997 i 1998 a i b, entre d'altres publicacions) empen un tipus diferent de classificació per a la seua identificació basada en la descripció de la peça i la utilització d'acrònims, segons la procedència del material respecte a la intervenció o jaciment arqueològic (p.e., plats de vora penjant, de peix, tipus FE-13/67 per definir els plats de peix o L-23 del jaciment de ses Figueretes). Aquest tipus de classificació afegeix complexitat a un panorama que amb les propostes de Guerrero Ayuso (1980, 1984 i 1997, principalment) es presentava ja bastant esclaridor. Tot i això, serveix per identificar el centre productor si trobem una peça exactament igual o produccions amb aqueixa tècnica i perfil no típic. Aleshores, però, cal reflexionar si aquest centre productor ha estat l'únic en produir-la, fet bastant difícil de demostrar si, amb anterioritat, no s'ha aïllat tots els centres productors i s'ha determinat la seua producció.

Per tant, farem servir la tipologia que ha estat emprada per la majoria dels autors a l'hora d'establir una classificació tipològica sobre aquest material (Del Amo, 1970; Guerrero Ayuso 1980; Mata i Bonet, 1988; Pérez Ballester, en premsa). No és la nostra pretensió revisar les tipologies existents, ans al contrari, pensem que aquestes descriuen el conjunt de materials amb suficient detall i claredat en molts casos. Tot i això, som conscients del risc d'incloure algunes formes l'origen de les quals no és clarament el de les tipologies clàssiques de Lamboglia, Morel o l'adaptada de Guerrero. Niveau de Villedary (2000a: 41) ja assenyala aquest perill a banda d'advertir sobre el llast que alguns investigadors arrosseguen de tipologies arrelades. Pensem, però, que una cosa és la manera de determinar una forma (forma 23 de Lamboglia, espècie F-1120 de Morel, F-23 de Guerrero...) i una altra cosa la seua funció. La primera aproximació tipològica de J. Pérez Ballester (Pérez i Gómez, 2009) recollia la nomenclatura de les formes ja definides (p.e., F-23), mirava de simplificar alguns grups a través dels seus trets definitoris (p.e., el bol poc profund de vora no exvasada o entrant i parets rectes amb inflexions més o menys fortes o bombades és la F-26, que inclou la F-26 i F-27b de Lamboglia/Guerrero) i definia, segons els trets del vas, els grups que no entraven en la classificació simplificada de les clàssiques (p.e., el c.p.b.r., en català "gran bol profund de vora entrant"). Al capdavant, també s'ha de fugir de multiplicar les denominacions d'una mateixa forma (p.e., la Forma II de Niveau de Villedary és el plat

de peix; 2000a: 46); tot i que la posterior definició de “tipus” i “variants” es pot demostrar força útil per a la identificació de característiques que pel seu grau de singularitat definisquen tendències estilístiques de tallers inequívocament determinables o de cronologies més ajustades. A la nova “ordenació tipològica” de J. Pérez Ballester (en premsa), s’abandonen les denominacions arrossegades des d’antic, especialment les de N. Lamboglia i J.-P. Morel, a favor de la determinació d’uns grups de manera més genèrica.

En definitiva, es tracta de superar les classificacions de les IA i les ENG, tant de cocció reductora com les de producció per oxidació, dins de l’exitosa tipologia de Lamboglia. Moltes d’aquestes classificacions, foren posteriorment més afinades amb l’aplicació de la tipologia ceràmica de Morel (1981), que passa per ser àmplia. Aquelles ceràmiques que no eren fidels a aquestes dues tipologies, solen ser explicades com a hereves de substrat feniciopúnic (com també passa amb el gust per les imitacions oxidants que recorden l’estètica dels productes fenicis de vernís roig) o reben altre tipus de classificació associades al món púnic (Lancel, 1987). En darrer lloc, aquells productes ceràmics que no troben cabuda dins d’aquestes tipologies, són generalment descrits segons J. Pérez Ballester (en premsa) o altres autors (Ramon, Niveau de Villedary, Morel...).

A més a més, hem realitzat una acurada anàlisi dels treballs d’investigació de Campanella (1999), Niveau de Villedary (2000a) i Alaoui (2007) per tal de trobar-hi concomitàncies. A aquest tres estudis, s’estudia una producció homòloga a l’ebusitana dins de l’àrea d’influència de la *Gadir* púnica, l’anomenada Cercle de l’Estret⁴⁰ i Sardenya.

Com es pot comprovar, la recerca historiogràfica sobre aquesta producció és bastant encertada als seus pressupòsits i, ara per ara, només ens falta per localitzar els tallers:

En la actualidad son ya numerosos los tipos de imitación campaniense que han quedado catalogados como productos locales, y otros

⁴⁰ La polèmica sobre si Kuass, jaciment que donà nom a aquest tipus de producció, és l’únic centre productor d’aquestes ceràmiques sembla estar superat historiogràficament quan ambdós investigadors (A. Niveau de Villedary i M. K. Alaoui), accepten que la ceràmica de vernís negre del tipus Kuass, no només es produeix a aquest jaciment sinó que també a altres indrets nord-africans i, especialment, a *Gadir*.

nuevos irán dándose a conocer a medida que la investigación llegue a los fondos de muchos museos y a nuevos yacimientos aún sin explorar. Creemos, sin embargo, que algunos de estos tipos locales proceden de unos mismos talleres. La localización de estos centros productores constituye hoy uno de los principales problemas planteados en este campo y, por tanto, debe de ser uno de los objetivos primordiales en la investigación arqueológica. (Del Amo, 1970: 201-202).

Quan Del Amo publicà el seu estudi, encara no s’havia realitzat tot el munt de treballs arqueològics que portaran a J. Ramon a deduir l’existència d’un “sector industrial” de producció ceràmica a l’Eivissa púnica:

L’Eivissa púnica fou un gran nucli de producció i exportació de ceràmica (1998d: 157).

III.3. CERÀMIQUES ENGALBADES PÚNICO-HEL·LENÍSTIQUES D’EIVISSA (ENG)

La ceramologia, eixa part de l’arqueologia encarregada d’investigar tots aquells aspectes de la vida de l’ésser humà d’èpoques passades a partir de les produccions ceràmiques, ve matisant, darrerament, el concepte d’“imitació ceràmica”. Aquest terme implicava l’adopció de diversos aspectes fonamentats en la còpia d’un tipus de forma o de producció mitjançant l’aplicació de tècniques semblants per aconseguir un tipus de pasta, formes o decoracions ceràmiques semblants. Tot açò amb major o menor grau d’èxit, i lluny o amb independència i sense el control del centre productor imitat. Quin era, però, l’objectiu? Normalment la voluntat d’arribar als mercats on aqueixes produccions tenien èxit.

Aquesta corrent interpretativa etnocentrista, solia incidir en l’admiració pels gusts de societats “esplendoroses”, al nostre cas les clàssiques (Grècia i Roma), per part dels pobles menys “evolucionats” dels voltants de la Mediterrània.

Actualment, la interpretació ha estat matisada i completada amb diferents puntualitzacions conceptuals. Les principals reflexions es basen en el següent:

- Les imitacions, a la majoria de les vegades, no intenten suplantar el producte inicial, ans al contrari, miren d’intervenir a aquells sectors del mercat que no són participats pels imitats (principalment, a causa de la impossibilitat d’adquirir els productes

“imitats” o originals, i per la manca de distribució als mercats; sobretot basant-se en la balança entre l’oferta i la demanda, canvis dels circuits comercials o finalització de la producció als tallers imitats); açò és el que va passar a tot l’àmbit on les produccions àtiques eren les que conformaven la vaixella de taula bàsica, la manca d’arribada de nous productes des dels tallers hel·lenics, entre les darreries del s. IV i les primeries del s. III (Niveau de Villedary, 2004: 175), o ja a les darreries del s. III (Alaoui, 2007: 191), provocarà un buit de control de mercat que no es tornarà a “monopolitzar” fins l’èxit de les produccions campanianes, a partir del s. II, coincidint amb l’expansió romana per la Mediterrània (Lamboglia, 1952: 3). A més a més, el fet que es tractara de produccions artesanals no estandaritzades introduïa un paper important de participació de l’artesà, és a dir, una major diversificació.

- Incorporació de formes d’altres centres productors per qüestions de moda o sorgiment de noves necessitats pel que fa a la vaixella (es poden copiar formes sense mirar d’aconseguir la mateixa qualitat d’acabament de pastes i superfícies); aquest fet ve demostrat per la imitació fidel de models àtics als primers moments, seguida per un efecte centrípet conforme evolucionaven els estils dels diferents tallers locals; així, per exemple “...la ceràmica de barniz negro importada tuvo poca aceptación entre los ajuares funerarios del siglo -III. Prueba de ello, en primer lugar, es el escaso número de piezas de esta clase hallada, tanto en el Puig des Molins, como en las necrópolis rurales ebusitanas, donde un vacío real de enterramientos no pudo existir jamás y donde fue mucho más frecuente el uso de versiones locales inspiradas en estas formas.” (Ramon, 1998d: 158).
- Adquisició del tipus d’acabament (pasta i superfícies) per modes (a aquest cas s’observa que no necessàriament s’imiten les formes àtiques o campanianes); per tant el primer tret definidor de la producció és la seua tècnica i, després, la seua forma tipològica.

Açò és teòricament demostrable segons les anteriors premisses d’impossible contrastació arqueològica (però sí observables si apliquem estudis etnogràfics senzills a la nostra societat). Per exemple, un comprador (o destinatari per intercanvi de productes o donacions)

que només pot adquirir la “còpia”, encara que sap que es tracta d’una peça que s’inspira en un altra, es veu obligat a fer-se amb la mateixa si vol gaudir del tipus de forma i/o acabament tècnic de l’original”. També, hi ha compradors que poden triar entre algun dels dos productes, es fan amb aquell que volen, sempre de manera conscient. En darrer lloc, existeixen individus que no coneixen les produccions originàries, adquireixen el producte sense saber que està fent-se amb una peça inspirada en una altra.

Àdhuc, el gust per la vaixella àtica està tant introduït a l’àmbit domèstic de les societats púniques, que la manca de producte, una vegada deixen d’arribar les peces àtiques, obliga a l’autoabastament i els perfils triats seran els de consum habitual, és a dir, els derivats de les formes hel·lenístiques. Tot i que aquesta afirmació és arriscada, només cal entendre que les peces, al nostre cas les “imitacions”, només tenen eixida al mercat si aquest, prèviament, és capaç d’assumir la producció; açò sols es pot donar si hi ha una forta familiarització amb el bé que s’adquireix, no hi ha necessitat d’innovar. Si imiten les àtiques, en un primer moment, perquè ja no arriben al mercat ebusità, per què imiten, més endavant, també les campanianes? Aquesta qüestió és difícil de respondre, segurament perquè les dos són hereves del gust per la vaixella hel·lenística i quan comencen a produir-se les imitacions i innovacions itàliques, que són de molt bona factura comparativament amb les de l’àmbit púnic, s’hi dona un canvi de prototipus, passen del grec al romà. Finalment, però, acaben absorbides per l’espenta comercial i militar romana.

En definitiva, quin és el concepte lingüístic d’imitació⁴¹: fer una cosa de manera que s’assembla tant com es pugui a un altra (entrada 3) o presentar l’aparença d’una altra cosa (entrada 4). Aquest, com hem observat, s’allunya, a efectes ceramològics, del concepte còpia i substitució de l’objecte perseguit pel propi i s’aproxima més al d’inspiració.

D. Bernal (2015: 16) assenyala al respecte que:

Sintetizando, podríamos concluir que imitación es algo parecido, a veces extremadamente similar, de ahí el éxito del término para referirse a las cerámicas arqueológicas. Copias y reproducciones tratan de ser idénticas al original, aunque no siempre lo consiguen. Mientras

⁴¹ Segons el Diccionari de Llengua Catalana recomanat per l’Institut d’Estudis Catalans (edició en format manual de 1991 –dotzena reimpressió-).

que los demás, como inspiración o emulación, toman más o menos de las formas o decoraciones que luego modifican o incluso mejoran.

Nosaltres som de la mateixa opinió, però, creiem que aquest raonament no és d'aplicació per a la producció que ens ocupa. Pensem que són "inspiració" de produccions àtiques i campanes perquè, precisament, prenen d'elles aspectes d'algunes formes i/o tècniques estilístiques (en menor grau decoratives) que apliquen a la seua producció, de tradició púnica, per millorar (adaptar) la seua col·locació al mercat púnic de l'esfera comercial d'Eivissa, ja siga el local (insular) o el de les Balears i altres contrades de la costa oriental peninsular.

Una altra qüestió serà la necessitat de reflexionar fins a quin nivell s'havia punicitzat, amb modificacions, però, la vaixella àtica per tal de entendre-la com a pròpia pels púnics. I, també, avaluar l'*aire punicisante* de les ceràmiques de vernís negre de l'àrea púnica (Morrel, 1981: 72). La qüestió, però, supera el nostre treball i entra en altres esferes practicosimbòliques.

Per altra banda, caldrà avaluar com s'imitaren formes itàliques i per què? I com aquestes, juntament amb l'expansió romana, especialment després de la Segona Guerra Púnica, acabaren per copsar tot el mercat, anorçant les produccions locals púniques.

Ja per concloure, assenyalarem que les imitacions no només es donen entre les ENG i les IA, també hi ha altres produccions, no necessàriament amfòriques, per exemple els morters itàlics o altres formes àtiques o campanianes (p.e., Lamb.-23) que sense haver estat engalbades són reproduïdes, aquesta, però, és ja una altra problemàtica.

III.4. METODOLOGIA D'ESTUDI DEL MATERIAL

En primer lloc, se separà el material objecte d'estudi de la resta de grups ceràmics. Una vegada aquest fou aïllat, es realitzà l'inventari i dibuix del mateix⁴².

⁴² El material havia estat totalment inventariat per C. Matamoros de Villa. Pel que fa a la il·lustració de les peces, moltes d'elles comptaven amb el dibuix a mà de la investigadora. Nosaltres només ens dedicàrem a consultar les notes de l'inventari i el dibuix a mà d'aquelles peces que ens interessaven i no havien estat dibuixades. Posteriorment, a partir dels dibuixos originals, s'efectuà la digitalització i el posterior dibuix vectoritzat.

La definició i descripció del material fou sempre realitzada per observació visual directa sense cap tipus d'element òptic o anàlisi química.

Els camps tractats a la descripció foren els següents⁴³:

- **Número d'inventari**: segons els dígits ja existents als fragments ceràmics (p.e., AE3/0129; acrònim d'avinguda d'Espanya, 3); per a aquells fragments amb signatura il·legible s'optà per introduir-ne una de nova (p.e., AE3/DSCN-13, és a dir, Desconegut tretzè); a alguns casos, la signatura pertanyia a un grup de fragments de diferents vasos i, per tant, fou necessària la seua individualització (p.e. AE3/0406-5, on el número que segueix el guió assenyalava que es tracta del cinquè fragment reconegut); per als casos on hi havia fragments no siglats, però, que pertanyien a la mateixa peça que altres fragments amb sigla, no s'introduí cap signatura extra i s'inventarià conjuntament; per als casos de fragments amb diferent signatura però que casaven o es tractava clarament de la mateixa peça, s'inventarià conjuntament. L'objectiu final fou el de poder parlar de Nombre Mínim d'Individus (NMI) i no del nombre de fragments a l'hora de fer el recompte. La funció d'aquest camp és la de poder assignar a un determinat fragment els trets que seguidament s'assenyalen; açò fa possible la revisió posterior de les dades o del dibuix amb el fragment original.
- **Cala/Rasa**: fa referència a la cala de procedència del material (Cala I, II, III o IV) o a la rasa o lloc de procedència del material (p.e., 204 a-A, desmuntatge testimoni principal, pou 7...); quan no es coneix a l'etiqueta el camp apareix en blanc. Açò ens permet conèixer la procedència de la peça dins de l'excavació (qüestió útil a efectes d'estudis microespacials o de determinar àrees amb processos postdeposicionals diversos).
- **Nivell/Capa**: fa referència al nivell de procedència (Nivell 1, 2, 3, 4, 5 o 6); de vegades, es pot acompanyar d'una localització més acurada o tret específic (p.e., Nivell 6 Àmfores). Açò ens permet conèixer l'origen estratigràfic de la peça dins de l'excavació (fet útil a efectes cronològics i altres aspectes estratigràfics)[vegeu l'apartat II.1.1. Excavació].
- **Forma Tipològica (ENG)**: és la definició tipològica i/o funcional de la peça (p.e., ENG I-2), algunes de les peces, donades les seues peculiars característiques,

⁴³ Aquests camps són els que apareixen a la llista de l'inventari de tots els materials classificats.

poden ser adscrites quasi amb total seguretat (seran assenyalades com, p.e., possible ENG IV-Ia); quan no es puga determinar amb exactitud parlarem de la forma (p.e. bol, pàtera, copa, plat...); quan siga impossible identificar apareixerà el mot “indeterminable”. És el primer grau d’acotament estrictament morfològic de la peça, respon a qüestions morfològiques (tipològiques) quan es coneix, sinó es tracta la seua funcionalitat.

- **Fragment**: part del vas al que s’adsciu la peça trobada (ala); vora, inclou l’ala; informe, el cos ceràmic, carena, ansa i base; per al casos on es tinga una silueta continuada del vas apareixerà l’expressió “perfil complet”; entre parèntesi es pot consultar el nombre de fragments comptabilitzats quan siguin més d’un. Gràcies a la seua distinció, podem realitzar comptabilitzacions estadístiques basades en el NMI i de la conservació postdeposicional i, per tant, selectiva dels vasos [vegeu l’apartat II.1.1. *Excavació*, per tal de conèixer els criteris de recuperació del material arqueològic].
- **r.d.p.**: són les sigles que corresponen a l’expressió “relació del diàmetre de la boca del vas dividit entre la fondària”; només s’ha calculat a aquells exemplars que pel seu grau de conservació del perfil permetien realitzar aquesta operació matemàtica. Ens ajuda a efectes d’identificació de tipologies i, especialment, funcions.
- **Ø v.**: diàmetre de la vora en cm; informació estadística i de definició de grups morfològics.
- **Ø b.**: diàmetre de la base en cm; informació estadística i de definició de grups morfològics.
- **Pasta**: segons el color de la pasta. Ens parla de la tècnica de coccio i dels diferents tipus d’acabament de la peça que s’analitza, podent definir, doncs, diferents tipus de produccions. Encara que no hem descrit el color a partir de taules de referència universals (p.e., la de Munsell)⁴⁴, es divideixen entre quatre diferents grups, el de tonalitats grises (coccio reductora), pasta groga (coccio oxidant de molt baixa qualitat), pasta blanquinosa o els grups de ceràmiques que van del beix al roig

⁴⁴ Pensem que allò important és tenir clars els tipus de coccio car el color i la tonalitat de la pasta pot variar per moltes qüestions alienes al coneixement de l’ofici de terrissaire, com pot ser la variació estacional en la recaptació del combustible (Orton, Tyers i Vince, 1997: 136).

(passant per marrons, taronges..., tots dins de la coccio oxidant).

- **Engalba**: al grup de ceràmiques que estudiem es tracta del color de l’engalba i si es conserva a l’interior (int.) i/o exterior (ext.); a alguns casos el color no és uniforme per tota la peça i, aleshores, així s’assenyala (p.e., mar./roig, és a dir, amb tonalitats i àrees combinades de marró i roig); potser que alguns fragments no conserven engalba i siguin imitacions inequívocament, aleshores així es reflectirà. En general, la distribució de l’engalba per la peça no sembla ser un aspecte al que es tinga massa cura, només en determinades ocasions pareix existir una voluntat de circumscriure-la al llavi o deixar el fons exterior en reserva. Àdhuc, podríem dir que “no fa nosa” l’aparició de regalim. La tècnica que ens ocupa, és l’element definidor, per excel·lència⁴⁵, del grup ceràmic que estudiem. Serveix per definir produccions i qualitat de les peces cuites. A tots els casos, aquest sempre és mat. En algun cas, la gran qualitat de l’engalba apropa la peça a un veritable vernís, normalment sobre vasos de pasta marró i beix (AE3/0639 i 2079, p.e.).
- **Superfície** (la seua coloració dependrà de la coccio⁴⁶ no del tipus d’engalba que s’aplique):
  - o Exterior: color de la superfície exterior de la peça; es descriu segons els criteris assenyalats al camp “Pasta”. Utilitat idèntica a l’anterior camp.

⁴⁵ És a dir, qualsevol forma ceràmica engalbada pertany al grup de les ENG, però, no totes les formes tipològiques imitades pertanyen a aquest grup si no estan engalbadades (p.e., un bol V-1a o b no engalbat).

⁴⁶ En un treball recent a propòsit de diferents aspectes arqueomètrics de les ceràmiques púnico-hel·lenístiques de Sardenya i Eivissa (Pérez, en premsa), ha estat possible constatar que de l’engalba, que no vernís, aplicat sobre les ceràmiques ebusitanes no se solia aconseguir un acabat negre de bona qualitat, més aviat taronja, roig o marró, per la manca de temperatura dels forns (que no solien arribar als 900° C). D’acord amb l’autor, mentre que a Sardenya els terrissaires no tingueren voluntat en obtenir productes de coloració negra, a Eivissa fou una constant.

Aquest fet, però, no sembla explicar, suficientment, com es produïren i, especialment, comercialitzaren aquests productes “imperfectes” durant generacions. A més, cal advertir que al substrat ceramista fenopúnic, el vernís (o millor engalba) roig ja era present i, per tant, les coloracions roges i marronques no eren alienes a la tradició.

- Interior: color de la superfície exterior de la peça; es descriu segons els criteris assenyalats al camp “Pasta”. Utilitat idèntica a l’anterior camp.
- Desgreixant:
  - Mat. Prim.: és a dir matèries primeres, dins de les identificables a cop d’ull com són la mica, l’element calcari, l’esquist; el mot “altres” assenyalada que cal la identificació química per conèixer l’origen. Utilitat idèntica a l’anterior camp.
  - Grandària: dimensions de les unitats (fi: inclusions <1 mil·límetre; mitj., mitjà: inclusions 1-2 mm; gran: inclusions 2-3’5 mm; mega, enorme: inclusions >3’5mm)⁴⁷. Utilitat idèntica a l’anterior camp.
  - Presència: repartiment i densitat dels elements arreu el fragment conservat (esc., escàs: inclusions presents, <2%; mitj., mitjà: inclusions nombroses 2-5%; abnd., abundant: inclusions més que nombroses 5-8%). Utilitat idèntica a l’anterior camp⁴⁸.
  - Color: s’assenyala el color del desgreixant. Utilitat idèntica a l’anterior camp.
- Impressions (estampilles): per parlar de la presència d’estampilles (palmeta, roseta...), el nombre, algun tret bàsic (p.e. el nombre de pètals) i la disposició. Serveix per definir produccions i, si són especialment peculiars, el taller on han estat produïdes (a aquest cas per definir els trets bàsics del nostre taller).
- Observacions: ací s’anota qualsevol tret que siga important d’esmentar (p.e. si està engalbat al fons exterior el fragment ceràmic), si apeguen les peces, si està passada de cocció, si és semblant a aquesta o aquella tipologia... S’assenyala qualsevol tipus de tret destacable que després puga ajudar a la identificació de la peça i la realització d’anàlisis estadístiques.

Alhora que es descriuen els materials, anà realitzant-se el seu dibuix. Tot i que, en un primer moment, optarem per dibuixar-ne aquells més destacables, finalment decidirem dibuixar gairebé tots els fragments

⁴⁷ Estimació feta a partir de l’adaptació del *Gráfico de estimación del porcentaje de inclusiones (según Mathew, Woods y Oliver, 1999)* (Orton, Tyers i Vince, 1997: figura A.4.).

⁴⁸ *Idem.* nota anterior.

(tret d’aquells massa deteriorats al seu perfil) per tal de poder definir variacions dins dels perfils. Aquest aspecte és força interessant car pot ajudar a la identificació del taller als materials fora de l’àrea productora eivissenca per la presència de variacions a les formes determinades⁴⁹.

La il·lustració dels materials es realitzà segons el principi, més estès (Orton, Tyers i Vince, 1997: 106), de la simetria central de la peça on al costat esquerre es mostra la secció i a la dreta l’aspecte exterior, sempre sent el més esquemàticament possible. Per tal d’individualitzar-la, s’acompanya de la signatura de la peça referida. Pel que fa a les dimensions, s’assenyala l’escala gràfica. Els punts d’inflexió o canaletes (estries), les irregularitats no pròpies de la tècnica de producció de la peça i les decoracions apareixen més marcats⁵⁰. Les impressions són representades mostrant les àrees deprimides o negatives en blanc sobre negre (de l’àrea no enfonsada i que resta com a positiu).

Pel que fa al recompte de material (sempre a partir del NMI), hem de partir de les següents premisses:

- C. Matamoros de Villa realitza un recompte, bàsicament, sobre el NMI perquè individualitza o agrupa materials baix la mateixa sigla si pertanyen a la mateixa peça o no.
- El recompte es realitza sempre per nivells, no té sentit barrejar-los en cap circumstància car fets arqueològics que no són coetanis o sincrònics no guarden cap mena de relació espacial (tot i que si diacrònica).

⁴⁹ Com ja hem assenyalat, els problemes de nomenclatura i terminologia (classes, tipus, variants, formes...) dificulten la comprensió entre els investigadors. Ací, la nomenclatura emprada només és útil per tal d’entendre l’organització (ordenació, classificació, sistematització...). Obviem doncs, les discussions terminològiques, encara que som conscient que arrosseguem el problema.

⁵⁰ Tot i que al dibuix d’algunes ceràmiques s’ha delimitat l’extensió de l’engalba, a la gran majoria s’ha obviat aquest fet ja que sempre es tracta d’un fet diferencial postcocció, car les manques d’homogeneïtat de l’engalba de la peça abans de la cocció són arbitràries degudes a la major o menor temperatura, la immersió de la peça, l’arribada de la calor a l’interior de la cambra de combustió... Altres aspectes tècnics com el color de l’engalba o la seua qualitat són més fàcilment definibles en la descripció escrita que a la il·lustració.

- Les proporcions no guarden cap relació amb la major producció d'un o un altre tipus ceràmic (categoria, coccio, acabament...), només assenyalen presències o absències. Com ja sabem, a la conservació diferencial dels materials i estructures arqueològiques participen una gran quantitat de factors i circumstàncies no sempre contrastables al registre estratigràfic. Pel que fa a aquestes restes productives, són conseqüència d'accidents fortuïts durant o després de la coccio, és a dir un defecte i no un rebutjall. Tot i això, sembla representar-se més als testers productes de major grau de complexitat que no d'altres més fàcils de fer (Mannoni i Giannichedda, 2003: 210).
- Els nivells 1 i 2 són una "alteració cultural" dels nivells que evidencien l'activitat productiva del taller. El Nivell 3, per altra banda, es caracteritza per ser una "deposició cultural primària", això és, la ubicació dels seus materials és conseqüència de la pròpia activitat del centre productiu i durant el seu abandonament molts dels materials s'hi localitzen dins de l'àrea on foren fets servir (sembla que els nivells 5 i 6 pertanyen a aquest moment). El Nivell 4 pot tractar-se d'una deposició cultural primària, si hi ha hagut pervivència de l'activitat (Butzer, 1989: 95-96).

Al capdavant, les proporcions ceràmiques determinades de l'excavació del solar, no seran mai representatives, però, la presència o absència de determinants materials, pot aportar informació sobre la fiabilitat estratigràfica o cronològica. Únicament la contrastació amb altres jaciments confirmarà el major volum de producció d'una determinada forma.

Una vegada dit açò, enumerem els punts sobre els quals incidim per obtenir informació atenent a les premisses anteriors:

- Categories ceràmiques produïdes.
- Tipus de coccio de les ceràmiques d'imitació àtica i de les ceràmiques engalrades púnico-hel·lenístiques d'Eivissa.
- Tipologies morfofuncionals.
- Inspiracions àtiques o campanianes.
- Dimensions de les tipologies morfofuncionals.

Amb açò, podrem acostar-nos tant a l'anàlisi dels contextos de producció ceràmica com al del seu ús, és a dir, podrem acostar-nos a la reconstrucció històrica, en definitiva.

III.5. DEFINICIÓ TÈCNICA DEL MATERIAL

No hi ha diferències tècniques entre les produccions que s'inspiren en models àtics o itàlics, la distinció és sobre el perfil del prototipus que els serveix d'inspiració o del substrat púnic del que és hereu. Les variants tècniques que podem trobar assenyalen, clarament, l'existència de quatre grups:

- Pel tipus de coccio:
  - o Producció reductora: pastes fonamentalment grises (amb diversos graus de tonalitat entre el gris plomís i el verdenc, segurament aquesta tonalitat és una evidència d'un producte passat de coccio); pasta homogènia (les pastes sandvitxades són escasses); el color de la superfície de la pasta sol coincidir amb el de l'interior del nucli.
  - o Producció oxidant: marrons, ocre, beixos, taronges, salmons, rosats i rojos; poques vegades presenten pastes sandvitxades; les superfícies interiors i exteriors de la pasta poden presentar-se amb tonalitats de major intensitat (fet relacionable amb la temperatura de la coccio).
  - o Pastes sandvitxades: pastes fonamentalment de coccio reductora amb el nucli o la superfície oxidant (p.e., AE3/1505) o ja alternança entre tonalitats oxidants.
  - o Pastes grogues: es tracta d'una producció oxidant amb molts pocs individus representats (p.e., AE3/0080).
- Per la duresa de la pasta:
  - o Dura i so metàl·lic: no és el més habitual, es dona tant a la producció oxidant (sempre per als individus amb pastes roges o taronges) com a la reductora (tenen una qualitat semblant a les produccions siciliotes); les blanquinoses també pertanyen a aquest grup.
  - o Blana i farinosa, es pot ratllar i té el so més opac (menys metàl·lic): tant a les coccions reductores com les oxidants, sembla assenyalar baixes temperatures o coccions irregulars (especialment a la pasta groga).
  - o Defectes de coccio: normalment per excés de temperatura, tendeixen a la vitrificació; la pasta és dura i té so metàl·lic (Base, AE3/0323 -Làmina II-), les tonalitats són verdencues i grises i poden presentar-se més o menys deformades (AE3/0132, 0135 i 2755 -Làmina I-).

- Pel tipus de superfície:
  - o Espatulada: presenten un poliment de les superfícies interiors i/o exteriors de la peça abans de l'aplicació de l'engalba (p.e., AE3/0772); existeixen peces espatulades sense engalba (AE3/1502).
  - o No espatulada: tot i que les superfícies són fines i no grolleres, el tacte és aspre i no pas "sabonós" (típic de la densitat de la pasta i el poliment de la superfície)
- Per l'engalba: l'engalba cobreix normalment la superfície interior de la peça i pot aparèixer per tota la superfície exterior, incloent el fons (fet que passa ocasionalment; Bol, AE3/0354 -Làmina V-) o mantenir el fons exterior en reserva (AE3/0353 -Làmina V-); els individus més nombrosos són els que tenen l'interior engalbat de manera completa i a l'exterior s'escampa l'engalba de manera desigual, es fa més escassa cap a la base de la peça i no hi ha problema en l'aparició de regalim (car l'engalba s'aplica per immersió⁵¹; Figura 36, AE3/...0402, 0717 o 1841); tot i que algunes poden conservar engalba només a l'exterior (ENG V-1, Figura 25 AE3/0360) o no conservar-ne (ENG V-2a, AE3/0500 -Làmina V-); a algunes peces, especialment l'ENG III-1, apareix la vora decorada per l'interior i exterior amb una banda ampla (AE3/...2753 o 1107 -Figura 17 i Làmina VI-), anecdòticament també passa en altres formes (ENG V-1, AE3/0384 -Figura 25-; ENG IV-1a, AE3/2456 i AE3/0974 -Figura 21 i Làmina VI-); no hem detectat cap individu amb cercle d'apilament. Les peces poden comptar amb engalbes de diferents colors a l'interior o a l'exterior de la peça (ENG IV-1a, AE3/1336 -Làmina VI-) i, fins i tot, a la mateixa cara pot comptar amb diferents tonalitats (ENG IV-1a, AE3/0351 -Figura 19-; lècit, AE3/1569 -Figura 34 i Làmina VII-; ENG I-2, AE3/0749 -Figura 10 i Làmina VII-):
  - o Grises/negres: coincideixen amb la producció reductora (Base, AE3/1096); molt diluïda per a l'engalba grisa (no arriba mai a ser un vernís) i de mitjana o bona qualitat per al cas de les d'engalba negra (fins i tot l'engalba d'alguns individus sembla vernís); moltes vegades

l'engalba està totalment desapareguda (Informe?, AE3/DSCN-12 -Làmina IX-); als exemplars bons, té una tonalitat grisa fosca i un tacte "sabonós"; aspecte mat; l'engalba l'adquireix per immersió.

- o Roges/marrons/negres: només es dona a la producció oxidant; també està molt diluïda i llur concentració, que es realitza a la superfície interior, especialment al fons, afavoreix l'aparició de tonalitats que van des del negre al roig; es realitza per immersió⁵² (Informes AE3/0406 i AE3/2706-2 -Làmina IX-).
- o Negra: sobre produccions oxidants (ENG IV-1a, AE3/0751 -Figura 21 i Làmina IX-) en pasta de color groc intens (possible ENG V-1, AE3/0492 bis i Base, AE3/1435 -Làmina IX-), blanques, farinoses, poc cuites i es poden ratllar; aquestes característiques fan que la pasta absorbisca en gran mesura l'engalba i, per tant no es crea una veritable pel·lícula, l'engalba no té tacte sabonós ni brillantor, és de tacte groller, mat, quasi una capa de pintura, amb tendència a estar mal conservada pel fregament sobre la superfície de la pasta; no hem observat exemplars de bona factura; també pot aparèixer sobre cocció reductora

Algunes, però, poden haver perdut l'engalba com a conseqüència d'una dolenta adherència a superfícies grolleres molt poroses (p.e., AE3/1904).

Pel que fa a aspectes mineralògics, l'anàlisi ocular sobre el material d'AE3 ens permet observar que els desgredants que hi trobem presents són calcaris⁵³ (de color blanc i de diferents mides) i micacis (daurats i argentats⁵⁴ i de menor grandària, però, homogènia).

⁵² Tanmateix, sembla que a alguns casos es fa difícil entendre com algunes peces se'ls ha aplicat l'engalba per immersió.

⁵³ Cal assenyalar que, segons comentaris de J. Pérez Ballester, el desgredant calcari desapareix a altes temperatures però, no passa el mateix amb la mica. Per tant, no sempre és observable.

⁵⁴ Realment es tracta de la mateixa mica que sobre l'engalba negra i grisa en ceràmiques de cocció reduïda adquireix, per efecte òptic, un color gris més que daurat. No sabem si per la tècnica de cocció o per l'efecte visual de la mica, diguem-ne, daurada, sobre el fons gris i/o negre de la superfície de la pasta. A les coccions oxidants, sembla presentar-se sempre la mica amb tonalitats daurades o brillantors cristal·lines.

⁵¹ Algunes peces, però, no poden haver estat engalbades només per immersió com demostra la distribució de la susdita pel·lícula (Figura 17, AE3/1106)

Les miques es reparteixen per tota la peça mentre que els grans de calcària apareixen pròxims a la superfície, fins i tot, trencant-la. Sobre aquesta, també apareixen orificis o clotets (vacuoles) ocasionats per la desintegració del desgredant, de naturalesa calcària, a altes temperatures.

Hi ha d'altres presents en menor quantitat. Són de color roig o groc (calcàries disgregades?), negres o blaus i blancs (de quars o feldspat).

Açò confirmaria el mateix origen de l'argila, però, no cal realitzar afirmacions gratuïtes. Així, recentment (Ramon, 1997: 189, apèndix 2 realitzat per J. Buxeda i Garrigós i M. A. Cau Ontiveros) es va poder comprovar a un estudi arqueomètric aplicat sobre les àmfores T-8131 recuperades a una sitja de ses Figueretes, F-13, que hi coexistien dos tipus de pastes diferents per a la mateixa tipologia de recipient ceràmic. Tot i que ambdós tenien el seu origen a l'Illa, la seua distinció assenyalava una selecció per part del taller (potser per raons de qualitat final del producte). O, continuant amb el raonament lògic, l'existència de dos tallers que es nodreixen d'argiles diferents.

Per tant, l'única fórmula per assignar una producció a un determinat taller és mitjançant la troballa *in situ* de la fornada a la cambra de cocció. Podrem, doncs, asseverar que les ceràmiques ebusitanes trobades a un context terrisser, foren allí produïdes amb moltíssima probabilitat. No obstant això, potser, no siga tant important saber el taller de producció com poder assignar la producció a la ciutat d'Eivissa. Per als casos dels centres productors rurals, caldria realitzar comparacions arqueomètriques per relacionar les troballes amb un taller (val a recordar que un tester no és res més que un abocador de brossa on poden barrejar-se defectes de cocció i vaixela domèstica amb rebutjalls de cocció)⁵⁵.

Tot i que gairebé totes les superfícies tenen un aspecte fi, aconseguit durant el modelatge, algunes d'elles presenten superfícies lleugerament grolleres. Les marques del torn són ben marcades a algunes peces de tendència tancada (especialment a la superfície interior)

⁵⁵ La diferència entre la peça de cocció defectuosa, amb diversos graus de variabilitat, i el rebutjall de cocció, és que aquest darrer no té ús pràctic i, per tant, és rebutjat, mentre que aquell, encara la seua qüestionable qualitat, potser encara emprat (Niveau de Villedary, 2004: 182). Consulteu també la Nota 86 per a tenir un altre enfocament.

o de major grandària. Pel que fa al tacte "sabonós" d'algunes peces, aquest cal relacionar-lo amb el possible poliment d'algunes superfícies. Moltes vegades aquest tacte coincideix amb engalbes molt fines i diluïdes, quasi barbotines, que impregnen molt poc la peça (és més habitual per a les peces de cocció reductora i gris plomís, que a les oxidants).

La decoració es redueix a peces impreses, les més nombroses, i pintades⁵⁶. No hi existeixen produccions amb cercles de rodets. Pel que fa a les pintades, solen ser poc habituals i segueixen l'esquema de la Campaniana A del s. II; es tracta de cercles o bandes concèntriques blanquinoses que apareixen al fons intern. Només a un cas s'ha trobat una decoració incisa (AE3/2079), tot i que, possiblement deu de ser una importació itàlica.

Les peces amb decoració impresa ho són sempre al fons interior. Se segueixen, però, tres tipus diferents de representacions bàsiques (vegeu l'apartat III.8. *Ceràmiques engalbades púnico-hel·lenístiques d'Eivissa (ENG). Decoracions*, per aprofundir):

- aquelles que guarden fidelitat a les produccions coetànies (Petites Estampilles, Tallers Occidentals catalans i Campaniana A) i empen rosetes, palmetes i rodets; apareixen rosetes soles, les palmetes (3 o 4) agrupades radialment i, de vegades, unides per la base;
- amb les mateixes impressions que adés, però, amb composició lliure;
- altres tipus d'impressions locals.

III.6. CERÀMIQUES ENGALBADES PÚNICO-HEL·LENÍSTIQUES D'EIVISSA (ENG) ANOMENADES "IMITACIONS ÀTIQUES" (FERNÁNDEZ I GRANADOS, 1980)

Per a les formes inspirades en prototipus àtics, utilitzarem la proposta de J. Fernández i J. Granados (1980). Aquesta, tot i que és ja antiga, continuaria vigent. Tot i això, el grau de fragmentació d'algunes peces ens ha impossibilitat la identificació del seu grup. A altres casos, encara que el perfil és complet, petites variacions de la peça respecte a la tipologia seguida, ens ha dut a ficar-les a la categoria "tipus" de la classificació, sense afinar més. En cap cas, s'ha trobat un individu idèntic als exemplars descrits pels autors.

⁵⁶ De les quals no hem observat al material estudiat (poden donar-se a les ENG III-1).

Aquell treball⁵⁷, nasqué amb la voluntat de completar el buit deixat per Del Amo (1970) al seu estudi sobre les imitacions ebusitanes de ceràmica campaniana de vernís negre, car de la revisió dels fons del propi museu, s'adonaren que hi havia produccions d'imitació inspirades en perfils àtics.

Els autors distingiren entre cinc tipus diferents de grups, segons el tipus de coccio (oxidant o reductora) i, per tant, el seu color, i el grau de qualitat final de la peça (basada en el tipus de superfície i la factura del vernís *-sic-*).

Pel que fa a l'aspecte cronològic, aquestes imitacions es produïren entre els segles V i II aC (amb la possibilitat de perllongar el període, del s. VI al I aC, per a algunes peces). Per al cas gadità, i en bona lògica també per a Eivissa, la reproducció de models més fidels als originals àtics ens pot parlar de l'antiguitat de les peces (Niveau de Villedary, 2004: 147).

Les imitacions no foren mai exactes, el mestre terrisser introduïa variacions segons el seu gust i les necessitats per cobrir. Com diuen els propis autors:

No existía por lo tanto, un deseo de competir con las verdaderas producciones de barniz negro y la producción de imitaciones debió orientarse al mercado interior. (Fernández i Granados, 1980: 6).

Per tal de classificar els materials, J. H. Fernández i J. Granados segueixen la tipologia proposada per al vernís negre de l'Àgora d'Atenes (Sparkes i Talcott, 1970), tot i reconeixent certa variabilitat entre les produccions ebusitanes i les àtiques.

Coexisteixen amb les produccions que han estat anomenades ENG i que tractem més endavant.

Presentem les formes identificades a la intervenció AE3.

III.6.1. Formes

Totes les troballes realitzades són bols. Dins d'aquest grup morfològic, s'agrupen, certament, diferents perfils i funcionalitats. En termes generals, són peces multifuncionals encarregades de contenir sòlids i polsetes.

⁵⁷ Seguirem la seua obra, *Cerámicas de imitación áticas del Museo Arqueológico de Ibiza*, per tal de fer la introducció al material.

Tipus 2.1.a (Fernández i Granados, 1980: 16-17)

Descripció genèrica: bol carenat de paret baixa i perfil concavoconvex de poca fondària; la vora entrant; les parets són gruixudes i té un llistell a la part inferior (l'exemplar descrit pels autors presenta una roseta en relleu).

Altres denominacions: tipus *shallow wall and convex-concave profile* (Sparkes i Talcott, 1970: 130-131 i 294); no recollit per Lamboglia (1952); núm. 109 de Morel (1965: 82, segons Fernández i Granados, 1980: 16) o F-2433d 1 (Morel, 1980: 645).

Exemplars:

- AE3/0505: l'exemplar nostre no presenta estampilla.

Figura: no il·lustrada.

Aquesta peça tipus de Fernández i Granados no comptava amb context cronològic. El tipus 2.1 s'inspira en prototipus àtics que arriben a l'Illa entre el s. V i el 325 aC. Apareix al Nivell 6 de la nostra intervenció.

Tipus 2.1.b (Fernández i Granados, 1980: 17-18)

Descripció genèrica: bol carenat de paret baixa, lleugerament encorbada exteriorment, peu alt de secció trapezoïdal.

Altres denominacions: tipus *shallow wall and convex-concave profile* (Sparkes i Talcott, 1970: 130-131 i 294); no recollit per Lamboglia (1952); núm. 109 de Morel (1965: 82, segons Fernández i Granados, 1980: 16) o F-2433d 1 (Morel, 1981: 645).

Exemplars:

- AE3/2529: difereix a la secció del peu, però, l'adscripció és inequívoca.
- AE3/1436: presenta tres palmetes (4 palmetes amb roseta central originàriament?)⁵⁸.

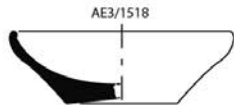
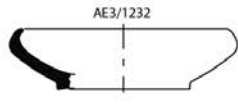
Figura: 7

Aquesta peça tipus de Fernández i Granados no comptava amb context cronològic. El tipus 2.1 s'inspira en

⁵⁸ Si de cas que comptara només amb tres palmetes, podríem trobar-li un paregut amb les ceràmiques produïdes a Roses sota el nom de Taller de les Tres Palmetes Radials (Principal-Ponce, 1998: 73 i següents), aquestes foren distribuïdes durant el s. III aC. Tanmateix, la nostra palmeta té una factura més estilitzada que les observades. El suport tampoc coincideix amb els de Roses. Aquesta possibilitat sembla remota, però, ja que la distribució de les palmetes suggereix l'existència d'una quarta i una altra palmeta central a la zona desapareguda. Els exemplars amb tres palmetes són escassos a la bibliografia.

AE3: "Imitacions Àtiques" (ENG)
 Diverses procedències 0 ——— 4 cm

Nivells no púnics | Coccíó Oxidant

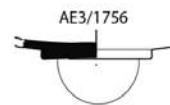
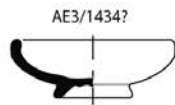
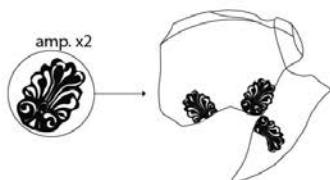

Nivell 3 | Coccíó Reductora

Nivell 3 | Coccíó Oxidant

Nivell 4 | Coccíó Reductora

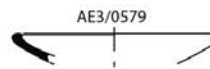
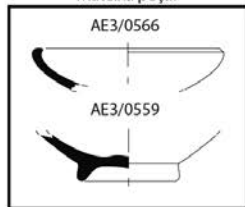
AE3/1436

Nivell 5 | Coccíó Oxidant

Nivell 5 | Coccíó Defectuosa

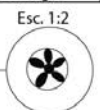
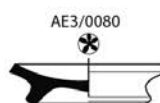
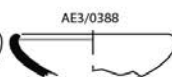
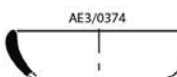
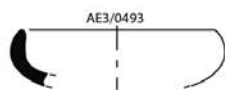
mateixa peça?

Nivell 6 | Coccíó Reductora

Nivell 6 | Coccíó Oxidant

Nivell 6 | Pasta Groga

Troballes no estratigràfiques | Coccíó Reductora

Troballes no estratigràfiques | Coccíó Oxidant

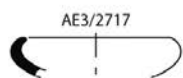

Figura 7: "Imitacions àtiques" (ENG).

prototipus àtics que arriben a l'Illa entre el s. V i el 325 aC. La peça contextualitzada (AE3/1436) apareix al Nivell 6 de la intervenció.

Tipus 2.4. (Fernández i Granados, 1980: 24-30)
[s'inclouen com a ENG V-2 a o b⁵⁹]

Descripció genèrica: bol de vora alta i exvasada, parets curvilínies inflexionades cap amunt, peu anular alt i vertical, alguns amb peu baix i gros.

Altres denominacions: tipus *outturned rim* (Sparkes i Talcott, 1970: 128-130); forma 22 de Lamboglia (1952: 171-172).

Exemplars: AE3/0499, AE3/0500.

Figura: 27.

Làmina: V.

Cronològicament parlant, tenen el seu origen a prototipus àtics produïts entre el s. V i IV aC. Nosaltres les podem adscriure al s. IV aC (les de pasta taronja i engalba roja molt diluïda), però, semblen ser més pròpies del s. III aC. Com que dins de la tipologia de J. Pérez Ballester (en premsa) aquestes podrien incloure's a les anomenades V-2 (bols amples i poc profunds), que contenen les formes 22, 28 i 29, tractarem aquestes més endavant⁶⁰. Tot i que, com hem dit, són multifuncionals, dins de la vaixel·la púnica són emprats principalment per beure.

Tipus 2.5 (Fernández i Granados, 1980: 29-32)
[s'inclouen com a ENG V-2 a o b]

Descripció genèrica: petits bols semblants als de tipus 2.4, però, la paret més baixa i arestada al punt d'inflexió; la vora llisa i, lleugerament, exvasada

Altres denominacions: tipus *outturned rim*; forma 22 de Lamboglia però carenada.

Exemplars:

- AE3/0518: diàmetre de base lleugerament superior als ací estudiats; compta amb roseta central⁶¹.

Figura: 27.

⁵⁹ Vegeu el següent apartat III.7. *Ceràmiques engalbades púnico-hel·lenístiques d'Eivissa (ENG). Formes.*

⁶⁰ Cal assenyalar que aquesta proposta tipològica no se circumscriu a les imitacions de formes campanianes, ans al contrari, el seu criteri d'adscripció és la tècnica de realització (engalba), que es pot veure completada amb la imitació en formes àtiques, campanianes o d'altres procedències del substrat cultural feniciopúnic.

⁶¹ C. Matamoros de Villa assenyala que es tractava d'una palmeta. Ara per ara, no hem pogut realitzar un dibuix vectoritzat de la il·lustració original, ja que no l'hem poguda trobar durant la revisió del material.

Els exemplars amb roseta central, semblen estar centrats al s. IV aC i alguns ja al s. III aC. Apareix al Nivell 3 de la nostra intervenció.

L'únic exemplar que hem identificat com a tal també està inclòs dins del grup V-2.

Segurament emprat per beure o contenir sòlids.

Tipus 2.6 (Fernández i Granados, 1980: 30-39)

Descripció genèrica: petits bols de vora llisa i, lleugerament, entrant.

Exemplars:

- AE3/0080: a aquest exemplar, la paret és més recta i la pasta és groga.
- AE3/0579: presenta parets molt tenses, però, és massa menuda per ser una ENG II-1a.
- AE3/1329.
- AE3/1431.
- AE3/1434: vora llisa, lleugerament entrant, parets corbes i base amb peu alt ressaltada per l'interior.
- AE3/2465: base semblant a algunes d'aquest tipus, les parets no es poden adscriure al grup.

Figura: 7.

Sense contextos cronològics definits. Tot i que, en general, els prototipus són del s. V i les produccions ebusitanes lleugerament posteriors. A la nostra intervenció apareixen al Nivell 3 (AE3/...1431 i 1434), Nivell 5 (AE3/0579) i Nivell 6 (AE3/0080).

Es tracta de formes multifuncionals més aptes per contenir sòlids i polsetes que no líquids. Tot i la seua reduïda mida, també podrien servir com a plats menuts.

Tipus 2.6.d (Fernández i Granados, 1980: 38)

Descripció genèrica: petit bol profund de vora llisa i lleugerament entrant, parets lleument bombades, peu anular baix i ample, fons extern umbilicat.

Altres denominacions: tipus *saltedceller footed* (Sparkes i Talcott, 1970: 137-138 i 303).

Exemplars:

- AE3/0574: no presenta canaletes o estries, però.

Figura: no il·lustrada.

Datat dins de contextos del s. IV aC com el seu prototipus. A l'avinguda d'Espanya, 3 apareix al Nivell 5. Multifuncionals.

Tipus 2.6.e (Fernández i Granados, 1980: 38-39)

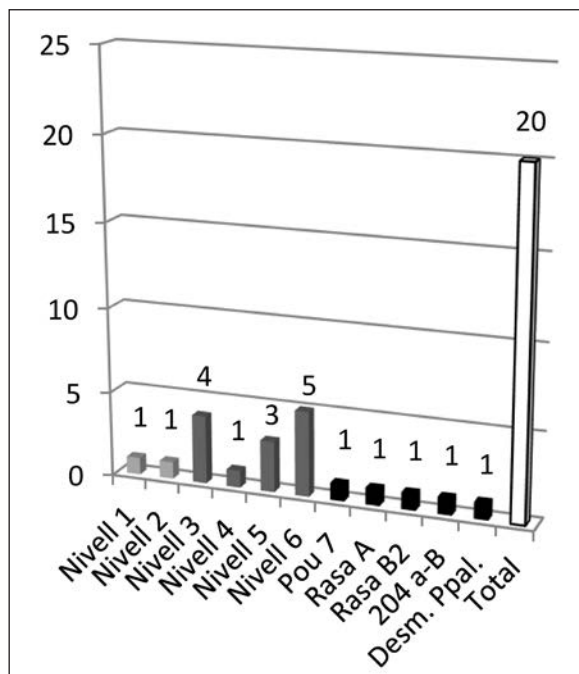
Descripció genèrica: petit bol profund de vora llisa i entrant, parets lleugerament encorbades, base baixa i massissa.

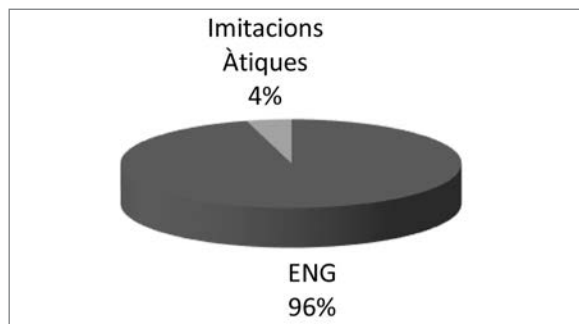
Altres denominacions: tipus *saltedceller footed* (Sparkes i Talcott, 1970: 137-138 i 303).

Exemplars:

- AE3/0374.
- AE3/0493: no conserva base.
- AE3/1232.
- AE3/2717: identificat per la morfologia de la vora i paret.

Gràfic IV: NMI per nivells de les imitacions àtiques, sense incloure les adscrites a la forma ENG V-2 a i b de J. Pérez Ballester que imiten prototipus àtics (nivells 1 i 2: no púnics; nivells 3, 4, 5 i 6: nivells púnics; Pou 7, Rasa A, Rasa B2, 204 a-B i Desm. Ppal.: descontextualitzats).

Gràfic V: Proporció entre imitacions àtiques (incloent les adscrites a la forma ENG V-2 a i b de J. Pérez Ballester que imiten prototipus àtics) i les ENG en general.

- AE3/1518.
- AE3/0388: identificat per la morfologia de la vora i paret.
- AE3/1756: possiblement es pot adscriure a aquest tipus segons la morfologia de la base.

Figura: 7.

Les peces ebusitanes no tenen context cronològic fiable. El model àtic que li serveix d'inspiració centra la seua producció 350-325 aC. A la nostra intervenció, els exemplars amb context cronològic púnic són al Nivell 4 (AE3/1756) i Nivell 6 (AE3/...0374, 0388 i 0493).

Multifuncionals.

Tipus 2.6.f (Fernández i Granados, 1980: 39-41)

Descripció genèrica: petit bol profund de vora amb aresta a l'exterior, paret poc inflexionada i lleugerament exvasada, peu anular baix, de vegades gros i oblic.

Denominacions: tipus *footed saltedceller* (Sparkes i Talcott, 1970: 137-138 i 302).

Exemplars:

- AE3/0559=0566

Figura: 7.

Les peces ebusitanes no tenen context cronològic fiable. El model àtic que li serveix d'inspiració centra la seua producció 350-325 aC. Aquesta peça apareix al Nivell 5. Multifuncionals.

Sense determinar.

Només un dels fragments rescatats no ha pogut estar identificat segons els tipus anteriors.

Exemplars:

- AE3/2433: peça d'inspiració àtica per les dimensions i la factura, té la part superior del vas perduda i la fractura ha estat treballada per aconseguir una mena de vora que permeta la seua utilització com a tassa o element semblant.

Figura: 7.

En definitiva, la variabilitat en les produccions ebusitanes inspirades en les formes de l'Àgora és força palesa, com demostra la dificultat de trobar exemplars exactes entre els classificats per Fernández i Granados al seu dia (1980) i els nostres.

El conjunt d'aquest tipus ceràmic que hem delimitat, està present a tots els nivells enregistrats (Gràfic IV). Representa una escassa proporció respecte del conjunt ENG i resulta anecdòtic a nivell global (Gràfic V).

Entre totes les peces trobades no s'ha detectat cap individu que presente defecte de coccio. Açò ens obliga a reflexionar sobre la possibilitat de l'absència de producció de ceràmiques d'imitació àtica al nostre taller. Aquest fet es veu recolzat pel fet de representar un escàs percentatge entre les peces estudiades, com ja hem assenyalat.

III.7. CERÀMIQUES ENGALBADES PÚNICO-HEL·LENÍSTIQUES D'EIVISSA (ENG). FORMES

Seguirem la proposta de J. Pérez Ballester (en premsa) per a la classificació de les formes que així ho permeten (Taula M). Per a aquells perfils que no entren dins dels canons de la proposta adés esmentada, mirarem de cercar-ne paral·lels a altres propostes tipològiques. Ací presentem les seues principals característiques:

III.7.1. Plats (ENG. 1)⁶²

Formes obertes, de vora exvasada i sense anses, totes dins de la categoria F-1000 de Morel. Els diàmetres de les vores estan entre els 18 i els 26 cm, tot i que pot aparèixer algun individu de menor grandària. La r.d.p. oscil·la entre els 5 i els 10 cm.

ENG. I-1a (Pérez Ballester, en premsa)

Descripció genèrica: plat de vora penjant cap a l'exterior.

Altres denominacions en produccions eivissenques: no la recull Del Amo (1970); forma 36 (Guerrero, 1980: 176); forma 36 de Lamboglia (Bonet i Mata, 1988: 20); produccions ebusitanes vinculades a l'espècie 1310 de Morel (Ramon, 1998b: 180).

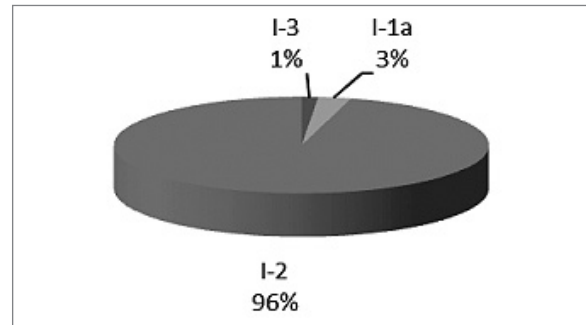
Denominació genèrica en produccions de vernís negre: forma 36 (Lamboglia, 1952, 183); no present a l'Àgora (Sparkes i Talcott, 1970); espècie 1310/20 (Morel, 1981, 102).

Exemplars coccio reductora (NMI= 1): AE3/2729.

Exemplars coccio oxidant: no n'hi ha.

Figura: 8.

⁶² Totes les referències descriptives, localitzacions i cronologies dels materials són de J. Pérez Ballester (en premsa), tret que s'assenyale el contrari. Evitem, així, reproduccions innecessàries sobre aquest treball que, com ja s'ha dit, és el que hem fet servir per catalogar els nostres materials.

Gràfic VI: Proporcio de plats segons tipologies sobre un NMI de 70.

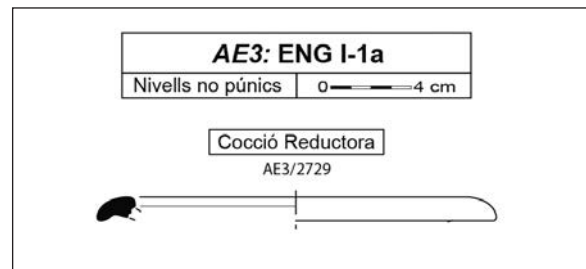

Figura 8: ENG I-1a.

Es tracta d'un plat d'origen campanià, produccions del tipus A, que es distribueix des de les darreries del s. III aC fins el s. I aC.

Aquest, podria haver tingut el seu origen als *broad rim plates*, tot i que s'assenyala, seguint altres autors, que les vores llargues són una influència de tradició feniciopúnica sobre els prototipus campanians (Niveau de Villedary, 2000a: 58-59). Com que aquestes produccions itàliques comencen a tenir èxit al s. II aC, els exemplars amb vora més llarga s'adscriurien al s. III i ja al s. II, s'imitarien els exemplars itàlics de vernís negre. Recentment ha estat assenyalat que solen estar absents en contextos del s. III i II aC (Pérez Ballester, en premsa).

La seua funció és la de plat, encara que a la bibliografia també apareix com a pàtera. L. Campanella li dona un caràcter d'ús individual dins de l'àpat (1999: 55). Només s'ha recuperat dos exemplars. Un d'ells, AE3/0719, sembla provenir del Nivell 4 i ser una producció en coccio oxidant⁶³. L'altre, AE3/2729 no té procedència estratigràfica. Té una vora exvasada de forma còncaua i curta, el diàmetre és de 20'4 cm,

⁶³ Malauradament no hem pogut detectar-lo a la revisió dels materials.

	Descripció	Dimensions (cm)	Tipologies		
			Lamboglia/ Guerrero	Morel	Pérez Ballester
<i>Plats</i>	forma oberta vora exvasada sense anses	d.v.: 18-26; alguns <18 r.d.p.: 5-10; especialment 6-7	L/F-23	F-1120	ENG I-2
	F-1000 de Morel (dins de.)		L/F-36	F-1310/20	ENG I-1a
	forma oberta vora entrant o recta sense anses	d.v.: 16-22; poden arribar a 40 si vernis negre r.d.p.: 4-8; poden arribar 12-20	L/F-6	F-1730/40	ENG I-3
<i>Pàteres</i>	F-2160/70 o F-2200 (dins de.) Funcionalment són plats		L/F-55	F-2233/34	ENG II-1a
	forma oberta	d.v.: 10-16; rarament fins a 20	---	Recorda a F- 2262 i 2630	ENG II-4
	forma lancada (ENG III-4) vora no exvasada (generalment) de vegades 2 anses verticals	r.d.p.: 1'5-3; especialment 1'5-2	L/F-31	F-2978	ENG III-1
<i>Bols</i>	forma oberta	d.v.: 12-15; rarament fins a 20	---	---	ENG III-4
	bols poc profunds	r.d.p.: 2'5-3'5	L-26/27	F-2760/80	ENG IV-1a
	parets rectes amb inflexions més o menys fortes o bombades		L-21/25 i 25	F-2711 i 2765	ENG IV-1b
	F-2000 (dins de.)		F-27	---	ENG V-1 a i b
bol poc ample i profund	forma oberta	d.v.: 16-20; alguns >20	L-22 i 29	F-2640/80	ENG V-2 a i b
	parets rectes o lleugerament corbes	r.d.p.: 3'5-4'5	---	F-2630	ENG V-3
	vora exvasada (generalment) o entrant		L-28	F-2640	ENG V-4
	F-2600/800/900 (dins de.)		---	---	ENG VI-2
<i>Altres</i>	forma oberta confosa amb ENG III-1 vora recta i extrem apuntat	d.v. (can Vincent d'en Jaume): pròxim a 10 cm d.v. (AIE3): 17-22'6 cm	---	---	---

Tauleta M: Resum adaptat de la proposta tipològica de J. Pérez Ballester (en premsa). Abreviatures i traducció adaptada al català: d.v. (diàmetre de la vora); r.d.p. (relació del diàmetre respecte de la fondària del vas).

aproximat a l'exemplar trobat per Guerrero a na Guardis (1980: 186, làm. IX núm. 36) i un poc més menut que els exemplars de can Vicent d'en Jaume, que estan entre els 22 i els 24 cm. No sabem si inicialment comptava amb decoració impresa, com sí que passa en alguns exemplars de vernís negre, perquè no s'ha conservat el fons intern. La seua coccio és reductora. A Eivissa no es troba als centres productors dels ss. IV i III excavats (AE-20, ses Figueretes i AR-33/V)⁶⁴. Sí, però, al dipòsit tancat de can Vicent d'en Jaume.

ENG I-2 (Pérez Bellester, en premsa)

Descripció genèrica: plat de vora penjant i pouet central.

Altres denominacions en produccions eivissenques: forma 23 (Del Amo, 1970: 211); forma 23 "plato de pescado" (Guerrero, 1980: 172); forma 23 de Lamboglia (Bonet i Mata, 1988: 9); "plato ebusitano de pescado" (Ramon, 1994: 50), "imitació del *fish plate* ático" (Ramon, 1998a: 146) o "plato de borde colgante" (Ramon, 1997: 25; 1998: 175).

Denominació genèrica en produccions de vernís negre: forma 23 (Lamboglia, 1952: 172); *fish-plate* (Sparkes i Talcott, 1970: 147); espècie 1120 (Morel, 1981: 82).

Exemplars coccio reductora (NMI= 40): AE3/...0001, 0016, 0027, 0065, 0323, 0325, 0326, 0355, 0386 bis, 0506, 0553, 0554, 0555, 0556, 0580 bis, 0750, 0758, 0929, 0945, 0946, 0948, 0949, 0950, 0951, 1093, 1437, 1440, 1570, 1571=1572, 1785, 1786, 1909, 1912, 2274, 2447, 2450, 2727, 2735 i 2736.

Exemplars coccio oxidant (NMI= 21): AE3/...0015, 0030, 0036, 0037, 0362, 0557, 0592, 0749, 0939, 0947, 0952, 1092, 1327, 1573, 1574, 1666, 1730, 2445, 2453, 2523 i 2526.

Exemplars coccio desconeguda⁶⁵ (NMI= 3): AE3/...0002, 0003 i 0029.

Figures: 9, 10, 11 i 12.

Làmines: II i VII.

Fou amplament reproduïda des de les costes àtiques (ja abans del s. V aC), passant per la península itàlica, Tallers Occidentals i àrea d'influència gaditana.

La seua forma és molt característica i això el fa fàcilment identificable. Tanmateix, el seu grau de variació formal és gran i, per tant, la diversitat és nombrosa (Niveau de Villedary, 2000a: 48). Dins d'aquesta variabilitat, no hi està la de realitzar impressions al fons del plat; es coneix un exemplar ebusità submergit a la costa de Menorca (Belén i Fernández-Miranda, 1979: 123; a partir de Guerrero, 1980: 174). També a Kuass es manté aquesta baixa proporció amb un únic exemplar, 4436-sup, de producció local (Alaoui, 2007: 178, fig. 147 núm. 11). Al nostre cas hi ha dos individus (AE3/...0003 i 2450 –Làmina II-⁶⁶) i, també, s'ha recuperat exemplars dins d'altres contextos productius com ara a ses Figueretes (Ramon, 1997: fig. 13 núm. 84) i un altre a Cales Coves⁶⁷.

Pel que fa a la seua funció, també hi ha discussió sobre el seu ús. Uns recolzen la hipòtesi que rep el nom de plat de peix perquè al seu origen estava decorat a les parets amb figures en roig d'aquest tipus d'animals. Altres prefereixen assenyalar que el plat servia per menjar aquest tipus d'aliment amb la possibilitat de combinar la seua carn amb les salses que es contindrien al pouet. En darrer lloc, alguns pensen que totes dues hipòtesis es poden donar alhora.

Com s'observa, hi ha força *quorum* a l'hora de denominar aquesta forma tant a nivell tipològic com a formal. Tot i això, dues són les principals teories sobre l'origen i funció d'aquest plat⁶⁸. Mentre que uns autors parlen d'una producció netament hel·lenística que evoluciona amb el temps, altres autors la fan confluïr amb la tradició fenopúnica que dona exemplars diferents als originals. Així, per a A. Niveau de Villedary i L. Campanella (2006: 670-680) la forma sorgí en època hel·lenística per confluència de les tradicions fenícies i gregues. L'evolució morfològica, però, encara no ha estat establerta; M. Ponsich (1968: 14, 15 i fig. 4), en feu una proposta.

⁶⁴ Sí apareix un exemplar, A-20/SC-11, sense context estratigràfic a A-20 (Ramon, 1998b: 180 i fig. 21). El mateix autor assenyala que es pot tractar tant d'una producció del s. III o ja del s. II relacionada amb els prototipus itàlics.

⁶⁵ No hem pogut determinar el tipus de coccio d'aquests fragments.

⁶⁶ Aquesta presenta una impressió singular que podria ser una prova de terrissaire no exitosa, car no torna a aparèixer ni a l'excavació ni a la resta de la bibliografia consultada.

⁶⁷ Les troballes són recollides per J. Ramon (2012: 594 i 597). L'autor assenyala, parlant de la F-23, que "Muy ocasionalmente tienen en el centro de la cazoleta una roseta impresa...".

⁶⁸ Ben recollides per A. Niveau de Villedary (2000: 52-55).

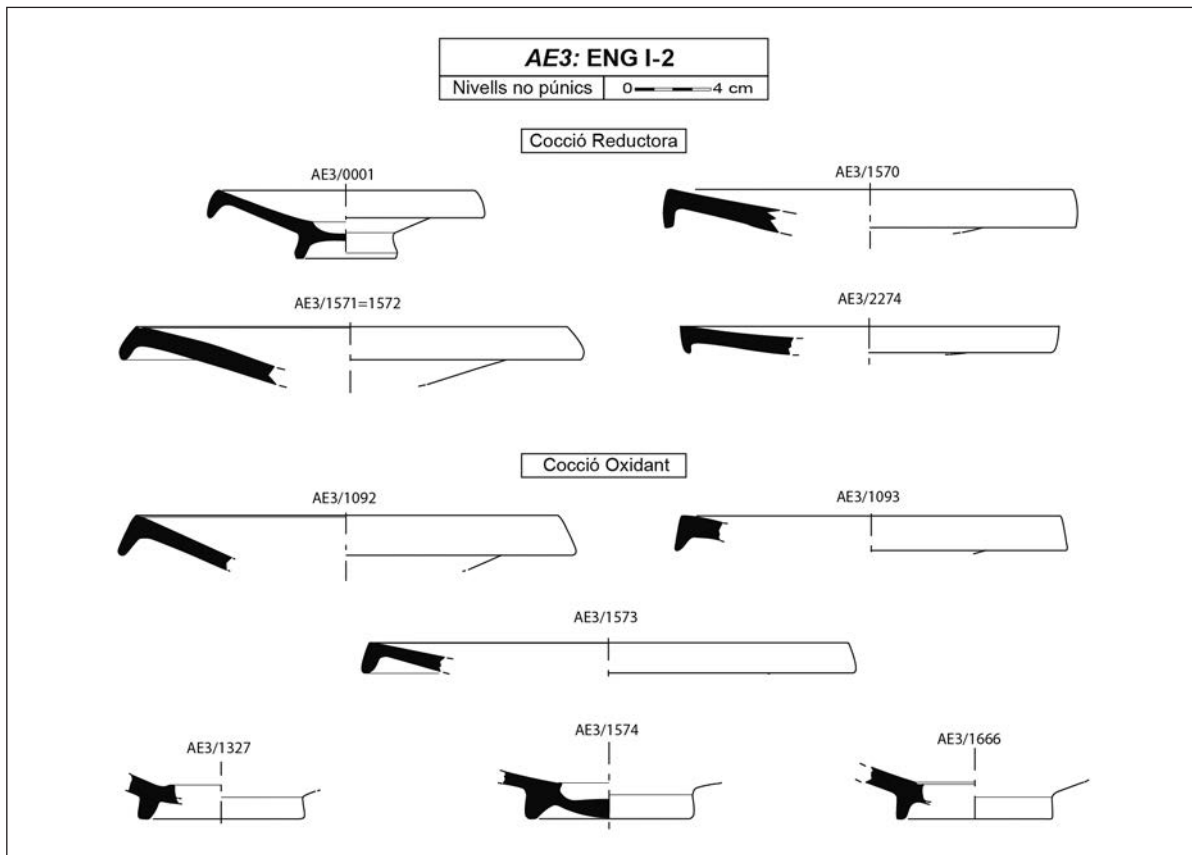

Figura 9: ENG I-2 (I).

A nosaltres ens resulta força interessant mirar de determinar o realitzar noves propostes a tal efecte car hem recuperat dos exemplars de plats amb base còncava i pouet central. Ambdós apareixen al Nivell 6, el més antic que tenim, amb una estratigrafia bastant clara (només podria endarrerir-se sobre la datació proposada per a aquest nivell si fora material residual, fet difícilment demostrable segons els coneixements actuals de l'evolució del perfil de l'ENG I-2 que tenim a hores d'ara). De la contrastació de les nostres peces (AE3/...0323 i 0324) amb la proposta de Ponsich, que troba el prototipus del plat de peix de Kuass al plat d'ala de la producció de vernís roig fenici, observem que, segons l'autor i el tipus de bases que conservem, estariem parlant d'un estadi entre el 2 i el 3, abans de la introducció de la vora clarament penjada campaniana. Malauradament, no s'ha recuperat cap vora que hi estiguera relacionada. Cal assenyalar que la peça AE3/0323 és un defecte de cocció.

Tanmateix, a la bibliografia consultada observem que fou classificat per A. Rodero com a plat tipus 3,2 (Schulz i Maass-Lindemann, 1997: 58 i fig. 7). J. Ramon també el reconeix com a plat de producció ebusitana amb "...base anular relativament alta y rectilínea con el fondo cóncavo; en el centro presenta una ligera depresión circular...", apareix a es Palmer i la seua base té 7 cm de diàmetre (1998: 132 i fig. 2 núm. 9), la data del conjunt és entre el 430 i el 400 aC.

El mateix autor entén que, realment, aquests plats són arcaics, apareixen al s. VI i desapareixen quan comencen les produccions ENG I-2 (s. IV). Són evolució de plats de tradició fenícia, mentre que els ENG I-2 ebusitans són imitacions àtiques (Ramon, 1998c: nota 3) i, per tant, les nostres bases no poden ser mai un estadi d'evolució entre els plats fenicis i les ENG I-2⁶⁹.

⁶⁹ Tot i això, les hem incloses a les figures de les ENG I-2 per facilitar la comparació.

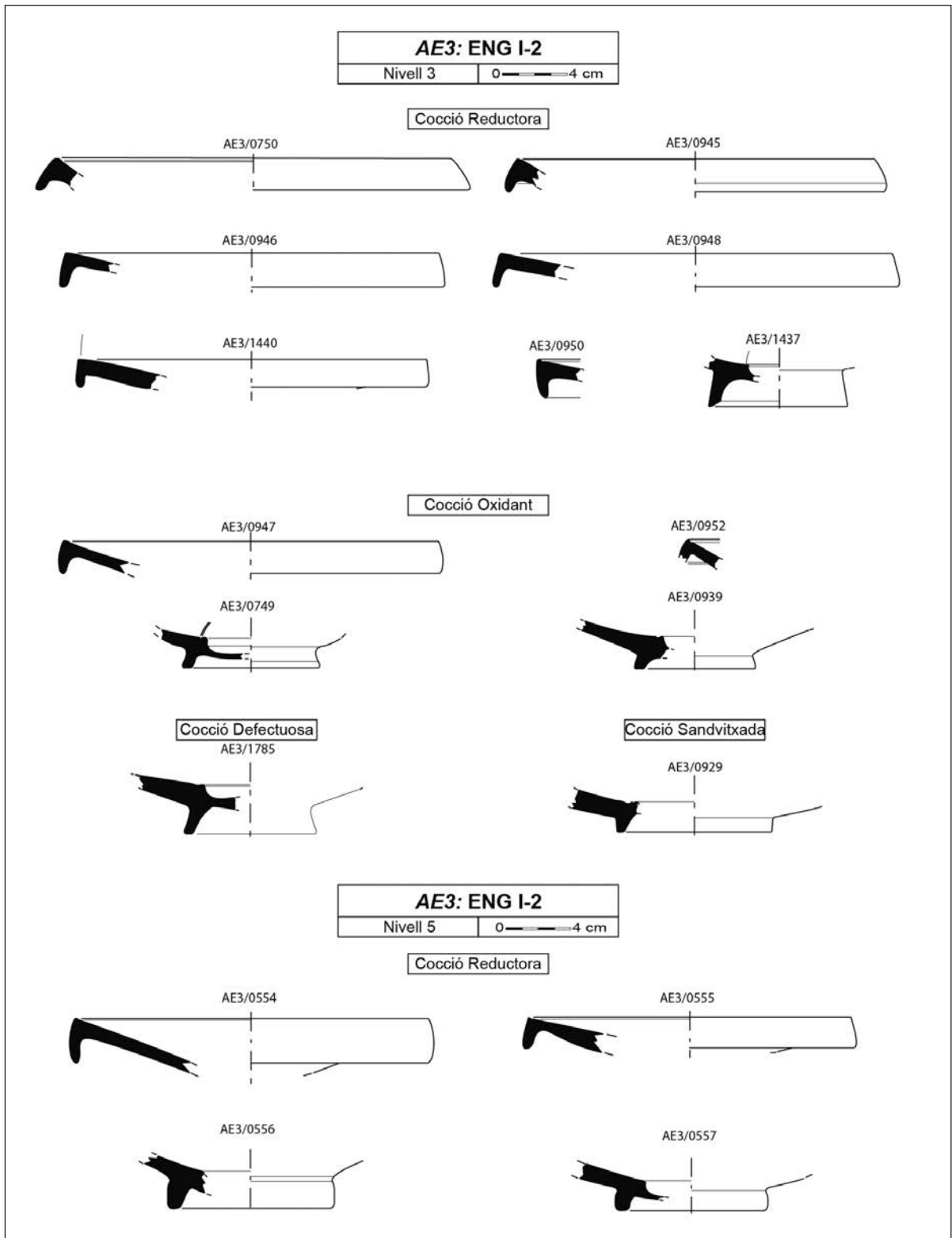

Figura 10: ENG I-2 (II).

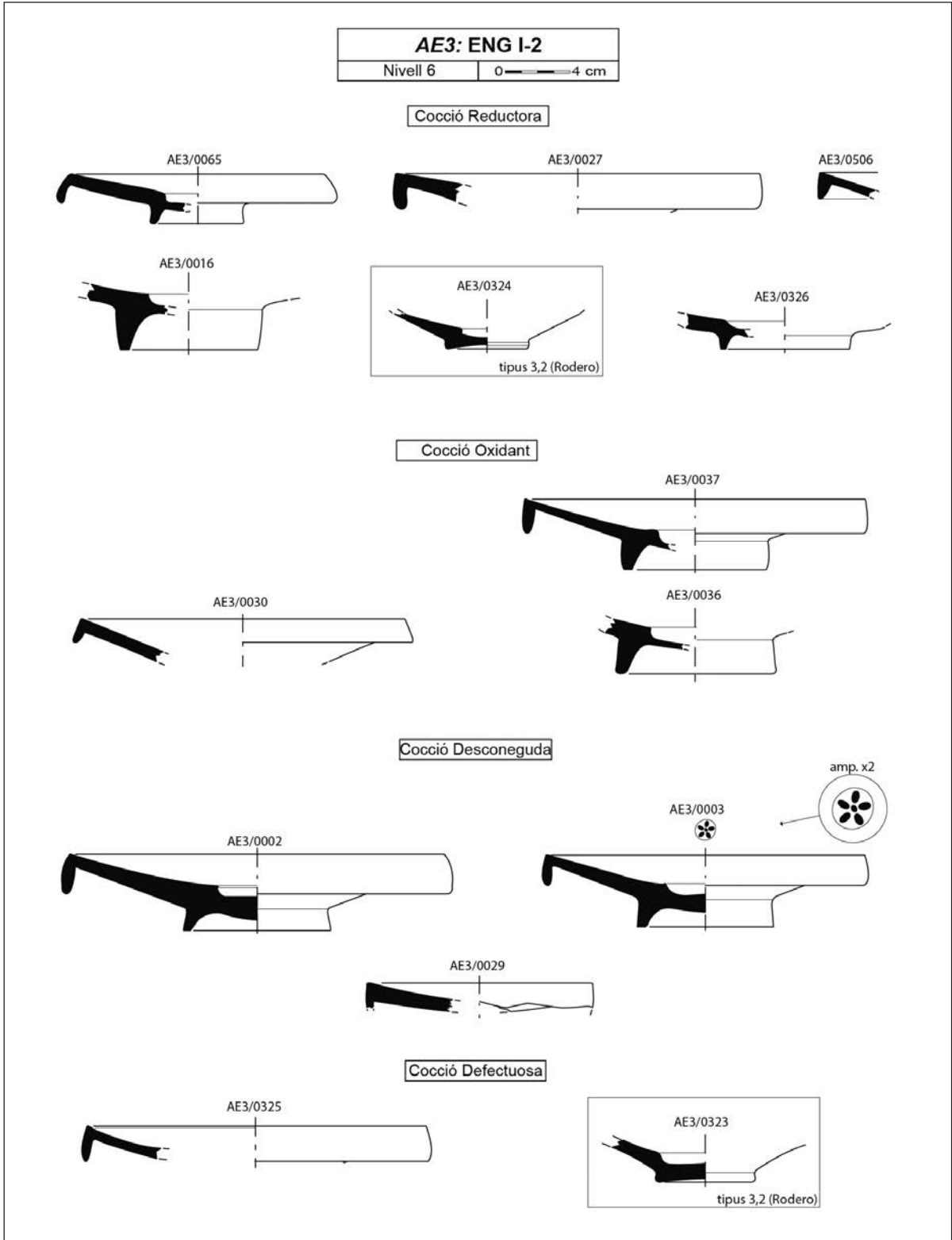

Figura 11: ENG I-2 (III).

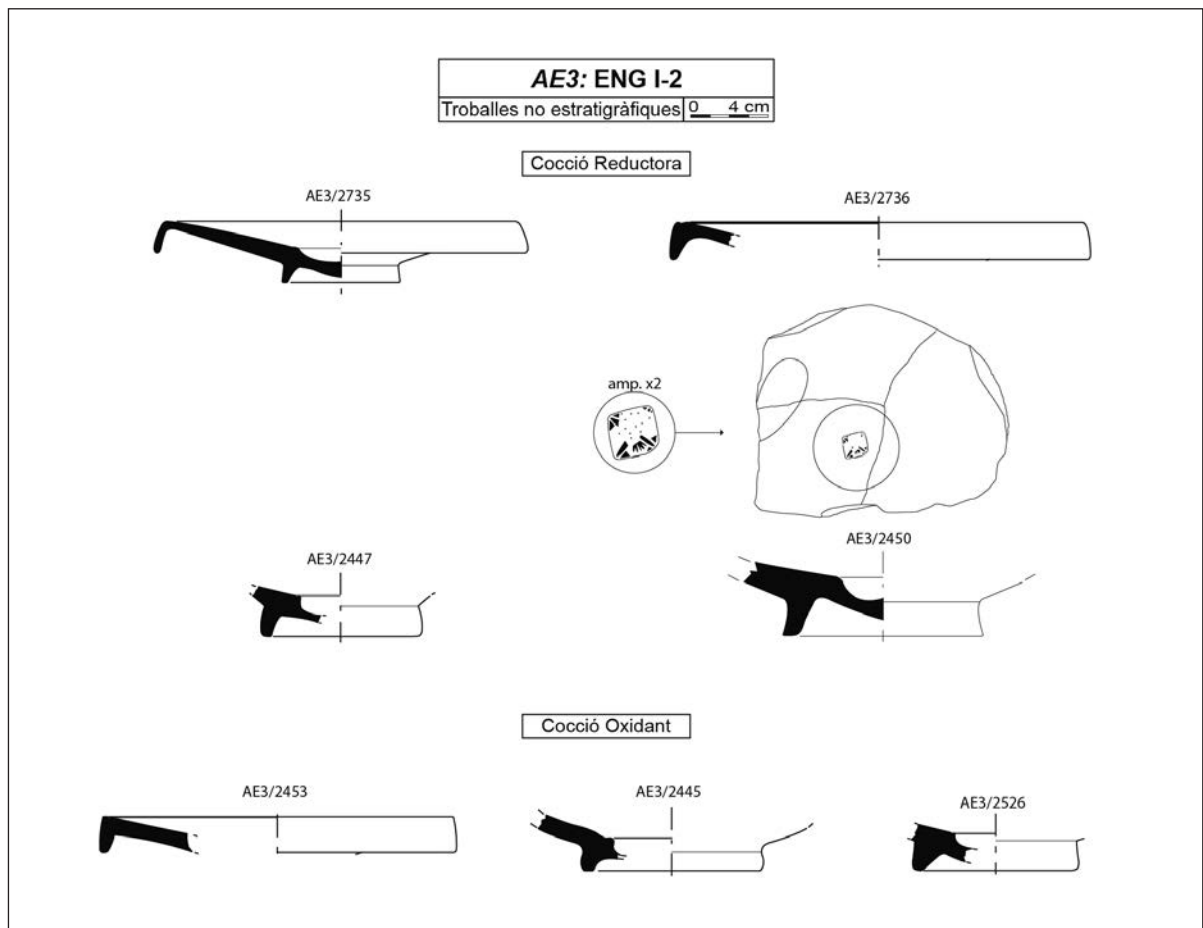

Figura 12: ENG I-2 (IV).

Al nostre cas, es presenta tant en cocció oxidant com reductora. Tanmateix, hem detectat que no hi ha producció oxidant al Nivell 5, però sí al Nivell 6, per tant, deu de tractar-se d'una qüestió arbitrària. La producció reductora comença al s. IV (AE-20⁷⁰), mentre que l'oxidant apareix al segle següent (AR-33/V i ses Figueretes). Morfològicament (Ramon, 1997: 26), la cocció reductora sembla presentar peus amb bases de menor diàmetre i més altes que la producció reductora, al nostre taller no sembla confirmar-se aquesta circumstància.

No s'ha detectat cap individu amb pasta groga.

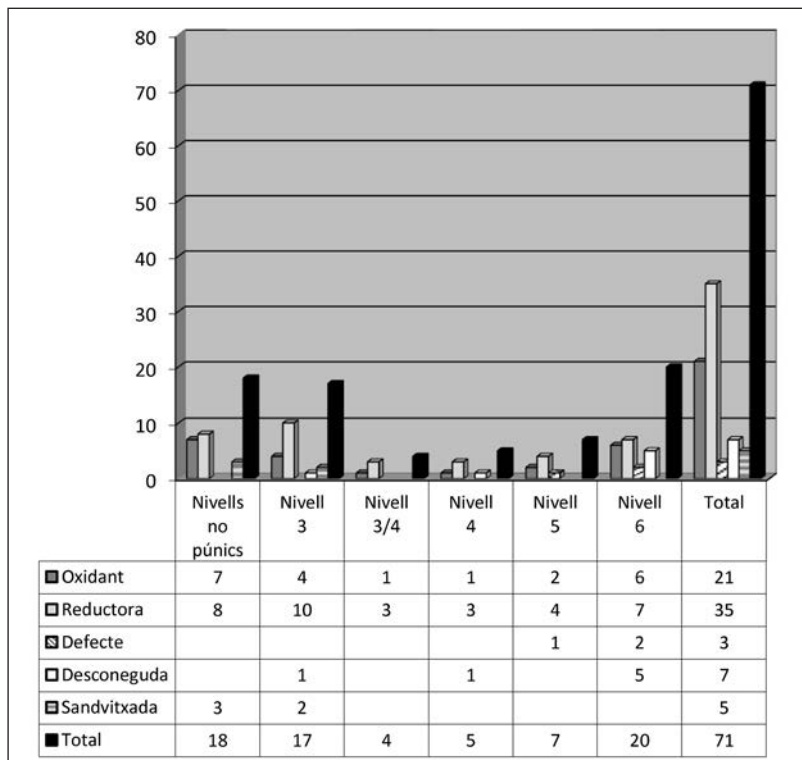
⁷⁰ Com ja assenyalarem al capítol introductori, la distribució del material i les vies de comerç que utilitza no seran aspectes tractats a aquest treball, només farem referència als mateixos materials produïts a altres tallers o indrets.

Com observem al Gràfic VII, la proporció de ceràmiques en cocció reductora és lleugerament superior a la de cocció oxidant. Aquest fet és general a tots els nivells púnics i, també als no púnics on es manté aquest mateix criteri.

Cal assenyalar la presència de pastes alternants (sandvitxades), reductora/oxidant/reductora (des de la superfície interior a l'exterior) al Nivell 3. Considerem que s'ha de tractar segurament d'un defecte de cocció car no hem trobat exemplars amb aquesta particularitat a la bibliografia.

Altres atributs com l'existència d'un petit solc a la part interior de l'inici de la vora, ha estat relacionat amb la imitació de prototipus àtics, itàlics i de Tallers Occidentals del s. IV i III (p.e., Campanella, 1999: 51 que els circumscriu a la primera meitat del s. III).

Gràfic VII: Distribució de la ENG I-2 (NMI) per nivells segons el tipus de coccio.

Aquest petit solc apareix en tot els nivells púnics que hem documentat (3, 5 i 6), tret del Nivell 4. Aquest solc també ha estat observat a l'inici del pouet central (Pérez Ballester, en premsa) proposant una datació també antiga, almenys al cas eivissenc.

No hem pogut, però, determinar cap patró a partir de l'existència de diferents tipus de peus, alts i menuts, massissos i esvelts, rectes o oberts...

Dimensions:

- reductora: r.d.p.⁷¹ 5'9-8'6; d.v.⁷² 11'4-26 cm; d.b.⁷³ 5'1-11'8 cm.
- oxidant: r.d.p. 7'3-9'3; d.v. 17'2-25'4 cm; d.b. 7'4-9'9 cm.

ENG I-3 (Pérez Bellester, en premsa)

Descripció genèrica: plat de vora horitzontal. El nostre exemplar compta amb dos solcs, un al centre de l'ala i l'altre al principi de la vora.

⁷¹ Relació entre el diàmetre de la vora i la profunditat del vas (segons els supòsits de Morel, 1980: 70), sempre sobre els perfils complets.

⁷² Diàmetre de la vora, sempre exterior.

⁷³ Diàmetre de la base, sempre exterior.

Altres denominacions en produccions eivissenques: no la recull Del Amo (1970); "patera de borde horitzontal" (Guerrero, 1980: 176); forma 6 de Lamboglia (Bonet i Mata, 1988: 17); no la recull J. Ramon (1994, 1997: 1998).

Denominació genèrica en produccions de vernís negre: forma 6 (Lamboglia, 1952, 147: 158 i 168); no present a l'Àgora (Sparkes i Talcott, 1970); espècie 1440 (Morel, 1981: 113); J. Pérez Ballester (en premsa) la identifica com a espècie 1730/40 de Morel.

Aquesta forma no és típica de l'àmbit cultural fenicio-púnic, per això, és difícil establir els models imitats de vernís negre, ja siguin àtics o itàlics. Fins i tot, és possible que siguin una adaptació dels perfils dels morters a la vaixela de taula. Serien propers als *bacini* de Monte Sirai, que arriben entre el s. IV i el s. II aC (Campanella, 1999: 81).

Nosaltres només comptem amb un exemplar que coincideix amb la descripció de V. Guerrero (1980) i J. Pérez Ballester (en premsa) si no fos perquè el nostre té l'ala lleugerament penjada (com un dels exemplars de na Guardis, encara que el baleàric té un engrossiment a l'interior; Guerrero, 1997: 488, fig. 115 núm. 12). Té 23'2 cm de diàmetre a la vora i procedeix del Nivell 4.

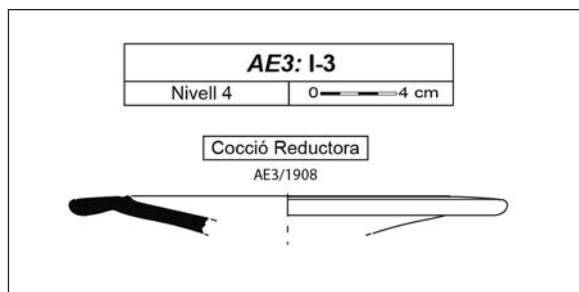

Figura 13: ENG I-3a.

Exemplars coccio reductora (NMI= 1): AE3/1908
 Exemplars coccio oxidant: no n'hi ha.
 Figura: 13.

Plato de borde simple (p.b.s.) (Niveau de Villedary, 2000a: 57-58)

Descripció genèrica: es tracta de formes obertes, amples i poc fondes; el perfil de les parets tendeix a l'horitzontalitat; la vora és simple i ressegueix la direcció de la paret, tot i que pot diferenciar-se lleugerament.

Altres denominacions en produccions eivissenques: no la recull Del Amo (1970); no la recull Guerrero (1980); no la recullen Bonet i Mata (1988); no la recull Ramon (1994, 1997, 1998a, 1998b, 1998c i 1998d).

Altres denominacions en produccions de l'àmbit púnic: forma IV o "plato de borde simple" (Niveau de Villedary, 2000a: 57-58); no present a Kuass (Alaoui, 2007); tampoc està present a can Vicent d'en Jaume (Pérez Ballester i Gómez Bellard, 2009; Pérez Ballester, en premsa); no present a Monte Sirai (Campanella, 1999).

Denominació genèrica en produccions de vernís negre: no la recull Lamboglia (1952); no present a l'Àgora (Sparkes i Talcott, 1970); no la recull Morel (1981).

Exemplars coccio reductora (NMI= 1): AE3/2652.

Exemplars coccio oxidant: no n'hi ha.

Figura: 14.

Per a aquest, cas hem utilitzat la tipologia d'A. Niveau de Villedary (2000a) car la que veníem seguint no la recull. La investigadora relaciona aquesta forma a prototipus de l'Àgora *broad rim plates*. Aquest, però, va estar molt poc produït. Tot i això, sí va estar imitat a Eivissa (Fernández i Granados, 1980, tipus 1). Realment, aquesta forma tampoc respon a l'anomenada per Guerrero (1980), "patera de borde horizontal" i per tant, no cal forçar la identificació tipològica.

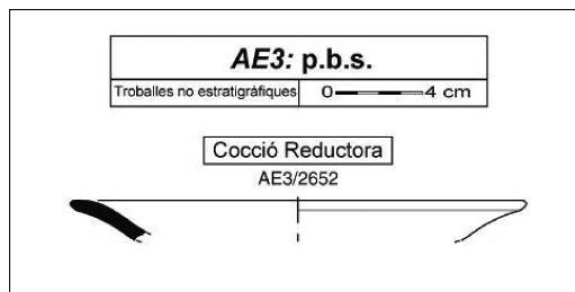

Figura 14: p.b.s.

El nostre exemplar és de coccio reductora i té 21 cm de diàmetre de boca. No sabem si estaria decorat mitjançant la utilització d'estampilles, car no es conserva cap peça completa. Es tracta d'una troballa no estratigràfica.

Tot i això, el fragment conservat és massa menut per anar més enllà de la descripció i, malauradament, no té context de referència vàlid dins del nostre registre estratigràfic.

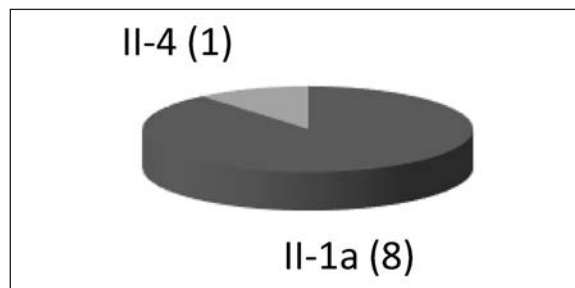
III.7.2. Pàteres

Formes obertes, de vora entrant o recta, sense anses; totes elles dins de la categoria F-2000 de Morel (concretament, de les espècies F-2160/70 o del gènere F-2200).

ENG II-1a (Pérez Ballester, en premsa)

Descripció genèrica: pàtera de parets tenses i vora lleugerament engrossida a l'interior.

Altres denominacions en produccions eivissenques: forma 55 (Del Amo, 1970: 213 i 228); forma 55 "pàtera" (Guerrero, 1980: 176); forma 55 de Lamboglia (Bonet i Mata, 1988: 20 i 21); no la recull Ramon (1994, 1997, 1998a, 1998b, 1998c i 1998d).

Gràfic VIII: NMI de pàteres segons tipologies.

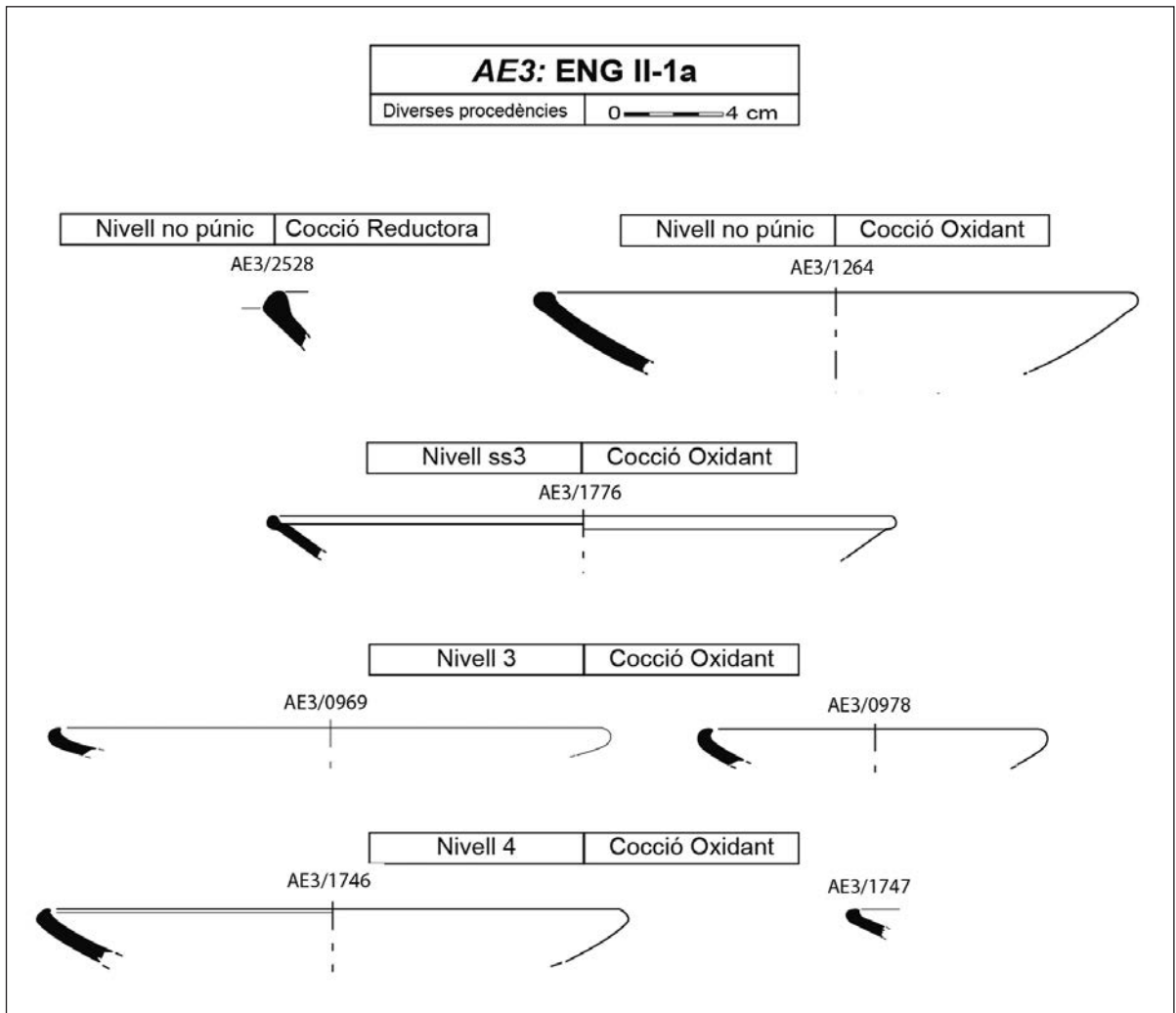

Figura 15: ENG II-1a.

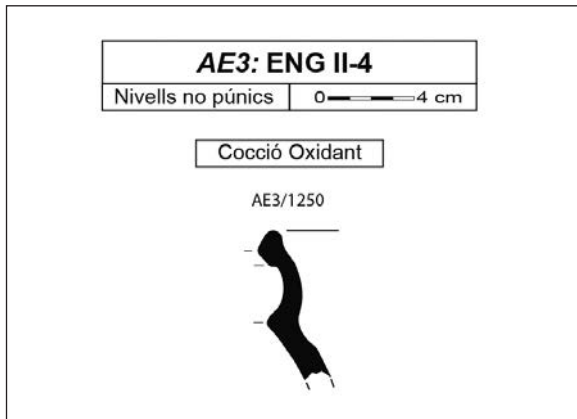

Figura 16: ENG II-4.

Denominació genèrica en produccions de vernís negre: forma 55 (Lamboglia, 1952: 196); *rilled rim* de l'Àgora (Sparkes i Talcott, 1970: 146); sèries F-2233 i F-2234 (Morel, 1981: 150 i 151).

Exemplars cocció reductora (NMI= 1): AE3/2528.

Exemplars cocció oxidant (NMI= 7): AE3/...0969, 0978, 1264, 1746, 1747, 1776 i 2716.

Figura: 15.

El prototipus cal buscar-lo als *rolled rim plates* de l'Àgora. S'inicia la seua producció al s. IV aC i es popularitza en època hel·lenística (Niveau de Villedary, 2000a: 56). Pel que fa a la ENG II-1a, s'inspira en la forma de vernís negre de la campaniana A, a partir dels ss. III-II aC, tot i que amb anterioritat ja estava present

en producció àtica a contextes funeraris del s. IV del Puig des Molins (Fernández, 1999, vol. II: 80) produïda als tallers ebusitans. Aquesta forma té molt d'èxit al món púnic, però, és poc freqüent com a ceràmica engalbada fora d'Eivissa. Apareix a Sardenya i Mallorca, però, és quasi inexistent a la costa mediterrània peninsular i a l'àrea de l'Estret és escassa i sembla seguir els models àtics (Pérez Ballester, en premsa)

Els nostres exemplars apareixen, entre altres procedències no púniques, als nivells 3 i 4.

Les dimensions dels productes de cocció oxidant, els únics que hem pogut determinar, tenen un diàmetre interior de vora entre 13'2-22'8 cm. J. Pérez Ballester (en premsa), però, reconeix dos formats per al cas d'Eivissa: el gran, de vores amb un diàmetre de 18 a 26 cm i el menut de 8 a 10 cm. Com que no comptem amb cap perfil complet, el diàmetre de base i el r.d.p. no està determinat. Tot i això, a les bases, algunes de les identificades com a pàteres deuen de ser d'ENG II-1a.

ENG II-4 (Pérez Ballester, en premsa)

Descripció genèrica: pàtera profunda, amb parets tenses i marcada carena al cinquè superior de la paret que se segueix d'una inflexió recta o lleugerament invertida cap en fora de la vora.

Altres denominacions en produccions eivissenques: no la recull Del Amo (1970); no la recull Guerrero (1980) que, a més, no la considera eivissenca (1999, 22); no la recullen Bonet i Mata (1988); no la recull Ramon (1994, 1997, 1998a, 1998d). El "cuenco carenado ebusitano" de Ramon (1994: 49) és paregut però no presenta el perfil en "S".

Denominació genèrica en produccions de vernís negre: no la recull Lamboglia (1952); no present a l'Àgora (Sparkes i Talcott, 1970); no la recull Morel, però, tenen paregut a l'espècie 2630 (1981) i recorden al tipus F-2262.

Exemplars cocció oxidant (NMI= 1): AE3/1250.

Figura: 16.

És una forma antiga que ja existeix a la segona meitat del s. III aC a la factoria de na Guardis. Té paral·lels dins dels bols carenats ebusitans tot i no ser la mateixa peça, car aquesta és menys gruixuda de parets, sembla tenir una funció més "fina" que la d'un bol carenat. Podria tractar-se d'un perfil de substrat púnic car no se sol trobar fora de les illes Balears. Malauradament, a nosaltres ens apareix al Nivell 1.

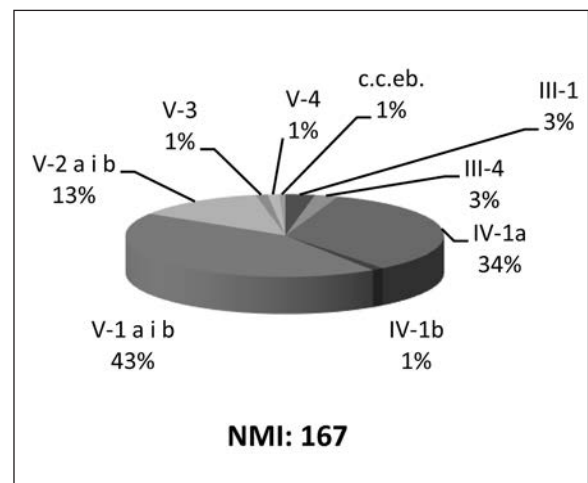
La reduïda talla del fragment recuperat no ha permès determinar cap dimensió. Tanmateix, la fondària que assenyalen les parets, ens aproxima més a un bol que a una pàtera, almenys funcionalment.

III.7.3. Bols

Dins d'aquesta categoria, és aclaparador el domini proporcional dels bols amples i poc profunds (ENG V-1 a i b). En segon lloc, apareixen les formes ENG V-2 a i b (o F-28, que alguns autors defineixen com a copes; p.e., Niveau de Villedary, 2000a) i les ENG IV-1a, ambdues bastament representades dins de les ceràmiques de vernís negre àtic i campaniana, com també succeeix amb el grup anterior. Pel que fa als perfils de bols més escassos, trobem les formes V-3 i c.c.eb. (als bols poc amples i profunds) i III-3 i III-4 (dins dels bols profunds). Aquestes presències anecdòtiques coincideixen amb el fet que es tracta de formes punicitzants de la vaixel·la hel·lenística, d'arrel o gust ebusità. Aquestes formes, possiblement, no estaran massa representades fora de l'Illa.

III.7.3.1. Bols profunds

Formes obertes de vora, generalment, no exvasades. El diàmetre de la vora varia entre 10 i 16 cm, amb excepcions arriben als 20 cm. La r.d.p. es correspon amb recipients profunds entre 1 i 3 (la majoria entre 1'5 i 2 cm).

Gràfic IX: Proporcio de bols ENG segons tipologies sobre un NMI de 167, s'inclouen les "possibles adscripcions" (bols profunds: III-1 i III-4; bols amples i poc profunds: IV-1a, V-2 a i b, V-3, V-4 i c.c.eb.; bols poc amples i profunds: IV-1a, IV-1b i V-1 a i b).

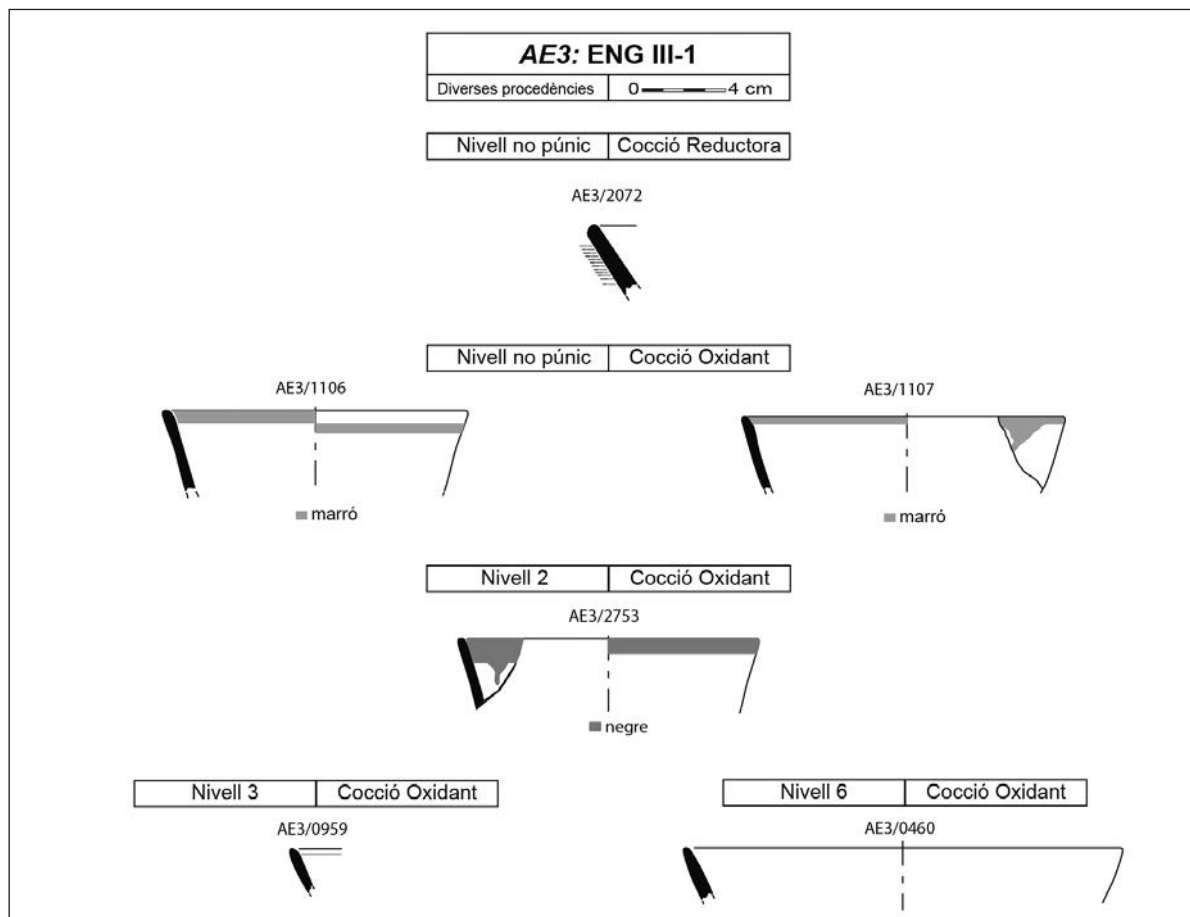

Figura 17: ENG III-1.

ENG III-1 (Pérez Ballester, en premsa)

Descripció genèrica: bol profund de vora lleugerament entrant i parets suaument corbes.

Altres denominacions en produccions eivissenques: forma 31 (Del Amo, 1970: 213 i 228); forma 31 (Guerrero, 1980: 176); forma 31 de Lamboglia (Bonet i Mata, 1988: 19); no la recull com a tal J. Ramon.

Denominació genèrica en produccions de vernís negre: forma 31 (Lamboglia, 1952: 158, 168 i 180); no present a l'Àgora (Sparkes i Talcott, 1970); a partir de les vores conservades la sèrie semblant és la 2978 (Morel, 1981: 242-43).

Es tracta d'una imitació clara de la forma 31 típica de la campaniana A que es comercialitzà arreu la Mediterrània entre el darrer quart del s. III i la primera meitat del s. I aC. Nosaltres els trobem representats als nivells 3 i 6 dins de l'adscripció cronològica púnica. A Eivissa apareix en contextos del s. II o primeries del s. I aC.

Niveau de Villedary (2004: 175, fig. 3) assenyala que és un got o vas multiusos.

Les troballes a Eivissa es localitzen en contextos força importants com a la sepultura d'un terrissaire al Puig des Molins (Colominas, 1954; seguint a Del Amo, 1970: 213). Altres identificades pel mateix com a formes 31 en pasta oxidant (Del Amo, 1970: 228 i fig. 10 núm. 4096), s'assemblen més al bol de pasta oxidant hemiesfèric HX/1-56 de Ramon (1994: 49 i fig. 10 núm. 56). Aquest bol hemiesfèric, també, apareix a les produccions de *Gadir* i Niveau de Villedary el classifica com la forma X o, senzillament, bol (2000a: 78-80 i fig. 20).

Com que els nostres exemplars no estan tots decorats amb la banda engalbada a la vora (tant per l'interior com per l'exterior), característica pròpia de les formes 31 d'imitació ebusitana, i, tampoc tenen complet el seu perfil, cal observar la direcció i verticalitat o obliqüitat

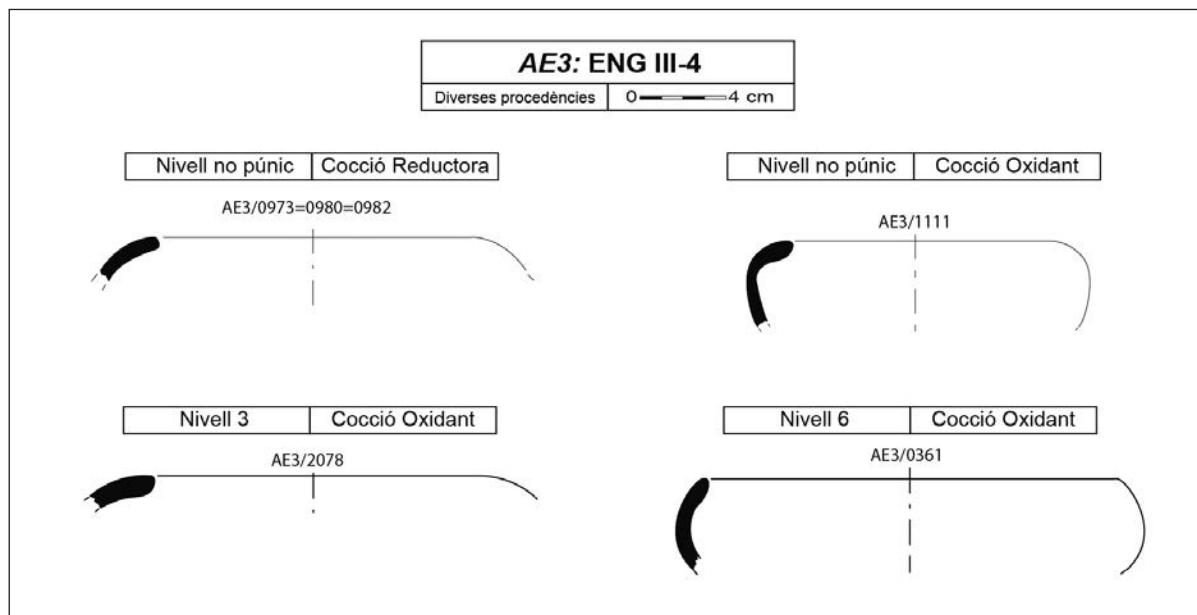

Figura 18: ENG III-4.

de la paret per distingir entre el bol hemisfèric (de producció oxidant) i la forma 31. Possiblement la peça AE3/2458 s'acoste més al primer que al segon. Tanmateix, es tracta de dos tipus morfològics diferents, tot i que funcionalment siguen homòlegs.

La cocció dominant és l'oxidant.

Pel que fa a les dimensions, només hem pogut calcular el diàmetre de les vores, 14-21 cm.

Exemplars cocció reductora (NMI= 1): AE3/2072⁷⁴.

Exemplars cocció oxidant (NMI= 3): AE3/...1106, 1107 i 2753.

Possibles exemplars (NMI= 1): AE3/ ... 0460 i 0959.

Figura: 17

Làmina: VI.

ENG III-4 (Pérez Ballester, en premsa)

Descripció genèrica: bol profund de vora molt entrant. També conegut com a "urna" o bol d'aspecte cònic.

Altres denominacions en produccions eivissenques: no la recull Del Amo (1970); "gran borde ebusitano de borde entrante" (Guerrero la recull amb engalba, 1997: 152 i fig. 87 núm. 17 i sense engalba, 1997: 169 i fig. 143 núm. 6), l'autor, però, pensa que podria haver format part de la vaixela domèstica, encara que reconeix que podria pertànyer també a l'aixovar de

taula (Guerrero, 1999: 30, fig. 44) ; no la recullen Bonet i Mata (1988); "cuenco de perfil convexo-cerrado" tipus CC-99 (Ramon, 1997: 17).

Denominació genèrica en produccions de vernís negre: no present a Lamboglia (1952); no present a l'Àgora (Sparkes i Talcott, 1970); no present a Morel (1981). Forma tipològica els orígens de la qual estaven per determinar (Pérez Ballester i Gómez Bellard, 2009, troben paregut amb les sítules de l'espècie F-6520 de Morel, sense l'ansa superior). El fet de no trobar-se fora d'Eivissa o de Mallorca, sembla assenyalar un origen ebusità (Pérez Ballester, en premsa).

Aquesta està documentada des del s. IV, la forma, i des de la segona meitat del s. III apareix engalbada a ses Figueretes i AR-33/V; tot i que a can Vicent d'en Jaume perdura fins el s. II aC. Es coneixen exemplars complets, tenen com a base peus anulars (com el de la necròpoli de Cala Vedella; Tarradell i Font de Tarradell, 2000: 74, CV11 núm. 59). A aquesta intervenció, s'ha detectat un exemplar (AE3/0771) que no està engalbat i, per tant, la inclourem dins de la categoria de CCE. A la nostra intervenció tenim un exemplar al Nivell 3 i un altre al Nivell 6.

Existeixen produccions en cocció reductora i oxidant. Tot i que l'adscripció com ENG III-4 només és clara per a l'exemplar AE3/1111, les altres dues peces semblen entrar dins d'aquest grup. Els diàmetres 11'8-15 cm.

⁷⁴ Podria ser una tapadora també.

Exemplars coccio reductora (NMI= 1): AE3/1111.
Exemplars coccio oxidant (NMI= 2): AE3/...0973 (=0979=0980=0982) i 2078.
Possibles exemplars de coccio oxidant (NMI=1): AE3/0361⁷⁵.
Figura: 18.

III.7.3.2. Bols poc profunds

Formes obertes no exvasades i, sovint, entrants, amb parets corbes o bombades dins de la categoria F-2000 de Morel (pràcticament totes). La r.d.p. oscil·la entre 2'5 i 3'5 cm. Els diàmetres d'entre 12-15 cm, tot i que poden aplegar a 20 cm.

ENG IV-1a (Pérez Ballester, en premsa)

Descripció genèrica: bol poc profund de vora entrant de parets corbes i tenses.

Altres denominacions en produccions eivissenques: forma 26/27 (Del Amo, 1970: 225); forma 26/27a (Guerrero, 1980: 174); forma 26/27 de Lamboglia (Bonet i Mata, 1988: 18); J. Ramon recull diverses denominacions segons les especificitats de cadascun dels vasos d'aquest gran conjunt: "cuenco ebusitano hemiesférico" (1994: 49) i "cuenco de perfil oblicuoconvexo" tipus F-13/13 (1998: 19). Aquesta "doble" identificació de l'autor, ens ajudarà a establir els dos grans grups en què es divideixen les ENG-1a, que veurem més endavant.

Denominació genèrica en produccions de vernís negre: forma 21, en alguns casos, i 26 i 27 a i b (Lamboglia, 1952: 171, 175-176); *incurving rim bowl* (Sparkes i Talcott, 1970: 131-132); a partir de les vores conservades les sèries semblants són les F-2762 o F-2784, sense descartar la F-2574 (Morel, 1981: 219 i 224).

Es tracta d'una de les formes més produïdes al context d'Eivissa. Podrien ser una adopció púnica de bols del tipus *incurving rim* (al s. IV), que durant el s. III s'hauria escampat per tota la Mediterrània occidental. D'aquests sí semblen derivar-se les formes campanianes classificades per Lamboglia (1954) com 21, 24, 25, 26 i 27 que, per altra banda, han servit com a classificació, un poc forçada, d'algunes formes d'imitació ebusitanes per Del Amo (1970) i

Guerrero (1980)⁷⁶. A nosaltres ens apareixen a tots els nivells, val a assenyalar, però, que en coccio reduïda només apareix contextualitzada al Nivell 3.

Els ancestres àtics eren utilitzats de diverses maneres, els testimonis literaris apareixen relacionats amb el consum de begudes calentes (Niveau de Villedary, 2000a: 78). Tot i això, s'assenyala la possibilitat que els perfils més profunds serviren per consumir begudes, mentre que els menys profunds contingueren sòlids (ofrenes, sal, ...). Per als autors que no troben una inspiració únicament grega, veuen substrats púnics (Ramon, 1997: 19-21) o mediterranis (Pérez Ballester i Gómez Bellard, 2009).

Com ja s'ha assenyalat, podem dividir el conjunt d'aquesta mena de bols, a banda de per la seua coccio, per la morfologia de la vora o terç superior de la peça:

- Tipus I: identificat per J. Ramon com un bol de perfil hemiesfèric, caracteritzat per una paret convexa que al moment de l'arribada a la vora, segueix la trajectòria que portava acabant, normalment, en una vora sense diferenciar.
- Tipus II: segons J. Ramon un bol de perfil oblicconvex obert (tipus FE-13/13), és a dir, de parets també obertes i convexes que al moment d'arribar al cinquè superior de la peça, pateix una acusada inflexió de la paret per acabar amb una vora lleugerament entrant o molt entrant; la inflexió no és converteix mai en una carena.

En qualsevol cas, l'assignació d'alguns individus a un tipus o a l'altre, de vegades, es presenta dificultosa pel fet que és més fàcil de distingir entre el trencament de la tendència de corbament o no d'una peça, que el llavi sense diferenciar o lleugerament entrant i l'inequívocament entrant. Tot i això, la diferència hi existeix.

Les dimensions calculades sobre els diferents individus mesurables són:

- Tipus I, coccio oxidant: r.d.p. 1'4-2'7; d.v. 10'9-17'4 cm; d.b. 4'7-5'6 cm.

⁷⁶ Aquesta és, possiblement, la forma genèrica que més controvèrsia ha provocat dins de la comunitat ceramològica del vernís negre mediterrani en època hel·lenística. Per tant, evitarem d'entrar a la discussió i ens limitarem a distingir els bols poc profunds de parets corbes i vora lleugerament entrant, ENG IV-1a de J. Pérez Ballester, dels bols profunds de parets obertes i rectes o lleugerament bombades amb marcada carena al terç superior de la peça que acaba amb la paret recta o entrant, ENG V-1a i b de J. Pérez Ballester.

⁷⁵ No es tracta d'una ENG IV-1a i sembla que tendeix la vora a ser entrant.

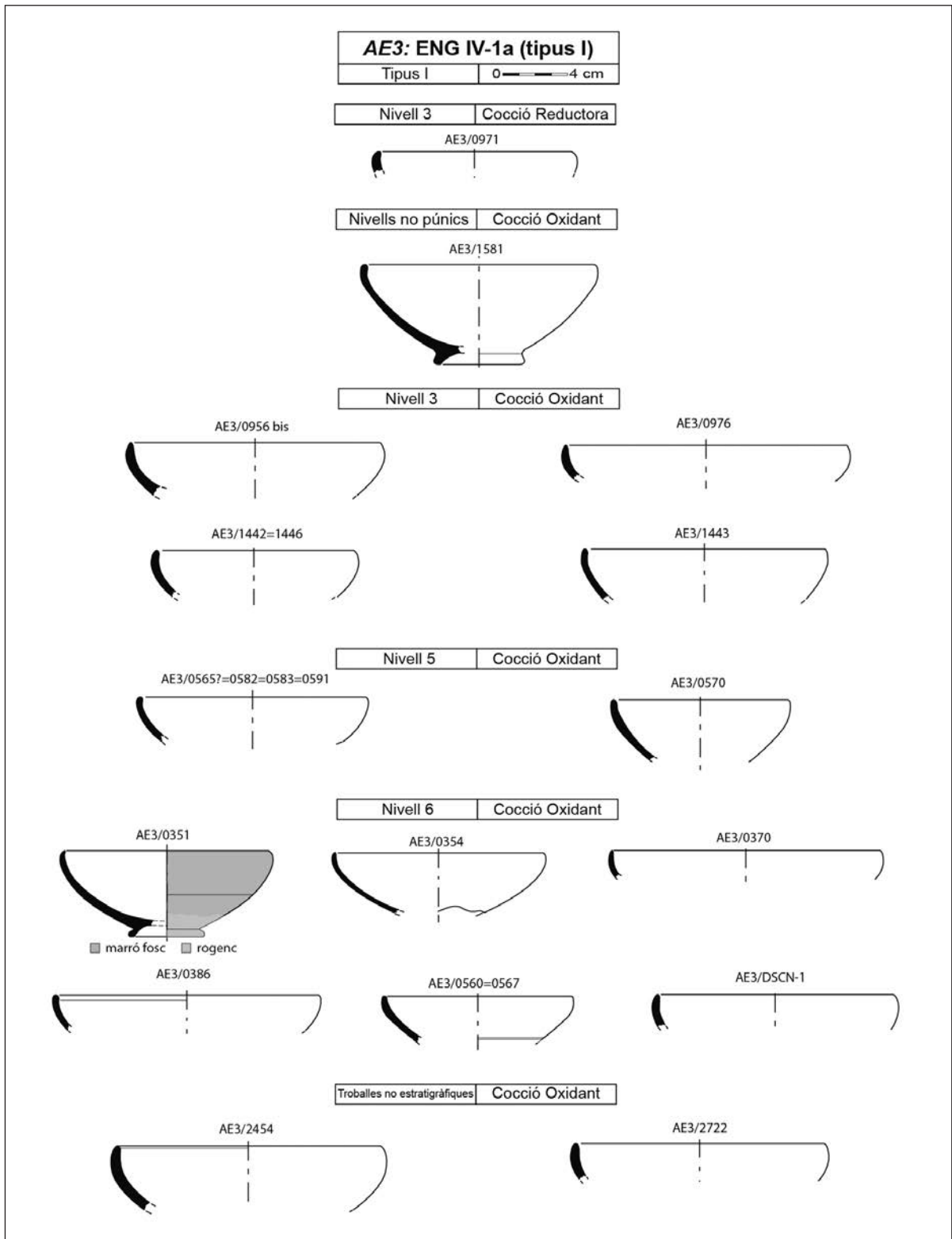

Figura 19: ENG IV-1a (Tipus I).

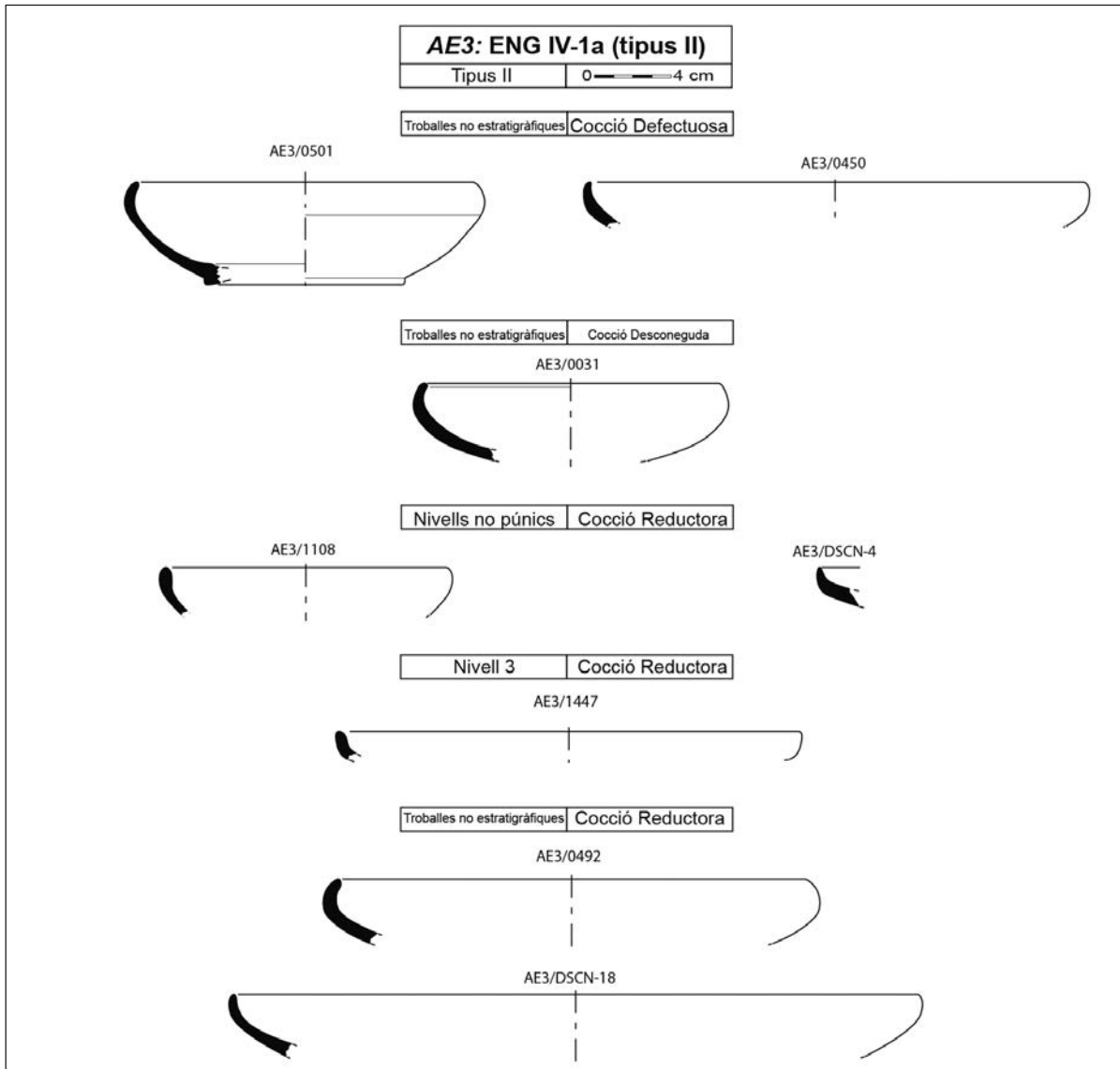

Figura 20: ENG IV-1a (Tipus II -diverses coccions-).

- Tipus I, coccio reductora: r.d.p. indeterminable (no es presenten individus de perfil complet); d.v. 12-16'4 cm; d.b. indeterminable (no es presenten individus de perfil complet).
  - Tipus II, coccio oxidant: r.d.p. 3'47 (només calculada sobre un individu); d.v. 10'4-23'6 cm; d.b. 8'4 cm (només calculada sobre un individu).
  - Tipus II, coccio reductora: r.d.p. indeterminable (no es presenten individus de perfil complet); d.v. 12-35'8 cm; d.b. indeterminable (no es presenten individus de perfil complet).
  - Tipus II, coccio defectuosa (AE3/0501): r.d.p. 4; d.v. 17'6 cm; d.b. 10'3 cm.
- Exemplars coccio reductora (NMI= 7): AE3/... 0492, 0971, 0972, 1108, 1447, DSCN-04 i DSCN-18.
- Exemplars coccio oxidant (NMI= 43): AE3/... 0351, 0354, 0367, 0370, 0375, 0378, 0379, 0383, 0386, 0560 (=0567), 0561, 0563, 0564 (=0580), 0565? (=0582=0583=0591), 0570, 0572 (=0577=0578=0593), 0723, 0725, 0751, 0956 bis, 0974, 0975, 0976, 0977, 1097, 1109, 1116 (=1117), 1174, 1179, 1180, 1241, 1442 (=1446), 1443, 1581,

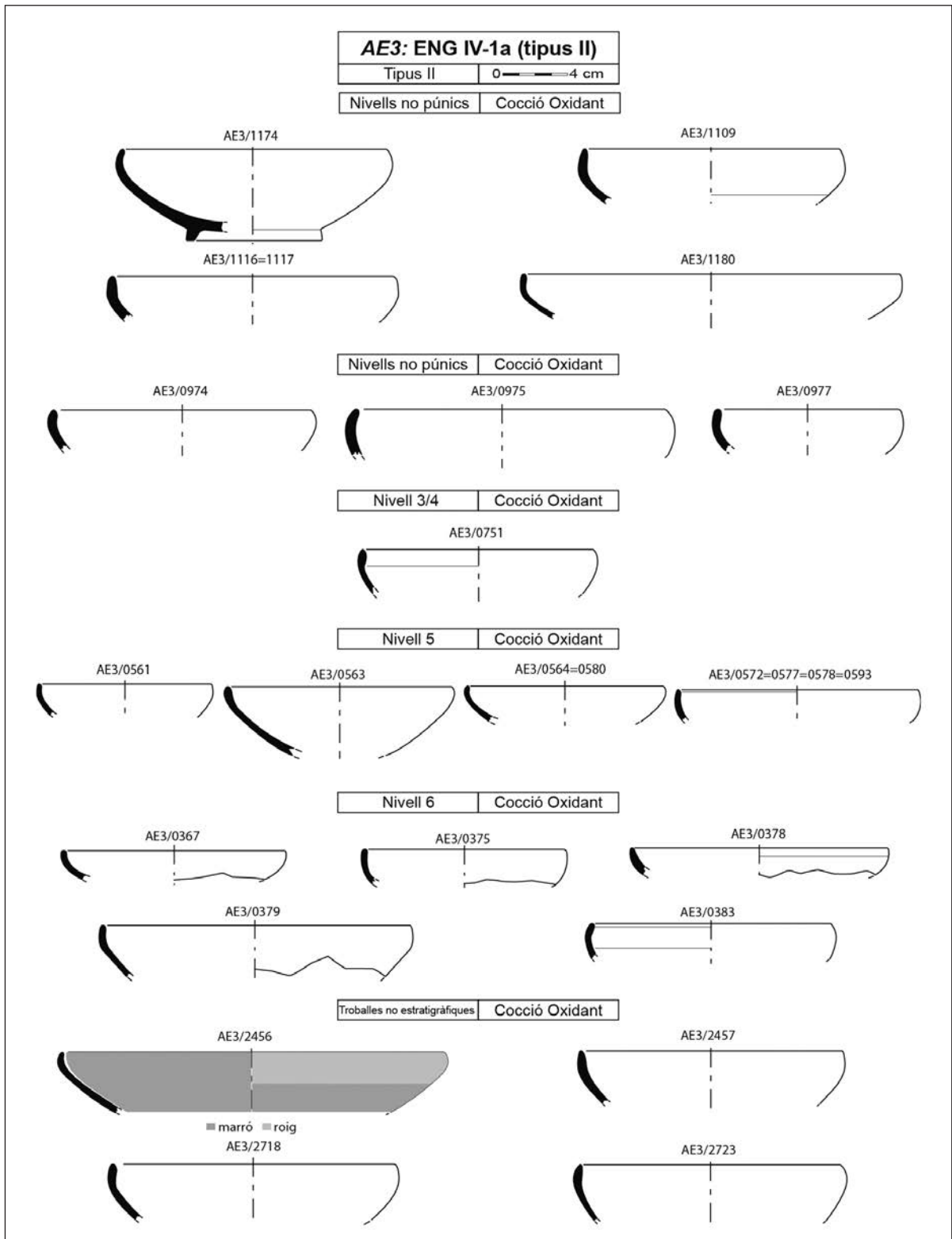
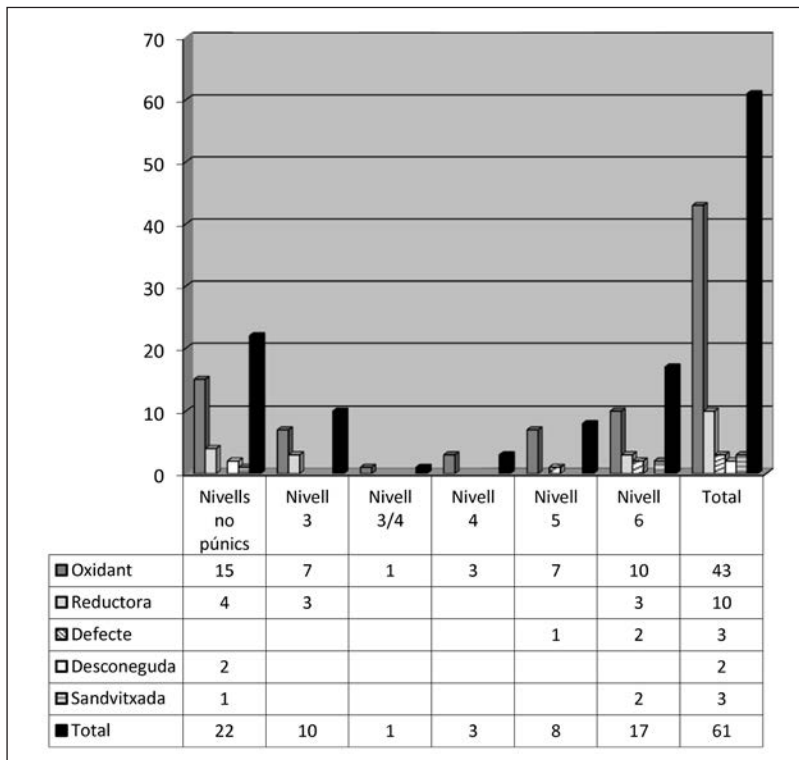

Figura 21: ENG IV-1a (Tipus II -cocció oxidant-).

Gràfic X: Distribució de la ENG IV-1a (NMI) per nivells segons el tipus de cocció.

2454, 2456, 2457, 2458, 2462, 2718, 2722, 2723 i DSCN-01.

Exemplars amb cocció defectuosa (NMI= 2): AE3/...0450 i 0501.

Exemplars amb cocció desconeguda (NMI= 1): AE3/0031.

Possibles exemplars (NMI: 3): AE3/...0373, 0412? i 1749?

Els exemplars AE3/...0723, 0972, 1097, 1179 i 2462, foren inventariats per C. Matamoros de Villa com a formes Lamb. 26/27 i, per tant, els hem assignat a la ENG IV-1a segons els criteris de la tipologia que seguim (a més a més, només un d'aquests fragments fou revisat per nosaltres i es va confirmar la seua ambigüitat).

Figures: 19, 20 i 21.

Làmines: V, VI i IX.

ENG IV-1b (Pérez Ballester, en premsa)

Descripció genèrica: petit bol o copeta poc profunda de vora entrant.

Altres denominacions en produccions eivissenques: no la recull Del Amo (1970); forma 21/25 (Guerrero, 1997: 175 i fig. 172 núm. 1); no la recullen Bonet i Mata (1988); no la recull Ramon (1994, 1997, 1998 a i b).

Denominació genèrica en produccions de vernís negre: realment no té correspondència, és una mena de forma 21/25, però gens fonda (Lamboglia, 1952: 174); no la trobem a l'Àgora (Sparkes i Talcott, 1970); del repàs per les nombroses formes de la tipologia de Morrel no hi ha cap exemplar que s'avinga (1981).

Es tracta, segurament d'un individu per servir a taula, no deu de tenir caràcter individual.

Tanmateix pensem que no podem parlar de la forma Lamb-21/25 ni pel que fa a la imitació ni a la inspiració. Els nostres exemplars no són gens profunds i de parets tenses, mentre que els prototipus àtics i campanians mai arriben a tenir aquests trets encara que tinguen vora i grandària semblant.

A na Guardis apareix en un context acompanyant materials ebusitans i d'altres del s. III (300-225 aC, Guerrero, 1998: 184 i fig. 2 núm, 7). Els individus que tenim representats estan, malauradament, descontextualitzats. Exemplars cocció oxidant (NMI= 2): AE3/...2435 i 2465.

Figura: 22.

Només hem trobat dos exemplars i la seua cocció és oxidada. Les dimensions: r.d.p. aprox. 11'3; d.v. 5'2-6'8 cm; d.b. 3'2 cm.

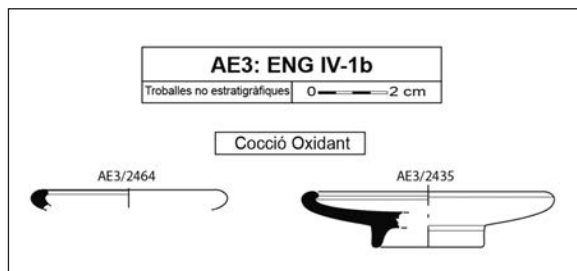

Figura 22: ENG IV-1b.

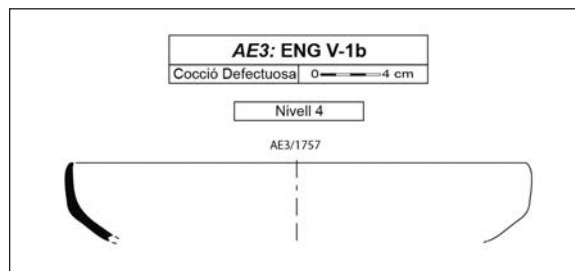

Figura 23: ENG V-1b (cocció defectuosa).

III.7.3.3. Bols amples poc profunds

Són formes de parets rectes o lleugerament corbades de vora exvasada amb algun cas entrant.

ENG V-1 a i b (Pérez Ballester, en premsa)

Descripció genèrica: bol ample poc profund, les parets del qual presenten una suau inflexió al terç superior (és el cas de les “a”) o una clara carena al terç superior (al cas de les “b”); la vora és recta amb tendència més o menys entrant. Alguns exemplars són de difícil adscripció a un grup o l’altre. Els individus amb carenes (ENG V-1b) són elaborats a partir del s. III; les ENG V-1a, no carenades o amb aquesta inflexió suavitzada, són un poc més antigues. En qualsevol cas, el tipus “b” és més majoritari que no el tipus “a”.

Altres denominacions en produccions eivissenques: forma 27 (Del Amo, 1970: 211); “patera de borde alto” o forma 27 (Guerrero, 1980: 174); forma 26/27 de Lamboglia (Bonet i Mata, 1988: 19); “cuenco ebusitano con borde de tendencia vertical” tipus HX1/53 i HX1/54 (Ramon, 1994: 48) i “cuenco abierto con perfil superior de tendencia vertical y borde no engrosado” tipus HX-1/53 (Ramon, 1997: 21).

Denominació genèrica en produccions de vernís negre: sense correspondència real amb Lamboglia (1952), la bibliografia ha volgut relacionar-la amb la forma 26/27 i 27; no present a l’Àgora (Sparkes i Talcott, 1970); dins del gènere F-2700 (Morel, 1981: 206-226).

Com ja es va assenyalar per al cas anterior (ENG IV-1a), és difícil de determinar l’origen d’aquesta mena de bols car, veritablement, no semblen inspirar-se a les formes de Lamboglia que els dona nom. Més aviat, podria tractar-se d’un altre producte del substrat mediterrani centrooccidental incorporat a la tècnica de les ENG, com podria tractar-se de perfils semblants al gènere 212 de Byrsa (Lancel, 1987: 107 i 108 i fig., *planche*, 8).

Apareix en contexts productius a partir de la segona meitat del s. III, AR-33/V i ses Figueretes, i en gairebé tots els jaciments amb ENG. A nosaltres ens apareix en cocció oxidant a tots els nivells i, ens ha paregut identificar un exemplar en cocció reductora al Nivell 1, que és d’adscripció *post romana*.

A partir d’aquest punt, també podem distingir a les vores la verticalitat posterior a la carena que fa que la paret siga exvasada, recta o entrant. A l’estadi de la investigació que estem, aquesta distinció no ens aporta cap dada arqueològica i, per tant, de moment ens limitem a assenyalar el fet.

Les dimensions calculades sobre els diferents individus mesurables són: r.d.p. indeterminable (no es presenten individus de perfil complet); d.v. 15’2-52⁷⁷ cm; d.b. indeterminable (no es presenten individus de perfil complet). La cocció és totalment oxidant amb escasses excepcions com és un exemplar en pasta reductora i dos en pasta blanquinosa, segurament de cocció reductora.

Exemplars cocció reductora (NMI= 1): AE3/0505.

Exemplars cocció oxidant (NMI= 56): AE3/...0360, 0366, 0382, 0384, 0387, 0404, 0569 (=0584=0585=0588), 0587, 0722, 0772, 0956, 0961, 0965, 0966, 1104, 1178, 1336, 1356, 1445, 1583, 1584, 1587, 1588 (=1590), 1594, 1748, 1778, 1844, 1902-7, 2064, 2065, 2067, 2068, 2069, 2073, 2079, 2112, 2115, 2116, 2188, 2213, 2214, 2281, 2434, 2455, 2459, 2484, 2566, 2616, 2721, 2724, 2725, 2726, 2728, 2730, 2731 i DSCN-08.

Exemplars amb cocció defectuosa (NMI= 2): AE3/...1757 i 2647.

Exemplars amb cocció desconeguda (NMI= 1): AE3/0062.

⁷⁷ Val a dir que els diàmetres superiors a 25 cm són estranys i, quasi sempre, d’individus amb vores molt incompletes.

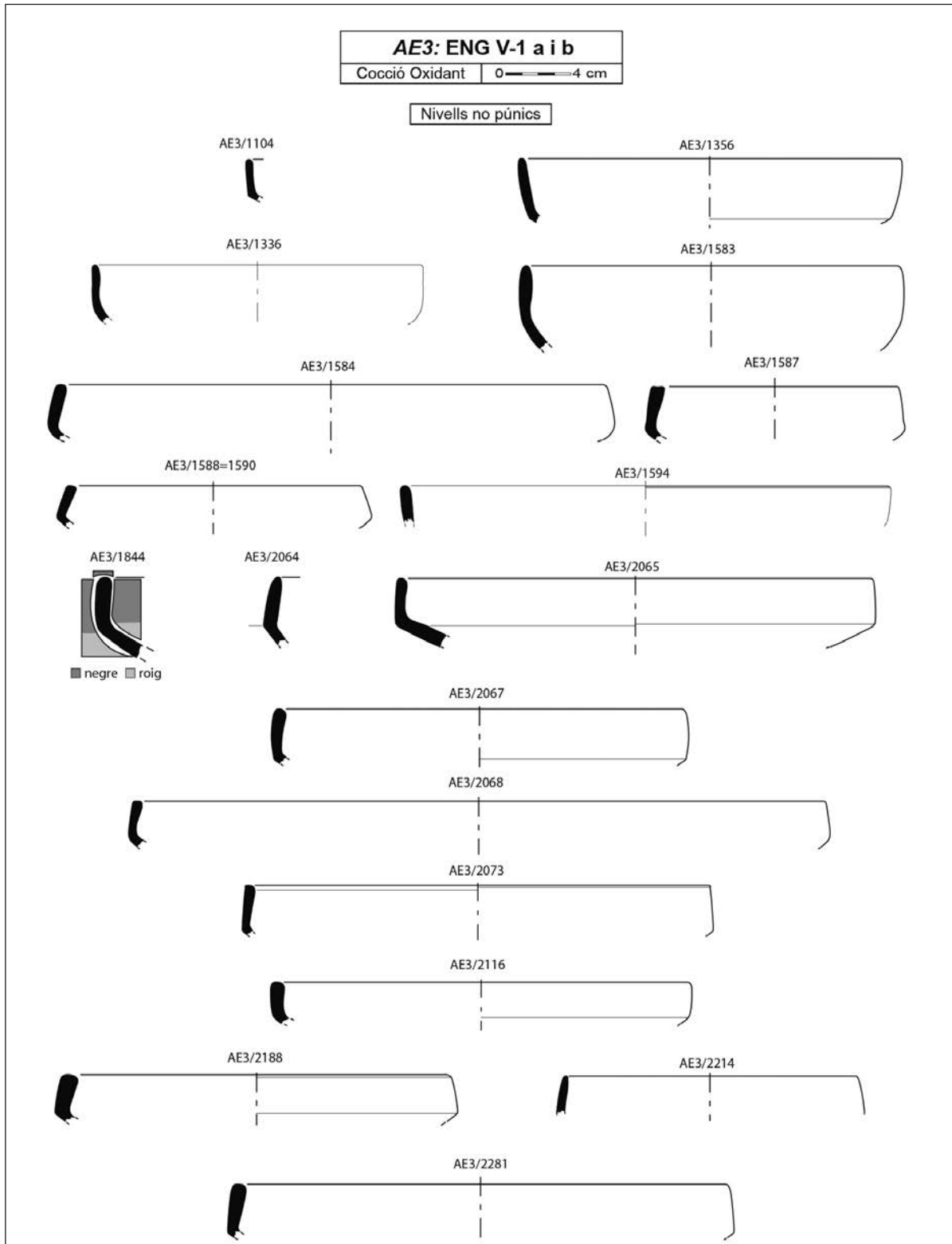

Figura 24: ENG V-1a i b (nivells no púnics).

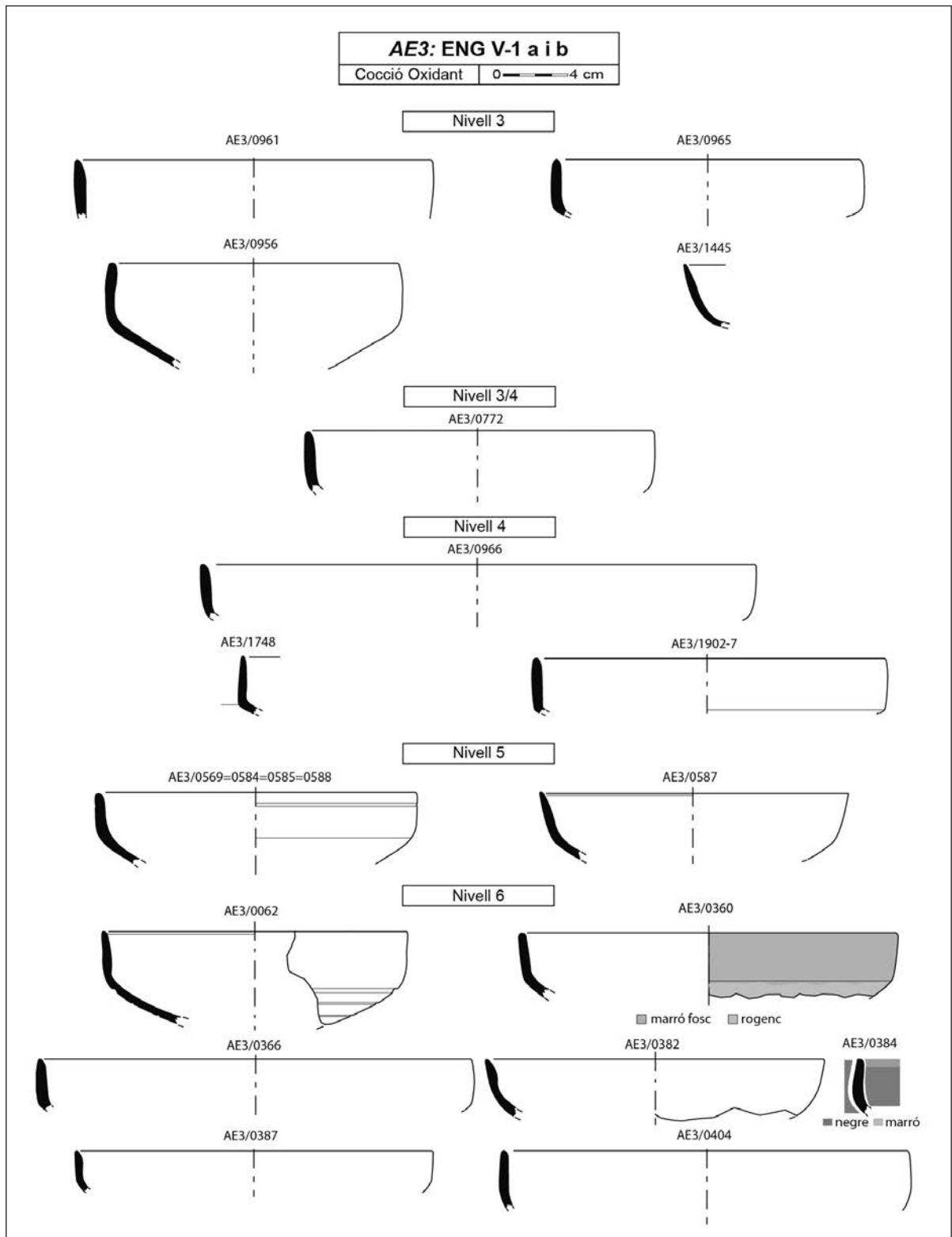

Figura 25: ENG V-1a i b (nivells púnics).

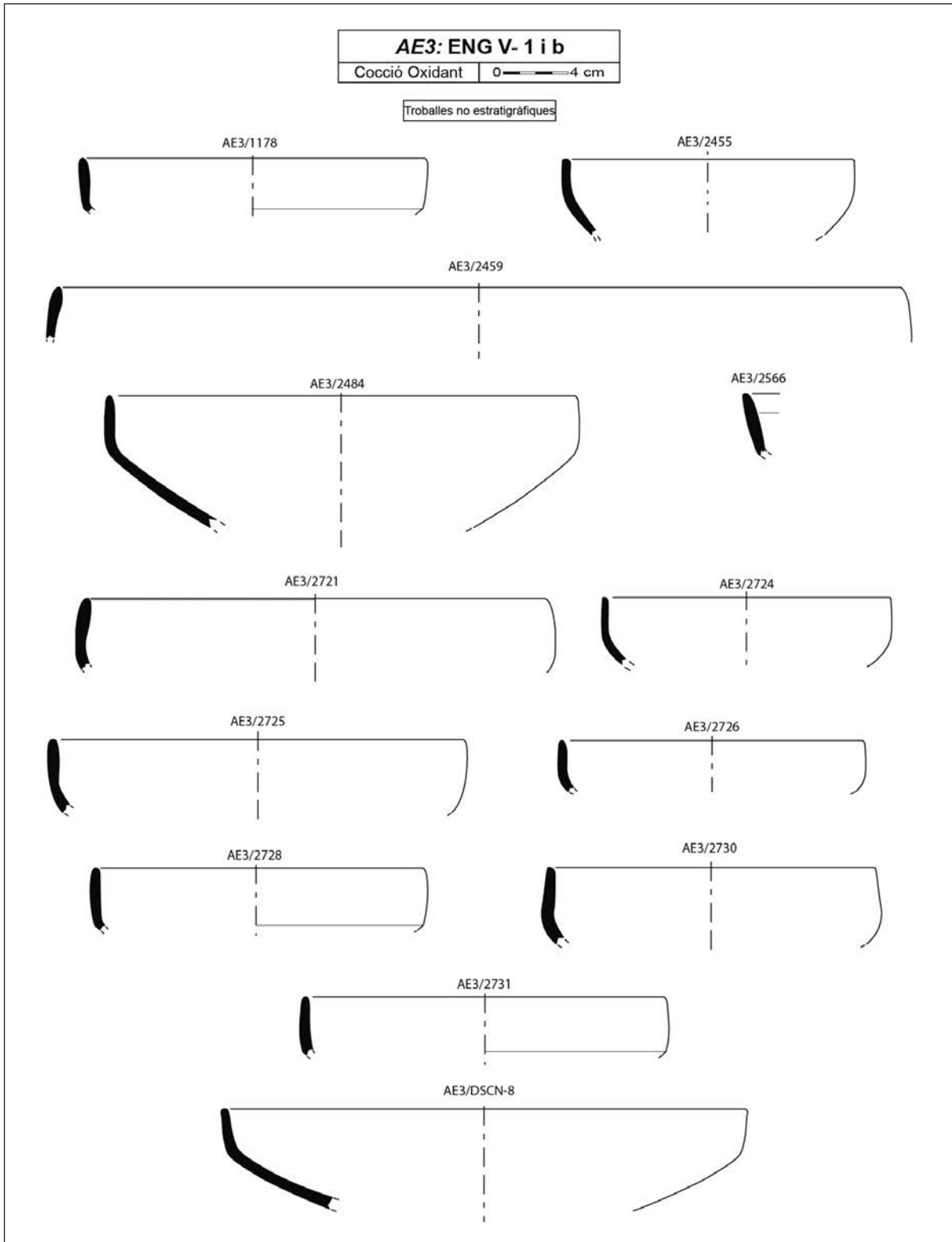
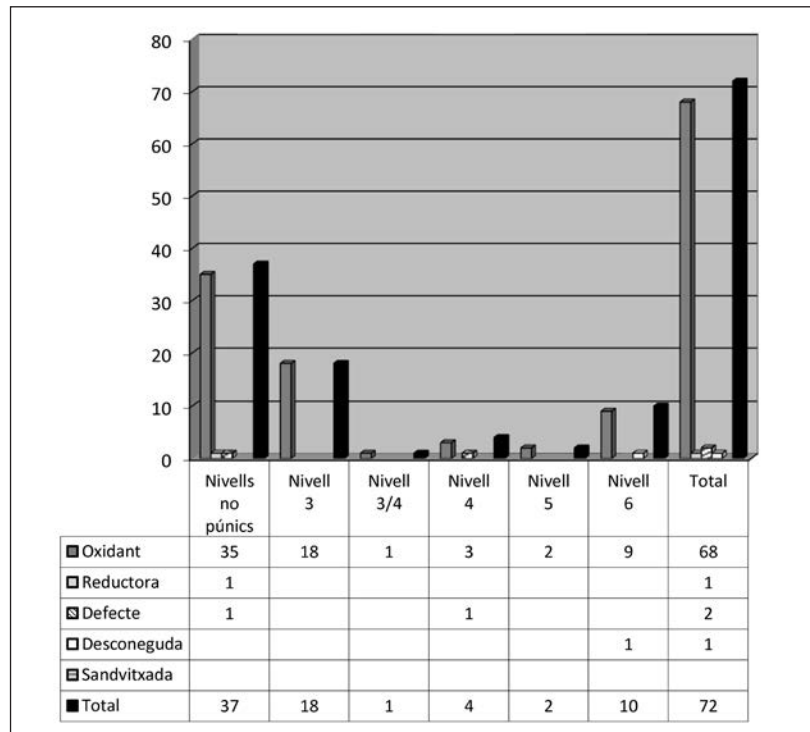

Figura 26: ENG V-1a i b (troballes no estratigràfiques).

Gràfic XI: Distribució de la ENG V-1 a i b (NMI) per nivells segons el tipus de cocció.

Figures⁷⁸: 23, 24, 25 i 26

Làmines: VI i IX.

Possibles exemplars⁷⁹ (NMI: 12): AE3/...0364 (=03??=0454), 0373 bis, 0482 bis, 0492 bis, 0957, 0958, 0960, 0962, 0963, 0964, 1586 i 2132⁸⁰.

ENG V-2 a i b (Pérez Ballester, en premsa)

Descripció genèrica: són bols amples i poc profunds. El tipus “a” té una inflexió a la part mitja de la seua exvasada paret, però, amb tendència a la verticalitat; l’extrem de la vora té un engreixament cap a l’exterior. En definitiva, s’inspiren en la forma Lamb. 22, F-2681/86 de Morel i *outturned rim* de l’Àgora. Pel que fa a la “b”, la inflexió es converteix en una carena i la paret és, clarament, exvasada. La vora té engreixament apuntat cap a l’exterior o, senzillament, rodó. En aquest cas, recorda a la forma Lamb. 28 (de la campaniana A).

⁷⁸ Hem classificat els perfils a les figures segons l’orientació de la vora (exvasada, recte o entrant).

⁷⁹ Deduïts a partir del diàmetre de la boca, el tipus de llavi, l’orientació de la vora i la verticalitat entrant de les parets del terç superior de la peça.

⁸⁰ Donada la seua dubtosa adscripció, hem optat per no presentar-les il·lustrades.

Altres denominacions en produccions eivissenques: forma 28 (Del Amo, 1970: 211 i 225); forma 28 (Guerrero, 1980: 176); forma 28 de Lamboglia (Bonet i Mata, 1988: 19); “copa ebusitana de perfil concavoconvexo” tipus HX1/52 (Ramon, 1994: 43) o formes *outturned rim* (Ramon, 1997: 21).

Denominació genèrica en produccions de vernís negre: forma 28 i 29 (Lamboglia, 1952: 177 i 178); *outturned rim bowls* (Sparkes i Talcott, 1970: 128); dins de les espècies 2650, 2660, 2670 i 2680 (Morel, 1981: 190 i ss). Segons Fernández i Granados (1980: 6), foren les imitacions d’inspiració àtica d’aquesta forma, les úniques produccions ebusitanes que per la seua qualitat podrien haver estat equiparades a les produccions campanianes, tot i que, no mai entraren en competència.

Niveau de Villedary li dona un caràcter de prestigi, especialment dins de les cultures indígenes peninsulars, o la incorpora a la vaixel·la púnica com a peça de consum de líquids (2000a: 70-71; 2004: 175).

A Kuass (Alaoui, 2007: 180-181), serien identificades, també, formes 28 i 29 com a “bolsal Lamb. 22”, quan aquest terme enregistrat per J. D. Beazley (Morel, 1980: 293), fou classificat per Lamboglia sota la forma 42. A més a més, el “bolsal” té com un dels seus atributs la presència d’anses, inexistents a la forma 22.

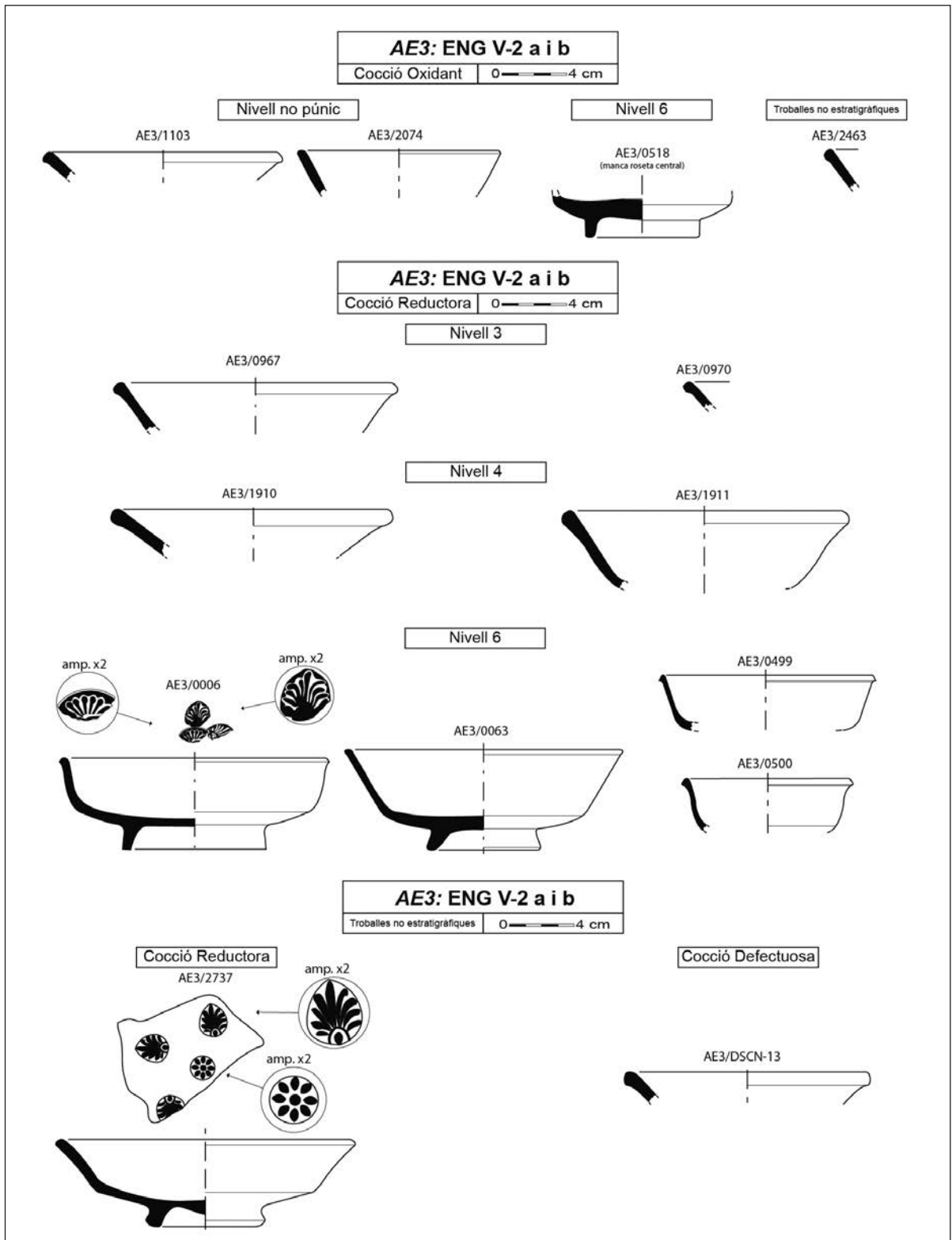

Figura 27: ENG V-2a i b.

Aquesta presumpta complexitat formal, ben aviat, ens ajudarà cronològicament, segons el grau de “carenamment” i obertura de les parets, a distingir entre les variants més antigues (AE3/...0006, 0499, 0500 i 0518, totes elles trobades al Nivell 6, però, juntament amb altres variants més evolucionades) i les més modernes (la resta).

En definitiva, aquesta categoria ve presentant problemes d’adscripció des de la seua primera definició pel propi Lamboglia (1952)⁸¹. En definitiva, es tracta d’aquelles peces evolucionades dels *outturned rim bowls* (Sparkes i Talcott, 1970: 128) produïdes des del s. V o IV a partir d’uns possibles prototipus de fusta pensats, originàriament, per contenir sòlids. Aquesta peça, molt exitosa, i element de prestigi a la Mediterrània occidental, passa a ser imitada al s. III aC pels tallers itàlics amb la forma 22 i 28. Sol donar-se en coccio reductora i pot presentar roseta central. En coccio oxidant es presenten en menor nombre (4). Hem distingit entre les diferents coccions:

- reductora: r.d.p. 4’3; d.v. 10’7-16’3 cm; d.b. 8’9 cm.
- oxidant: r.d.p. indeterminable (no es presenten individus de perfil complet); d.v. indeterminable (no es presenten individus de perfil complet); d.b. 6’6 cm

Posteriorment, apareixerà la forma 29, ja amb un perfil més evolucionat de parets obertes i carenes més marcades. La segona té la meitat superior més oberta amb lleuger o nul engreixament de la vora. Són pròximes a les espècies F-2650/80 de Morel. Aquestes estan datades a les darreries del s. III i primera meitat del s. II. Són el grup més nombrós (18):

- reductora: r.d.p. 3’1-4’7; d.v. 4’8-24’8 cm; d.b. 4’2-6’8 cm.
- oxidant: r.d.p. indeterminable (no es presenten individus de perfil complet); d.v. no 14’2-19’2 cm; d.b. indeterminable (no es presenten individus de perfil complet).

De fet, i com ja assenyalàrem adés, algunes de les peces d’inspiració clarament àtica i morfològicament dins de la F-22 i F-28, han estat incloses dins de les V-2 a i b directament.

Exemplars coccio reductora (NMI= 12): AE3/... 0006, 0063, 0499, 0500, 0970, 1910, 1911, 2452, 2565, 2706-1 (=2706-4=2719=2721), 2737 i DSCN-14.

Exemplars coccio oxidant (NMI= 6): AE3/...0518, 0587, 0967 (=0968), 1103, 2074 i 2463.

⁸¹ Consulteu A. Niveau de Villedary (2000a: 61-71) per a debat historiogràfic.

Exemplars de coccio defectuosa (NMI= 1): AE3/ DSCN-13.

Figura: 27.

Làmines: V i XI.

Possibles exemplars (NMI: 2): AE3/...1247 i 1845.

ENG V-3 (Pérez Ballester, en premsa)

Descripció genèrica: bol ample poc profund amb inflexió a la part alta de la paret i vora de secció quadrangular o trapezoïdal. Podríem considerar-la propera a l’espècie F-2630 de Morel.

Altres denominacions en produccions eivissenques: no la recull Del Amo (1970); la recull Guerrero (1997: fig. 20, núm. 15; fig. 49, núm. 8; fig. 71, núm. 3); no la recullen Bonet i Mata (1988); “cuenco abierto de tamaño mediano con el perfil superior vertical” tipus FE-13/47 (Ramon, 1997: 22).

Denominació genèrica en produccions de vernís negre: sense correspondència amb Lamboglia (1952); no present a l’Àgora (Sparkes i Talcott, 1970); no la recull Morel (1981).

Apareix en contextos productius al darrer terç del s. III (ses Figueretes, FE-13/47, Ramon, 1997: fig. 2 núm. 47). A hores d’ara, només l’hem trobada en coccio oxidant i, de la consulta de la bibliografia i el propi registre arqueològic del nostre solar, podem afirmar que, potser, fou produïda en poques quantitats. Tot i això existeix una forma cartaginesa semblant (Lancel, 1987: 107, lám. 9, 211a3) datada a la 1a meitat del s. II aC.

Les seues variants inclouen carenes amb el punt d’inflexió més o menys assenyalat i el llavi triangular. Les mesures dels nostres exemplars (només hem pogut determinar el diàmetre de la boca), d.v. 32’8-36’8 cm. L’individu AE3/2434 és bastant paregut a AE-20/I-148. Aquest punt de producció no és molt llunyà del nostre solar i podria estar suggerint-nos certa “afinitat productiva”. Tot i això, la nostra peça presenta com a peculiaritat estar decorada al seu interior amb una banda roja sobre l’engalba. Aquest fet és molt estrany dins del conjunt de les ENG. Malauradament, és una troballa descontextualitzada. L’altra, AE3/0639, apareix al Nivell 5; aquest estrat es troba contextualitzat entre ca 120 i 100 aC i, per tant, coincident a l’abandonament de la factoria de na Guardis (130/120 aC) on apareix fins a eixe moment.

Exemplars coccio reductora: no n’hi ha.

Exemplars coccio oxidant (NMI= 2): AE3/...0639 i 2434.

Figura: 28.

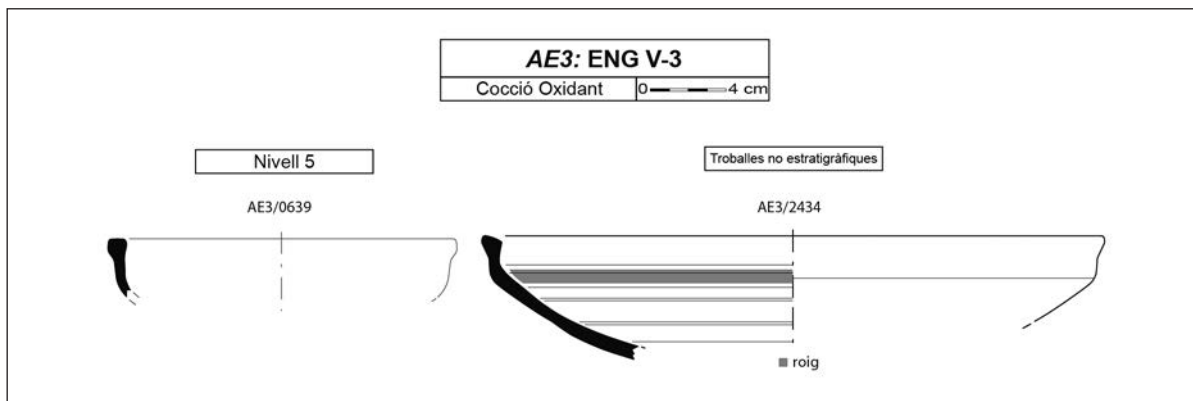

Figura 28: ENG V-3.

ENG V-4 (Pérez Ballester, en premsa)

Descripció genèrica: bol ample i poc profund amb vora recta apuntada i parets obertes o exvasades amb inflexió mitja i, de vegades, lleugerament còncaves; pròximes a l'espècie F-2640 de Morel.

Altres denominacions en produccions eivissenques: forma 28 (Del Amo, 1970: 211 i 225); forma 28 (Guerrero, 1980: 176); forma 28 de Lamboglia (Bonet i Mata, 1988: 19); "copa ebusitana de perfil concavoconvex" tipus HX1/52 (Ramon, 1994: 43) o formes *outturned rim* (Ramon, 1997: 21).

Denominació genèrica en produccions de vernís negre: no la recull Lamboglia (1952); no present a l'Àgora (Sparkes i Talcott, 1970); dins de l'espècie 2640 de Morel (1981: 190 i ss).

A Eivissa apareix a can Vicent d'en Jaume (Pérez Ballester i Gómez Bellard, 2009: 55-56). Aquesta forma venia sent tradicionalment agrupada dins de les categories V-2 a o b abans explicades.

El d.v. dos dels individus representats és de 11'8 cm. La r.d.p. oscil·la entre 3'1-4'7 cm.

Exemplars coccio reductora (NMI=2): AE3/... 0004 i 0005.

Exemplars coccio oxidant: no n'hi ha.

Figura: 29.

Cuenco carenado ebusitano (c.c.eb.)

Descripció genèrica: estem davant d'un bol molt obert amb el perfil inferior lleugerament convex, quasi rectilini i amb una trajectòria superior vertical, amb forta inflexió. La vora és engrossida amb escaló a l'exterior, la cara superior rectilínia lleugerament obliqua.

Altres denominacions en produccions eivissenques: no la recull Del Amo (1970); "cuenco carenado" (Guerrero, 1997: 132, 141, 146, 151 i 159); no la recullen Bonet i Mata (1988); "cuenco carenado ebusitano" tipus HX-1/55 (Ramon, 1994: 49-50 i fig. 10 núm. 55). No apareix a la recent tipologia de J. Pérez Ballester (en premsa) que hem seguit fins ara.

Altres denominacions en produccions de l'àmbit púnic: no present a Cadis (Niveau de Villedary, 2000a); no present a Kuass (Alaoui, 2007).

Denominació genèrica en produccions de vernís negre: sense correspondència amb Lamboglia (1952); no present a l'Àgora (Sparkes i Talcott, 1970); no la recull Morel (1981).

Deu de tractar-se d'un individu molt poc produït car no es reflecteix massa a la bibliografia existent. El perfil és semblant a la HX-1/55 de J. Ramon i la vora a AE-20/I-143 (individu datat entre el 350 i el 300 aC) que l'autor anomena com "cuenco de borde triangular exvasado". El nostre, apareix al Nivell 2.

El d.v. de l'únic individu recuperat és de 22'4 cm.

Exemplars coccio reductora: no n'hi ha.

Exemplars coccio oxidant (NMI= 1): AE3/1596.

Figura: 30.

Pròxim a sèrie F-2538 (Morel, 1981)

Descripció genèrica: encara que no s'ha conservat cap exemplar complet es tracta d'un bol ample poc profund amb llavi en forma d'ametlla engrossit cap enfora; les parets són lleugerament bombades. No apareix a la tipologia de J. Pérez Ballester (en premsa).

Altres denominacions en produccions eivissenques: no la recull Del Amo (1970); Guerrero identifica exemplars

amb aquest tipus de vora com a F-28 (1997: 144, fig. 58 núm. 9 i 10; 187, fig. 194 núm. 7, aquest amb un diàmetre molt menor); no la recullen Bonet i Mata (1988); no la recull Ramon (1994, 1997 i 1998).

Altres denominacions en produccions de l'àmbit púnic: no apareix a Cadis (Niveau de Villedary, 2000a); tampoc està present a Kuass (Alaoui, 2007).

Denominació genèrica en produccions de vernís negre: no la recull Lamboglia (1952); a l'Àgora hi ha un exemplar complet "bowl" amb aspecte semblant amb les parets un poc més incorbades (Sparkes i Talcott, 1970: fig. 8 núm. 777); pròxima a la sèrie F-2538 de Morel (1981: 180, pl. 54).

No coneixem cap exemplar homologable a aquest com a ENG. Segons J.-P. Morel, la majoria dels exemplars de vernís negre d'aquesta sèrie foren produïts al darrer quart del s. III a la península itàlica. Al nostre cas, apareix en un context bastant posterior, Nivell 2. La dimensió de la vora és de 28 cm i, a hores d'ara, només la coneixem en producció oxidant.

Exemplars coccio reductora: no n'hi ha.

Exemplars coccio oxidant (NMI= 1): AE3/1101.

Figura: 31.

III.7.4. Altres

ENG VI-2 (Pérez Ballester, en premsa)

Descripció genèrica: tapadora de vora recta i extrem apuntat amb orientació quasi plana.

Altres denominacions en produccions eivissenques: no la recull Del Amo (1970); no la recull Guerrero (1980); no la recullen Bonet i Mata (1988); no la recull Ramon com a imitació local (1994, 1997 i 1998).

Denominació genèrica en produccions de vernís negre: sense correspondència amb Lamboglia (1952); no present a l'Àgora (Sparkes i Talcott, 1970); no la recull Morel (1981).

Tot i que no s'ha recuperat exemplars en coccio oxidant al nostre solar, a altres indrets com al jaciment de can Vicent d'en Jaume, passa a l'inrevés. En principi, no semblen produccions molt nombroses i, en determinades circumstàncies, poden ser confoses amb la ENG III-1 (com pensem que ha pogut passar a l'individu AE3/2072). Els dos únics individus que hem recuperat apareixen, "curiosament" al Nivell 6, estratigràficament el més antic. A can Vicent d'en Jaume, únic jaciment on hem pogut detectar tapadores del tipus ENG, es daten al tercer quart del s. II aC (Pérez Ballester i Gómez Bellard, 2009).

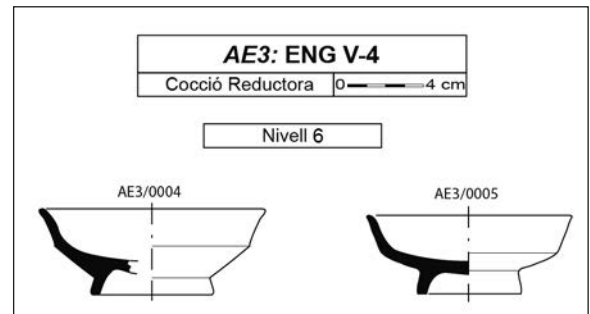

Figura 29: ENG V-4.

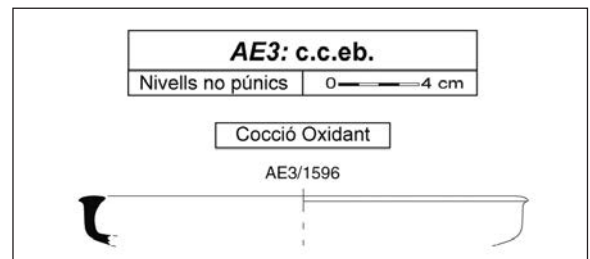

Figura 30: c.c.eb.

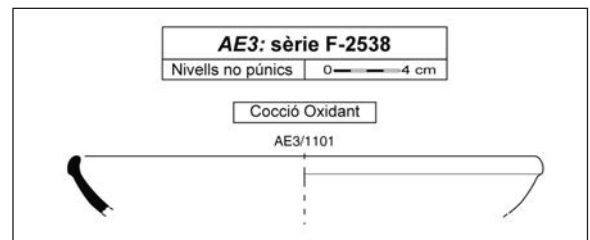

Figura 31: F-2538.

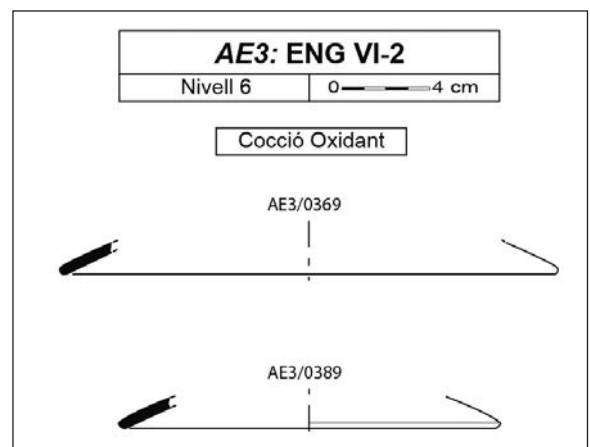

Figura 32: ENG VI-2.

Les vores tenen 17-22'6 cm de diàmetre.

Exemplars coccio reductora (NMI= 2): AE3/...0369 i 0389.

Exemplars coccio oxidant: no n'hi ha.

Figura: 32.

Llàntia (Pérez Ballester i Gómez Bellard, 2009: 59-60)

Descripció genèrica: s'ha pogut recuperar un bec o extrem (AE3/2272 –sense evidències d'ús), una base amb cartel·la (CAV[...] AE3/2271) i un cos globular (AE3/2739) de tres individus diferents. Tot i que és difícil de determinar si l'individu AE3/2271 és una forma tancada o oberta, pel que fa a la resta, són formes tancades o closes. Segurament són dos individus semblants de cos globular amb parets corbes a l'extrem superior que formen una boca de disc on hi ha un orifici per abocar l'oli. L'exemplar AE3/2739 presenta l'arrencada d'una ansa o mamelló. La base no la conservem. El bec no és llarg i l'orifici de la flama és ample. No apareix a la tipologia de J. Pérez Ballester (en premsa).

L'exemplar AE3/1901, aparegut al Nivell 4, no ha estat trobat durant la revisió dels materials, per tant, no hem pogut dibuixar-lo. Segons l'inventari, es tracta

d'un bec socarrat per l'ús, de producció punicoebusitana. Les tres anteriors apareixen a nivells no púnics. Altres denominacions en produccions eivissenques: no la recull Del Amo (1970); "lucerna de imitació helenística" (Guerrero, 1980: 180); no la recullen Bonet i Mata (1988); llànties d'imitació àtica (Ramon, 1998a: 146).

Altres denominacions en produccions de l'àmbit púnic: forma XVII o "lucernas cerradas" (no s'ha trobat paral·lel entre les dues produccions -Niveau de Villedary, 2000a: 91-94-); dins del "grupo de vasos auxiliares" les denomina "tipo 1: lucerna" (només, però, són llànties obertes -Alaoui, 2007: 182 i 184-).

Denominació genèrica en produccions de vernís negre: sense correspondència amb Lamboglia (1952); propera als tipus 34 *angular profiles and depressed tops* i 35 *late hellenistic* (Holland, 1958: 104-115 i figs. –plate- 16 i 17); no la recull Morel (1981).

Les llànties tancades són més tardanes que les obertes. Imiten prototipus àtics produïts a partir del s. IV aC i vénen amb les darreres arribades de material hel·lènic (Niveau de Villedary, 2000a: 93).

Al nostre cas, i per al fragment més complet (AE3/2739), hem cregut veure la inspiració al tipus 34 (produït entre

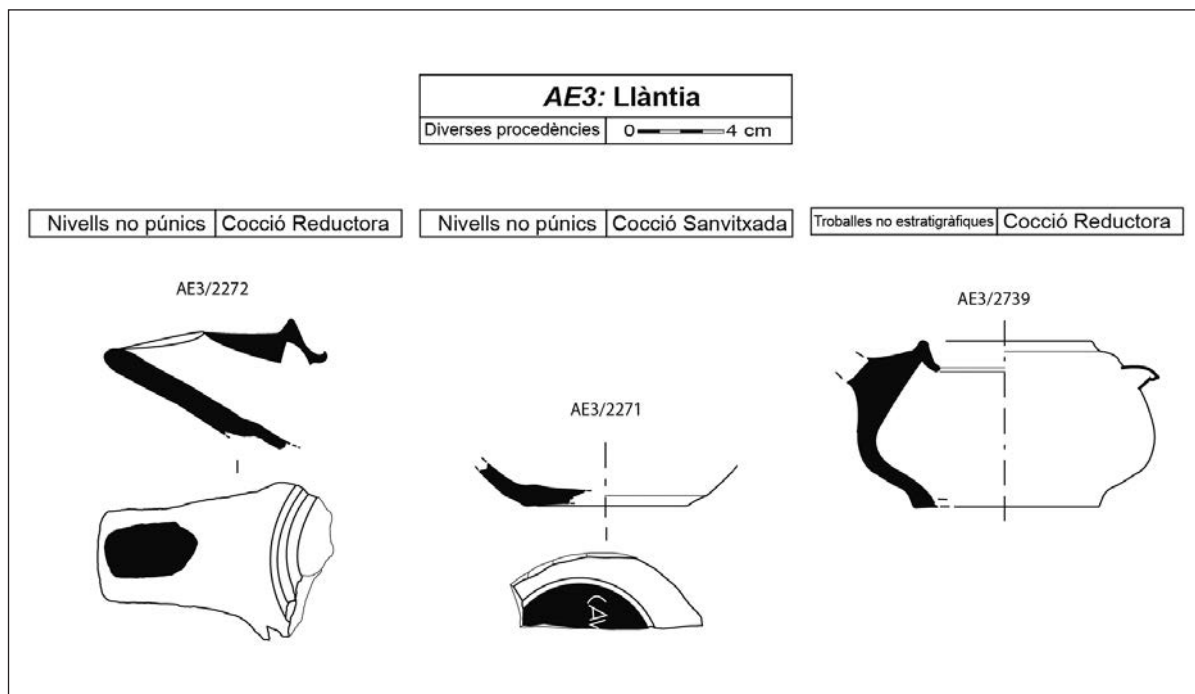

Figura 33: Llànties.

el darrer quart del s. III i el tercer quart del s. II) i el tipus 35 (produït entre el darrer quart del s. II i el primer quart del s. I aC, alguns s'arriben a elaborar ja al canvi d'era). L'adscripció és orientativa, però vàlida car no segueix models romanorepublicans (Ricci, 1973). Potser per al cas de la base amb cartella *CAV*[...] puguem veure un paral·lel, molt forçat, amb el tipus G d'A. M. Ricci (1973: 222-223 i fig. 81), un exemplar del qual fou trobat al derelict del Sec (datat cap el 350 aC).

Exemplars coccio reductora (NMI=3): AE3/...1901, 2739 i 2772.

Exemplars coccio oxidant: no n'hi ha.

Exemplars coccio sandvitxada (NMI= 1): AE3/2271.

Figura: 33.

Botella/lècit

Descripció genèrica: l'AE3/2613 és una petita ampolla o botella de cos globular i peu anular baix; podria tractar-se d'un lècit, però, sembla tenir una tendència globular més tancada. L'individu AE3/1569 és, també, una petita ampolla de cos piriforme amb base anular; s'ha conservat l'arrencada de l'ansa vertical. No comptem amb el perfil complet i, per tant, desconeixem la forma del coll i boca. No apareix a la tipologia de J. Pérez Ballester (en premsa).

Altres denominacions en produccions eivissenques: no la recull Del Amo (1970); no la recull Guerrero (1980); no la recullen Bonet i Mata (1988); segons Ramon (2012, 606 i 607) es tractaria d'una mena de "pequeño oenocoe" dins de les "formas cerradas".

Altres denominacions en produccions de l'àmbit púnic: Niveau de Villedary, per al cas de Cadis, recull un lècit anomenant-lo "botellita", "formas cerradas" XV, "tipo" XV-A (2000a: 84-85); a Kuass no existeixen exemplars de botella (Alaoui, 2007).

Denominació genèrica en produccions de vernís negre: pròxima a la forma 59 de Lamboglia (1952); no present a l'Àgora (Sparkes i Talcott, 1970); pròxima al gènere F-5400 del recull de Morel (1981).

Inspirades en les botelles que es generalitzen a l'Àtica a partir de la segona meitat del s. V, sembla que els prototipus arriben a les zones més fortament hellenitzades com, per exemple, Empúries i Eivissa (Niveau de Villedary, 2000a: 86). A Eivissa apareix en nivells tardopúnics A nosaltres ens apareixen en contextos romans o no púnics.

La seua funció bàsica és la de contenir olis i perfums dins dels àmbits domèstics (Niveau de Villedary, 2000a: 88).

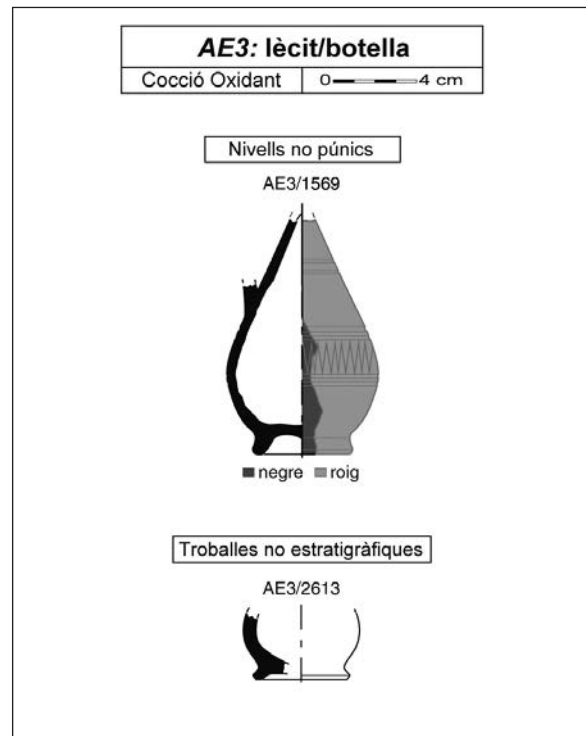

Figura 34: Botella/lècit.

Exemplars coccio reductora: no n'hi ha.

Exemplars coccio oxidant (NMI= 2): AE3/...1569 i 2613.

Figura: 34.

Làmina: VII.

Proper a bol convex de vora acanalada o 3.1.3.5. de sa Caleta (Ramon, 1999)

Descripció genèrica: bol convex de vora acanalada, caracteritzat per una doble convexitat superposada.

Altres denominacions en produccions eivissenques: no la recull Del Amo (1970); no la recull Guerrero (1980); no la recullen Bonet i Mata (1988); "cuenco convexo de borde acanalado" o 3.1.3.5. de sa Caleta (Ramon, 1999: 175 i fig. 12 aa-68).

Altres denominacions en produccions de l'àmbit púnic: no present a Gadir (Niveau de Villedary, 2000a); no present a Kuass (Alaoui, 2007).

Denominació genèrica en produccions de vernís negre: no la recull Lamboglia (1952); no present a l'Àgora (Sparkes i Talcott, 1970); no la recull Morel (1981).

El fet de no trobar paral·lels amb aquest perfil dins de la bibliografia de cronologia púnica, ens ha portat a

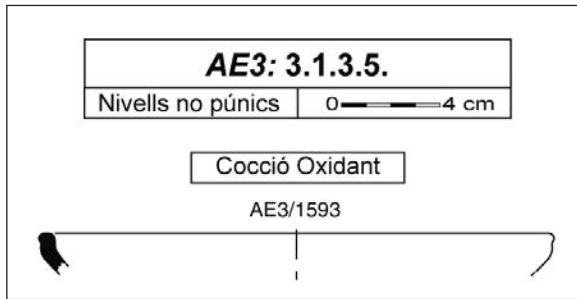

Figura 35: 3.1.3.5.

revisar altres treballs sobre datacions fenícies trobant un perfil que s'assembla força. És obvi que la tècnica emprada és diferent, car l'exemplar de sa Caleta és d'engalba roja fenícia, però aquest es relaciona amb les ENG en què, majoritàriament, són individus de vaixel·la de taula.

Els diàmetres són propers, la peça fenícia té 25 cm mentre que la nostra en té 21. Malauradament, a ambdós casos, només conservem un fragment de la vora i, per tant, la proposta és arriscada.

Possiblement es tracta de grans plates o safes, segons els paral·lels trobats a Los Toscanos (Ramon, 1999: 175, a partir de Schubart i Maass-Lindemann, 1984: 102-103, fig. 9 números 249 i 950).

Aquestes peces estan separades, cronològicament per, almenys, tres-cents o quatre-cents anys per al cas ebusità. A més a més, a les produccions del Cercle de l'Estret, no s'ha trobat cap paral·lel de cronologia púnica. Per tant, si assumim que les produccions de sa Caleta són de tradició o origen físic de les colònies fenícies andaluses (Ramon, 1999: 151) i la nostra associació és correcta, es tracta d'un perfil fundacional desaparegut de la tradició feniciopúnica a la Península. Malauradament per a nosaltres, la peça apareix al Nivell 2, romà. Exemplars cocció reductora: no n'hi ha.

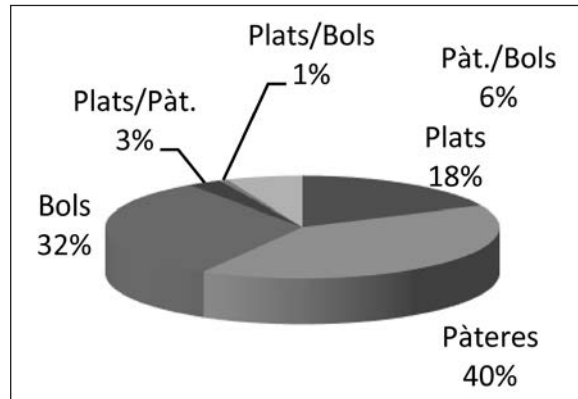
Exemplars cocció oxidant (NMI= 1): AE3/1593.

Figura: 35.

III.7.5. Bases

De totes les ENG recuperades a la intervenció, un important grup estava format per fragments de base que es poden adscriure a plats/pàteres o bols.

La seua identificació no pot anar més enllà, car en molts casos són les vores, les carenes i la verticalitat de les parets les que defineixen la tipologia. En aquest

Gràfic XII: Proporcio de bases segons tipologies.

cas, i per tal d'identificar-les més acuradament, hem pensat que seria interessant, almenys, atrevir-nos a dir si es tracta de plats i pàteres o de bols. Tanmateix, som conscients de l'arbitrarietat d'algunes adscripcions car, realment, pocs casos tenen una identificació clara. Així, els percentatges que fem són, només aproximatiu.

Els criteris de la determinació de la peça són els següents:

-Diàmetre de la base: aquells individus amb més de 5'5 cm solen ser plats o pàteres.

-Bombament de les parets: un grau marcat de bombament de parets dels bols contrasta amb les parets tenses que solen acompanyar plats i pàteres.

-Verticalitat de la paret: després d'orientar la peça, podem afirmar que aquelles parets amb tendència més vertical tendeixen a la profunditat i, per tant, solen ser bols o copes.

-Grossària de la paret: grossàries més altes ens acosten a perfils de bols i grans bols.

Bases de bols (NMI= 45): AE3/..., 0014⁸², 0023, 0352, 0376, 0377, **0402**, 0562, 0575, 0581, **0717**, 0718, 0729, 0730, 0731, 0732, 0776, 0927, 0933, 0934, 0938, 0941, 1091, 1096, 1100, 1175, 1520, 1521, 1575, 1576, 1577, 1579, 1580, 1670, 1702, 1737, 1738, 1739, 1758, 2049, 2053, 2054, **2061**, 2114, 2174, 2609 i 2711.

Bases de plats (NMI= 26): AE3/...**0064**, **0067**, 0169, **0347**, 0349, **0502**, 0716, 0842, 0931 (=0935), 0932, 0937, 0936, 0943, 1907, **1095**, **1098**, **1099**, **1325**, **1326**, 1451-1, 1777, **2051**, 2211, 2277, 2279 i 2710.

⁸² En negreta s'assenyalen les adscripcions especialment forçades.

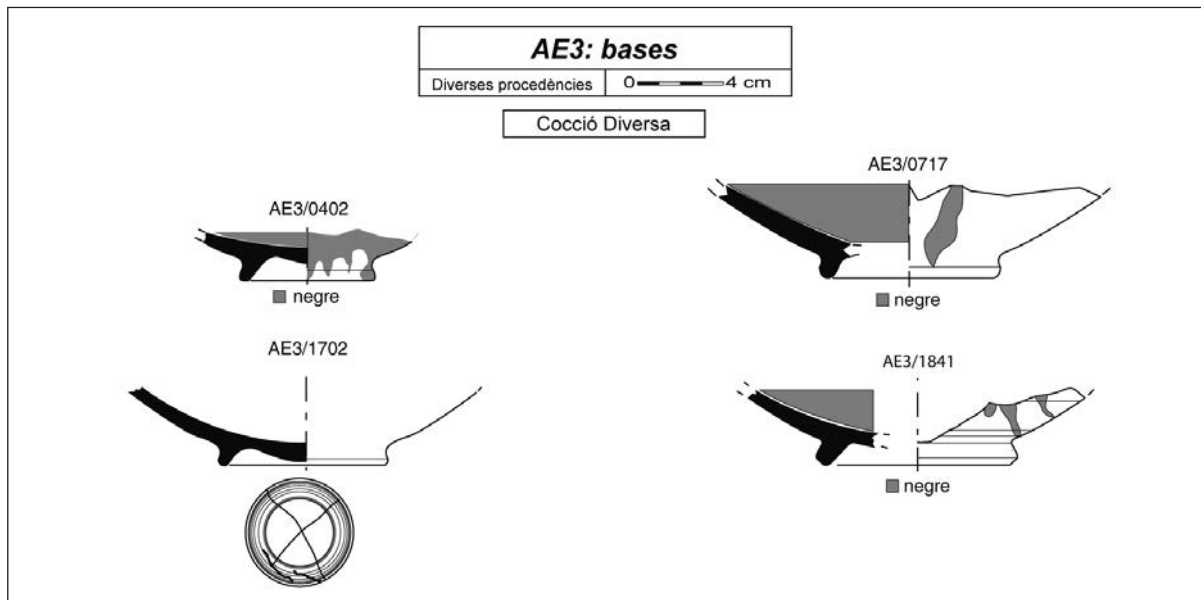

Figura 36: Bases.

Bases de pàteres (NMI= 59): AE3/...0008, 0013, **0350**, **0353**, 0365, **0400**, 0720, 0727, 0733, 0734, 0930, 0981, 1177, 1237, **1331**, 1332, 1419, 1422, 1425, 1426, 1429, 1430, 1435, 1578, 1840, 1841, 1843, **1903**, 1904, 1913, 2050, 2056, 2057, 2058, 2059, 2062, 2063, 2184, 2185, 2283, 2309, 2429 bis, 243? (=2441), **2436**, 2440 (=2448), 2442, 2443, 2446, 2451, 2460, 2520, 2524, 2525, 2527, 2610, 2611, 2707, 2712 i 2714.

Bases de plats o bols (NMI= 1): AE3/**0018**.

Bases de pàteres o plats (NMI= 4): AE3/...0020, 0345 (=0348), 1735, 2744.

Bases de bols o pàteres (NMI= 9): AE3/...0558, 1334, **1335**, 1905, **1906**, **2186**, **2437**, **2444** i 2449.

Figura: 36.

Làmines: V, IX, X i XI.

Com podem observar al Gràfic XII, la representació més nombrosa és la del grup de les pàteres. Aquest fet contradiu les proporcions que fins ara havíem estat mantenint tant per als nivells púnics com per als més moderns o els no estratigràfics. Aquesta variació és conseqüència del fet que per a fragments de base no massa grans, el grup de les pàteres és una mena de calaix de sastre on entren aquells vasos que no són clarament ni inequívocament bols ni plats. Per altra banda, s'observa com la proporció superior de bols sobre plats es manté, com succeïa amb la identificació de vores.

III.8. CERÀMIQUES ENGALBADES PÚNICO-HEL·LENÍSTIQUES D'EIVISSA (ENG). DECORACIONS

Les úniques decoracions que hem pogut documentar són les bandes engalbades de l'ENG III-1, la incisió grossa *ante coctionem* practicada per assenyalar els gallons del lècit (Figura 34 i Làmina VII) i les estampilles que ara presentem.

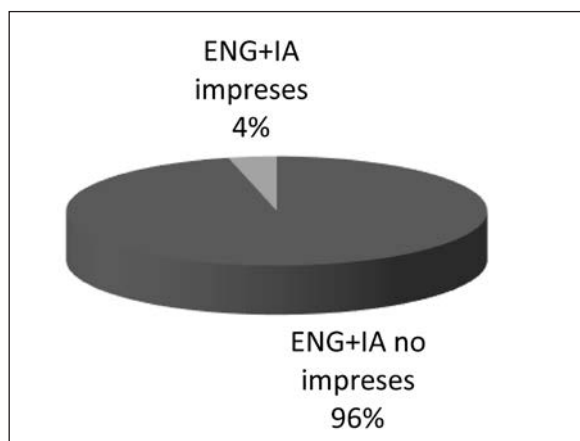
Les ceràmiques d'IA i ENG amb decoració impresa representen una petita porció del total d'aquest tipus de ceràmiques. Encara que es reparteixen per tots els nivells, són més nombroses al Nivell 6 (Gràfics XIII i XIV).

A banda de les decoracions ja referides amb anterioritat per a l'ENG III-1, apareixen les típiques estampilles impreses sobre el fons intern de diversos vasos (bols, pàteres, plats i copes). Aquest sistema de decoració és hereu directe de la tradició grega d'ornamentació anterior al s. V aC o ja de moments posteriors. És un fet que es dona simultàniament a diversos indrets de la Mediterrània. Així, l'estudi detallat dels diferents motius, combinacions i composicions, dins de la diversitat, permeten una descripció acurada (Niveau de Villedary, 2000a: 117).

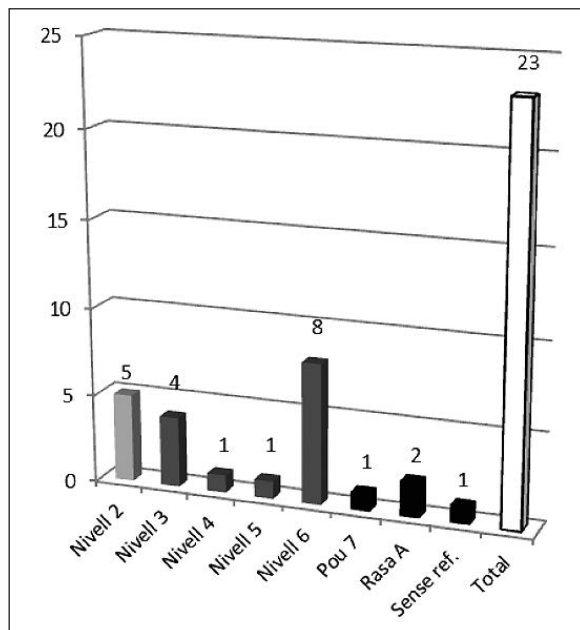
Per tant, passem a descriure els principals trets per tal d'encetar aquesta tasca. Criteris de classificació de les ceràmiques amb decoració impresa:

- Tipus de motiu:
  - palmeta, roseta o altres
  - cartel·la geomètrica o fistonada
- Composició de la decoració:
  - aïllada
  - combinada
- Orientació de la combinació.

Gràfic XIII: Proporció d'ENG i imitacions àtiques (IA) amb decoració impresa.

Gràfic XIV: Distribució per nivells de les ceràmiques (NMI) amb decoració impresa (Nivell 2: no púnic; Nivells 3, 4, 5 i 6: púnics; Pou 7, Rasa A i Sense referència: paquets descontextualitzats, troballes no estratigràfiques).

III.8.1. Roseta aïllada

Cinc pètals

Descripció: roseta central aïllada (de cinc pètals amb tendència allargada) amb cartel·la geomètrica (cercle) i cor o botó central.

Tipologia⁸³: pròxim a II-A/4310 però amb els pètals ovals.

Support: ENG I-2 i pàtera.

Procedència: ambdues al Nivell 6 (àmfores).

Exemplars (NMI= 2): AE3/...0003 i 0064.

Figura: 11 i 37.

Huit pètals

Descripció: roseta central aïllada (de huit pètals amb tendència poc allargada) amb cartel·la geomètrica (cercle) i botó central. La roseta és bastant pareguda a la de l'individu AE3/2737.

Tipologia: pròxim a II-A/4310 però amb els pètals ovals.

Support: bol.

Procedència: Nivell 4.

Exemplars (NMI= 1): AE3/0718.

Figura: 37.

Tretze pètals

Descripció: roseta central aïllada (de tretze pètals de tendència molt allargada) amb cartel·la fistonada i botó central.

Tipologia: II-A/9310.

Support: pàtera.

Procedència: Nivell 3.

Exemplars (NMI= 1): AE3/0930.

Figura: 37.

Làmina: X.

Nombre de pètals indeterminable

Descripció: roseta central aïllada (nombre de pètals indeterminable de tendència molt allargada; està massa fragmentada) amb cartel·la fistonada.

⁸³ Tot i que existeixen tipologies recents sobre estampilles per al cas púnic (especialment Niveau de Ville-dary, 2000a), hem optat per utilitzar la classificació de J. Pérez Ballester (2003). La principal raó és la precisa sistematització dels trets dels motius i la seua disposició. Malgrat això, som conscients que moltes de les categories no ens són necessàries, mentre que d'altres en manquen. Però, com diu el mateix autor, es tracta d'una sistematització que parteix dels mateixos objectius que la de J.-P. Morel.

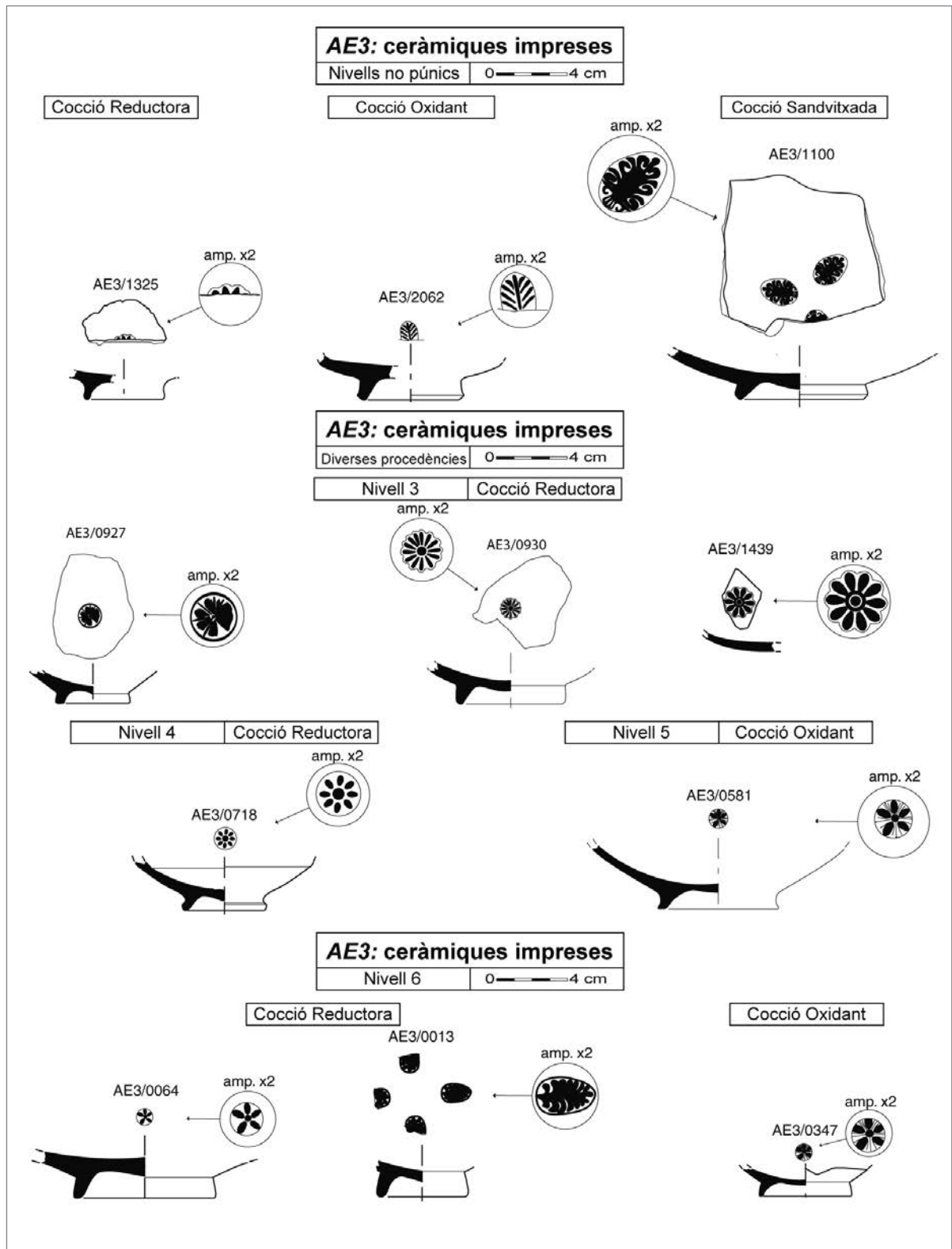

Figura 37: Ceràmiques amb decoració impresa.

Tipologia: indeterminable, II-A.
Suport: plat.
Procedència: nivell no púnic.
Exemplars (NMI= 1): AE3/1325.
Figura: 37.
Làmina: X.

Cinc pètals i estams (sobre plat)

Descripció: roseta central aïllada (de cinc pètals de tendència allargada i tres estams entre cadascun dels pètals) amb cartel·la geomètrica (cercle), que escapa els pètals i els estams, i botó central.
Tipologia: pròxim a II-A/4320, però amb pètal oval i 3 estams entre pètals (i no 1).
Suport: plat.
Procedència: Nivell 6.
Exemplars (NMI= 1): AE3/0347.
Figura: 37.
Làmina: X.

Cinc pètals i estams (sobre bol)

Descripció: roseta central aïllada (de cinc pètals amb tendència allargada i tres estams entre cadascun dels pètals, l'estam central està rematat amb un punt) amb cartel·la geomètrica (cercle) i botó central.
Tipologia: pròxim a II-A/4330, però amb pètal oval.
Suport: bol.
Procedència: Nivell 5.
Exemplars (NMI= 1): AE3/0581⁸⁴.
Figura: 37.
Làmina: XI.

Pètals triangulars i estams

Descripció: roseta central aïllada (de, probablement, huit pètals triangulars amb apuntament cap enfora i un estam entre cadascun dels pètals) amb cartel·la geomètrica (cercle) i botó central.
Tipologia: pròxim a II-A/1810, però de pètals amb extrem corbat i bec o pessic central cap enfora.

⁸⁴ Aquest fragment imprès, per la tipologia de la pròpia estampilla, és molt paregut al documentat per J. Ramon (2011, 219, fig. 22) amb la denominació A-34/II-128, tot i tractar-se de dos tallers diferents. Açò podria estar suggerint realització de productes semblants entre diferents tallers i, per tant, cert grau de competència i el no repartiment, entre els artesans, de les diferents tipus de produccions susceptibles de col·locació en el mercat per tal de no entrar en competència.

Suport: bol.
Procedència: Nivell 3.
Exemplars (NMI= 1): AE3/0927.
Figura: 37.
Làmina: X.

Estampilla emmarcada en rombe

Descripció: malgrat el fet de no trobar-se totalment conservada i, alhora, la raresa del motiu, sembla tractar-se d'una mena d'estampilla, amb cartel·la o cartutx geomètric en forma de rombe; la roseta principal estaria formada per dos eixos, de dos pètals cadascun, perpendiculars, composant una mena de creu grega; la segona estaria formada per una sèrie de quatre pètals de menor grandària que ocupen els espais deixats pels pètals de major mida. Els mateixos convergeixen al punt d'encreuament dels eixos majors; l'estat de conservació de l'estampilla no permet de realitzar majors descripcions.

Aquesta circumstància, unida al fet que sembla tractar-se d'una mena de caprici o prova de l'artesa (com es pot deduir de l'orifici amb forma de dit polze deixat per alguna persona en negatiu sobre la peça), ens porta a dir que es tracta d'una raresa dins del conjunt de ceràmiques amb decoració impresa produït a Eivissa.

Tipologia: no la recull Pérez Ballester (2003).
Suport: ENG I-2.
Procedència: troballa no estratigràfica.
Exemplars (NMI= 1): AE3/2450.
Figura: 12.
Làmina: II.

III.8.2. Palmeta aïllada

Fulles esquematitzades

Descripció: palmeta amb fulles i tija allargades i rectes, dins d'una cartel·la geomètrica de forma ovalada. Es trobaria possiblement, en posició central i aïllada, encara que no conservem una porció suficient de la peça per poder comprovar-ho.

Tipologia: I-B/1150.
Suport: pàtera.
Procedència: nivell no púnic.
Exemplars (NMI= 1): AE3/2062.
Figura: 37.
Làmina: XI.

III.8.3. Combinació de palmetes

Tres palmetes radials sobre cartel·la geomètrica ovalada

Descripció del motiu: palmeta de bona factura amb fulles que sorgeixen d'una tija central i poden estar envoltades cap endins o cap enfora, sempre de manera simètrica; la base de la palmeta és una mena de cua de milà; la cartel·la és geomètrica (ovalada).

Descripció de la composició: són tres individus en posició radial enfrontats per la base, que no entren en contacte.

Tipologia: I-B/7341.

Suport: bol.

Procedència: nivell no púnic.

Exemplars (NMI= 1): AE3/1100.

Figura: 37.

Làmina: XI.

Tres palmetes radials sobre cartel·la fistonada

Descripció del motiu: palmeta de bona factura i estilitzada, però no esquemàtica, amb fulles que sorgeixen d'una tija central i poden estar envoltades cap endins o cap enfora, sempre de manera simètrica; la base de la palmeta sembla una cua de milà i la unió d'aquesta amb la tija es fa per una mena de botó en forma de cor; la cartel·la està fistonada.

Descripció de la composició: són tres individus en posició radial enfrontats per la base, que no entren en contacte. No es pot descartar la possibilitat que originàriament hi existira una palmeta més, que hi seria al fragment no conservat de la peça. Tot i això, no ens arrisquem a considerar-ho hipotèticament, en aquest cas parlariem d'una composició en creu i de bases enfrontades.

Tipologia: I-A/7321.

Suport: imitació àtica tipus 2.1.b.

Procedència: Nivell 3.

Exemplars (NMI= 1): AE3/1436.

Figura: 7.

Quatre palmetes en creu

Descripció del motiu: palmeta amb fulles que sorgeixen d'una tija central i estan totes envoltades cap enfora, sempre de manera simètrica; la cartel·la és geomètrica (ovalada).

Descripció de la composició: són quatre individus en posició de creu amb enfrontades bases que no entren en contacte.

Tipologia: I-B/1250.

Suport: pàtera.

Procedència: Nivell 6 (àmfores).

Exemplars (NMI= 1): AE3/0013.

Figura: 37.

III.8.4. Combinació de palmetes amb roseta central

Quatre palmetes en creu amb roseta central

Descripció del motiu perifèric: palmeta amb fulles voltades cap enfora que sorgeixen de la base que és un botó circular amb anell; la cartel·la és de perfil geomètric (oval) i relleu d'orla fistonat. Tipologia: I-A/2320.

Descripció del motiu central: roseta de sis pètals conservats (originàriament entre dotze i tretze) de factura estilitzada i rematats amb un engrossiment de la punta; el centre sembla ser un botó circular; la cartel·la és de perfil geomètric (circular) i relleu d'orla fistonat.

Tipologia: II-A (roseta no descrita a la tipologia).

Descripció de la composició: són dos individus conservats, originàriament quatre; s'articulen radialment amb les bases enfrontades en contacte amb la roseta.

Suport: V-2a

Procedència: Nivell 6 (àmfores).

Exemplars (NMI= 1): AE3/0006.

Figura: 27.

Aquestes produccions no es donen en l'òrbita dels tallers de la Campaniana A. Les combinacions de rosetes i palmetes es donen poc a les ceràmiques àtiques. Segurament, es tracta del propi estil o gust púnic inspirat en produccions dels tallers de les Petites Estampilles i altres de l'esfera de Roses.

Quatre palmetes en creu amb roseta central

Descripció del motiu perifèric: palmeta de bona factura amb fulles voltades cap enfora que sorgeixen o sustenten sobre un arc en cercle obert cap a la base que compta amb un botó ovalat; la cartel·la és de perfil geomètric (oval).

Descripció del motiu central: roseta de set pètals de tendència romboïdal amb una perfecta col·locació radial i equidistant del centre, que és un botó circular; la cartel·la és de perfil geomètric (circular). La roseta és bastant pareguda a la de l'individu AE3/0718. Tipologia: I-B/5410.

Descripció de la composició: són dos individus conservats, originàriament quatre; s'articulen radialment amb les bases enfrontades sense entrar en contacte

amb la roseta, es dona la circumstància que les palmetes estan lleugerament desplaçades pel que fa als eixos de la suposada creu on es disposen.

Tipologia: I-B/5310.

Suport: V-2b

Procedència: sense referència estratigràfica.

Exemplars (NMI= 1): AE3/2737.

Figura: 27.

Làmina: XI.

III.8.5. Estampilla inintel·ligible

Exemplars (NMI= 2): AE3/...0020 (possiblement mitja roseta, II-A; procedeix del Nivell 6, àmfores) i 1575 (procedeix d'un nivell no púnic).

Figura: no dibuixada (no es veia l'estampilla).

En termes generals, podem asseverar que segons la mostra de ceràmiques estampillades recuperades a l'avinguda d'Espanya, 3, aquesta sempre representa un petit percentatge dins del conjunt de les ENG i imitacions àtiques.

Al nostre registre, no hi existeix cap exemplar ni amb decoració a rodet ni amb estampilles entrelaçades; exemplars que si han estat documentats (Guerrero, 1980). Per altra banda, la cartel·la o cartutx fistonat sí és present i no només de manera anecdòtica, cosa que ens obliga a abandonar la idea d'exclusivitat de l'àrea de l'Estret i Kuass (Alaoui, 2007: 185-186; Niveau de Villedary, 2000a: 118) i a participar de la idea de l'existència d'una possible *koiné* púnica respecte a la producció de vernís negre local (Niveau de Villedary, 2000a: 118, nota 63).

La composició de les estampilles, quan estan combinades amb quatre motius en creu, sembla estar inspirada en les "escenes" del Taller de les Petites Estampilles (Guerrero, 1980: 172), però amb la introducció d'un motiu central, que no es dona mai als exemplars de la Campaniana A i són típiques del Taller de Roses, de moments protocampanians. Mentre, les rosetes centrals amb tres palmetes radials, normalment sobre formes més antigues, semblen inspirar-se en models àtics. Curiosament a Alorda Park apareixen copes (núm. 1534 i 1535) ebusitanes amb aquestes dues variants en contextos de les darreries del s. III aC (Principal-Ponce, 1998: 68 i 69). Nosaltres comptem amb un exemplar (AE3/2737) que sembla combinar totes dues corrents, la tradició campaniana (quatre palmetes) i la

de Roses (roseta central) que, per altra banda són coetànies al s. III aC.

Pel que fa als suports o tipologia de peces més emprades, pensem que s'han d'estudiar encara més conjunts per tal de veure quin és el suport més estampillat, caldrà, així, reflexionar sobre la conclusió de Del Amo (1970: 205), on s'afirmava que era la F-28, que nosaltres recollim dins de la forma V-2a. De totes maneres, el que va dir aquell investigador fa més de 40 anys es constata al nostre conjunt (NMI per suports, V-2 a o b: 5; bol indet.: 4; plat indet.: 4; ENG I-2: 2; imitacions àtiques ni V-2 a o b:2; pàtera indet.: 2; plat o pàtera: 1).

La producció més impresa és la ceràmica de tipus reductor, tot i que també es presenten suports en ceràmica oxidant i sandvitxada oxidant (NMI en coccio reductora: 15; oxidant: 4; sandvitxada oxidant: 1; desconeguda: 1).

III.9. LA CRONOLOGIA

A partir de la revisió dels contextos cronològics on apareixen materials semblants als nostres, hem realitzat l'assignació de datacions dels nivells de l'avinguda d'Espanya, 3. Més endavant, contrastarem aquestes datacions del conjunt d'IA i ENG amb la deduïda sobre la resta de materials apareguts.

Així, en primer lloc assenyalarem que els següents perfils d'IA o ENG no ens són aprofitables per manca de contextualització estratigràfica: ENG II-4, ENG IV-1b i llànties.

En segon lloc, els materials que segueixen, es localitzen en nivells de cronologia no púnica: ENG II-4, c.c.eb., pròxima a F-2538, lècit/botella i tipus 3.1.3.5. Per tant, tampoc serveixen com a fòssils directores.

Ara, al tercer estadi, aplicarem el criteri estratigràfic segons el qual poden aparèixer materials antics en nivells més moderns, mentre que a l'inrevés és arqueològicament impossible (o el registre estratigràfic determinat presenta algun problema de fiabilitat). Segons aquest criteri hem elaborat la Taula N.

A partir de la taula, podem observar una sèrie de detalls que ens ajudaran a entendre el context cronològic de les IA i ENG:

- Els prototipus àtics (2.1.a, 2.1.b, 2.4, 2.5, 2.6, 2.6.d, 2.6.e i 2.6.f) apareixen a tots els nivells púnics i, d'acord amb la seua data d'arribada a l'Illa, poden haver començat a ser "imitats" entre el 450

Tipus ceràmic	450-400 aC	400-350 aC	350-300 aC	300-250 aC	250-200 aC	200-150 aC	150-100 aC	Nivell/s
<i>2.1.a</i>	X (àtica)	X (àtica)	X (àtica)					6
<i>2.1.b</i>	X (àtica)	X (àtica)	X (àtica)					6
<i>2.4 (ENG V-2 a i b)</i>	-	-	-	-	-	-	-	-
<i>2.5 (ENG V-2 a i b)</i>	-	-	-	-	-	-	-	-
<i>2.6</i>	X (àtica)							3/5/6
<i>2.6.d</i>	X (àtica)	X (àtica)						5
<i>2.6.e</i>		X (àtica)						4/6
<i>2.6.f</i>		X (àtica)						5
<i>ENG I-1a</i>						X	X	4
<i>ENG I-2</i>	X (perfils de Rodero)		X	X	X	X		3/5/6 (coc. oxi.); 5 (coc. red.)
<i>ENG I-3</i>						X	X	4
<i>ENG II-1a</i>				X	X	X	X	3/4
<i>ENG III-1</i>						X	X→	3/6
<i>ENG III-4</i>					X	X	X	3/6
<i>ENG IV-1a</i>					X	X	X	3/4/5/6 (coc. oxi. i red.)
<i>ENG V-1 a i b</i>					X	X	X	3/4/5/6 (coc. oxi.); 4 (coc. red.)
<i>ENG V-2 a i b</i>			X	X	X	X	X	6 (coc. oxi.); 3/4/6 (coc. red.)
<i>ENG V-3</i>					X	X	X	5
<i>ENG V-4</i>					X	X	X	6
<i>ENG VI-2</i>					X	X	X→	6

Taula N: Relació entre la localització estratigràfica dels materials i la datació dels mateixos (la "X" assenyalava la presència del material tipus dins del període cronològic que s'especifica ja siga en els seus prototipus àtics o campanians o en produccions IA i ENG; la sageta assenyalava possibles tendències temporals).

- i el 300; com que a molts casos pot tractar-se de material residual, entenem que la troballa d'aquest tipus de peces a nivells púnics tardans és viable i, per tant, no serveixen com a fòssil director.
- El plat ENG I-1a és una producció d'origen campanià elaborat a partir de la 1a ½ del s. II i a nosaltres ens apareix al Nivell 4, per tant, aquest no pot haver-se format amb anterioritat al s. II.
- El plat ENG I-2 comença a produir-se poc abans del s. IV en cocció oxidant i en cocció reductora en aquesta mateixa centúria. Nosaltres trobem exemplars d'ambdues mostres ja al Nivell 6. A més a més, tots els nivells compten amb exemplars amb solc a l'interior de la vora, tret que es dona a partir del s. III, és a dir, no poden haver-se format aquests estrats amb anterioritat a aquest segle.

- El plat ENG I-3 es coneix a contexts de la primera part del s. II i ens apareix al Nivell 4, per tant, aquest no pot haver-se format amb anterioritat al s. II.
- La pàtera ENG II-1a apareix al Nivell 3 i 4, aquesta, en qualsevol cas, ja és present al s. II en ceràmica campaniana.
- El bol ENG III-1 ens apareix al Nivell 3 i 6 i es produeix, com a ceràmica engalbada eivissenca, al s. II aC, per tant, cal rebaixar la cronologia del Nivell 6 fins a un s. II.
- El bol ENG III-4 apareix en contexts ebusitans a partir del 250 aC, nosaltres el trobem al Nivell 3 i 6.
- Els bols ENG IV-1a estan documentats a partir del 250 aC com a ENG i a l'avinguda d'Espanya, 3 apareixen a tots els nivells púnics.
- Els bols ENG V-1 a i b, tot i que ja hem assenyalat que poden participar del substrat púnic, sabem que apareixen a partir, més o menys, del 250 aC i nosaltres els tenim a tots els nivells.
- La copa ENG V-2b i, en general, la producció que hem denominat ENG V-2, és dels perfils més promptament elaborats i, alhora, un dels que més durada temporal en té. Apareix a tots els nivells, però, algunes d'elles més evolucionades, semblants a les Lamb. 29, són posteriors a les variants més antigues Lamb. 22 i 28 del s. III, també apareixen al Nivell 6.
- Els bols del tipus ENG V-3 que a nosaltres ens apareix al Nivell 5, no semblen haver estat produïts amb anterioritat al 250 aC i apareixen al Nivell 5 que nosaltres datem entre *ca* 120-100 aC.
- Els bols del tipus ENG V-4 que hem trobat en context púnic apareixen al Nivell 6, tot i que, a nivell púnic, sabem de la seua presència a partir del 250 aC i la seua durada arriba fins a les darreries primeries del s. II aC.
- Les tapadores ENG VI-2 també són un perfil de difícil enquadrament cronològic car han estat poc documentades com a ENG. Les úniques que coneixem, les de can Vicent d'en Jaume, se centren entre el 150 i el 120 aC. les nostres apareixen totes al Nivell 6. De totes maneres, donada l'escassa documentació existent sobre les mateixes, pensem que és prompte per ajustar-les temporalment.

Una vegada hem demostrat que, en qualsevol cas, el Nivell 6, pel que fa a les IA i ENG, no podem endarrerir-lo més enllà del 250 aC, cal contrastar els resultats amb la de la resta dels materials també inventariats però, no pertanyents a la producció del present treball (IA i ENG).

Com ja diguérem a l'apartat II.3.3. *Els materials ceràmics*, i centrant-nos un altre cop al Nivell 6, el més antic documentat, l'aparició del gerret Eb. 70 no ens porta més enllà del s. III aC. Aquesta data podria coincidir amb la que assenyalen els materials ENG. Açò, però, es veu qüestionat per l'aparició de fragments d'àmfora inventariades com a PE-18 que, en cap cas, són produïdes amb anterioritat al 120 aC. També, l'aparició de PE-25 ens crea un problema més greu car dita variant es produeix a partir del 35/40 de l'era. Aquests fragments deuen de ser, per força, material intrusiu, però, aleshores, quina explicació donem a l'aparició de la PE-18 i, també, la PE-16 (elaborada entre el 200 i el 120 aC) al Nivell 6? Possibilitats:

- Són materials intrusius al Nivell 6, fet que ens estalvia de reflexionar sobre la fiabilitat estratigràfica de l'origen dels materials. Tanmateix, el desig de voler endarrerir el Nivell 6 fins al s. III suposaria obviar els nombrosos materials que als nivells 3, 4, 5 i 6 assenyalen el contrari.
- Caldrà revisar la cronologia d'alguns materials, en especial els amfòrics, i no qüestionar el registre estratigràfic. Açò no és possible perquè els materials amfòrics han estat estudiats i delimitats satisfactòriament amb anterioritat.
- El registre estratigràfic, pel que fa al material, presenta problemes car algunes suposades "intrusions" són difícilment explicables.
- El Nivell 6 s'haurà de datar a partir del 120 aC i donar per bona la procedència dels materials. Açò ens estalvia de qüestionar les cronologies ja plantejades per a les àmfores ebusitanes, ens permet quadrar o fer compatibles les diferents cronologies i, a més a més, només suposa aïllar a escassos materials com a intrusius (PE-25).

Nosaltres pensem que donada la facilitat de coexistència de materials antics i moderns al tester d'un taller ceràmic, precisament per l'ús i freqüentació de l'"abocador", seguida d'una remoció de materials motivada per la construcció i assentament d'estructures productives, pot generar que apareguen nombrosos materials antics (s. V aC, p.e.) a l'interior d'estrats més moderns (teòricament del s. III o II aC). Açò, pot passar puntualment a l'inrevés, és a dir, l'aparició de materials moderns a estrats més antics, però, sempre d'una manera anecdòtica i no com passaria al Nivell 6 si volem datar-lo al s. III. Per tant, preferim refiar-nos del fòssil director PE-18 (120/100 aC-50/75 dC) per datar el

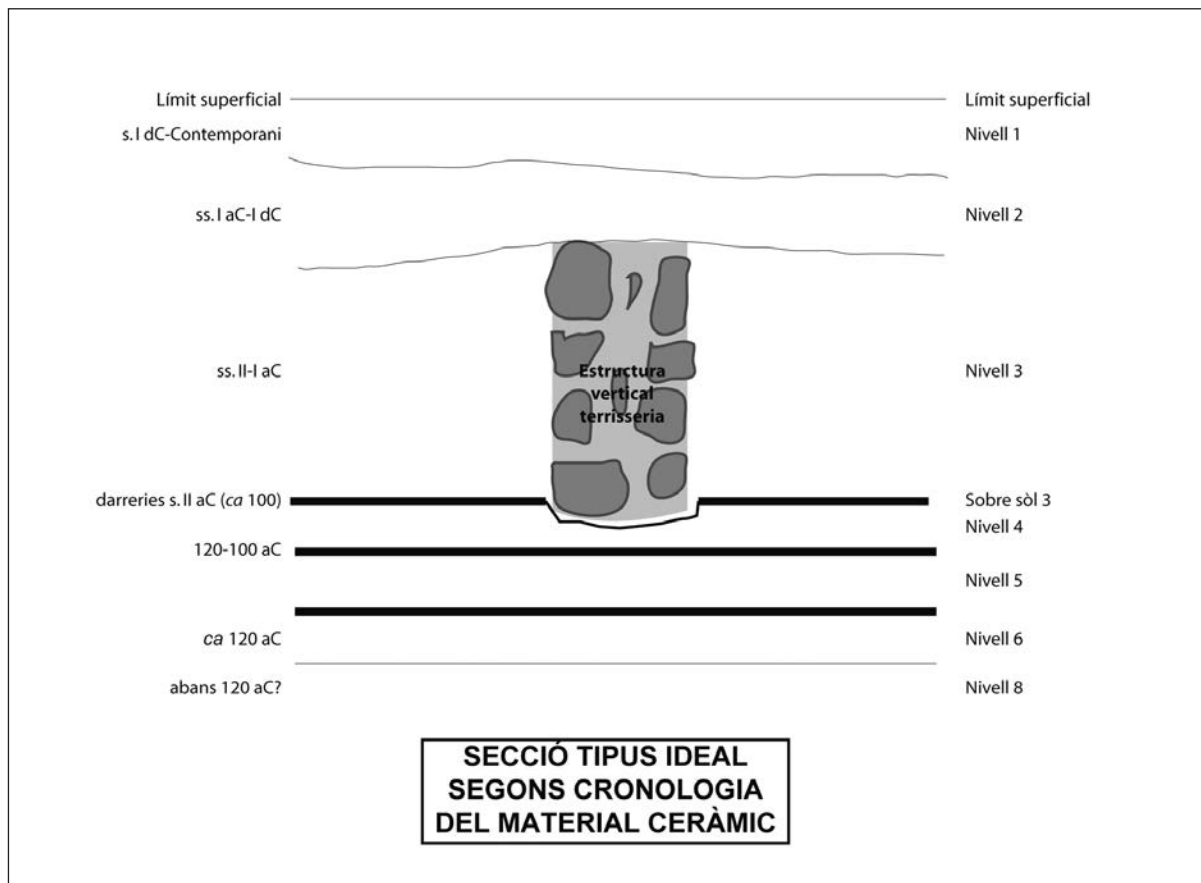

Figura 38: Secció-tipus ideal sobre la seqüència estratigràfica i la seua cronologia a partir de l'estudi dels materials ceràmics. Hom pot veure la seqüència estratigràfica en què s'inspira a la Làmina XVI: B

Nivell 6 a partir del 120. Hom podria dir que aquest ventall cronològic coincidiria a la perfecció amb el de les PE-25 (35/40-s. II dC), que hem interpretat com a material intrusiu. Aquesta conclusió plantejaria problemes seriosos i encara més difícilment explicables. Així doncs, pensem que la datació del Nivell 6 a partir del 120 no presenta problemes cronològics a efectes ceramològics. Els nivells 3/4, 4 i 5 quadren amb aquesta data *post quem*, mentre que al Nivell 3 es fa necessari també interpretar que la PE-25 que apareix és intrusiva i, aleshores també podem situar-lo a les darrerries del s. II amb el canvi de centúria i final de l'etapa púnica, políticament parlant.

A nivell numismàtic, la datació del Nivell 3 amb el s. II no és incompatible (vegeu Taula L).

A més a més, l'aparició de fragments de producció de Campaniana B (Lamb. 3) al Nivell 6, ens obliga a no endarrerir-nos més enllà del 130/120 que és el moment

en què passem de les variants antigues (200-130/120 aC) a les mitjanes (130/120-90/80 aC) (AAVV, 2000: 403-408); malauradament, a hores d'ara, no sabem de quina variant es tracta, però, de totes maneres no mai podria anar més enllà del 200 aC.

En definitiva, i pel que fa a la cronologia, compartim la idea que el Nivell 3 es data al s. II (Matamoros, 1989), més exactament a les darrerries (Fernández, Gómez i Gurrea, 1983). Però, pensem que hi ha suficients proves per qüestionar l'adscripció cronològica al s. III del Nivell 4 (Fernández, Gómez i Gurrea, 1983; Matamoros, 1989) i, per extensió, del Nivell 6. Ambdós nivells, incloent el 5, compten amb materials que no permeten d'endarrerir la datació més enllà del 120 aC si no apliquem criteris d'intrusió de materials. Així mateix, som conscients que aquest criteri sí l'hem aplicat per al cas de la PE-25 per ser l'única explicació que trobem viable.

QUARTA PART:
EL CONTEXT TERRISSER EBUSITÀ
(ARQUEOLOGIA DE LA PRODUCCIÓ)

IV.1. LOCALITZACIÓ SUBURBANA DE L'ÀREA PRODUCTORA DE TERRISSA PUNICOEBUSITANA

IV.1.1. El barri terrisser d'*ybšm*

Per a l'època de la primera ocupació fenícia són escasses les notícies que tenim. No s'ha documentat cap forn ceràmic a l'assentament fenicioebusità de sa Caleta. No obstant això, alguns investigadors defenen que al moment de l'assentament definitiu a la badia d'Eivissa, el material ceràmic recuperat del segle VI aC no té cap relació amb el produït ja, posteriorment, en època púnica (p.e., Costa, 1994: 111).

Per a altres investigadors (Gómez Bellard, 1997: 775), diversos indrets tenen presència de materials del s. VII, entre ells sa Caleta i Eivissa (Dalt Vila). Aquests responen a un mateix origen i, a més a més, ambdós llocs haurien estat habitats al darrer terç del segle. Els materials de sa Caleta són forans a l'illa d'Eivissa, com es pot observar de l'estudi de pastes, possiblement vingueren amb els colonitzadors procedents del sud peninsular.

La confirmació de qualsevol de les dues hipòtesis, haurà de ser arqueològica. Tanmateix, els estudis realitzats a l'àmbit de l'Arqueologia de la Producció parlen del procés d'acumulació empírica i no científica dins dels sistemes productius artesanals, és a dir, els coneixements són heretats i propis d'una societat i cultura, la seua desaparició "arqueològica" sobtada del registre sol ser estranya i, en qualsevol cas, obliga a la importació de les tècniques productives o ja, del producte final (Mannoni i Giannichedda, 2004: 31 i 33-34).

Per tant, tot i que les ceràmiques d'aqueixos estadis inicials no siguen, lògicament, produïdes a l'Illa, els coneixements necessaris per començar a produir-ne són fenicis. Caldrà, doncs, cercar-ne les ceràmiques i els processos que produeixen el canvi o, almenys, palesen l'evolució.

A l'illa d'Eivissa, a banda de la producció del "sector terrissaire" del pla de Vila, hi ha altres centres productors menors, en especial d'àmfores que no cal obviar ja que seran els continuadors de la producció ceràmica, especialment l'amfòrica, quan el sector terrissaire de la ciutat entre en decadència, al llarg del s. I aC. S'hi produirà el que avui definiríem com una "deslocalització industrial" en tota regla. Aquests se situen en diferents àmbit rurals arreu l'Illa i la seua cronologia s'inicia ja en època tardopúnica (s. II aC)⁸⁵:

El més conegut és el de **can Rova de Baix** (prop de la badia de Sant Antoni de Portmany). El jaciment compta amb la presència de diversos abocadors de ceràmica amb gran nombre de residus de coccio⁸⁶

⁸⁵ Seguim, al respecte, el treball de síntesi de J. Ramon (2006).

⁸⁶ En general, hi ha dos tipus fonamentals de residus: els defectes i els rebutjalls. Els primers no han assolit el producte desitjat per alguna causa accidental i, per tant involuntària. Els segons són productes ceràmics no desitjats, però, conseqüència de les passes aplicades al cicle ceràmic. Aquests dos termes, tot i que s'utilitzen indistintament, no són sinònims. Gairebé tot el que genera el forn són defectes més que rebutjalls (Mannoni i Giannichedda, 2004: 209-210). Consulteu també la Nota 55 per a tenir un altre enfocament.

d'època tardopúnica. La localització del forn o forns no s'ha pogut realitzar, però (aquests no han estat realment excavats i només podem deduir la seua existència per la presència de coccions defectuoses). Els residus ceràmics de la coccio ens assenyalen l'elaboració, fonamentalment, d'àmfores, la més antiga de les quals seria la PE-17 (T-8132), deixada de produir cap el 120 aC. També s'hi fabrica vaixel·la domèstica. A més, pel que fa a les possibilitats de transport, l'aspecte més important potser siga la identificació del topònim Portmany amb el terme llatí *portus magnus*, evidenciant la possibilitat d'eixides en massa via marítima de produccions de qualsevol tipus. No obstant això, l'aparició de fragments de PE-25 pot portar-nos a cronologies més avançades, s. I dC, a un context d'explotació diferent, romà (Díes, Gómez i Puig, 2005: 729-751). Tot i això, aquests autors qüestionen la idoneïtat de la badia de Portmany com a lloc tranquil per les seues condicions possibles, però adverses, d'ancoratge.

Un segon cas seria el **des Canal** (parròquia de Sant Rafel de sa Creu, Sant Antoni de Portmany). A aquest jaciment es pogué excavar el seu forn, que sembla fou reparat en diverses ocasions fins a la finalització de la producció als inicis del s. I dC, la seua amortització, amb fragments d'àmfora PE-18 (T-8133) i algunes PE-41, així ho suggereix. El centre de producció, va estar en funcionament fins al s. II amb la producció de PE-25, ja a altres forns no identificats. La importància d'aquest indret és la seua proximitat a una almàssera⁸⁷ que podria haver estat en funcionament en època tardopúnica o ja altimperial.

El centre productor de **Safragell** és el tercer i darrer indret conegut. Es tracta d'un abocador associat, també, a una explotació agrícola productora d'oli. La presència de PE-18 ens porta, també, a cronologies inicials tardopúniques (Fernández i Costa, 2000: 1523, seguint a Ramon, 1985: 73).

Por su parte, el horno de es Rafal viene a sumarse a la lista de talleres cerámicos, posiblemente vinculados a explotaciones agrarias, que en época augustea y julio-claudia estuvieron activos en el ámbito rural de la isla, precisamente cuando el barrio alfarero de la ciudad está en proceso de abandono”.

⁸⁷ O molí d'olives en la parla eivissenca.

Per altra banda, a les prospeccions desenvolupades entre 2001-2003 a l'illa d'Eivissa, s'hi localitzaren defectes de coccio al jaciment de **can Perot** (es Port, Sant Joan de Labritja), un fragment passat de coccio, i **CE 4** (Atzaró, Santa Eulària des Riu), aquest últim amb defectes de coccio entre restes ceràmiques púniques, romanes i islàmiques, especialment llibrells (Gómez *et al*, 2011: 17 i 134 i 37, respectivament). També a **Sant Carles** (Ramon, 1991: 38) es trobaren defectes de coccio entre restes ceràmiques púniques i altimperial.

Pel que fa a la ciutat d'Eivissa, les troballes han estat de diversa naturalesa: sitges i fosses (de vegades utilitzades com a abocadors de defectes de cuita i de fem en general), testers, restes d'estructures de combustió... Tot i açò, la impossibilitat d'excavar en extensió i la segmentació de troballes dificulta la lectura en conjunt d'aquest “polígon industrial”. Fem, però, una breu descripció⁸⁸ de les intervencions realitzades i que es poden relacionar amb aquest sector “industrial” adés esmentat (de la següent llista, les troballes que no tinguen referida la cita bibliogràfica pertanyen a Ramon, 1991):

- FE-13: es tracta d'una sitja amortitzada amb defectes de cuita que es troben associades a un forn; la producció s'inicia a les darreries del segle III aC i elabora tot el ventall ceràmic ebusità; es troba a uns 500 m al Sud del barri terrissaire; és possible que aquest, com també d'altres centres de producció, comptaren amb botigues on foren venudes ceràmiques de segona mà d'elaboració forana juntament amb les ebusitanes (Ramon, 1998c: 172).
- Carrer de Joan Xicó, 4: durant la construcció d'una nova edificació, es trobaren forns ceràmics (Ramon, 1985: 71).
- IM-50: són dos dipòsits o abocadors de ceràmica, entre els quals se'n troben de mal cuites; el dipòsit més antic es data cap a la primera meitat del segle V aC, mentre que l'altre és 125 anys posterior; no s'ha trobat cap estructura associada; sembla que el

⁸⁸ Es tracta, en gran part, de la relació que ja va ser publicada (Duarte, 2000). Com ja ha estat assenyalat, J. Ramon (2011: 165-221) ha fet una darrera actualització de la llista de notícies orals i documentació arqueològica sobre les evidències terrisseres de la ciutat d'Eivissa (l'anterior havia estat a propòsit de la publicació de *Las ánforas púnicas de Ibiza*, 1991). Per tant, tot i que som conscients que només fem que reproduir gran part dels seus treballs, presentem, un altra vegada, la relació per facilitar la seua consulta al lector.

Figura 39: Sectorització aproximada a l'Eivissa púnica i localització d'evidències de terrisseries

- taller que els utilitzaria com a abocadors, produïa àmfores, vaixel·la de taula, gerros i altres contenidors, la ceràmica de cuina no està representada; s'hi troba en la perifèria urbana i podria estar relacionat a un altre dipòsit HX -hort d'en Xim- (Ramon, 1998a: 145-166).
- AE-20: altres dos dipòsits amb rebutjalls de coccio de la meitat del segle IV aC (350-300 aC); per proximitat i cronologia podrien ésser contemporanis a AR-33 (375-325 aC); entre les ceràmiques dels dipòsits hi ha restes d'àmfora, gerres i vaixel·la de taula; sembla que aquest conjunt s'hi troba al bell mig del sector industrial al moment de la seua màxima extensió en la segona meitat del segle III aC. Aquest estaria delimitat per l'avinguda d'Espanya, el carrer d'Aragó i el carrer de l'historiador Josep Clapés (Ramon, 1998b: 167-215).
  - AE-34: són una sèrie de dipòsits ceràmics dels quals cinc es poden datar a la primera meitat del segle II aC; es tracta de rebutjalls amfòrics, únicament; també tenim notícies de la destrucció d'estructures terrisseres (Ramon, 1985: 72); molt proper a aquest indret i, sense dubte, en relació al mateix, aparegueren nous dipòsits a l'antic solar del Cine Católico (Ramon, 2011: 171-172).
  - AL-2: un dipòsit ceràmic de la primera meitat del segle V aC; són deixalles d'un forn de localització desconeguda que produeix àmfores.
  - AE-5 i 7: excavació entre 1978 i 1980 d'uns 80 m² on aparegueren estructures d'un taller de ceràmica (en concret un forn) que tenia la seua continuació en altres estructures que es documentaren al solar veí de l'AE-3 (Ramon, 1985: 72); el nivell IV compta amb residus de terrisseria de la segona meitat del segle V aC, es tracta de producció amfòrica i correspon a les escombraries; el nivell III (ss. IV i III) (Ramon, 1995: 67), el següent nivell, té els mateixos trets i és contemporani a AR-33 i AE-36; al nivell II, cap el 200 aC, encara hi ha activitat (Ramon, 1995: 67).
  - AR-33: s'hi localitza un forn de petites dimensions acompanyat amb diversos nivells de ceràmiques amb rebutjalls de coccio; els nivells més antics són del mateix horitzó que AE-20, la seua producció és amfòrica; un nivell posterior es forma a la segona meitat del segle IV aC, també comptava amb rebutjalls amfòrics; el tercer nivell està associat al forn del segle III aC el qual fabricava àmfores.
  - AE-36: un nou abocador amb ceràmiques vitrificades i altres residus de coccio que es poden datar a partir de la segona meitat del segle IV aC fins a cronologies ja del púnic tardà; només s'ha recuperat fragments amfòrics.
  - Via Púnica, 1: per testimonis d'obers sabem que hi aparegueren evidències de producció de terrissa (Ramon, 1985: 71).
  - VP-13 (via Púnica, 13): terrisseria productora d'àmfores (Ramon, 1995: 68), on haurien aparegut elements arquitectònics d'envergadura que no es documentaren (Ramon, 1985: 71).
  - Carrer Serra: amb una seqüència entre els segles IV-I aC, terrisseria productora d'àmfores (Ramon, 1995: 67-68).
  - Avinguda d'Espanya, 3: abundant material de rebutjalls de forn amb tipologies del segle IV aC fins a època altimperial; es diu que als voltants de la dècada dels seixanta, es destruïren dos forns ceràmics aparentment púnics durant la construcció d'un edifici (Fernández, Gómez i Gurrea, 1983: 7-9) i, a més, les estructures aparegudes al solar veí (identificades com les d'un taller ceràmic) a l'avinguda d'Espanya, 5-7, tenen la continuació a aquest (Ramon, 1985: 71-72).
  - Carrer de Joan Planells: a una intervenció de gran envergadura a aquest indret del pla de Vila, es documentaren evidències de producció terrissera als abocadors dels tallers, entre el període púnic mig i el tardopúnic; hi havia nombrosos conjunts de material, acumulacions d'argila (interpretades com a paquets de decantació) i àrees de treballs obertes (Esquemre *et al*, 2005).
  - Escola d'Arts i Oficis (aparcament, avinguda d'Espanya): a una excavació l'any 2001 es documentaren nombrosos residus d'elaboració ceràmica amb altres estris lítics relacionables amb la producció de terrissa, les estructures documentades podien pertànyer a un taller del s. III aC (Rodríguez, 2001).
  - Col·legi de la Consolació (carrer de la Via Romana): notícia antiga de la troballa d'un forn (Ramon, 2011: 169, seguint a Macabich, 1932).
- Pensem que l'evolució d'aquest barri terrisser al llarg de l'època arcaica i ja púnica és, a grans trets i a partir de la informació amb la que comptem, la que segueix. Entre els segles VI i V aC només sabem de l'existència d'activitat terrissera pels rebutjalls de coccio que apareixen arreu el pla de Vila. Les tipologies

ceràmiques corresponen a individus d'aquesta cronologia. Encara, però, no s'ha pogut documentar cap conjunt o complex terrisser a nivell estructural. Malauradament, aquests es troben a una fondària del subsòl on el nivell freàtic impedeix de portar a terme una intervenció rigorosa i, per tant, no s'aprofundeix més.

Als segles IV i III aC sí s'ha pogut documentar estructures de producció ceràmica. És gràcies a l'expansió rural encetada a partir del s. IV quan milers de contenidors amfòrics seran necessaris per distribuir els excedents del camp. Serà a la segona meitat del s. III quan, aprofitant la conjuntura (Segona Guerra Púnica), el sector tinga el seu moment de màxima producció. Fins i tot noves instal·lacions són construïdes fora de la concentració i gran densitat del *kerameikos* ebusità.

Amb el canvi d'esfera política, es donarà una recessió, segurament urbana i rural, que també afectarà a la producció terrissera, tant per la baixada de la producció agrícola com per l'arribada massiva de productes ceràmics itàlics. Un poc més endavant, ja a època altimperial, sembla que sí apareixen nous centres productors de ceràmiques coincidint amb l'auge agrícola que es dóna a tot l'Imperi. Aquests ja no se situen concentrats al pla de Vila, es tracta d'una nova situació econòmica i l'organització és ara diferent. Ara els centres d'explotació agrícola romans, les *villae* altimperials, (Ramon, 2006: 266) semblen comptar amb els seus propis centres productors (p.e. can Rova de Baix i Safragell).

IV.1.2. Terminologia: polígon, barri, sector...

Una vegada hem analitzat aquesta concentració de productors de terrissa al pla de Vila, és hora de determinar quina és la terminologia més adient que cal emprar per parlar d'ella. Barri, sector, polígon, cinturó, artesà, industrial... són termes que han anat sent utilitzats per definir aquesta concentració. Però, si és cert que tothom sap del que parlem, també és ben cert que no tot significa el mateix. Hem optat per realitzar una anàlisi pràctica de cadascun dels vocables per tal de contrastar-la amb termes econòmics i productius anàlegs.

Fins aleshores, la fórmula més exitosa fou la de barri o sector industrial *alfarero*, encunyada per J. Ramon (1981, 55-62). Aquesta fou acceptada per la comunitat científica i ja, més recentment, havia quedat fixada baix la fórmula de barri terrisser o sector industrial

Com el mateix autor diu recentment (Ramon, 2011, 168): "... *pasados más de treinta años de aquel entonces, se impone una necesaria revisión de todos los datos.*"⁸⁹.

Aquesta tasca planteja un debat, aparentment insalvable, a nivell historiogràfic: l'aplicació de termes econòmics moderns a èpoques passades poden generar anacronismes. Per tant, utilitzarem, si escau, els anteriors termes amb el significat ample i genèric que abaste les següents característiques de l'indret que volem categoritzar i, en definitiva, definir:

- Es localitza a la part més baixa i plana al Nord del Puig des Molins.
- Hi ha una forta concentració d'activitat terrissera a aquest indret, el seu ocàs coincidirà amb l'aparició d'altres llocs d'activitat terrissera fora d'aquest indret (a l'àmbit rural).
- Sembla haver una exclusivitat funcional, la producció de ceràmica, tanmateix s'ha documentat el treball metal·lúrgic relacionat amb aquests forns.
- Té un cicle vital que es desenvolupa entre els segles VI-II aC.

Amb aquestes dades físiques, funcionals i temporals que cal barallar, quina terminologia seria la més adient? Àrea, sector o superfície de producció ceràmica. Pensem que hi ha certa terminologia que, a hores d'ara, és refusable o massa arriscada d'emprar per qüestions, fonamentalment, econòmiques. Així:

- Industrial: estrictament aquest terme només és utilitzable per al s. XIX, especialment, a Anglaterra, Alemanya i França, per referir-se a un tipus de sistema de producció que apareix per primera vegada en aquell moment. Fins a aquesta data, podem parlar d'altres tipus de produccions no industrials (artesanal, familiar, gremial, esclavista...); econòmicament parlant podríem dir que és la producció en massa de caire empresarial destinada a determinats sectors de la societat encarregats de la redistribució dels productes a gran escala; sol estar representada per unitats de concentració laboral nombroses on els treballadors no són el propietaris dels mitjans de producció; habitualment són subsidiàries d'altres sectors econòmics.
- Artesana: producció no massiva, de caire professional, orientada a nodrir la societat d'elements do-

⁸⁹ La importància cultural del mateix ha estat tal que ja ben prompte fou declarat Bé d'Interès Cultural amb la categoria de Zona Arqueològica (1987).

mèstics, principalment; sol estar representada per petites unitats productives, però, nombroses, on el cap o responsable sol ser el propietari dels mitjans de producció; no solen ser subsidiàries d'altres sectors econòmics.

- Sector: àrea de concentració formada per diferents unitats que tenen quelcom en comú, en aquest cas l'elaboració de productes o la seua comercialització.
- Barri: estrictament (Diccionari de la Llengua Catalana, 1991), "cadascuna de les parts en què es divideix un poble gran, una vila, una ciutat. *Barri dels negocis. Barri residencial*"; malgrat el fet que, lingüísticament, el terme barri no tinga relació exclusiva amb l'habitat o residència, pensem que és inevitable fer aquest abstracció, especialment quan existeix el terme de polígon (vegeu més endavant); aquesta idea es veu defensada amb la locució "barri d'artesans" on, s'entén que és on hi viuen i on hi treballen els artesans, ja que el propi cicle productiu de la terrissa exigeix un control constant de la fase de cocció. Aquesta circumstància, però, no ha estat demostrada encara per al cas d'*ybsm*. Per a l'antiguitat, aquests solen desenvolupar-se preferentment a intramurs, tot i que hàbitats marginals poden assentar-se a extramurs (en aquest cas poden estar relacionats amb un grup social, ètnic o poblacional relacionat amb determinades tasques productives allí concentrades).
- Cinturó: àrea de diversa funcionalitat (residencial, productiva, defensiva...) que envolta o limita una ciutat.
- Polígon "industrial": segons la definició (Diccionari de la Llengua Catalana, 1991), "nucli de creixement industrial que respon a una localització específica de les indústries", tot i que canviem "industrial" per productiu, hi ha un altre obstacle per salvar; aquestes àrees de localització específica, estan programades o urbanísticament ordenades per un poder o administració que s'encarrega d'ubicar els artesans, per la raó que siga (evitar contaminació, guanyar espai a l'interior de les murades, controlar la producció, afavorir la producció...), en un indret determinat. Aquest fet, que sembla arqueològicament evidenciat per les característiques del propi sector, s'ha d'investigar més per tractar de conèixer quina mena de relacions

socioeconòmiques hi actuen. Tenim la prova, manca la construcció històrica del fet, no hi ha prou amb l'evidència arqueològica.

Per tot açò, pensem, que caldria abandonar el terme "sector" (més innocu) a favor del de "barri". Aquesta fórmula de "barri terrisser", però, d'haver estat planificada i regulada la realització del mateix, podria ser inexacta i més definitiva de "polígon productor de terrissa". En qualsevol cas, cal rebutjar la utilització del terme "industrial" ja que aquest concepte implica l'existència d'una sèrie de processos productius i relacions socials que no són propis de l'antiguitat.

Es tracta, en definitiva, de trobar un terme en púnic semblant al grec *Kerameikos*.

IV.1.3. El binomi econòmic camp-ciutat

Dues són les principals hipòtesis proposades per entendre l'establiment d'assentaments fenicis a la Mediterrània occidental: l'expansió comercial (basada a l'explotació dels recursos minerals i la necessitat de metalls per part de la metròpoli) i l'expansió agrícola (basada a l'explotació de recursos agropecuaris i la necessitat de repartir els excedents demogràfics de la metròpoli). Ambdós, però, centren el debat historiogràfic per als moments inicials de l'establiment i ocupació fenícia, del territori (vegeu Wagner i Alvar, 2003, com a treball que tracta aquest llarg debat).

La discussió també és aplicable per al cas de l'assentament fenici a Eivissa (partim de la idea que la fundació és fenícia possiblement relacionable amb els interessos gaditans, que no cartaginesos, com alguns texts clàssics afirmaven -Diodor, V, 16, 2-3-). A més, l'arribada d'aquests, suposà l'ocupació definitiva i permanent de l'Illa (com assenyala insistentment Gómez, 2003: 220). L'estudi del medi rural ebusità ha donat evidències indefugibles sobre la naturalesa i l'origen dels excedents del territori: productes agrícoles. Així ho evidència l'existència al nostre sector de producció terrissera que és l'encarregada d'elaborar els contenidors que transportaran els excedents agrícoles.

Per tal d'entendre la situació i explotació del medi rural ebusità, emprarem la revisió actualitzada de C. Gómez (2003: 219-235) sobre el tema. Segons l'autor, és a partir de la segona meitat del s. V aC, i coincidint amb els inicis de l'ocupació gradual del medi rural (fet que s'ha constatat arqueològicament), quan sorgeix l'activitat terrissera al nord del Puig des Molins.

Aquesta podria haver estat un poc anterior, segons P. Sáez, que comparteix l'opinió de M^a. E. Aubet: l'activitat agrícola a les colònies fenícies meridionals de la Península, estaria dirigida des dels centres "urbans" que controlen el seu entorn (Sáez, 2001: 92). Açò, podria ser aplicat per al cas ebusità si tenim present que ja al s. VI aC hi ha colonització agrícola al Puig d'en Valls (Sáez, 2001: 97).

Durant els dos següents segles, aquesta situació s'accentua amb una major proporció d'assentaments rurals al camp. No és un fenomen únic d'Eivissa, altres indrets púnics aprofiten els recursos agrícoles del rerepaís mitjançant l'establiment de *magera* o *villae*, és el cas de *Cartago* i *Gadir* (García Vargas, 2001: 40). L'ocupació romana de l'Illa, suposarà una reestructuració i adequació a la nova situació. Tot i que no ens endinsarem a les raons que afavoriren l'ocupació del medi rural (augment demogràfic o immigració de contingents forans libiofenicis), sí ens interessa el tipus d'explotació que es feia del medi. Es presenten dos possibles sistemes (a partir de la proposta de Jameson, 1992):

- Sistema extensiu amb amples camps de cereals amb rotacions bianuals i abundant ramaderia, incloent exemplars de tir.
- Sistema intensiu que combina cereals, vinya i fruiters (incloent-hi oliveres), regadiu i introducció de millores que assegurin la recuperació més ràpida de la fertilitat.

Independentment del sistema d'explotació del medi, que pensem anirà dibuixant-se conforme avancen els estudis de l'hàbitat rural eivissenc i de la raó econòmica que explica l'existència dels jaciments de sa Caleta i *ybšm* durant els segles VII i VI aC, per al moment que ens ocupa, època punicoebusitana tardana (s. III-I aC), tant sota el domini cartaginés com el romà, l'illa d'Eivissa basa els seus recursos econòmics en l'exportació dels excedents que produeix el camp⁹⁰.

Per tant, fins a quin grau podem barallar que la teoria plantejada per J. Alvar i C. G. Wagner (1998) sobre l'"expansió agrícola" fenícia és aplicable al nostre cas? Possiblement no ho podem fer per a moments fundacionals, com assenyalen els defensors de l'"expansió comercial per la recerca d'objectes metàl·lics i sumptuosos", però, sembla perfectament aplicable als

⁹⁰ El tipus de productes agrícoles obtinguts no estan encara definits. Però, per exemple, tot i no trobar testimonis clars sobre la producció vinícola a Eivissa, degué existir des d'època arcaica (Sáez, 2001: 102).

recursos explotables a Eivissa a partir del s. V aC. És aquesta expansió rural una acció programada o, més aviat, es tracta d'una situació sobrevinguda? Caldrà valorar l'explotació d'altres recursos de l'Illa: la sal (de ses Salines); la producció de porpra, la intensitat d'explotació dels recursos metàl·lics (de s'Argentera) i la importància comercial que com a escala representa el port d'Eivissa.

El model, però, ja ha estat demostrat (Aubet i Delgado, 2003: 72) per a l'assentament del Cerro del Villar. Aquest fou un centre d'intercanvis i port des de la segona meitat del s. VIII aC fins que es convertí en una àrea industrial envasadora dels recursos agrícoles del territori immediat que depèn de *Malaka*.

Dins d'aquesta suposada gestió "urbana" de la producció agrícola, cal investigar sobre les vies d'exercir aquest control i, per extensió, la manera de fer arribar l'excedent agrari a la ciutat. Recentment, s'ha proposat la hipòtesi de transports de càrregues en determinats indrets aïllats de l'Illa a partir del cabotatge insular:

A la vista de lo planteado, dado la condición insular de Ibiza y lo relativamente irregular de su relieve, el transporte de mercancías por vía marítima –que se estuvo utilizando en la isla hasta los años 60... debe ser tenido en cuenta como una opción muy rentable y eficaz a la hora de llevar productos hasta el mayor centro de consumo y lugar de arribada de los buques mercantes, el puerto de Ibiza. (Dies, Gómez i Puig, 2005: 733).

El que sembla que sí podem afirmar, és la gran dependència dels tallers de terrissa respecte de l'excedent agrícola i del consum domèstic local. Però, qui regula aquestes relacions? Aquesta pregunta no és subtil.

IV.2. LA PRODUCCIÓ CERÀMICA

IV.2.1. El cicle de la ceràmica. Funcionament d'un taller

Diversos són els productes finals que es poden obtenir del tractament i cocció de l'argila, bàsicament: ceràmica, elements latericis (canonades, teules, rajoles...) i creacions artístiques, amb diferents funcionalitats (exvots, estàtues...).

Ací, anem a tractar ara el cicle de producció de la ceràmica. Aquest compta amb diferents estadis que, pel que fa al tractament final de l'argila, són també

aplicables per a l'elaboració d'altres productes no ceràmics. L'ofici, tot i que estipulat, deu donar marge a l'artesà per desenvolupar les seues peculiaritats productives, que després s'observaran al producte final o a la cadena operativa (que no sempre es pot resseguir). De fet, fins i tot a l'extensa bibliografia existent sobre el tema, tot i que és coincident a la majoria dels aspectes, es poden trobar diferències respecte als diversos estadis del cicle. Nosaltres hem tret la informació sobre totes aquelles implicacions que es desprenen de la producció a nivell arqueològic i social d'*Arqueologia de la Producció* (Mannoni i Giannichedda, 2004: 95-105). Òbviament, tractem un aspecte molt treballat a la bibliografia. Pensem, però, que la seua reproducció ací no és en debades car diverses necessitats d'infraestructura, de coneixement i laborals (socials) seran enunciades a partir de la seua relació (per contrastació amb el registre arqueològic del solar a aquest treball tractat i dels coneixements que sobre el món social d'època feniciopúnica tenim) i ens ajudaran a mirar de comprendre l'existència d'un sector terrissaire a l'antiga Eivissa púnica.

L'extracció de la matèria primera suposa la base o l'inici del cicle. Tot i que aquesta es pot fer de diverses maneres (sempre emprant tècniques mineres), el resultat final és l'acumulació de grans quantitats del producte. Aquest pot presentar-se en un estat bastant pur o contenir impureses orgàniques i/o mineralògiques que poden ser eliminades mitjançant l'exposició de l'argila als factors ambientals durant un període de temps variable. Fins i tot, es pot actuar directament sobre ella provocant reaccions fisicoquímiques que neutralitzen allò que volem eliminar sense variar les condicions que convertiran l'argila en ceràmica.

Posteriorment, però no de manera necessària a tots els casos (depenent de les condicions de la mateixa argila i de les necessitats de plasticitat del producte que es vol elaborar), es realitza la depuració amb aigua, afavorint la seua decantació en basses o contenidors semblants. A aquest estadi es poden fer servir diferents mètodes:

- Sedimentació de l'argila en piscines, bassetes o semblants (amb contínues barreges d'aigua);
- Legivació en aigua segons un sistema de disposició de basses col·locades en cadena;
- Tamisatge amb aigua i alternant amb els anteriors mètodes.

L'objectiu final és l'obtenció de pintura a l'aigua anomenada barbotina que separada i recuperada d'impureses, una vegada eixuta, també a partir del seu dipòsit i l'acció de l'escalfor ambiental, aconseguirà una consistència plàstica determinada que estarà motivada per la puresa de l'argila aconseguida.

Per tal de corregir el grau de plasticitat, excessiu o insuficient, caldrà afegir elements desgreixants (materials inerts no hidratable: ceràmica mòlta, arena o diferents tipus de roques) per al primer cas. Si la plasticitat és tan baixa que impedeix el torneigament de la matèria primera, afegirem argila més plàstica per mirar de fer-la més tractable.

Aquestes activitats no necessiten d'estructures constructives complexes. Fosses i basses excavades al terreny immediat als tallers, condicionades a tal efecte, poden passar fàcilment desapercibudes als voltants dels mateixos (Coll, 2000: 191; Tremoleda, 2000: 35), especialment als àmbits rurals o a extramurs de les ciutats, on poden comptar amb major espai a l'aire lliure.

Una vegada ja ha estat corregit el grau de plasticitat que se cercava, si de cas no es va aconseguir directament després de l'assecatge de la barbotina, es realitza el torneigament de l'argila fins obtenir el producte desitjat (on participaran totes aquelles tècniques de modelatge conegudes per obtenir una forma determinada, condicionada per l'ús que es donarà amb posterioritat -foc, vaixella, aigua...-).

Com que no es pot sotmetre la peça directament a les elevades temperatures artificials que converteixen l'argila en ceràmica al forn (la ràpida pèrdua d'aigua suposaria la fissuració de la peça), cal sotmetre la peça a unes determinades condicions ambientals que afavorisquen la seua correcta preparació per a la cocción. Per tant, es dipositen durant un curt termini de temps, que pot ser d'alguns dies o poques setmanes, a l'acció ambiental que evaporarà, gradualment, l'aigua del vas. A més, durant l'assecatge i pèrdua constant d'aigua, que es realitza en condicions atmosfèriques de ventilació sense exposició directa al sol i relativament fresques, és quan es poden efectuar els darrers tractaments abans de la seua cocción (retocs en la forma, aplicació d'elements de revestiments, adornaments; tot i que per a la decoració de la peça, determinades tècniques necessiten d'un grau molt feble de duresa de l'argila i, per tant, són d'aplicament durant l'ús del torn o abans de l'assecatge de la peça descrit a aquest paràgraf). I és a aquest punt

on podem trobar-se la fi del cycle ceràmic per a algunes peces que, sense ser vertaderament ceràmiques, tenen una consistència que fa que no necessitem de la seua cocció per aconseguir el nostre objectiu (Padilla *et al.*, 2002: 18).

En darrer lloc, i després d'una estudiada col·locació de la ceràmica dins de la cambra de cocció (on s'aprofita el màxim espai possible sense perdre de vista que el calor arribe a totes les peces en la seua justa mesura), el domini de la tècnica d'ús del foc assegurarà que tot el treball dut a terme en aquest cycle, aconseguisca el seu objectiu inicial, la peça ceràmica.

La complexitat constructiva del forn ceràmic depèn en gran mesura del condicionant de la necessitat pràctica. J. Tremoleda (2000: 37) assenyala que eren construïts perquè duraren poc, car el seu manteniment i renovació era constant. Per a àrees tardanament romanitzades, arriba a assenyalar que moltes vegades els forns eren portables i estaven dedicats a la producció local i, per tant, les seues evidències d'activitat són difícilment investigables (Tremoleda, 2000: 58). Aquest, però, no és el nostre cas, també trobem el cas oposat. Per exemple, a *Morgantina*, antiga ciutat grega de Sicília, sabem que en època republicana, a un dels tallers (VI *officina, fornace* 10, segons Cuomo di Caprio, 1992: 35-40), hi havia un forn de quasi 13 m de llargària màxima amb alçats conservats superiors als 3 m, que presenta dues boques oposades d'accés al *prae-furnium*, de quasi 2 m d'alçària, tot construït de pedra, amb tendència de paral·lelepípede, i atovons; es tracta, doncs, d'una forta inversió en temps i esforç.

Una vegada hem determinat que és el que necessitem fer, és hora de passar a les estructures físiques de producció que possibiliten la realització del cycle ceràmic. Tornem a insistir que sobre aquest aspecte hi ha una àmplia bibliografia. Tanmateix, no hem trobat cap obra exclusiva d'aplicació al món feniciopúnic, per tant, emprarem un exemple de producció de *terra sigillata* hispànica (Fernández García, 1999: 15-34) per il·lustrar amb documents arqueològics reals les principals evidències que després ens ajudaran a realitzar un acostament al cas púnic. Tot i que la divisió del treball i les relacions socioeconòmiques del taller podrien arribar a ser força diferents entre la cultura púnica i la romana altimperial, les necessitats bàsiques es cobreixen d'una manera, almenys, anàloga.

L'autora divideix l'activitat de producció terrissera en captació de la matèria primera, tractament i emmagatzematge, elaboració, assecament, cocció i emmagatzematge dels productes ceràmics. Per tant, aquestes són les zones que determina:

- Zona de captació de matèries primeres: necessàriament propera al taller o complex productiu; compartirà amb zones d'obtenció de combustible, aigua i argila.
- Zona de tractament i emmagatzematge de la matèria primera: fosses per a putrefacció de l'argila, bassetes de decantació i/o menudes piques de levigació.
- Zona d'elaboració de productes ceràmics: on es localitza el torn, aquest pot estar accionat de diferents maneres, pel propi ceramista (amb el peu o amb la mà) o per un ajudant (mentre que el ceramista modela, l'ajudant acciona el disc); accessòriament, ha de comptar amb aquelles eines que possibiliten el seu treball (motlles, punxons, cuirs...) tant per donar forma com per tractar la superfície de la peça.
- Zona d'assecament: aquest recinte tindria la dimensió necessària per acumular gran nombre de peces que permetera la reproducció continua del cycle ceràmic sense l'aturada del mateix i, a més, comptaria amb una estructura habilitada per no permetre l'arribada directa de la llum solar o dels corrents d'aire, requeriments indefugibles de la peça d'argila per deshidratar-se (altres elements latericis com toves, rajoles, teules, etc., poden assecar-se directament al sol); aquelles peces que necessitaven de tractaments previs a la cocció (afegiment d'elements, aplicació de pintura...) i que no s'havien realitzat abans d'aquest procés (per necessitats pròpies de la peça, p.e., duresa), tornarien a ser tractades abans de la cocció.
- Zona de cocció: on s'hi localitza el forn o forns i, prop d'aquests, el tester.
- Zona d'emmagatzematge del producte ceràmic: dependència que protegint el producte final, disposa les peces en espera per a la seua comercialització.

Òbviament, segons les necessitats i/o tradicions acumulades per cadascun dels ceramistes del taller, la grandària dels espais, distribució a dintre del taller, divisió de les dependències i altres aspectes del cycle, poden condicionar l'espai físic del propi complex o taller.

No voldríem abandonar la relació d'espais necessaris sense incloure-hi un de documentat al món púnic, es tracta d'una dependència homòloga a la *taberna* romana que es dedica a vendre directament al client els productes elaborats al taller (tant coroplàstia com vaixel·la). De l'existència d'aquestes botigues, que a Kerko-uane han estat documentades (Fantar, 1984: 521-522), es desprendran diverses qüestions interessants tant del cicle de la ceràmica com de les condicions socials dels seus treballadors, aspectes que desenvoluparem més endavant. Açò, probablement, només podria fer-ho l'habitant proper a la ciutat o centre productor. La resta adquiriria els productes ceràmics a fires o reunions comercials semblants i, és de suposar, per encàrrec a venedors ambulants.

IV.2.2 Algunes implicacions productives

El major grau d'especialització i la necessitat d'augmentar la producció genera un increment al nombre de persones involucrades al treball. A més a més, el cicle productiu de la ceràmica possibilita la realització de diverses fornades alhora, és a dir, no cal realitzar totes les passes de la producció una darrere l'altra si a nivell estructural es compta amb la infraestructura necessària. Així, l'existència de tres forns a un únic taller, possibilita que mentre un està essent carregat, el següent està en combustió i l'altre, amb la ceràmica ja cuada, està refredant-se (Cuomo di Caprio, 1992: 99-101). Per tot açò, les diverses funcions per realitzar a un taller: preparació de l'argila, modelatge, control i manteniment de les estructures de combustió, podien estar ocupades per una o diverses persones. El control del cicle complet, potser, fos coordinat pel propietari o alguna persona específica quan la complexitat del mateix així ho aconsellara.

De l'activitat laboral al taller, es desprèn la necessitat de vigilància continuada del cicle productiu i, per tant, el fet de tenir totes les instal·lacions properes i a un únic àmbit de treball facilita la feina (Cuomo di Caprio, 1992: 101). Açò suposa que el lloc d'habitatge, al cas del propietari, o de pernociació per als treballadors, degué d'estar a estances annexes. Així, aquesta mateixa autora assenyala que l'existència de forns a l'interior d'habitacions es relaciona amb la unió que fa l'artesà de sa casa i del seu lloc de treball derivant-se un altre tipus de conseqüències com la de la presència d'un negoci familiar (1992: 43).

Per al cas del món fenopúnic, aquesta idea ja va estar parcialment enunciat quan per al cas de Kuass s'assenyalava que les famílies dels terrissaires habitaren en dependències annexes als propis tallers (Ponsich, 1968: 6).

Sobre les evidències arqueològiques d'aquesta circumstància J. Tremoleda (2000:58) reconeix que són difícils de trobar, almenys al món romà.

IV.2.3. Algunes implicacions econòmiques i socials

Tot i que ja hem vist com la producció ceràmica a gran escala i per als casos de recipients o contenidors d'emmagatzematge, no té sentit si no és com a activitat subsidiària d'altres activitats a les que dona servei, productes derivats de l'elaboració de la pesca i de l'explotació agrària, cal reflexionar sobre la propietat del taller i com s'articulava dins del mercat com a sector productiu complementari.

La condició juridicosocial dels treballadors del taller no ens és coneguda i, alhora, resulta difícil de determinar, car no s'han conservat documents escrits sobre la matèria.

Per al món romà, sí han estat ben estudiades les derivacions socioeconòmiques de la producció ceràmica, però. Així, sabem que hi havia tallers privats i d'institucions col·lectives (civils, estatals, militars i religioses) que treballaven per encàrrec o segons les seues pròpies necessitats. Els empresaris terrissers no solien ser els propietaris dels tallers ni de les matèries primeres i la norma habitual era la de llogar el complex. Una única família o individu podia ser propietari de diversos tallers. En concepte de pagament, solia lliurar-se part de la producció al propietari (Tremoleda, 2000: 262-267). Podem suposar de la concentració dels tallers un cert grau d'associacionisme? La possible existència d'aquest *gremi* ens portaria, també, a una nova línia d'investigació que difícilment pot ser tractada, només, amb l'estudi del registre arqueològic. Caldria reflexionar a propòsit de l'existència de més d'un forn per taller i, també, la propietat de més d'un taller per terrisser; aquesta idea ha estat demostrada per al món romà, per exemple en la producció de la terra sigil·lada. Caldrà treballar en aquesta direcció ja que, al cas de Cadis, com ara veurem, sembla que la producció està dirigida institucionalment plantejant-se que els terrissaires no foren propietaris dels mitjans de producció.

Una altra qüestió per tractar és el grau de dependència del sector terrisser respecte l'activitat agropecuària i conservera (Ponsich, 1988: 55-65). Tot i que aquesta relació sembla bastant clara i evident, alguns autors (per exemple Pucci, 1985: 276, a Fernández Cacho, 1995: 175) han proclamat la independència de la producció ceràmica respecte de l'activitat agropecuària i conservera. Àdhuc, J.-P. Morel (1985, segons Fernández Cacho, 1995: 175) proposa una dependència, a alguns casos, en sentit contrari.

A Eivissa és palesa l'existència de producció de ceràmica pròpia almenys des del s. VI aC. Aquesta, potser, fou realitzada independentment de les produccions relacionades amb l'excedent agrari. L'inici del desenvolupament del barri terrisser, però, coincideix amb l'eclosió del poblament rural arreu l'Illa, especialment a partir del s. IV aC (Gómez, 2003).

IV.2.4. El cas de Cadis, un sector terrisser púnic ben conegut

L'any 2000 ja realitzàrem una aproximació a la distribució dels tallers terrissaires al món fenici i púnic (Duarte, 2000: 109-120). Malgrat l'amplitud del marc geogràfic i temporal estudiat, ja observàrem que hi existien pocs jaciments on haguera estat possible arribar a la comprensió absoluta del funcionament dels tallers ceràmics i, més encara, de les concentracions d'aquests en vertaders barris artesanals. La parquedat de notícies és important, també ho és la seua fragmentació. Només el cas de Sarepta se'ns presentà com a bastant clarificador. Però les distàncies cronològiques i geogràfiques amb el barri artesanal d'Eivissa (el que ací més ens interessa) són òbvies. Les dimensions excavades del "barri industrial" de Sarepta són d'uns 800 m² (Pritchard, 1978: 111). Aleshores, sembla raonable que la ubicació a extramurs de la ciutat evitarà l'ocupació d'un espai necessari per al propi desenvolupament demogràfic de la ciutat i, també, possibilitava accedir a terrenys més barats que no els urbans. A 'ybšm, el sector terrisser ocuparia, a hores d'ara, uns 15.000 m²; una gran extensió que a intramurs suposaria el desaprofitament de molt d'espai. Una llarga tradició terrissera o accidents topogràfics importants, explicarien algunes de les ubicacions a intramurs.

Amb posterioritat a aquell treball, ha hagut un continu degoteig de noves troballes, especialment a Cadis

(i els seus voltants), i també a Eivissa. Tot açò amb la normalització en l'aplicació de l'arqueologia de salvament a l'àmbit urbà.

Recentment, 2011, aparegueren publicades les actes de les XXV Jornadas de Arqueología fenicio-púnica (Eivissa, 2010). Aquestes, baix el títol genèric de *Yōserim: la producción alfarera fenicio-púnica en Occidente*, tractaven ambdós models de manera quasi monogràfica.

Així, sobre l'antiga fundació fenícia, l'aparició de restes arqueològiques relacionades amb la producció terrissera ve configurant l'existència de diversos sectors "industrials" de producció de contenidors ceràmics per a la puixant economia que es genera amb la captura, tractament, emmagatzematge i distribució de la pesca practicada a l'Estret. Són centres d'elaboració subsidiària. Per descomptat, l'explotació de la sal serà necessària i per tant, a la localització d'aquests centres, també hi jugarà un paper important la presència de salines. Aquest sector subsidiari de la producció ceràmica, tindrà una llarga durada des del s. VI aC i durant tot el període púnic i, també, a època romana⁹¹. Pel que fa a les Pitiüses i respecte de la comparació amb el model anterior, val a assenyalar que hi existeix l'actual explotació de ses Salines, a pocs quilòmetres de la ciutat d'Eivissa i, per exemple, al jaciment de sa Sal Rossa, a la platja d'en Bossa d'Eivissa, on han estat trobades àmfores fenícies R-1 (s. VI aC) que podien haver estat associades a l'explotació de sal (Ramon, 1983: 317-18). Però, tant a les Balears i com a les Pitiüses, no comptem amb el trànsit migratori de rutes d'espècies pelàgiques tan importants com les de l'Estret, que al passar de l'oceà Atlàntic a la mar Mediterrània i, viceversa, i gràcies a l'embut que representa l'Estret, suposen una substanciosa captura i el motor econòmic de les factories (García Vargas, 2001, 13 a partir de Morales i Rosselló, 1988, 449).

⁹¹ Vegeu A. Sáez *et al* (2004). Fou precisament als volts d'aquell moment, quan hi hagué cert interès investigador sobre aquesta problemàtica a propòsit de les produccions del Cercle de l'Estret o Tipus Kuass (especialment per part dels arqueòlegs A. Niveau de Villedary i M. K. Alaoui). A més a més, sobre aquestes dates (2004), veieren la llum les actes *Congreso Internacional Figlinae Baeticae* (BAR International Series 1266, 2004), on hi ha un *corpus* de tallers de producció ceràmica i laterícia entre els segles II aC i VII dC. Alguns d'aqueixos indrets terrissers són de tradició púnica, però. Recomanem la consulta d'ambdós treballs per tal de no reproduir-los ací innecessàriament.

Per tant, quina podria ser l'explicació d'aquesta ubicació per al cas eivissenc? Segons diversos autors, entre ells A. Mederos i G. Escribano (2005: 212), estaria relacionada amb què el principal condicionament per a l'establiment dels fenicis fou la seua posició geoestratègica (dins d'una ruta marítima), juntament amb l'existència de salines properes a la mar (per tal de possibilitar el seu costos transport). Atesa la impossibilitat d'exploració pesquera a gran escala⁹², i, per tant, la innecessària proximitat de sal, pensem que aquesta explicació no seria d'aplicació per al cas ebusità. Sense dubte, caldria relacionar amb l'exploració de productes agrícoles (activitat també practicada a Cadis). Si Eivissa fou, possiblement, la principal escala de tots el productes que a partir del s. VI ac, baix l'òrbita cartaginesa, circulaven entre *Gadir* i *Cartago*, com a indret representant de les fundacions de la segona onada, encarregades de la comercialització de produccions mediterrànies i de les generades pels seus propis artesans (López Castro, 2002: 83), serà *Gadir* el principal representant d'aquesta activitat a l'àrea de l'Estret.

La topografia urbana de la *Gadir* púnica ve sent coneguda a partir de nombroses intervencions de salvament recents i la publicació del resultats de les mateixes ja des de la dècada passada (Rodríguez Muñoz, 2005 i 2008). Pel que fa a la localització de les nombroses evidències i proves de producció terrissera (ben recollides a Lagostena i Bernal, 2004: 39-123), diferents aspectes han anat coneixent-se, com per exemple la diversitat en la naturalesa del jaciments que produeixen terrissa a la badia de Cadis (Fernández Bermejo *et al*, 2001: 126 –seguint a L. Lagostena-): terrisseries associades a factories de salaons, vil·les rústiques amb terrisseria, vil·les amb terrisseria i factoria de salaons i indrets exclusivament terrissers. Aquestes quatre categories de producció, que denoten un important grau d'especialització i resposta dinàmica front a les necessitats de grans quantitats de peces ceràmiques, fonamentalment, contenidores, generaven una important activitat que al sector “industrial” de l'illa de San Fernando podria haver tingut un port secundari dependent del de Cadis, però dedicat a donar eixida a

⁹² J. Ramon (2006, 266), per exemple, assenyala la poca importància que degueren de tindre d'acord amb les poc concloents evidències sobre l'existència de fàbriques de processament, sense negar la seua presència menor dins de l'economia ebusitana.

les produccions terrisseres allí realitzades (Rodríguez Muñoz, 2008: 27-31). Aquesta concentració terrissera, es perllongarà fins a cronologies romanes, tot i que la importància d'*Hispalis* com a centre redistribuidor d'oli, farà que entre en declivi (Fernández Bermejo *et al*, 2001: 127).

La rigidesa del patró d'assentament fenici⁹³ fa que es creen distintes àrees d'activitat econòmica que, pel que fa a *Gadir*, són les factories de salaons i els centres terrissers. La important concentració de centres ceramistes i la producció d'envasos amfòrics, gairebé en exclusivitat, ha fet que alguns autors (Díaz Rodríguez *et al*, 2005: 1336) hagen definit com a industrials els tallers ubicats a l'illa de San Fernando que, per altra banda, presenta les condicions idònies per al seu establiment: afloraments d'argila, pous naturals d'aigua, minerals de sílice i quarsita per obtenir el desgreixant i distància suficient per minimitzar la contaminació produïda pels forns ceràmics.

En efecte, l'activitat exportadora dels productes marins i agrícoles que es donava a *Gadir* tenia com a sector subsidiari la producció vascular de contenidors capaços de possibilitar l'enviament a llargues distàncies; la representant més llunyana, Atenes (López Castro, 1995: fig. 19). De fet, alguns autors defensen que l'oligarquia de la “Liga de Gadir” basà la seua potència en la “industrialización” de recursos agrícoles i pesquers de cadascun dels territoris i, per tant, la producció seria semblant a tots ells (Arteaga, 1994: 48, a partir de García Vargas, 2001: 34).

Com ja hem repassat adés (vegeu l'apartat *IV.1. Localització suburbana de l'àrea productora de terrissa punicoebusitana*), les troballes d'evidències de producció terrissera a l'antiga ciutat fenícia són nombroses.

En conjunto, los escasos restos de estructuras salsarias púnicas documentadas en el istmo de Cádiz delatan la existencia de una zona “industrial” dedicada a la salazón del pescado ubicada en la zona extramuros de la ciudad antigua donde comparte el espacio con las diferentes necrópolis, llegando a solaparse con ellas. Debe tratarse de un sector artesanal del tipo “suburbano” entre cuyas actividades ha de contarse también la producción de contenedores cerámicos de transporte, si es que los vertidos con fallos de horno y desechos de cocción

⁹³ Aspecte molt tractat ja per la bibliografia i que no tractarem ací (vegeu, per exemple, M^a. E. Aubet, 1994).

excavados en la calle Tolosa Latotur en 1987 ... corresponden, como todo hace pensar, a la escombrera de un alfar (García Vargas, 2001: 30).

Contràriament al cas ebusità, almenys durant l'època púnica, a *Gadir* hi ha dos centres que concentren la producció terrissera. Per una banda el "suburbà" i que també s'escampa per l'*Isla de San Fernando*. Per altra banda, hi ha altres tallers al voltant d'*El Castillo de Doña Blanca*, aquests amb caràcter rural (García Vargas, 2001: 30). Aquest fet podria haver-se donat, més endavant, i ja dins de cronologies plenament romanes, a Eivissa quan, alhora que a la ciutat continuarien en funcionament alguns tallers produint ceràmica, al *portus magnus* hi ha un taller de producció ceràmica, fonamentalment amfòrica, com ja s'ha comentat. Aquesta qüestió no està absolutament tancada.

El cas andalús, però, ha estat més tractat per la investigació pel que fa a les relacions socials que es desprenen de tota aquesta gran "màquina" productiva. Així G. de Frutos i A. Muñoz (1996: 149), han interpretat que les marques que són impreses als centres productors testimonien una activitat "industrial" i comercial sota el control de l'Estat que des del "port de comerç", *sensu* Polany, desenvolupa un "comerç institucional". Altres autors veuen en aquestes marques de Tanit (parelles de tonyines, rosetes...), identificació amb les ciutats que les produeix, ja siga a nivell ciutadà, religiós i/o civil (García Vargas, 2001: 39).

Recentment, altres autors, com ja ha estat avançat, han proposat una hipòtesi anàloga per al cas d'Eivissa on el port de la ciutat s'encarregaria de distribuir els contenidors amfòrics arreu l'Illa per tal de tornar-los, una vegada plens, al mateix port mitjançant el sistema de cabotatge. Un punt centralitzador que té en compte el nombre d'individus repartits i la seua cabuda, controlant la producció i fiscalitzant l'activitat del camp (Díes, Gómez i Puig, 2005).

Però, qui exercia el poder? No ho sabem. Poc coneixem sobre com s'administraven les ciutat-estats fenopúniques. Les fonts escrites són escasses sobre aquesta qüestió. Per al cas més conegut dins de les colònies fenícies d'occident, J. L. López Castro (2002: 84) assenyala, a partir de les poques notícies literàries que existeixen, que com al model romà comptava amb una sèrie de "sufetes" (magistrats electes) triats d'entre l'aristocràcia que s'agrupava en un consell d'ancians (o senat) i que es governaven per la seua pròpia llei. També es completava l'organigrama amb una assemblea de ciutadans.

D'alguna manera, pensem que el control, en definitiva, era exercit per una oligarquia urbana, més que una aristocràcia, que ho realitzava de manera "institucional", çò és, utilitzant els mecanismes de l'Estat en benefici propi, o ja "privadament". Al capdavall, i com sempre, l'objectiu final era l'enriquiment personal o familiar.

CONCLUSIONS

L'arqueologia eivissenca, com ha passat a altres indrets de manera general, va evolucionar del col·leccionisme de caire particular fins a la situació actual de normalització de l'activitat arqueològica de salvament i investigació científica. Però aquesta evolució, no fou sobtada, comptà amb diferents fases.

El present treball mira d'aportar nova llum amb l'estudi d'una intervenció arqueològica d'urgència realitzada a les darreries de 1981 sobre el solar de l'avinguda d'Espanya, 3 (AE3). Aquesta fou una de les primeres possibilitats d'excavació en extensió a la ciutat d'Eivissa quan encara no era habitual l'activitat arqueològica de salvament sobre el pla de Vila que, amb el temps, seria protegit amb la categoria jurídica de Zona Arqueològica (BIC). La documentació d'evidències d'activitat terrissera (defectes de coccio, estris de ceramista, motlles, restes de forns...), juntament amb les característiques de les pròpies estructures, assenyalaron l'existència d'un context pertanyent a un taller de producció de ceràmica.

L'excavació es va efectuar amb rigor estratigràfic. La realització de les rases i cales i el fet de deixar testimonis sense excavar, dificultà, però, la interpretació, pel que fa a l'extensió d'alguns nivells i estrats, car no resta massa clar com es relacionen alguns estrats d'unes cales amb les altres. Tanmateix, l'excavació de les rases pogué demostrar l'existència de nivells arqueològics i, alhora, permeté el rescat de materials de nivells del s. IV al II aC, principalment, i anteriors (s. V), que no s'excavaren per l'aparició sobtada de la capa freàtica.

A la susdita intervenció es recuperaren nombrosos fragments ceràmics adscrits culturalment al període púnic, romà i medieval (andalusí i cristià). A partir de l'estudi específic d'un dels grups ceràmics produït al taller, el de les Ceràmiques Engalbades Púnico-hel·lenístiques d'Eivissa (ENG -segons la recent denominació de Pérez Ballester, en premsa-), que venien sent anomenades per la bibliografia com a ceràmiques pseudo-campanianes de producció eivissenca, i d'aquestes les, clarament, Imitacions Àtiques (IA), s'ha presentat el que pensem és part de la producció del taller (1/5 part del total del nombre de fragments ceràmics recuperats). Dins d'aquest darrer conjunt s'agrupen algunes de les anteriors formes que estan inspirades en prototipus campanians i altres d'origen fenopúnic o de diverses procedències i tradicions. Realment, però, es caracteritzen no per la forma en la que s'inspiren sinó per l'aplicació de l'engalba, que sense arribar a ser un vernís, presenta un aspecte anàleg. Tanmateix, aquests materials venien sent estudiats des de la dècada dels setanta del segle passat i, només, s'ha actualitzat la seua concepció matisant el concepte d'"imitació" i el que representa dins de corrents actuals que superen l'etnocentrisme historiogràfic.

Les formes produïdes amb absoluta seguretat, a partir de la troballa i identificació dels defectes i rebutjalls de coccio foren el plat ENG I-2 (F-23), els bols ENG IV-1a (F-26), del tipus I, i ENG V-1 a i b (F-27), i les copes ENG V-2 a i b (bàsicament, F- 22 i 28). Aquest material, per altra banda, és el més nombrós del conjunt i també és habitual a altres jaciments ebusitans.

De les possibles produccions del taller, no hem sabut trobar cap classe, perfil o tret característic propi i exclusiu del produït a aquest centre productor que el pugui significar de la resta del barri terrisser.

Pel que fa a les influències culturals detectades a partir del material elaborat, observem com, a banda de les ja esperades àtiques i itàliques, se'n dibuixen d'altres com les pròpies del substrat fenopúnic (especialment a les F-26 i F-27) i d'altres indrets com pugui ser la costa catalana, en general (possibilitat d'imitació de la forma 31), o l'àrea d'influència de Roses, en particular (elaboració de dissenys de ceràmiques amb decoració impresa amb tres palmetes radials i rosetes centrals aïllades). Per tant, l'aplicació del terme "imitació" per a aquestes produccions és inexacte. En qualsevol cas, però, pensem que és encertada la idea de relacionar la producció de ceràmiques engalbadades púnico-hel·lenístiques eivissenques amb el resultat de la internacionalització dels mercats a partir del s. V aC, en el sentit que li dona D. Bernal (2015: 18). Es tracta, com diu l'obra on apareix el seu treball, de *comer a la moda...* Aquesta estandardització s'accentuà amb l'hegemonia romana a la Mediterrània.

De l'anàlisi estratigràfic, però, ha estat proposada una revisió cronològica per datar les estructures que hi apareixen. Tot i que en un principi hom pensava que es podien adscriure a les darreries del s. III, l'aparició de material amfòric (PE-17/T-8132 i PE-18/T-8133) a tots els nivells púnics (tret del Nivell 8⁹⁴) obliga a enquadrar el bastiment de les estructures documentades de la terrisseria al voltant del 120 aC (moment de finalització de la producció de les PE-17 i inici de la fabricació de les PE-18). És a dir, ha estat necessari rebaixar la datació preliminar un centenar d'anys. Per tant, les estructures del taller, no podem haver estat construïdes amb anterioritat al 120 aC⁹⁵. Potser, l'explicació per a aquest fet estiga a la capa freàtica que no es pogué excavar. Si, com pensem, el taller va estar en funcionament des del s. V o IV, és possible que les estructures documentades durant l'excavació siguin d'una reforma integral de la vella terrisseria a les darreries del s. II. Qui sap si un darrer intent d'adaptar-se a la competència dels primers tallers rurals.

⁹⁴ Per problemes freàtics, d'aquest nivell no es va poder obtenir, pràcticament, cap informació.

⁹⁵ Altra evidència material és la presència de teules romanes a la Cala I Nivell 6 (AE3/0139 i 0140), que serveixen per recolzar aquesta datació, car aquestes varen estar introduïdes necessàriament després de federació amb Roma a partir del 123 aC.

Ni l'existència ni la localització del taller AE3 són singulars, ans al contrari, el taller s'ubica a una zona de concentració d'activitats semblants, que sorgeixen al voltant del s. V aC i continuen produint fins a les primeries de la dominació romana. La investigació arqueològica ha definit aquesta àrea amb diferents noms entre els quals el més exitós ha estat el de barri terrisser. Aquest s'uneix a la necròpoli del Puig des Molins, la zona portuària i la ciutat intramurs per conformar la topografia de la ciutat púnica. De fet, coincidint amb el seu clímax productiu, sembla que foren ocupades zones de la necròpoli arcaica⁹⁶. Fet habitual a altres indrets com, per exemple, a Útica i Cartago.

Per a autors com M. H. Fantar (1984: 521), la ubicació d'aquests sectors artesanals no respon a cap tipus de criteri general o determinant. S'assenten tant a l'exterior com a l'interior del recinte emmurallat. El fet que s'instal·len dins o fora és independent de la concentració dels tallers (com s'ha vist a Mozia on només dos forns s'hi troben propers i a Kerkouane on s'instal·len dins i fora més o menys agrupats). Alguns dels criteris que seguïren per assentar-se mai seran determinables arqueològicament parlant.

En qualsevol cas, la localització a *extra mura* dels tallers terrissers i altres activitats contaminants és comuna a la tradició púnica i lògica per a grans nuclis urbans. Però, no cal oblidar que els nostres criteris de contaminació no eren els seus. Tot i açò, resta en l'aire el fet que existia alguna reglamentació jurídica sobre la localització de tallers dins del perímetre urbà. Les fonts clàssiques, per a aquest aspecte, ens són mudes per al món púnic.

Tanmateix, val a recordar les estipulacions marcades a la "Llei d'Urso" (*Lex Ursonensis*), colònia romana, on apareix una normativa municipal de restricció pel que fa a l'establiment d'instal·lacions contaminants a l'interior de la ciutat⁹⁷. Seria un risc assumir que, per a l'àmbit cultural que ens ocupa, també hi existiren aquestes normatives. Tot i això, la planificació a l'hora d'ubicar aquests sectors és clara, haurem de basar-nos, de moment, en motius estrictament econòmics per a la seua explicació.

⁹⁶ Com sembla estar suggerint la resta òssia humana trobada al Nivell 3 (AE3/1783).

⁹⁷ Al capítol 76 de la *lex Ursonensis* del municipi romà d'Urso, *Colonia Iulia Generativa* (Osuna, Sevilla), s'estableix la normativa d'ubicar les terrisseries (*figlianae tegulariae*) i fàbriques de teules (*tegularium*) fora dels recintes urbans (Díaz García *et al.*, 2005: 7 –seguint a Mar i Ruiz de Arbullo 1993: 408–; Cinca, 2000: 328).

Figura 40: Instantània presa durant l'excavació (Fotografia: *Diario de Ibiza*).

Els anteriors factors que es poden donar per a la localització del barri terrisser a *extra mura*, en definitiva la contaminació⁹⁸ i l'ocupació d'espai dins de les muralles, es podrien haver vist complementats per avantatges de caire econòmic en l'assentament a l'immediat *pla de la vila*. En primer lloc, podem assenyalar que la proximitat al port reduiria les despeses econòmiques en transport que suposaria una excessiva distància entre aquest i els tallers productors d'àmfores (si acceptem que el port és el punt encarregat de la seua distribució insular).

A més, el barri terrisser és proper a algunes fonts d'aprovisionament com ara les d'argila de ses Figueretes i zones d'extracció de la seua vessant i veïna als camins tradicionals que des del pla de Vila es dirigeixen cap a les fonts de combustible de l'interior de l'Illa.

⁹⁸ De fet, el sector terrisser, gaudeix de la protecció dels vents dominants (Díes, Gómez i Puig, 2006: 734) i, per tant, els fums arribarien ocasionalment a l'àrea residencial de Dalt Vila

En darrer lloc, la proximitat a la vila possibilitaria la residència dels terrissaires a la mateixa i l'obtenció de força humana (treballadors) a la ciutat.

Són, doncs, criteris econòmics i de tradició els que, segurament, actuen a l'hora de localitzar aquestes àrees. Alguns autors, però, han assenyalat que les famílies dels terrissaires habitaven en dependències annexes als propis tallers. Aquesta hipòtesi no ha pogut ser corroborada ni per al cas del nostre taller ni, fins a la data, per a cap dels tallers documentats al barri terrisser d'*ybšm*. Sí, però, hauria estat confirmada, per exemple, per a la fundació grega de Morgantina (a Sicília) on N. Cuomo di Caprio (1992) interpretà les dependències annexes a un forn com un espai residencial del terrisser i la seua família, aquest cas però, és només il·lustratiu donada la distància geogràfica i cultural.

Val a dir que no és el mateix dir que hi ha restriccions al desenvolupament d'un barri terrisser a *intra mura*, que dir que hi ha planificació. Per exemple, als barris terrissers actuals de Fes (el Marroc) i el Caire (Egipte), hi ha concentració i el creixement dels mateixos no segueix cap mena de planificació urbanística (Mesquida, 2001).

Seguint amb la mateixa investigadora, malgrat el fet que la producció ceràmica a Paterna siga molts segles posterior, és important assenyalar que al cas d'*ybšm*, no s'ha observat cap sectorització o distribució de tallers segons els productes que s'elaboren (àmfores, ceràmiques engalbades, de cuina...), fet que sí s'hi dona a aquest centre terrisser baixmedieval amb l'existència del sector de les *Olieries Majors* i les *Olieries Menors*. Al capdavant, la concentració de tants tallers podria estar tant relacionada a factors urbanístics (de restricció) com econòmics (abaratiment de despeses). En aquest darrer cas, cal no oblidar la possibilitat d'un cert grau d'associacionisme entre ceramistes, circumstància que, des de les evidències arqueològiques, és de difícil contrastació.

Un altre aspecte econòmic que envolta la producció de ceràmica és la funció de les formes tipològiques produïdes. La producció massiva d'àmfores per a la seua exportació, o millor dit, per a l'acompanyament del contingut que transporten, és un fet que es dona des dels inicis de l'assentament a l'actual badia d'Eivissa. El fet d'interpretar la producció terrissera com a activitat subsidiària d'altra sèrie de sectors productors com ara l'agrícola i el pesquer, és una idea ja enunciada a la investigació. Per a alguns autors, totes dues estaven tan relacionades amb la producció terrissera que la inexistència de factories associades a aquest centres ceramistes seria de difícil explicació. L'activitat pesquera, però, d'existir, sembla que no va tindre massa ressò, almenys al registre arqueològic eivissenc documentat fins ara.

En qualsevol cas, sembla lògic que els centres rurals funcionen en relació de proximitat a factories de salons o explotacions agrícoles, però no en exclusivitat. Per altra banda, els centres urbans podrien haver estat encarregats d'abastir de vaixel·la la ciutat i de productes contenidors als armadors, a banda d'enviar els seus excedents a les zones no urbanes encarregades d'explotar les riqueses agrícoles i pesqueres.

Com és obvi, altres tipologies no amfòriques d'ús domèstic també foren produïdes per al mercat insular. Prompte, però, exemplars de vaixel·la de taula punicoebusitana superaren l'obstacle de la insularitat, gràcies al gran èxit dels morters i dels productes agraris (transportat en àmfores) que acompanyen. La ceràmica engalbada púnico-hel·lenística d'Eivissa (ENG) fou distribuïda arreu les Balears i la costa peninsular, dins del cercle comercial ebusità.

Aquest cas no fou aïllat, Cadis és un cas semblant. La vaixel·la de taula també fou dedicada a l'exportació com el vernís negre àtic o campanià. L'anomenada ceràmica de vernís negre del tipus "Kuass" va funcionar com a vaixel·la de taula domèstica no luxosa al *Círculo del Estrecho* (Niveau de Villedary, 2000b: 116). Segons aquesta investigadora, no es podria asserir que l'única producció en massa de ceràmica eren àmfores per contenir productes dedicats a l'exportació.

En definitiva, el barri terrisser i, per extensió, el nostre taller, participaven d'aquest sistema productiu que vinculava el camp i la ciutat en època púnica establint un binomi econòmic i social.

Aquest binomi va anar configurant l'ocupació i funcionalitat dels assentaments arreu l'Illa de manera important on la ciutat s'encarregaria de la centralització dels excedents agrícoles per tal de traure'n benefici exportant-los. No sabem, però, si hi havia cap mena de fiscalització institucional a tal efecte, però, els productors rurals necessàriament emmagatzemarien els seus excedents d'oli i, potser, vi a partir de la compra d'àmfores fabricades al barri suburbà dels terrissers d'Eivissa.

Atesa la dificultat del transport per via terrestre de les àmfores als centres productors rurals, com ja assenyalaren alguns autors, les àmfores serien embarcades al port, a uns 200 m del barri terrisser, i distribuïdes per via marítima arreu l'Illa (des de llocs ancoratge); allí eren recollides, ja plenes amb oli, i retornades als magatzems del port per tal de ser comercialitzades localment o exportades per via marítima des del mateix port d'on eixiren (Díes Cusí *et al*, 2005: 740)⁹⁹. Nosaltres, però, som de l'opinió que als indrets més llunyans aquesta tornada al port de les àmfores plenes acabaria per encarir massa el producte si, al capdavant, anaven a ser exportades fora de l'Illa. Per donar solució a aquest fet, una hipotètica solució seria que les àmfores plenes foren tornades al lloc d'ancoratge de referència i que, una vegada allí, esperaren per ser carregades a la bodega del vaixell que, des del port d'*ybšm* vindria fent cabotatge per l'Illa, en el seu camí als mercats balears o peninsulars. Així, al capdavant, hom s'estalviava l'innecessari tram de tornada de les àmfores plenes al port-matriu.

⁹⁹ Per tractar els llocs d'ancoratge i la problemàtica sobre la producció de vi a l'Illa, consulteu aquest mateix treball i, en contrast, J. Ramon (2006: 266-268).

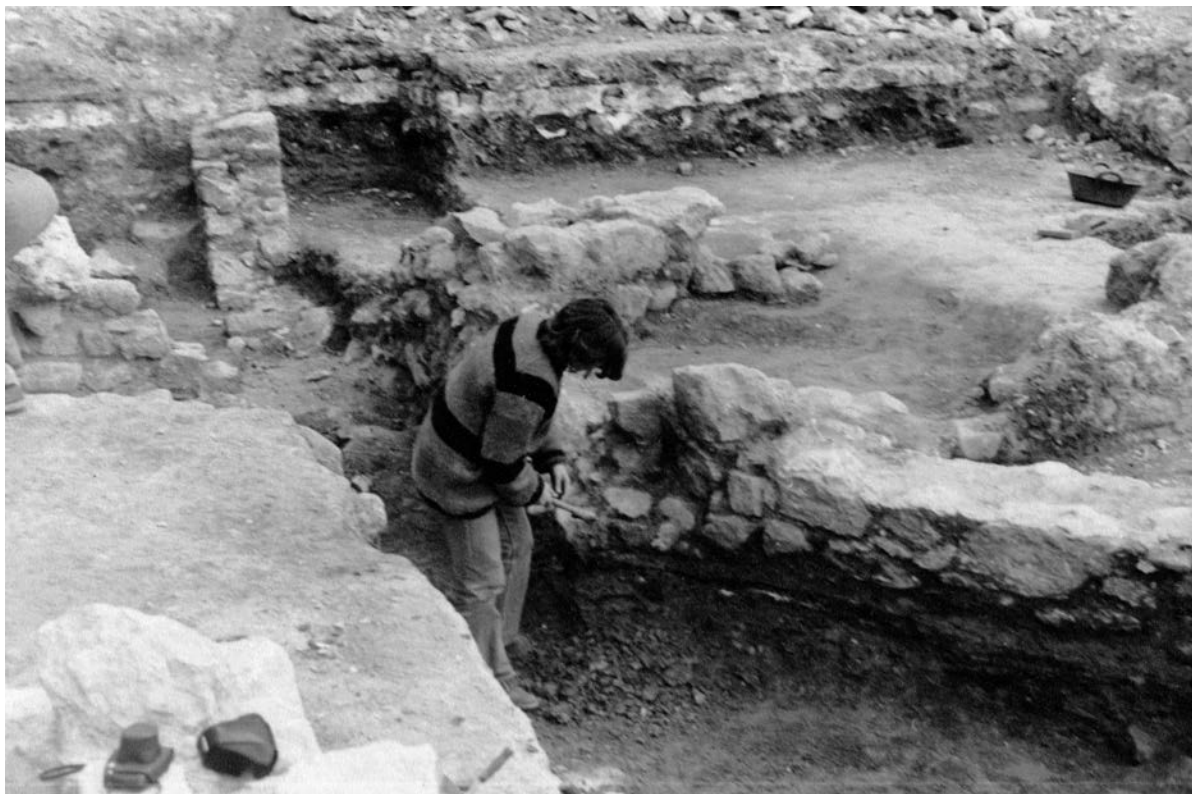

Figura 41: Instantània presa durant l'excavació (excava Rosa Gurrea Barricarte) (Fotografia: *Diario de Ibiza*).

La teoria del cabotatge per a la distribució d'àmfores al medi rural ebusità i, posteriorment, la seua recollida, es combina a la perfecció amb la distribució dels productes consumits pels explotadors del medi rural i que vénen de la ciutat d'Eivissa. És a dir, el fet que les naus de transport a llargues distàncies no anaven mai buides, sinó que es dedicaven a comprar, transportar i vendre de continu, segons les escales realitzades, havia de ser, per força semblant per al cas insular, especialment si era una mena de *chora*.

La possible extinció de l'activitat del taller al llarg del s. I dC coincideix amb la fi del binomi abans plantejat. Aquest desapareixerà o, millor dit, es matisarà amb l'aparició de tallers rurals de ceràmica ja dins, possiblement, de l'òrbita econòmica romana.

L'existència de nuclis periurbans o rurals de producció ceràmica contrasta, fortament, amb l'organització d'aquests grans sectors artesanals que ja hem comentat. Tot i que per al món romà la localització

de forns a l'àmbit rural és habitual, amb l'existència d'alguns centres productors que estan relacionats amb vil·les (Peacock, 1982: 129-130), sembla que al món fenopúnic, la dependència urbana pareixia la més habitual. Es tracta, segurament, del cas dels tallers localitzats a can Rova de Baix i Safragell, ambdós a escassos metres d'estructures de mòlta d'oliva. En qualsevol cas, la seua aparició és coetània al declivi i cessament de la producció al sector terrisser del pla de Vila.

Val a dir que la troballa de tallers en àmbits extraurbans és més complexa a l'hora de la seua interpretació, car només solen ser detectades les estructures de combustió. La resta d'estructures associades se suposen ubicades a la seua proximitat, però, no al seu costat. Aquestes també poden passar inadvertides per la senzillesa arquitectònica i pobresa constructiva de la seua realització, com ja hem assenyalat adés, es tracta, sense dubte, del cas des Canal.

BIBLIOGRAFIA

- AAVV. 1991: *Diccionari de la Llengua Catalana. Enciclopèdia Catalana*, S. A. Barcelona.
- AAVV. 2000: *La ceràmica de vernís negre dels segles II i I aC: Centres productors mediterranis i comercialització a la Península Ibèrica*. Taula Rodona (Empúries, 4 i 5 de juny de 1998).
- ADAM, J.-P. 1996: *La construcción romana, materiales y técnicas*. Editorial de los Oficios. Lleó.
- ALAOUI, M. K. 2004: *Comercio e intercambio en el Atlántico. Producciones e importaciones cerámicas del asentamiento fenicio-púnico mauritano de Kuass (Asilah, Marruecos)*. [Tesi doctoral publicada: ALAOUI, M. K. 2007: *Revisando Kuass (Asilah, Marruecos). Talleres cerámicos en un enclave fenicio, púnico y mauritano*. Saguntum, extra-7].
- ALVAR, J. i WAGNER C.G. 1988: “La actividad agrícola en la economía fenicia de la Península Ibérica”. *Gerion*, 6. 169-184.
- ARAFAT, K. i MORGAN, C. 1989: “Pots and Potters in Athens and Corinth: a Review”. *Oxford Journal of Archaeology*, 8 (3). 311-346.
- ARTEAGA MATUTE, O. 1994: “La Liga Púnica Gaditana. Aproximación a una visión histórica occidental, para su contrastación con el desarrollo de la hegemonía cartaginesa, en el mundo mediterráneo”, a *Actas de las VII Jornadas de Arqueología fenicio-púnica. “Cartago, Gadir, Ebusus y la influencia púnica en los territorios hispánicos”*. Treballs del Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera, 33. 25-58.
- AUBET, M^a. E. 1994: *Tiro y las colonias fenicias de Occidente*. Crítica. Barcelona.
- AUBET, M^a. E., CARMONA, P., CURIÀ, E., DELGADO, A. FERNÁNDEZ CANTOS, A. i PÁRRAGA, M. 1999: *Cerro del Villar-I. El asentamiento fenicio en la desembocadura del río Guadalhorce y su interacción con el hinterland*. Arqueología, Monografías, 5. Sevilla.
- AUBET, M^a. E. i DELGADO, A. 2003: “La colonia fenicia del Cerro del Villar y su territorio”, a *Ecohistoria del paisaje agrario. La agricultura fenicio-púnica en el Mediterráneo*, C. Gómez (ed.). València. 57-74.
- BERNAL, D. 2015: “Nomenclatura y taxonomía de las cerámicas de imitación hispanorromanas. A modo de psicoanálisis”, a *Comer a la moda. Imitaciones de vajilla de mesa en Turdetania y la Bética occidental durante la antigüedad (s. VI a. C.-VI d. C.)*. Col·lecció Instrumenta, 46. Barcelona. 13-29.
- BERNAL, D. i LAGOSTENA, L. (eds.lits.) 2004: *Figlinae Baeticae. Talleres alfareros y producciones cerámicas en la Bética romana (ss. II a.C.-VII d.C.)*. BAR International Series, 1266. Oxford.
- BELÉN, M^a. i FERNÁNDEZ-MIRANDA, M. 1979: *El fondeadero de Cales Coves (Alayor, Menorca)*. Excavaciones Arqueológicas en España, 101.
- BONET ROSADO, H. i MATA PARREÑO, C. 1988: “Imitaciones de cerámica campaniense en la Ede-tania y Contestania”. *Archivo Español de Arqueología*, 61, números 157-158. Madrid. 5-38.

- BUTZER, K. W. 1989: *Arqueología. Una ecología del hombre*. Edicions Bellaterra. Barcelona.
- CAMPANELLA, D. 1999: *Cerámica púnica de età ellenística da Monte Sirai*. Collezione di Studi Fenici. Roma.
- CINCA MARTÍNEZ, J. L. 2000: "Elementos de alfar en el casco urbano de Calahorra. ¿Un Nuevo taller de producción de cerámica romana?". *Iberia*, 3. 319-332.
- COLOMINAS, J. 1954: "Sepultura de una alfarero vaciador en la necrópolis del Puig dels Molins", a *I Congreso Arqueológico del Marruecos Español*. Tetuà.
- COLL, J. 2000: "Aspectos de tecnología de producción de la cerámica ibérica", *III Reunión sobre Economía en el Món Ibèric (Ibers. Agricultors, Artesans i Comerciants)*. Saguntum (P.L.A.V.), extra-3. 191-207.
- COSTA, B. 1994: "Ebesos, colonia de los cartagineses. Algunas consideraciones sobre la formación de la sociedad púnico-ebusitana", a *Actas de las VII Jornadas de Arqueología fenicio-púnica. "Cartago, Gadir, Ebusus y la influencia púnica en los territorios hispánicos"*. Trabajos del Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera, 33. 59-143.
- CUOMO DI CAPRIO, N. 1992: *Morgantina Studies III: Fornaci e officine da vasaio tardo-ellenistiche*. Princeton University Press. Princeton.
- DE FRUTOS REYES, G. i MUÑOZ VICENTE, A. 1996: "La industria pesquera y conservera púnico-gaditana: balance de la investigación. Nuevas perspectivas". *Spal*, 5. 133-165.
- DEL AMO, M. 1970: "La cerámica campaniense de importación y las imitaciones campanienses en Ibiza". *Trabajos de Prehistoria*, 27. 201-256.
- DÍAZ GARCIA, M., MACIAS SOLÉ, J. M. i TEIXELL NAVARRO, M. I. 2005: "Intervencions al carrer Sevilla núm. 12-14: noves dades per a l'evolució urbana del «Casc Antic» de Tàrraco". *Butlletí Arqueològic (Reial Societat Arqueològica Tarraconense)*, 27. 47-104.
- DÍAZ RODRÍGUEZ, J., SÁEZ ROMERO, E. i MONTERO FERNÁNDEZ, A. 2005: "Primeras muestras de las alfarerías fenicias tardo-arcaicas en Gadir". *Anejos del Archivo Español de Arqueología*, XXXV. 1335-1349.
- DÍES CUSÍ, E. i MATAMOROS DE VILLA, C. 1991: "L'arquitectura púnica d'Eivissa: un avanç preliminar". *Revista Eivissa*, 19-20. 38-42 (246-250).
- DÍES CUSÍ, E., GÓMEZ BELLARD, C. i PUIG MORAGÓN, R. M^a. 2005: "Fondeaderos secundarios y explotación rural en la Ibiza púnica". *Mayurqa*, 30. 729-751.
- DIODOR: *Bibliotheca historica*.
- DUARTE i MARTÍNEZ, F-X. 2000: "Aproximació a la ubicació dels tallers terrissers de tradició fenicio-púnica. El cas d'Ibosim". *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Castelló*, 21. 109-119.
- DUARTE i MARTÍNEZ, F-X. 2005: *L'avinguda d'Espanya, 3 (Eivissa). Un taller púnica de producció ceràmica*. [Treball d'investigació inèdit].
- ESQUEMBRE, M. A., GRAZIANI, G., MOLTÓ, J. i ORTEGA, J. R. 2005: "Excavaciones arqueológicas en un solar de la calle Joan Planells (Eivissa)". *Fites*, 5. 9-16.
- FANTAR, M. H. 1984 i 1986: *Kerkouane. Cité punique du Cap Bon*. Tom. I i III. Institut National d'Archéologie et d'Art de Tunisie. Tunis.
- FERNÁNDEZ BERMEJO, J., DÍAZ RODRÍGUEZ, J., SÁEZ ROMERO, E. i MONTERO FERNÁNDEZ, A. 2001: "La evolución de las industrias alfareras de San Fernando (Cádiz) durante la Antigüedad". *Nivel Cero*, 9. 123-138.
- FERNÁNDEZ CACHO, S. 1995: "Las industrias derivadas de la pesca en la provincia de la Bética: la alfarería de 'El Rinconcillo' (Algeciras, Cádiz)". *Spal*, 4. 173-214.
- FERNÁNDEZ GARCÍA, M^a. I. 1999: *Breve introducción al estudio de la Terra Sigillata*. Colección Historia. Centro de Estudios "Universidad y Progreso". Andújar
- FERNÁNDEZ, J. H. 1992: *Excavaciones en la necrópolis del Puig des Molins (Eivissa). Las campañas de D. Carlos Román Ferrer: 1921-1929*. Trabajos del Museo Arqueológico de Ibiza, 28-29. Eivissa.
- FERNÁNDEZ, J. H. i COSTA, B. 2000: "La investigación fenicio-púnica en Ibiza a principios de los años noventa". *Actas del IV Congreso Internacional de Estudios Fenicios y Púnicos*. Vol. IV. Cadis. 1519-1526.
- FERNÁNDEZ, J. H., GÓMEZ, C. i GURREA, R. 1983: "Excavacions arqueològiques a la ciutat d'Eivissa". *Eivissa*, 14. 7-9.

- FERNÁNDEZ, J. H. i GRANADOS, J. O. 1980: *Cerámicas de imitación áticas del Museo Arqueológico de Ibiza*. Trabajos del Museo Arqueológico de Ibiza, 2. Eivissa.
- GARCÍA VARGAS, E. 2001: “Pesca, sal y salazones en las ciudades fenicio-púnicas del sur de Iberia”, a *Actas de las XV Jornadas de arqueología fenicio-púnica*. Treballs del Museu Arqueològic d’Eivissa i Formentera, 47. 9-66.
- GÓMEZ BELLARD, C. 1997: “Quelques réflexions sur les premiers établissements phéniciens à Ibiza”, a *Alle soglie della classicità. Il Mediterraneo tra tradizione e innovazione*, E. Acquaro (coord.). Pisa-Roma. 763-779.
- GÓMEZ BELLARD, C. 2002: “Ebusus”, a *Valencia y las primeras ciudades romanas de Hispania*, J. L. Jiménez i A. Ribera (coords.). València. 103-112.
- GÓMEZ BELLARD, C. 2003: “Colonos sin indígenas: el campo ibicenco en época fenicio-púnica”. *Ecohistoria del paisaje agrario. La agricultura fenicio-púnica en el Mediterráneo* (C. Gómez Bellard, ed.). València. 219-235.
- GÓMEZ BELLARD, C. 2009: “Una île, une ville. Esquisse de topographie urbaine de l’Ibiza phénico-punique”, a *Phönizisches und punisches Städtewesen* (Akten der internationalen Tagung in Rom vom 21. Bis 23. Februar 2007). Iberia Archaeologica, band 13. 473-484.
- GÓMEZ BELLARD, C., DÍES CUSÍ, E. i MARÍ COSTA, V. 2011: *Tres paisajes ibicencos: un estudio arqueológico*. Saguntum, Extra-10.
- GONZÁLEZ VILLAESCUSA, R. 1990: *El vertedero de la Avenida de España, 3 y el siglo III d.C. en Ebusus*. Trabajos del Museo Arqueológico de Ibiza, 32.
- GUERRERO AYUSO, V. M. 1980: “Las cerámicas pseudocampaniense ebusitanas en Mallorca”. *Archéologie en Languedoc*, 3. 169-194.
- GUERRERO AYUSO, V. M. 1984: *La colonización púnico-ebusitana de Mallorca. Estado de la cuestión*. Trabajos del Museo Arqueológico de Ibiza, 11. Eivissa.
- GUERRERO AYUSO, V. M. 1996: “Cerámica de cocina en los asentamientos coloniales púnicos de Mallorca. *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Castelló*, 17. 359-376.
- GUERRERO AYUSO, V. M. 1997: *Colonización púnica de Mallorca. La documentación arqueológica y el contexto histórico*. El Tall del temps maior, 2. Mallorca.
- GUERRERO AYUSO, V. M. 1998: “Las importaciones cerámicas en la protohistoria de Mallorca”. Les façies ceràmiques d’importació a la costa ibèrica, les Balears i les Pitiüses durant el segle III aC i la primera meitat del segle II aC. *Arqueomediterrània*, 4. 155-191.
- GUERRERO AYUSO, V. M. 1999: “Elementos de vajilla de mesa púnica en Baleares”, a *XXIV Congreso Arqueológico Nacional*. Vol. 3. Cartagena. 177-190.
- HOLLAND, R. H. 1958: “Greek lamps and their survivals”. *The Athenian Agora*, Volum IV. The American School of Classical Studies in Athens. Princeton University Press. Princeton.
- JAMESON, M. 1992: “Agricultural labor in Ancient Greece”, a *Agriculture in Ancient Greece B*. Wells (ed.). Estocolm. 135-146.
- JUAN TOVAR, L. C. 1992: “Alfares y hornos en la antigüedad en la Península Ibérica”, a *Tecnología de la cocción cerámica desde la antigüedad a nuestros días*. Agost. 65-85.
- LAGOSTENA BARRIOS, L. i BERNAL CASASOLA, D. 2004: “Alfares y producciones cerámicas en la provincia de Cádiz. Balance y perspectivas”, a *Figlinae Baeticae. Talleres alfareros y producciones cerámicas en la Bética romana (ss. II a.C.-VII d.C.)*. BAR International Series, 1266. Oxford. 39-123.
- LAMBOGLIA, N. 1952: “Per una classificazione preliminare della ceramica campana”, a *Atti del I Congresso Internazionale de Studi Liguri* (1950). Istituto Internazionale di Studi Liguri. Bordighera. 139-206.
- LANCEL, S. 1987: “La céramique punique d’époque hellénistique”, a *Céramiques hellénistiques et romaines*, II. Besançon. 99-137.
- LANCEL, S. 1994: *Cartago*. Crítica. Barcelona.
- LÓPEZ CASTRO, C. 1995: *Hispania Poena. Los fenicios en la Hispania romana*. Crítica. Barcelona.
- LÓPEZ CASTRO, C. 2002: “Las ciudades fenicias occidentales”, a *Valencia y las primeras ciudades romanas de Hispania*, J. L. Jiménez i A. Ribera (coords.). València. 81-92.

- LÓPEZ MULLOR, A. i FIERRO MACÍA, J. 1994: “Un horno con ánforas de tipo púnico-ebusitano hallado en Darró (Vilanova i la Geltrú, Barcelona)”, a *Actas de los Coloquios de Cartagena, I, El mundo púnico: historia, sociedad y cultura*. Murcia. 443-463.
- LOZANO PÉREZ, L. 2004: *El centro artesanal de la Maralaga (Sinarcas, Valencia)*. Treball d’Investigació de Tercer Cicle (UV-EG). [Treball d’investigació publicat: LOZANO PÉREZ, L. 2006: “El centro artesanal iberorromano de la Maralaga (Sinarcas, Valencia)”. *Saguntum (P.L.A.V.)*, 38. 133-148].
- LUQUET, A. 1964: “La céramique préromaine de Banasa”. *Bulletin d’Archeologie Marocaine*, V. Rabat. 117-144.
- MACABICH, I. 1932: *Ebusus. Ciclo romano*. Palma de Mallorca.
- MANNONI, T. i GIANNICCHEDDA, E. 2004: *Arqueología de la producción*. Ariel. Barcelona.
- MAR, R. i RUIZ DE ARBULLO, J. 1993: *Ampurias romana. Historia, arquitectura y arqueología*. AUSA. Sabadell.
- MARTIN RUIZ, A. 1995: *Catálogo documental de “Los fenicios de Andalucía”*. Junta de Andalucía. Sevilla.
- MATAMOROS DE VILLA, C. 1989: “Las monedas procedentes de una alfarería púnica de Ibiza”. *Saguntum (P.L.A.V.)*, 22. 267-289.
- MEDEROS MARTÍN, A. i ESCRIBANO COBO, G. 2005: “El comercio de la sal, salazones y garum en el litoral atlántico norteafricano durante la antigüedad”. *Empúries*, 54. 209-224.
- MESQUIDA GARCÍA, M. 2001: *Las Ollerías de Paterna. Tecnología y producción*. Vol. I (siglos XII i XIII). Ajuntament de Paterna. Paterna.
- MORALES MUÑIZ, A. ROSELLÓ IZQUIERDO, E. 1988: “La riqueza del Estrecho de Gibraltar como inductor potencial del proceso colonizador a la Península Ibérica”, a *I Congreso Internacional sobre el Estrecho de Gibraltar* (Ceuta 1987). Vol. IV. Madrid. 447-457.
- MOREL, J.-P. 1965: “Céramique a vernis noir de Pompéi”, a *Rei Cretariae Romanae Fautorum*, Acta VII. Roma. 81-103.
- MOREL, J.-P. 1981: *La céramique campanienne: les formes*. Bibliothèque des Écoles Françaises d’Athènes et de Rome. Roma.
- MOREL, J.-P. 1985: “La manufacture, moyen d’enrichissement dans l’Italie romaine”. *Actes du Colloque L’origine des richesses dépensées dans la ville antique* (Aix-en-Provence, 11-12 mai 1984). Aix-en-Provence. 87-111.
- MUÑOZ VICENTE, A. 1987 (inèdit): *Las cerámicas fenicio-púnicas de Cádiz*. Cadis.
- NIVEAU DE VILLEDARY Y MARIÑAS, A.:
-2000a: *Cerámicas gaditanas tipo “Kuass”*. Madrid.
-2000b: “La cerámica ‘Tipo Kuass’. Avance a la sistematización del taller gaditano”. *Spal*, 8. 115-134.
- NIVEAU DE VILLEDARY Y MARIÑAS, A. 2004: “La producción de cerámicas barnizadas tipo Kuass en la Bahía de Cádiz”, a *Las industrias alfareras y conserveras fenicio-púnicas de la Bahía de Cádiz. XVI Encuentros de Historia y Arqueología*. Publicaciones Caja Sur. Còrdova. 171-200.
- NIVEAU DE VILLEDARY Y MARIÑAS, A. i CAMPANELLA, D. 2006: “Finalmente a la mesa: el consumo de pescado en el mundo fenicio-púnico”, a *Historia de la pesca en el ámbito del Estrecho. I Conferencia internacional* (Puerto de Santa María, 2004). Junta de Andalucía. Sevilla. 633-702.
- ORTON, C., TYERS, P. i VINCE, A. 1997: *La cerámica en arqueología*. Crítica. Barcelona.
- PADILLA MONTOYA, C., MAICAS RAMOS, R. i CABRERA BONET, P. 2002: *Diccionario de materiales cerámicos*. Ministerio de Cultura. Madrid.
- PEACOCK, D. P. S. 1982: *Pottery in Roman World: an ethnoarchaeological approach*. Longman. Londres-Nova York.
- PEÑA, J. T. 2007: *Roman pottery in the archaeological record*. Cambridge.
- PÉREZ BALLESTER, J. 2003: *La cerámica de barniz negro del Santuario de Juno en Gabii*. Consejo Superior de Investigaciones Científicas. Roma.
- PÉREZ BALLESTER, J.:
-en premsa: “Cerámicas engobadas púnico-helenísticas de Cerdeña e Ibiza: precisiones técnicas y arqueométricas”. *Pyrenae*.
-en premsa: “Las cerámicas engobadas púnico-helenísticas de Ibiza y Cerdeña. Ordenación tipológica”.

- PÉREZ BALLESTER, J. i GÓMEZ BELLARD, C. 2009: *El depósito rural púnico de can Vicent d'en Jaume (Santa Eulària des Riu, Ibiza)*. Treballs del Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera, 63.
- PÉREZ-MALUMBRES LANDA, A., MARTÍN RUIZ, J. A. i GARCÍA CARRETERO, J. R. 2000: "Elementos del mobiliario fenicio: las bisagras de hueso de la necrópolis de Campos Eliseos (Gibralfaro, Málaga)". *Antiquitas*, 11-12. 5-18.
- PONSICH, M. 1968: "Alfarerías de época fenicia y púnico-mauritana en Kuass (Arcila, Marruecos)". *Saguntum (P.L.A.V.)*, 4. 4-25.
- PONSICH, M. 1988: *Aceite y salazones de pesca. Factores geo-económicos de Bética y Tingitana*. Universidad Complutense de Madrid. Madrid.
- PRINCIPAL-PONCE, J. 1998: *Las importaciones de vajilla fina de barniz negro en la Cataluña sur y occidental durante el s. III aC*. Bar International Series, 729. Oxford.
- PRITCHARD, J. B. 1978: *Recovering Sarepta. A Phoenician City*. Princeton University Press. Princeton.
- PUCCI, G. 1985: "Città ed economia in età romana: qualche riflessione, a *Actes du Colloque l'origine des richesses despensées dans la ville antique* (Aix-en-Provence, 11-12 mai 1984). Aix-en-Provence. 275-280.
- PUIG MORAGÓN, R. M^a., DÍES CUSÍ, E. i GÓMEZ BELLARD, C. 2004: *Can Corda. Un asentamiento rural púnico-romano en el suroeste de Ibiza*. Treballs del Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera, 53.
- RAMON TORRES, J. 1981: *La producción anfórica púnico-ebusitana*. Delegación del Ministerio de Cultura. Eivissa.
- RAMON TORRES, J. 1983: "Puntas de flecha de bronce fenicio-púnicas halladas en Ibiza: algunos materiales inéditos", a *Homenaje al prof. Martín Almagro Basch*, vol. 2. Ministerio de Cultura. Madrid. 309-323.
- RAMON TORRES, J. 1985: *Guía Histórico-Arqueológica. Els monuments de les Illes Pitiüses*. Consell Insular d'Eivissa i Formentera. Eivissa.
- RAMON TORRES, J. 1991: *Las ánforas púnicas de Ibiza*. Trabajos del Museo Arqueológico de Ibiza, 23.
- RAMON TORRES, J. 1994: *El pozo púnico del "Hort d'En Xim" (Eivissa)*. Treballs del Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera, 32. Eivissa.
- RAMON TORRES, J. 1995: *Las ánforas fenicio-púnicas del Mediterráneo central y occidental*. Col·lecció Instrumenta, 2. Barcelona.
- RAMON TORRES, J. 1996: "Puig des Molins. El límite NW de la necrópolis fenicio-púnica". *Pyrenae*, 27. 53-82
- RAMON TORRES, J. 1997: F-13. *Un taller alfarero de época púnica en Ses Figueretes (Eivissa)*. Treballs del Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera, 39. Eivissa.
- RAMON TORRES, J.:
- 1998a: "IM/50 (Eivissa)", a *Misceláneas de Arqueología Ebusitana I*. Treballs del Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera, 42. Eivissa. 143-166.
  - 1998b: "Barrio industrial de la ciudad de Eivissa: el taller AE-20", a *Misceláneas de Arqueología Ebusitana I*. Treballs del Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera, 42. Eivissa. 167-215.
  - 1998c: "Un depósito de cerámicas del s. V a.C. en es Palmer (Eivissa)", a *Misceláneas de Arqueología Ebusitana I*. Treballs del Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera, 42. Eivissa. 131-142.
  - 1998d: "La facies cerámica de importación en Eivissa durante el siglo –III". Les fàcies ceràmiques d'importació a la costa ibèrica, les Balears i les Pitiüses durant el segle III aC i la primera meitat del segle II aC. *Arqueomediterrània*, 4. 157-173.
- RAMON TORRES, J. 1999: "La cerámica fenicia a torno de Sa Caleta", a A. González Prats *La cerámica fenicia en Occidente: centros de producción y áreas de comercio*. Actas del I Seminario Internacional sobre Temas Fenicios (Guardamar del Segura, 21-24 de noviembre de 1997). Alacant. 149-193.
- RAMON TORRES, J. 2006: "*Les àmfors altimperialis d'Ebusus*". Monografies, 8. MAC-Barcelona. 241-270.
- RAMON TORRES, J. 2011: "El sector alfarero de la ciudad púnica de Ibiza", a *YÖSERIM: la producción alfarera fenicio-púnica en Occidente*. XXV Jornadas de arqueología fenicio-púnica (Eivissa, 2010). Eivissa. 165-221.

- RAMON TORRES, J. 2012: “La cerámica púnico-ebusitana en época tardía (siglos III-I a.C.)”, a *Cerámicas hispanorromanas II. Producciones regionales*, D. Bernal Casasola i A. Ribera i Lacomba (coords.). Universidad de Cádiz. 583-617.
- RICCI, A. M. 1973: “Per una cronologia delle lucerne tardorepublicane”. *Rivista di Studi Liguri*, XXXIX, 2-3.168-234.
- RODERO RIAZA, A. 1980: *Colección de cerámica púnica de Ibiza*. Museo Arqueológico Nacional. Madrid.
- RODRÍGUEZ MUÑOZ, R. 2005: *Estructura de la ciudad de Gadir en el entorno de la Bahía*. València. [Treball d’investigació publicat: RODRÍGUEZ MUÑOZ, R. 2008: *El hàbitat fenicio-púnico de Cádiz en el entorno de la Bahía*. BAR International Series, 1778. Oxford].
- RODRÍGUEZ, E. 2001: “Restos de una alfarería púnica de hace 2.300 años en Ibiza ciudad”, *El Mundo/El Día de Baleares* [notícia en línia: 24 de novembre de 2001]. [consultada: 17 d’agost de 2005]. <www.elmundo-eldia.com/2001/11/24/10006556402.html>
- SÁEZ, P. 2001: “Algunas consideraciones sobre la agricultura cartaginesa”, a *Actas de las XV Jornadas de Arqueología Fenicio-púnica, 2000. De la mar y de la tierra. Producciones y Productos Fenicio-púnicos*. Treballs del Museu d’Eivissa i Formentera, 47. 91-110.
- SÁEZ, A., MONTERO, R. i TOBOSO SUÁREZ, E. 2004: “Un antecedente centro-mediterráneo al complejo alfarero púnico de Torre Alta (San Fernando, Cádiz)”, a *Las industrias alfareras y conserveras fenicio-púnicas de la Bahía de Cádiz*. XVI Encuentros de Historia y Arqueología. Publicaciones Caja Sur. Còrdova. 171-200. 210-236.
- SCHUBART, H. i MAASS-LINDEMANN, G. 1984: “Toscanos el asentamiento fenicio occidental en la desembocadura del río de Vélez (excavaciones de 1971)”. *Noticiario Histórico Hispánico*, 18. Madrid. 41-205.
- SCHULZ, H. D. i MAASS-LINDEMANN, G. 1997: *Prospecciones geo-arqueológicas en las costas de Ibiza*. Treballs del Museu Arqueològic d’Eivissa i Formentera, 38.
- SPARKES, B. A. i TALCOTT, L. 1970: “Black and plain pottery of the 6th, 5th and 4th centuries B.C.”. *The Athenian Agora*. Volum XII. The American School of Classical Studies in Athens. Princeton.
- TARRADELL, M. i FONT, M. 1975: *Eivissa cartaginesa*. Biblioteca de cultura catalana, 13. Curial. Barcelona.
- TARRADELL, M. i FONT DE TARRADELL, M. 2000: *Necrópolis rurales púnicas en Ibiza*. Treballs del Museu Arqueològic d’Eivissa i Formentera, 45.
- TREMOLEDA i TRILLA, J. 2000: *Industria y artesanado cerámico de época romana en el nordeste de Cataluña (Época augustea y altoimperial)*. B.A.R. International Series, 835. Oxford.
- TUSA, V. 1996: “L’area industriale di Mozia”. *Alle soglie dell classicità. Il Mediterraneo tra tradizione e innovazione*. Vol. II (Archeologia e Arte). Pisa-Roma. 1003-1028.
- WAGNER C.G i ALVAR, J. 2003: “La colonización agrícola en la Península Ibérica. Estado de la cuestión y nuevas perspectivas”, a *Ecohistoria del paisaje agrario. La agricultura fenicio-púnica en el Mediterráneo* (C. Gómez Bellard, ed.). València. 187-204.

ANNEX I:

**ANÀLISI I JUSTIFICACIÓ DE LA PROPOSTA
D'INTERVENCIÓ ARQUITECTÒNICA DE L'EDIFICI
(PER ENRIQUE DÍES CUSÍ)**

ELEMENTS URBANÍSTICS:

L'espai analitzat té una superfície total excavada de 102'75 m², dels quals 60 m² corresponen a estructures, encara que les que anem a analitzar ací en profunditat formen un conjunt que ocupa una superfície de 57'5 m²; tanmateix, cal deixar clar que no es tracta, de cap manera, de la totalitat de la construcció, sinó de l'extrem oriental o nord-oriental d'un conjunt de majors dimensions, probablement el doble o el triple del que ací estem analitzant.

Per a començar, partim de la hipòtesi que ens trobem davant d'un context urbà, encara que no es localitze dins del recinte pròpiament dit de la ciutat. Com ja s'ha exposat en aquestes mateixes pàgines, l'àrea de les terrisseries de Yboshim ocuparia unes 6'5 Ha, és a dir, una superfície comparable, en dimensions, a les que es proposen per a la zona habitada intramurs i a l'àrea portuària, que rondarien les 10/11 Ha.

Aquest espai construït estava constret per la zona portuària, la ciutat, la necròpoli i les zones de marjal, i sols podia créixer cap a l'oest, seguint el camí que travessa l'actual Pla de Vila cap a les Salines i el sud-oest de l'illa (Làm. XII).

Aquests condicionants són de gran interès perquè cal suposar que aquest espai construït estaria travessat pel dit camí, que s'uniria amb el camí natural que, des de la penya on avui s'alça Dalt Vila, eixiria cap el nord per a creuar la zona de Sant Rafel i arribar al Pla de Portmany. Aquests camins naturals encara es poden apreciar al dibuix que l'enginyer Ballester va fer d'Eivissa a mitjans del segle XVIII. (Làm. XIII).

Parlem, doncs, d'un àrea limitada espacialment, que hauria de conèixer amb vies d'ús públic que caldria respectar -i que, a més a més, serien de gran importància per al funcionament de les mateixes instal·lacions terrisseres- i amb una cronologia dilatada d'ocupació del sòl -del s. V al II-. Són tots elements que obliguen a pensar, per al cas que ens ocupa, no en una construcció rural amb espai ampli disponible per a edificar, sinó en una parcel·la dins de la qual es podia construir però subjecta a condicionaments urbanístics, probablement legiscats.

La impressió que dona l'estudi de les estructures és que ens trobem al sector nord-est de la dita parcel·la, com ja hem dit d'unes dimensions probablement entre 120 i 150 m². Però, el que és més interessant, és la planta de l'Ambient B, triangular, i que no pot ser considerat com un element marginal sinó, com veurem, el cor de l'obrador.

En un món on l'arquitectura tendeix cap a la planta quadrangular, el triangle és un element complex i estrany. Presenta complicacions tant per al seu encaix amb altres estances com per a la construcció de les cobertes, doncs exigeix bigues de dimensions variables. És a dir, que una ullada a les construccions púniques conegudes -però que es podria fer extensiva a qualsevol arquitectura d'estances quadrangulars- ens porta a concloure que una habitació triangular normalment és el resultat d'un problema de parcel·la, d'una resta després d'haver construït un element de majors dimensions.

En aquest cas, sabem que a una terrisseria la part més important de l'espai construït era la del pati, on es realitzava l'assecat previ de les peces, on es trobaven les

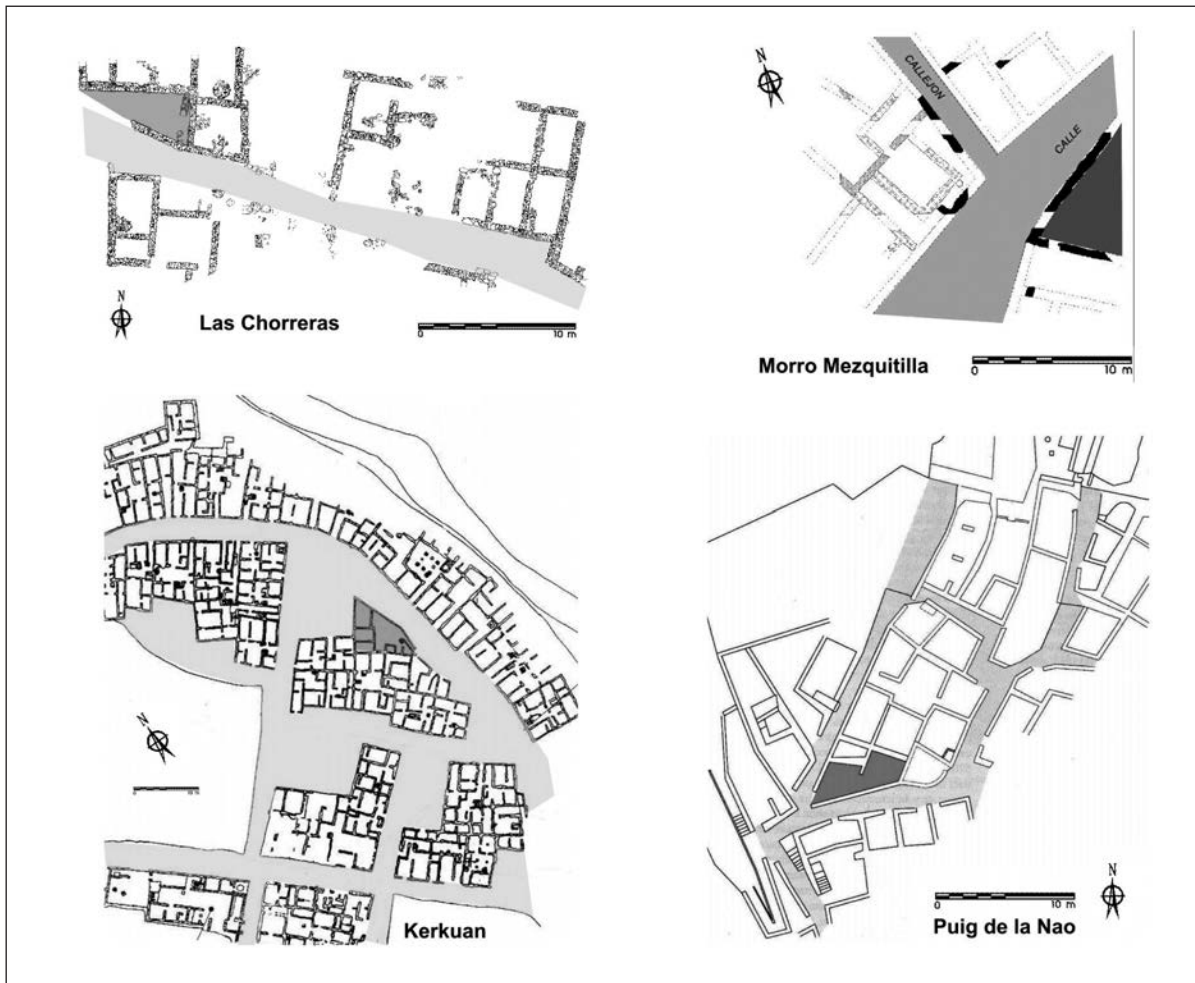

Figura 1: Paral·lels d'habitacions triangulars.

basses de decantació i on s'ubicaven els forns. Vorejant aquest pati hi havia els magatzems, les vivendes dels terrissers -si hi eren- i els obradors de torneig de les peces. Que una d'aquestes habitacions tingués una forma triangular és degut, sens dubte, a què hi som al límit de la parcel·la; i que aquesta presente un angle tan marcat sol ser degut a la presència d'un camí o d'un carrer. Com a paral·lels pot haver prou amb els casos de Las Chorreras, Morro de Mezquitilla (ARNOLD, MARZO-LI, 2009) o Kerkouan (FANTAR, 1984) -per no eixir-ne del context fenicio-púnic- o del Puig de la Nau (OLIVER, 2006) com a exemple d'una altra cultura amb arquitectura d'estances triangulars (Fig. 1)

Dit carrer, tindria una orientació semblant a la que apareix, uns 30 m cap el nord-est, al plànol de Ballester, i que correspon a l'esmentat camí cap al nord de l'illa.

Si les estructures que apareixen a l'angle nord-est són contemporànies -una cosa que no es pot afirmar amb rotunditat- aquest carrer tindria un ample mínim de 2'2 m, suficient per al pas d'un carro com ja ho vàrem estudiar a un altre urbanisme, el de la Bastida de les Alcusses (DIES *et alii*, 1997). A partir d'aquest punt ignorem si el carrer giraria cap a l'est -cap a la ciutat- o si ho faria cap el sud -cap al coll entre el Puig de Vila i el Puig des Molins-.

ELEMENTS CONSTRUCTIUS:

Al conjunt d'estructures trobat, podem delimitar com a mínim quatre espais (Làm. XIV), encara que sols un es pot considerar pràcticament complet, el B. L'A tot just apareix emmarcat pel mur de façana, pel mur que

comparteix amb B i possiblement per la prolongació del mur entre B i C.

El C creguem que es deuria dividir en dos, C1 i C2, essent el primer el més proper al B. Aquesta subdivisió és deguda al mur 1004 que crida poderosament l'atenció per ser l'únic que presenta un parament simple, quan la resta són dobles, i amb una cara millor treballada al seu costat sud.

El C2 seria l'espai obert cap el sud, limitat a l'est pel mur 1000.

Com ja hem dit, a banda del mur 1004, tota la resta presenten una tècnica de doble parament travat amb terra, encara que cal destacar la presència de tres blocs la importància dels quals cal remarcar per a comprendre l'estructura i la coberta de l'edifici.

El primer d'ells es troba a l'extrem del mur 3000, a partir del qual desapareix el doble parament. Això creguem que cal interpretar-ho com una porta de comunicació entre A i B, servint el bloc com a basa d'un dels brancals.

El segon bloc estava semiencastat al mur 302, davant el qual, a 2'6 m, es trobava un altre recolzat contra el mur 402, a la vora del buit entre B i C1. Aquests dos blocs creguem que es deuen interpretar com els basaments de sengles puntals que sostindrien una jàssena per a cobrir l'habitació. La necessitat d'una jàssena s'explica perquè la distància entre murs a l'extrem oest és de gairebé 5 m, una mica excessiu per a una biga de pi, que no sol sobrepassar els 3'5/4 m. Amb aquesta jàssena es podien utilitzar bigues d'unes dimensions més raonables, uns 2'5 m. A la planta de forjats que presentem es proposa la restitució d'aquest (Làm. XIV).

Els elements que van aparèixer a l'estança B ja han estat explicats en pàgines anteriors i s'han aportat els paral·lels que els identifiquen: es tracta del forat per a col·locar el torn del terrissaire i els dos petits cubells on aquest tindria a l'abast de la mà aigua i argila fresca. Cal destacar el fet que, com és habitual, el torn es trobava de front la porta per a obtenir una il·luminació directa al mateix temps que evitava l'exposició directa al sol, car assecaria amb massa rapidesa l'argila. Aquest condicionant tècnic cal ser tingut en compte ja que va determinar la localització de l'obrador, obert al sud, i es complementava amb l'element que veurem a continuació.

Com hem dit, el mur 1004 té la singularitat d'haver estat construït mitjançant un únic parament. Creguem que, com és habitual, això cal interpretar-ho com una paret de contenció amb la cara exterior mirant cap el

pati. És a dir, estariem davant d'una andana entre l'obrador i el pati que, pels motius adés exposats, de permetre el pas de llum indirecta, estaria porticat.

Aquest passadís així creat podia obrir-se cap el exterior mitjançant una porta, destruïda per la construcció del pou islàmic 7; aquesta proposta cal considerar-la com a una hipòtesi encara que, al nostre parer, prou probable. Seguint aquesta interpretació que, com hem dit, parteix de la funcionalitat comprovada del conjunt, C2 seria part del pati, delimitat per un mur de doble parament pel seu costat est, on s'hi trobarien els elements de decantació de l'argila i els forns. És possible que hi hagués també alguna mena de cobertís per l'assecat previ, sense descartar que el pòrtic que presentaven com a hipòtesi a C1 també pogués tindre aquesta funció.

L'alçat dels murs que proposem és d'obra de terra damunt d'un sòcol de pedra, com és habitual a l'arquitectura púnica, malgrat que l'ús dels tovots, en general, i de l'obra de terra, en particular, no ha estat feaentment documentat a l'Eivissa púnica o fenícia. Tanmateix, continuem creient que és un problema de registre o d'identificació del tovot desfet que, de vegades, és confós amb estrats de terra. Al cas que ens ocupa, és l'estrat de terra groguenca (Nivell 5) que apareixia per sota dels materials romans i per damunt del nivell d'incendi i dels paviments el que creguem que podria correspondre a aquest nivell d'enderroc.

Les cobertes son, per suposat, planes, com correspon a la tradició púnica i davant l'absència de teules que, com s'ha comprovat a altres llocs (com ara a Can Fita -GONZÁLEZ, PACHECO, 2007-), no sembla que fos incorporada de forma generalitzada a l'arquitectura eivissenca fins el segle II o III d C.

Finalment les parets estaven revestides mitjançant un enfoscat d'argila probablement enlluït amb al·màngana a les parts inferiors i emblanquinat a les superiors o en la seua totalitat a l'exterior. Restes d'aquest revestiment ha estat trobat al parament intern de 302.

PROPOSTA D'INTERPRETACIÓ:

A la proposta d'interpretació constructiva que aquí presentem (Làm. XV) partim de les dades contrastades i de les hipòtesis presentades a l'apartat anterior. Estariem, com s'ha dit, a l'extrem nord-est d'un conjunt d'edificis aixecat a una parcel·la situada junt a un carrer, a la qual proposem que es podria accedir per una porta a l'extrem de l'andana porticada.

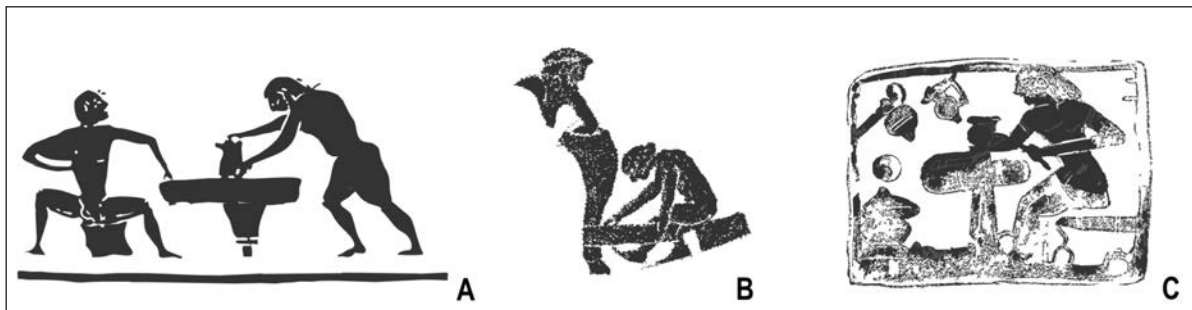

Figura 2: A i B, imatges d'un terrissaire al seu torn amb un ajudant que el fa girar (Duruy, 1890); C, imatge d'un terrissaire treballant amb torn lent procedent d'un vas grec.

És més que probable que hi hagués una altra porta de major grandària per a permetre l'entrada de carros a qualsevol dels dos murs que donaven al carrer. Aquests subministrarien l'argila i el combustible i carregarien amb els productes una vegada acabats.

Com es va dir més amunt, fora de la zona d'estudi quedarien els forns i les basses de decantació. Aquestes últimes probablement estarien junt a la paret sud, protegides per alguna mena de cobertís per la qual cosa és probable que els forns estiguessin al costat oest del pati.

A la imatge es pot veure una part del dit pati i l'andana amb el pòrtic de fusta que impedia l'entrada directa del sol a l'obrador, encara que no la llum. Front a la porta hi hauria el torn darrere el qual es trobaria el terrisser, entre els dos cups, tenint la de l'aigua a la mà dreta -que presenta el millor revestiment- i la de l'argila a la mà esquerra. La llum entraria pel seu costat dret i a l'altre costat del torn hi hauria la persona -generalment un infant- que feia girar el torn mantenint la cadència (Fig. 2).

Darrere d'ell, s'obria la porta de comunicació amb l'estança A, la funcionalitat de la qual no és possible determinar amb una mínima seguretat (un magatzem? un altre obrador?), per la qual cosa s'ha deixat sense identificar.

La coberta, com ja hem explicat, és plana. Parteix d'una jàssena que va de puntal a puntal damunt de la qual descansen les bigues de tipus roll amb una distància entre elles d'uns 25/30 cm damunt de les quals hi haurien uns taulells de fusta o elements vegetals. Damunt d'aquesta capa es col·locarien les successives capes d'argila que formarien l'acabament de la coberta. Aquesta podria tindre volada o alguna mena de parapet per al seu ús com a zona d'emmagatzemament i assecat. Hem triat aquesta opció per ser habitual a

l'arquitectura púnica i perquè és coherent amb la funcionalitat de l'espai.

Tot i això, aquesta hipòtesi cal ser tinguda en compte com a una proposta a partir de dades i hipòtesis i, per tant, susceptible de correccions o modificacions en funció de les dades que en el futur puguin aparèixer sobre l'arquitectura púnica-ebusitana, en general, i sobre el barri de les terrisseries, en particular.

BIBLIOGRAFIA

- ARNOLD, F., MARZOLI, D., 2009: Toscanos, Morro de Mezquitilla und Las Chorreras mi 8. und 7 Jh. v. Chr. Siedlungsstruktur und Wohnhaustypologie. *A Phönizisches und punisches Städtewesen*. Iberia Arqueologica, 13. Pàg. 437-460.
- DIES, E., BONET, H., PÉREZ, G., ÁLVAREZ, N., 1997: La Bastida de les Alcuses (Moixent): Resultados de los trabajos de excavación y restauración. Años 1990-1995. *Archivo de Prehistoria Levantina*, XXII. Pàg. 215-295.
- DURUY, V., 1890: *Historia de los Griegos*. Vol. II. Barcelona.
- FANTAR, M., 1984: *Kerkouane. Cité punique du Cap Bon*, I. Tunísia.
- GONZÁLEZ VILLAESCUSA, R., PACHECO CARDONA, E., 2002: *Can Fita, onze segles d'un assentament rural de l'antiguitat ebusitana. (Segle IV a.C. – segle VII d.C.)* Ed. Consell d'Eivissa i Formentera. Eivissa.
- OLIVER, FOIX, A., 2006: *El Puig de la Nao de Benicarló*. Ed. Proyecto Cultural Castelló. Castelló.

ANNEX II:

**INVENTARI DE LES CERÀMIQUES ENGALBADES
PÚNICO-HEL·LENÍSTIQUES
(PER CONSUELO MATAMOROS DE VILLA
I FRANCESC-XAVIER DUARTE MARTÍNEZ)**

CODIS INVENTARI

a.: ansa
abnd.: abundant
aprox.: aproximadament
arg.: argent (plata)
b.: base
bg.: beix
bln.: blanc
cm: centímetres
dau.: daurat
ENG: ceràmica engalbada púnico-
hel·lenística
ext.: exterior
gris/verd.: gris amb tendència verdenca
(passada de coccíó)
grog.: groguenc/a
indet.: indeterminable

inf.: informe
int.: interior
mar.: marró
neg.: negre
núm.: número
p. c.: perfil complet
poss.: possible
ppal.: principal
r.d.p.: relació entre diàmetre vora i profunditat
ros.: rosa
sal.: salmó
ss3: sobre sòl 3
sup.: superficial
tar.: taronja
v.: vora
verd.: verdenc/a

[descripció de la pasta interior→exterior]

Número Inventari	Procedència		Forma tipològica (ENG)	Fragment (i núm.)	Mesures (en cm)			Pasta (color)
	Cala/Rasa	Nivell/Capa			r.d.p.	Ø vora	Ø base	
0001	I	6 (àmfores)	I-2	p. c.	5'9	13'6	5'4	gris
0002 i 0007	I	6 (àmfores)	I-2	p. c.	8'9	23'1	9'1	
0003	I	6 (àmfores)	I-2	p. c.	8'2	19'7	8'4	
0004	I	6 (àmfores)	V-4	p. c.	3'1	11'8	6'3	gris
0005	I	6 (àmfores)	V-4	p. c.	4'7	11'8	5'5	gris
0006	I	6 (àmfores)	V-2*	p. c.	4'3	16'3	8'9	gris
0008	III?	6	pàtera	v.				
0013	I	6 (àmfores)	pàtera	b.			5'2	gris
0014	I	6 (àmfores)	bol	b.			1'4	tar.
0015	I	6 (àmfores)	I-2	p. c.	9'3 (aprox.)	23'3	9'3	oxidant
0016	I	6 (àmfores)	I-2	b.			8'5	gris
0018	I	6	plat o bol	b.			8	
0020	I	6	plat o pàtera	b.			7'3	gris grog.
0023	I	6	gran bol	b.			12'2	gris
0027	I	6 (àmfores)	I-2	v.		11'4		gris
0029	I	6 (àmfores)	I-2	v.		14'1		
0030	I	6 (àmfores)	I-2	v.				ocre
0031	I	6	IV-1a	v.		15'6		
0036	I	6 (àmfores)	I-2	b.			9'9	
0037	I	6 (àmfores)	I-2	p. c.	7'3 (aprox.)	21'3	8'8	oxidant
0062	I	6	V-1	v.		19		
0063	I	6	V-2	p. c.	4'2	17'1	6'8	gris
0064	I	6	plat	b.			8'2	gris
0065	I	6 (àmfores)	I-2	p. c.	8'6	15'5	11'8	gris
0067	I	6	plat	b. (11)			8	bg.-sal.
0073	III?	6						
0077	*		no determinada					
0080	I	6	imitació àtica tipus 2.6 (Fern.-Gran.)	p. c.	9	7'2	5	grog.?
0169	I	6	plat					ocre
0323	I	6 (àmfores)	plat evolució cap I-2	b.			6'3	gris/verd.
0324	I	6 (àmfores)	plat evolució cap I-2	b. (8)			5'2	gris
0325	I	6 (àmfores)	I-2	v.		21'7		gris-groc/verd.

Número Inventari	Superfícies (tractament)			Desg्रेixant				Impressions (estampilles)	Observacions	Inv. ràpid
	Engalba	Exterior	Interior	Mat. Prim.	Grandària	Presència	Color			
0001	gris								engalba mal conservada	
0002 i 0007										
0003								1 roseta (5 pètals)		
0004									sense vernís	
0005										
0006								2 palmetes i 1/2 roseta (12 pètals?)	*primera variant o V-2a	
0008									dibuixable; possible coccíó inacabada	X
0013								4 palmetes		
0014	mar.									
0015	roig i neg.									
0016										
0018	mar./roig									
0020								1 roseta?*	*estampilla intel·ligible	
0023										
0027										
0029										
0030	mar.			mica calcària						
0031										
0036										
0037	neg./roig									
0062										
0063										
0064				mica calcària				1 roseta (5 pètals)		
0065	neg.								engalba molt perduda	
0067	roig (int.i ext.)	sal.	bg.	mica	fi	abnd.	dau.			
0073									defecte de coccíó	X
0077									*no es conserva referència de la seua procedència	X
0080			grog.							
0169	roig								dos orificis de subjecció; incisió	X
0323	no en conserva	gris/verd.	gris/verd.	mica calcària altres	fi fi fi	abnd. abnd. abnd.	arg. bln. neg.		defecte de coccíó; possible plat fenici que al llarg de l'evolució de la forma arribarà a la I-2 (Ponsich, 1968: fig. 8)	
0324	no en conserva	gris/verd.	gris/verd.	mica calcària		abnd.	bln.		possible plat fenici que al llarg de l'evolució de la forma arribarà a la I-2 (Ponsich, 1968: fig. 8)	
0325	no en conserva	groc/verd.	groc/verd.	mica calcària	fi fi	esc. esc.	dau. bln.		passada de coccíó	

Número Inventari	Procedència		Forma tipològica (ENG)	Fragment (i núm.)	Mesures (en cm)			Pasta (color)
	Cala/Rasa	Nivell/Capa			r.d.p.	Ø vora	Ø base	
0345 i 0348	I	6	plat o pàtera	b.			7'8	bg.
0347	I	6	plat	b.			6'1	bg.
0349	I	6	plat	b.			7'9	bg.
0350	I	6	pàtera	b.			7'9	bg.
0351	I	6	IV-1a	p. c.	2'7	12'6	4'7	ros.
0352	I	6	bol	b.			5'3	tar.
0353	I	6	pàtera	b.			6'1	bg.
0354	I	6	IV-1a	v. (3)		13		sal.
0355	I	6	I-2	inf. (1)				gris
0358	I	6	indet.	inf.				bg.
0359	I	6	indet.	inf. (2)				bg.
0360	I	6	V-1	v.		23'2		sal.
0361	I	6	III-4?	v.		19'4		mar.
0362	I	6 (àmfores)	poss. I-2	inf. (carena)				sal.-bg.
0364, 03?? i 0454	I	6	poss. V-1?	v. (3)		23'2		bg.-sal.
0365	I	6	pàtera	b.			indet.	bg.
0366	I	6	V-1?	v.		26'8		tar.
0367	I	6	IV-1a	v.		13'9		sal.
0369	I	6	VI-2	v.		22'6		bg.
0370	I	6	IV-1a	v.		16'6		bg.-tar.

Número Inventari	Superfícies (tractament)			Desg्रेixant				Impressions (estampilles)	Observacions	Inv. ràpid
	Engalba	Exterior	Interior	Mat. Prim.	Grandària	Presència	Color			
0345 i 0348	roig (int. i ext.)	bg.	bg.	mica calcària altres	fi fi fi	mitj. esc. esc.	dau. bln. gris		tota engalbada	
0347	mar./roig (int. i ext.)	bg.	bg.	mica calcària	fi fi	esc.	esc.	1 roseta (5 pètals)		
0349	mar. (int. i ext.)	bg.	bg.	mica calcària	fi fi	abnd. esc.	dau. bln.		tota engalbada menys menuda porció del fons ext.; deu d'apegar amb més peces, té restes de pega a la pasta	
0350	mar. (int. i ext.)	bg.	bg.	mica calcària	fi fi	esc. esc.	dau. bln.		V-1? (per grandària); engalba fins a base, fons en reserva	
0351	mar./roig (int. i ext.)	ros.	ros.	mica calcària ferro	fi fi enorme	abnd. esc. esc.	dau. bln. mar.		engalba fins a base, fons en reserva	
0352	roig (int. i ext.) amb taques neg.	tar.	tar.	mica calcària altres	fi mitj./gran mitj.	esc. esc. esc.	dau. bln. mar.		IV-1a?	
0353	mar./roig (int. i ext.)	bg.	bg.	mica	fi	mitj.	dau.		engalba fins a base, fons en reserva	
0354	roig (int. i et.)	sal.	sal.	mica	fi	mitj.	dau.		tota engalbada	
0355	gris "plomís"?	gris	gris	mica calcària	fi mitj.	abnd. esc.	dau. bln.		restes de pigmentació groga a l'int.	
0358	roig (int. i ext.)	bg.	bg.	mica calcària	fi gran	abnd. esc.	dau. bln.			
0359	neg. (int. i ext.)	bg.	bg.	mica calcària	fi mitj.	abnd. esc.	dau. bln.			
0360	roig (int.) i mar. (ext.)	sal.	sal.	mica calcària	fi mitj.	abnd. esc.	dau. bln.			
0361	neg. (int i ext.)	mar.	mar.	mica calcària altres	fi fi fi	esc. esc. esc.	dau. bln. neg.			
0362	mar./roig (int i ext.)	bg.	sal.	mica calcària	fi gran	abnd. abnd.	dau. bln.			
0364, 03?? i 0454	roig (int. i ext.)	sal.	bg.	mica calcària altres	fi fi fi	abnd. esc. esc.	dau. bln. neg. roig			
0365	roig (int. i ext.)	bg.	bg.	mica calcària	fi fi	mitj. esc.	dau. bln.		engalba fins a base, fons en reserva	
0366	roig (int.) i roig/mar. ext.)	tar.	tar.	mica calcària	fi fi	mitj. esc.	dau. bln.			
0367	roig (int. i ext.)	sal.	sal.	mica altres	fi mitj.	mitj. esc.	dau. gris			
0369	roig (int. i ext.)	bg.	bg.	mica calcària	fi mitj	abnd. mitj.	dau. bln.			
0370	roig (int. i ext.)	tar.	bg.	mica calcària altres	fi fi fi	abnd. esc. esc.	dau. bln. neg. roig			

Número Inventari	Procedència		Forma tipològica (ENG)	Fragment (i núm.)	Mesures (en cm)			Pasta (color)
	Cala/Rasa	Nivell/Capa			r.d.p.	Ø vora	Ø base	
0373 bis			poss. V-1?	v.		20'8		
0374	I	6	imitació àtica tipus 2.6.e (Fern.-Gran.)	v.		9		bg.
0375	I	6	IV-1a	v.		12'4		mar.
0376	I	6	bol	v.		12'4		mar.
0377	I	6	bol	v.		20'8		sal.
0378	I	6	IV-1a	v.		15'9		bg.
0379	I	6	IV-1a	v.		18'8		bg.
0380	I	6	indet.	a.				bg.
0382	I	6	V-1	v.		21		bg.
0383	I	6	IV-1a	v.		14'9		bg.
0384	I	6	V-1	v.		indet.		bg.
0386	I	6	IV-1a	v.		16'4		bg.
0386 bis	I	6	I-2	v. (ala)		indet.		gris
0387	I	6	V-1	v.		22'2		mar.
0388	I	6 (àmfores)	imitació àtica tipus 2.6.e (Fern.-Gran.)	v.		7'7		mar. clar
0389	I	6	VI-2	v.		17		bg.
0400	I	6	pàtera	b.			5'7	bg.
0402	I	6	bol	b.			6'3	ocre
0403	I	6	indet.	inf. (2)				mar.
0404	I	6	V-1?	v. (2)		25'2		sal.
0405	I	6	indet.	inf.				ocre
0406.1	I	6	indet.	inf. (4)				bg.
0406.2	I	6	indet.	inf.				sal.
0406.3	I	6	indet.	inf.				bg.
0406.4	I	6	indet.	inf.				bg.
0406.5	I	6	indet.	inf.				ocre

Número Inventari	Superfícies (tractament)			Desg्रेixant				Impressions (estampilles)	Observacions	Inv. ràpid
	Engalba	Exterior	Interior	Mat. Prim.	Grandària	Presència	Color			
0373 bis										
0374	roig (int.) i roig/mar. (ext.)	bg.	bg.	mica calcària	fi fi	mitj. mitj.	dau. bln.			
0375	mar. (int. i ext.)	mar.	mar.	no se n'observa						
0376	neg. (int. i ext.)	mar.	mar.	mica calcària	fi mitj.	abnd. esc.	dau. bln.		massa fragmentada per dibuixar	
0377	mar. (int. i ext.)	sal.	sal.	mica	fi	abnd.	dau.		semblant a AE3/0360?	
0378	mar. (int. i ext.)	bg.	bg.	calcària	fi	esc.	bln.			
0379	mar. (int. i ext.)	bg.	bg.	calcària	gran	esc.	bln.			
0380	mar.	bg.	bg.	mica	fi	mitj.	dau.			
0382	roig (int. i ext.)	bg.	bg.	mica	fi	esc.	dau.			
0383	mar. (int. i ext.)	bg.	bg.	mica calcària	fi fi	esc. esc.	dau. bln.			
0384	neg. (int. i ext.) amb banda marró al llavi int.	bg.	bg.	mica calcària	fi mitj.	abnd. esc.	dau. bln.		semblant a AE3/0360?	
0386	mar. (int. i ext.)	bg.	bg.	mica	fi	esc.	dau.			
0386 bis	mar. i neg. (int. i ext.)	gris	gris	mica	fi	abnd.	arg.		massa fragmentada per dibuixar	
0387	mar. (int.) i neg. (ext.)	mar.	mar.	mica	fi	abnd.	dau.		semblant a AE3/0360?	
0388	roig (int. i ext.)	mar.	mar.	mica calcària	fi fi	abnd. esc.	dau. bln.		imitació àtica?	
0389	roig (int. i ext.)	bg.	bg.	mica calcària	fi fi	mitj. mitj.	dau. bln.			
0400	mar. (int.) roig (ext.)	bg.	bg.	mica calcària	fi fi	esc. esc.	dau. bln.		engalba fins a base, fons en reserva	
0402	neg. (int. i ext.)	ocre	ocre	mica calcària altres	fi mitj. mitj.	esc. esc. esc.	dau. bln. neg.			
0403	neg. (int.) i mar. (ext.)	mar.	mar.	mica calcària	fi gran	abnd. esc.	dau. bln.			
0404	neg. i mar. (ext.) i mar. (int.)	sal.	sal.	mica calcària altres	fi fi mitj. mitj.	abnd. esc. esc. esc.	dau. bln. neg. roig			
0405	neg. verd. (ext. i int.)	ocre	ocre	mica calcària	fi fi	esc. esc.	dau. bln.			
0406.1	roig (int. i ext.)	bg.	bg.	mica calcària altres	fi fi fi	esc. esc. esc.	dau. bln. neg.			
0406.2	roig (int. i ext.)	sal.	sal.	mica calcària altres	fi fi fi	esc. esc. esc.	dau. bln. mar.			
0406.3	roig (int. i ext.)	bg.	bg.	mica	fi	mitj.	dau.			
0406.4	roig (ext.) no en conserva (int.)	bg.	bg.	mica calcària	fi fi	mitj. esc.	dau. bln.			
0406.5	neg. (int. i ext.)	ocre	ocre	mica calcària altres	fi mitj. mitj.	esc. esc. esc.	dau. bln. neg.			

Número Inventari	Procedència		Forma tipològica (ENG)	Fragment (i núm.)	Mesures (en cm)			Pasta (color)
	Cala/Rasa	Nivell/Capa			r.d.p.	Ø vora	Ø base	
0428	I	6	I-2	v				sal.
0450	I	6	IV-1a	v.		26		gris clar
0460	I	6	III-1	v.		21		bg.
0482 bis	I	6	poss. V-1?	v.		21'6		ocre
0492	*		IV-1a	v.		24'4		gris
0492 bis	I	6	poss. V-1?	v.				ocre grog.
0493	I	6	imitació àtica tipus 2.6.e (Fern.-Gran.)	v.		9'9		gris
0499	I	6	V-2	v.		13		gris
0500	I	6	V-2	v.		10'7		gris
0501	I	6	IV-1a	p.c.	4 (aprox.)	17'6	10'3	gris
0502	I	6	plat	b.			3'7	gris
0505	I	6	imitació àtica tipus 2.1 (Fern.-Gran.)	p. c.?		5		gris clar
0506	I	6 (àmfores)	I-2	v.		indet.		gris
0518	I	6	V-2	b.			6'6	ros.
0519	I	6	no determinada*	b.			5'3	ros.
0553	I	5	I-2	v.		22'8		gris
0554	I	5	I-2	v.		22'2		gris
0555	I	5	I-2	v. (2)		20		gris
0556	I	5	I-2	b.			10'3	gris
0557	I	5	I-2	b.			9	ros.
0558	I	5	pàtera o bol	b.			8	bg.
0559 i 0566	I	5	imitació àtica tipus 2.6.f (Fern.-Gran.)	v. i b. (2)		8'6	5	tar.
0560 i 0567	I	5	IV-1a	p. c.* (2)		11'7		bg.
0561	I	5	IV-1a	v.		10'4		tar.

Número Inventari	Superfícies (tractament)			Desgreixant				Impressions (estampilles)	Observacions	Inv. ràpid
	Engalba	Exterior	Interior	Mat. Prim.	Grandària	Presència	Color			
0428	mar. (ext.)									X
0450	no	gris clar	gris clar	mica calcària	fi fi	abnd. esc.	arg. bln.		passada de cocció?	
0460	mar. (int. i ext.)	bg.	bg.	mica calcària	fi fi	abnd. esc.	dau. bln.			
0482 bis	mar.	ocre	ocre	calcària	mitj.	esc.	bln.			
0492		gris	gris		mica calcària				*no es conserva referència de la seua procedència	
0492 bis	mar. (int. i ext.)			mica calcària						
0493	no en té	gris	gris	mica calcària esquist?	fi fi mitj.	mitj. esc. mitj.	arg. bln. neg.			
0499	gris (int. i ext.)	gris	gris	mica	fi	abnd.	arg.		imitació àtica?	
0500	no se n'observa	gris	gris	mica	fi	mitj.	arg.		imitació àtica?	
0501	conserva (indet.)	gris	gris	calcària	mitj.	esc.	bln.		passada de cocció	
0502	gris (int. i ext.)	gris	gris	mica calcària	fi fi	abnd. abnd.	arg. bln.		engalba molt perduda	
0505	no se n'observa	gris clar	gris clar	no se n'observen					passada de cocció i deforme	
0506	gris (ext.)	gris	gris	mica calcària	fi fi	esc. esc.	arg. bln.		passada de cocció i deforme	
0518				mica				1 roseta*	*vegeu nota 63 del text principal	
0519									*possiblement una ENG	
0553	gris (int. i ext.)	gris	gris	mica calcària	fi fi	abnd. esc.	arg. bln.		massa fragmentada per dibuixar	
0554	no en conserva	gris	gris	mica calcària	fi mitj.	esc. mitj.	dau.? bln.			
0555	gris (int. i ext.)	gris	gris	mica calcària	fi fi	abnd. esc.	dau. bln.		engalba molt perduda	
0556	gris? (int.)	gris	gris	mica calcària	fi fi	abnd. abnd.	arg. bln.		pasta amb tonalitats marrons (defecte de cocció per entrada d'oxigen al forn)	
0557	mar. (int. i ext.)	ros.	ros.	mica calcària	fi fi	esc. esc.	dau. bln.		totalment engalbada, inclús el fons; s'observa engalba negra a solc (la resta de la peça marró)	
0558	mar. clar (int. i ext.)	bg.	bg.	no se n'observen						
0559 i 0566	roig (int. i ext.)	tar.	tar.	mica calcària	fi fi	esc. mitj.	arg.? bln.		559 i 0566 no apeguen, però són la mateixa; totalment engalbada	
0560 i 0567	roig (int. i ext.)	bg.	bg.	mica calcària	fi fi	abnd. esc.	dau. bln.		*quasi p. c.; la base té el peu fragmentat i no es pot dibuixar	
0561	roig (int.) neg. (ext.)	tar.	tar.	mica calcària	fi fi	esc. esc.	dau. bln.			

Número Inventari	Procedència		Forma tipològica (ENG)	Fragment (i núm.)	Mesures (en cm)			Pasta (color)
	Cala/Rasa	Nivell/Capa			r.d.p.	Ø vora	Ø base	
0563	I	5	IV-1a	v.		14		bg.
0564 i 0580	I	5	IV-1a	v. (2)		12		tar.
0565?, 0571, 0582, 0583, 0586, 0589, 0590 i 0591	I	5	IV-1a	v. (7)		14'2		bg.
0569, 0584, 0585 i 0588	I	5	V-1	v. (5)		20		bg.
0570	I	5	IV-1a	v.		10'9		bg.
0572, 0577, 0578 i 0593	I	5	IV-1a	v. (4)		14'9		tar.
0574	I	5	imitació àtica tipus 2.6.d (Fern.-Gran.)	v.		10		verd.
0575	I	5	bol	b.			3'3	verd.
0576	I	5	no determinada	v.		22'8		gris
0579	I	5	imitació àtica tipus 2.6.? (Fern.-Gran.)	v.		10'1		verd.
0580 bis	I	5	I-2	v.		10		gris
0581	I	5	bol	b.			6'9	bg.
0587	I	5	V-1	v.		19'2		tar.
0592	I	5	I-2	v. (ala)		indet.		bg.
0635	I	5	no determinada					
0639	I	5	V-3	v.		36'8		bg.
0699	I	4	I-2					
0712	I	6	I-2					
0713	I	6	V-2					gris
0716	I	6	plat	b.				ros.
0717	I	4	gran bol	v. (2)		8		bg.
0718	I	4	bol	b. (2)			4'5	gris
0719	I	4	I-1a	v.				roig
0720	I	4	pàtera	b.				ros.
0721	I	4	no determinada					roig
0722	I	4	V-1	v.		18'6		sal.
0723	I	4	IV-1a/V-1	v.				ocre
0725	I	4	IV-1a/V-1					ros.

Número Inventari	Superfícies (tractament)			Desgreixant				Impressions (estampilles)	Observacions	Inv. ràpid
	Engalba	Exterior	Interior	Mat. Prim.	Grandària	Presència	Color			
0563	mar. (int. i ext.)	bg.	bg.	mica calcària	fi mitj.	esc. esc.	dau. bln.			
0564 i 0580	roig (int. i ext.)	tar.	tar.	mica	fina	mitj.	dau.		diàmetre int.	
0565?, 0571, 0582, 0583, 0586, 0589, 0590 i 0591	neg./roig	bg.	bg.	mica calcària	fi fi	esc. esc.	dau. bln.		0565?=0571=0582 =0583=0586=0589=0590=0591	
0569, 0584, 0585 i 0588	roig-mar. (per zones)	bg.	bg.	mica calcària	fi fi	esc. esc.	dau. bln.			
0570	roig (int. i ext.)	bg.	bg.	mica	fi	esc.	dau.			
0572, 0577, 0578 i 0593	roig (int. i ext.)	tar.	tar.	mica	fi	mitj.	dau.			
0574	gris (int. i ext.)	verd.	verd.	calcària	fi	mitj.	bln.		passada de coccio	
0575	gris (ext.)	verd.	gris	calcària	mitj.	esc.	bln.		passada de coccio; engalba molt perduda	
0576	no se n'observa	gris/verd.	gris/verd.	calcària	mitj.	esc.	bln.		passada de coccio	
0579	gris (int. i ext.)	verd.	verd.	mica calcària	fi fi	esc. esc.	dau. bln.		engalba molt perduda; defecte coccio?	
0580 bis	gris (int.)	gris	gris	calcària	fi	esc.	bln.		engalba molt perduda	
0581	mar. amb taques neg. (int. i ext.)	bg.	bg.	mica calcària	fi mitj.	abnd. esc.	dau. bln.	1 roseta (5 pètals)	V-1?	
0587	mar. (int. i ext.)	tar.	tar.	calcària	mitj.	esc.	bln.			
0592	neg. (int. i ext.)	bg.	bg.	no se n'observen					vora massa fragmentada per dibuixar	
0635										X
0639	neg. (int. i ext.)	bg.	bg.	mica	fi	abnd.	dau.			X
0699										X
0712									defecte de coccio	X
0713								3 palmetes		X
0716	restes a l'int.									X
0717	neg. (int. i ext.)	bg.	bg.	mica calcària	fi fi	mitj. esc.	dau. bln.		V-1?	
0718	neg. (int. i ext.)	gris	gris	mica calcària	fi mitj.	mitj. mitj.	arg. bln.	1 roseta (5 pètals)		
0719				calcària						X
0720	mar./neg.								engalba mal aplicada	X
0721	neg. (int. i ext.)									X
0722	mar./roig (int. i ext.)	bg.	bg.	calcària	fi	esc.	bln.			
0723	neg. (int. i ext.)									X
0725	mar.									X

Número Inventari	Procedència		Forma tipològica (ENG)	Fragment (i núm.)	Mesures (en cm)			Pasta (color)
	Cala/Rasa	Nivell/Capa			r.d.p.	Ø vora	Ø base	
0727	I	4	pàtera	v.				
0729	I	4	bol	v.				tar.
0730	I	4	bol	v.				mar.
0731	I	4	bol	v.				ros.
0732	I	4	bol	v.				ros.
0733	I	4	pàtera	v.				ocre
0734	I	4	pàtera	v.				ocre
0749	I	3/4 (entre pedres)	I-2	b.			8'4	bg.
0750	I	3/4 (entre pedres)	I-2	v.		24'6		gris
0751	I	3/4	IV-1a	v.		14'3	indet.	bg.
0752	I	3/4	indet.	inf.				gris
0758	I	3/4 (entre pedres)	I-2	v.		indet.		gris
0772	I	3/4	V-1	v.		21'6		bg.
0773	I	Bossada 4a	I-2	v.				gris
0776	I	Bossada 4a	bol	inf.				roig
0927	I	3	bol				4'2	gris
0929	I	3	I-2	b.			9'6	gris/mar./gris
0930	I	3	pàtera	b.				gris
0931 i 0935	I	3	plat?	b. (2)			6'2	gris
0932	I	3	plat?	b.			8'2	bg.
0933	I	3	bol	b.			6'4	tar.
0934	I	3	bol	b.			indet.	ocre
0936	I	3	plat	b.			5'8	bg.
0937	I	3	plat?	b.			8'8	mar.
0938	I	3	bol	b.			7'4	bg.
0939	I	3	I-2	b.			7'4	mar. clar
0941	I	3	bol	b.			6	mar.
0943	I	3	plat?	b. (2)			8	mar. clar
0945	I	3	I-2	v.		22'1		gris
0946	I	3	I-2	v.		26		gris
0947	I	3	I-2	v.		23'2		ocre
0948	I	3	I-2	v.		24'2		gris

Número Inventari	Superfícies (tractament)			Desgreixant				Impressions (estampilles)	Observacions	Inv. ràpid
	Engalba	Exterior	Interior	Mat. Prim.	Grandària	Presència	Color			
0727	neg. (int.)									X
0729	roig			calcària						X
0730										X
0731	mar.									X
0732	mar.									X
0733	neg. (ext.)									X
0734	neg. (int.)									X
0749	mar./roig (int. i ext.)	bg.	bg.	mica calcària	fi mitj.	mitj. esc.	dau. bln.		engalba fins a base, fons en reserva	
0750	neg. (int. i ext.)	gris	gris	mica calcària	fi mitj.	mitj. esc.	arg. bln.			
0751	neg. d'imitació (int. i ext.)	bg.	bg.	mica calcària	fi fi	mitj. esc.	dau.? bln			
0752	neg.									X
0758	neg. (int. i ext.)	gris	gris	mica calcària	fi fi	esc. esc.	dau. bln.			
0772	neg./mar. (int. i ext.)	bg.	bg.	mica calcària	fi fi	esc. esc.	dau. bln.		superfície "espatulada" ext.; l'etiqueta diu bossada 4a, açò és contraproduent amb el Nivell 3/4 i, per tant, la procedència és dubtosa	
0773	gris (ext.)									X
0776	roig									X
0927	neg. (int.)	gris	gris	mica calcària	fi fi	esc. esc.	arg. bln.	1 roseta		
0929	neg. (int. i ext.)	gris	gris	mica	fi	abnd.	arg.			
0930	neg. (int. i ext.)	gris	gris	mica calcària	fi fi	abnd. mitj.	arg. bln.	1 roseta (13 pètals)	fons ext. en reserva	
0931 i 0935	neg. (int. i ext.)	gris	gris	mica calcària	fi fi	abnd. esc.	arg. bln.		fons ext. en reserva	
0932	neg. (int.)	bg.	bg.	mica	fi	esc.	dau.			
0933	neg. (int. i ext.)	bg.	bg.	mica calcària	fi fi	mitj. esc.	dau. bln.			
0934	neg. (int. i ext.)	ocre	ocre	mica	fi	esc.	dau.			
0936	mar. (int.)	bg.	bg.	mica	fi	mitj.	dau.			
0937	roig (int.)	mar.	mar.	mica calcària	fi mitj.	abnd. esc.	dau. bln.			
0938	neg. (int.)	bg.	bg.	mica calcària	fi fi	esc. esc.	dau. bln.			
0939	roig/mar. (int. i ext.)	mar. clar	mar. clar	mica calcària	fi fi	mitj. esc.	dau. bln.		fons ext. engalbat	
0941	mar. (int. i ext.)	mar.	mar.	mica calcària	fi fi	abnd. esc.	arg. bln.		fons ext. en reserva	
0943	bg. (int.)	mar. clar	mar. clar	mica	fi	mitj.	dau.		fons ext. en reserva	
0945	neg. d'imitació (int. i ext.)	gris	gris	calcària	mitj.	esc.	bln.			
0946	neg. d'imitació (int. i ext.)	gris	gris	calcària	fi	esc.	bln.		tota engalbada	
0947	neg. (int. i ext.)	ocre	ocre	calcària altres	fi fi	mitj. mitj.	bln. neg.			
0948	neg.	gris.	gris.	no se n'observen						

Número Inventari	Procedència		Forma tipològica (ENG)	Fragment (i núm.)	Mesures (en cm)			Pasta (color)
	Cala/Rasa	Nivell/Capa			r.d.p.	Ø vora	Ø base	
0950	I	3	I-2	v.		indet.		gris
0951	I	3	I-2	v.		indet.		gris
0952	I	3	I-2	v.		17'2		bg.
0953	I	3	no determinada	v.		22'4		gris i verd
0956	I	3	V-1	v.		18		bg.
0956 bis	I	3	IV-1a	v. (2)		15'6		bg.
0957	I	3	poss. V-1?	v.		16'4		mar.
0958	I	3	poss. V-1?	v.		16'6		bg.
0959	I	3	poss. III-1?	v.		indet.		bg.
0960	I	3	poss. V-1?	v.		25'8		mar. fosc
0961	I	3	V-1?	v.		22'2		bg.
0962	I	3	poss. V-1?	v.		21		bg.
0963	I	3	poss. V-1?	v.		21'4		bg.
0964	I	3	poss. V-1?	v.		17'8		bg.
0965	I	3	V-1	v.		18'8		tar.
0966	I	4	V-1	v.		34'4		bg.
0967, 0968	I	3	V-2	v. (2)		16'6		bg.
0969	I	3	II-1a	v.		22'6		tar.
0970	I	3	V-2	v.		indet.		gris
0971	I	3	IV-1a	v.		12		gris clar
0972	I	3	IV-1a o V-1			indet.		gris clar
0973, 0979, 0980? i 0982?	I	3	III-4	v. (4)		15		tar.
0974	I	3	IV-1a	v.		16		bg.
0975	I	3	IV-1a	v.		19		bg.
0976	I	3	IV-1a	v.		17'4		bg.
0977	I	3	IV-1a	v.		11'2		bg.
0978	I	3	II-1a	v.		13'2		tar.
0981	I	3	pàtera	v.				ros
0983	I	3	no determinada	v.		18'8		bg.

Número Inventari	Superfícies (tractament)			Desgreixant				Impressions (estampilles)	Observacions	Inv. ràpid
	Engalba	Exterior	Interior	Mat. Prim.	Grandària	Presència	Color			
0950	neg. d'imitació (int. i ext.)	gris	gris	calcària	fi	esc.	bln.		tota engalbada	
0951	gris? (no se n'observa)	bg.	bg.	mica calcària	fi fi	mitj. esc.	dau. bln.		massa danyada per dibuixar; tota engalbada	
0952	neg. (int. i ext.)	bg.	bg.	mica calcària	fi fi	mitj. esc.	dau. bln.		tota engalbada	
0953	gris?	gris	gris	calcària	mitj.	esc.	bln.		defecte de cocció?	
0956	mar. (int.) roig (ext.)	bg.	bg.	mica calcària	fi gran	esc. esc.	dau. bln.			
0956 bis	mar. (int.) roig (ext.)	bg.	bg.	mica calcària	fi fi	esc. esc.	dau. bln.			
0957	mar. (int. i ext.)	mar.	mar.	mica calcària altres	fi mitj. mitj.	esc. esc. esc.	dau. bln. roig		parets rectes	
0958	mar. (int.) roig (ext.) molt perduda	bg.	bg.	mica	fi	esc.	dau.		parets rectes; passada cocció	
0959	mar. (int. i ext.)	mar.	mar.	no se n'observen					parets rectes	
0960	mar. (int. i ext.)	bg.	bg.	mica calcària	fi fi	esc. esc.	dau. bln.		parets rectes	
0961	mar. (int. i ext.)	bg.	bg.	calcària	fi	esc.	bln.		presenta lleugera inflexió de terç superior com V-1	
0962	roig (int. i ext.)	bg.	bg.	calcària	fi	esc.	bln.		parets rectes	
0963	neg. (int. i ext.)	bg.	bg.	calcària	mitj.	esc.	bln.		parets rectes	
0964	mar. (int. i ext. perduda?)	bg.	bg.	mica	fi	mitj.	dau.		parets rectes	
0965	roig (int. i ext.)	tar.	tar.	mica	fi	esc.	dau.			
0966	neg. (int. i ext.)	bg.	bg.	mica	fi	esc.	dau.			
0967, 0968	roig/mar. (int. i ext.)	bg.	bg.	mica calcària	fi fi	esc. esc.	dau. bln.		dins de la sèrie F-2640	
0969	roig (int. i ext.)	tar.	tar.	mica calcària	fi mitj.	esc. esc.	dau. bln.			
0970	neg. (int. i ext.)	gris	gris	mica	fi	mitj.	arg.		dins de la sèrie F-2640	
0971	neg. (int. i ext.)	gris clar	gris clar	calcària	fi	esc.	bln.			
0972	neg. (int. i ext.)	gris clar	gris clar	mica	fi	abnd.	arg.			
0973, 0979, 0980? i 0982?	mar. (int.) roig (ext.)	tar.	tar.	calcària	mitj.	mitj.	bln.			
0974	roig (int) roig/neg. (ext.)	bg.	bg.	mica calcària	fi fi	esc. esc.	dau. bln.			
0975	mar. (int.) mar/roig (ext.)	bg.	bg.	mica	fi	esc.	dau.			
0976	mar. (int. i ext.)	bg.	bg.	mica	fi	mitj.	dau.			
0977	roig (int. i ext.)	bg.	bg.	mica calcària	fi mitj.	esc. mitj.	dau. bln.			
0978	roig (int. i ext.)	tar.	tar.	mica calcària	fi mitj.	esc. mitj.	dau. bln.			
0981	mar (int.) i roig (ext.)									X
0983	neg. (int. i ext.)	bg.	bg.	calcària	gran	esc.	bln.		bol ample i profund; semblant a l'individu FE-13/46 (estries a la vora) de J. Ramon (1997, 22 i fig. 9)	X

Número Inventari	Procedència		Forma tipològica (ENG)	Fragment (i núm.)	Mesures (en cm)			Pasta (color)
	Cala/Rasa	Nivell/Capa			r.d.p.	Ø vora	Ø base	
1091	I	2	bol?	b.			7'6	mar.
1092	I	2	I-2	v.		22'4		bg.
1093	I	2	I-2	v.		20		gris verd.
1095	I	2	plat?				6	ros./mar. clar/ros.
1096	I	2	bol	b.			5'8	gris
1097	I	2	IV-1a/V-1	b.				mar.
1098	I	2	plat	b.			6	mar
1099	I	2	plat?*	b.			15'2	bg.
1100	I	2	bol?	b.			7	mar./ros.
1101	I	2	pròxim sèrie F-2538 de Morel	v.		28		sal.
1103	I	2	V-2	v.		14'2		bg.
1104	I	2	V-1	v.		indet.		bg.
1105	I	2	bol	inf.				tar.
1106	I	2	III-1	v.		14'6		bg.
1107	I	2	III-1	v.		15'4		bg.
1108	I	2	IV-1a	v.		14'8		gris
1109	I	2	IV-1a	v.		15'8		bg.
1111	I	2	III-4	v.		11'8		gris
1116 i 1117	I	1/2	IV-1a	v. (4)		17'6		ocre
1174	I	Bossada 1 d	IV-1a	p. c. (3)	3'47	16	8'4	sal./bg.
1175	I	Bossada 1 d	bol	b.			4'2	sal./bg.
1176	I	Bossada 1 d	bol?	b.			6'8	bg.
1177	I	Bossada 1 d	pàtera	b.				roig
1178	I	Bossada 1 d	V-1	v.		21'4		bg.

Número Inventari	Superfícies (tractament)			Desg्रेixant				Impressions (estampilles)	Observacions	Inv. ràpid
	Engalba	Exterior	Interior	Mat. Prim.	Grandària	Presència	Color			
1091	mar. (int.) i roig (ext.)	sal.	mar.	mica calcària	fi fi	abnd. esc.	dau. bln.			
1092	mar. (int. i ext.)	bg.	bg.	mica calcària	fi mitj.	abnd. mitj.	dau. bln.			
1093	neg. (int. i ext.)	gris	verd.	calcària	fi	esc.	bln.			
1095	roig (ext.)	ros.	ros.	mica calcària	fi fi	abnd. esc.	dau. bln.			
1096	gris (int. i ext.)*	gris	gris	mica calcària	fi fi	abnd. mitj.	arg. bln.		podria tractar-se de la forma IV-1a?; * gris "plomís"; fons extern engalbat	
1097	roig (int.)								regalim ext.	
1098	mar. (int.)	sal.	mar.	mica calcària	fi fi	abnd. esc.	bln. bln.			
1099	neg. (int. i ext.)	bg.	bg.	mica calcària	fi fi	abnd. esc.	dau. bln.		*podria tractar-se de la forma I-1a; fons ext. en reserva	
1100	mar. (int.)*	mar.	ros.	mica calcària	fi gran	abnd. mitj.	dau. bln.	3 palmetes radials	*no té engalba; color superfície rosada per tècnica de coccio	
1101	mar. (ext.)	mar.	sal.	mica calcària	fi fi	esc. esc.	dau. bln.		vora pròxima a Morel 2538g1; superfície no tractada, rasposa, color per coccio	
1103	roig (int.) i mar. (ext.)	bg.	bg.	mica calcària	fi enorme	abnd. esc.	dau. bln.			
1104	mar. (int. i ext.)	bg.	bg.	mica calcària	fi fi	abnd. esc.	dau. bln.			
1105	mar. (ext.) i roig (int.)	tar.	tar.	mica calcària	fi gran	abnd. esc.	dau. bln.			
1106	mar. (int. i ext.)*	bg.	bg.	mica calcària	fi mitj.	abnd. esc.	dau. bln.		*només present a la vora del llavi	
1107	mar. (int. i ext.)*	bg.	bg.	mica calcària	fi gran	abnd. esc.	dau. bln.		*només present a la vora del llavi	
1108	neg. (int. i ext.)	gris	gris	mica calcària	fi mitj.	abnd. mitj.	arg. bln.			
1109	mar. (int. i ext.)	bg.	bg.	mica calcària	fi fi	abnd. esc.	dau. bln.			
1111	neg. (ext.)	gris	gris	mica calcària	fi enorme	abnd. esc.	arg. bln.		no té engalba per l'int. (per ser un vas tancat)	
1116 i 1117	neg. (int. i ext.)	ocre	ocre	?	fi	abnd.	neg.			
1174	roig (int.) i mar. (ext.)	bg.	sal.	mica calcària altres	fi mitj. mitj.	abnd. mitj. mitj.	dau. bln. blau			
1175	roig (int.) i mar. (ext.)	bg.	sal.	mica calcària altres	fi mitj. mitj.	abnd. mitj. mitj.	dau. bln. blau			
1176	mar. (int.) i mar./roig (ext.)	bg.	bg.	mica calcària	fi fi	abnd. esc.	dau. bln.			
1177	roig (int.)									X
1178	neg. (int. i ext.)	bg.	bg.	mica calcària	fi fi	mitj. esc.	dau. bln.			

Número Inventari	Procedència		Forma tipològica (ENG)	Fragment (i núm.)	Mesures (en cm)			Pasta (color)
	Cala/Rasa	Nivell/Capa			r.d.p.	Ø vora	Ø base	
1180	I	Bossada 1 d	IV-1a	v.		23'2		bg.
1184	I	Bossada 1 d	bol?	b.			indet.	bg.
1232	I	1	imitació àtica? tipus 2.6.e (Fern.-Gran.)	p. c. (2)	4'45	9'8	2'7	sal.
1237	I	1	pàtera	v.				gris
1241	I	1	IV-1a	v.		14'4		bg.
1247	I	1	poss. V-2	v.?		20		gris
1250	I	1	p.b.c.S.	v.			indet.	bg.
1264	I	superficial	II-1a	v.		24'2		bg.
1325	I	Pou (7)	plat?	b.			4'6	gris
1326	I	Pou (7)	plat?	b.			5'7	bg./ros.
1327	I	Pou (7)	l-2	b.			8'8	mar./ros./mar.
1329	I	Pou (7)	imitació àtica tipus 2.6.? (Fern.-Gran.)	b.			5'8	ocre
1331	I	Pou (7)	pàtera?	b.			8	bg.
1332	I	Pou (7)	pàtera?	b.			7'8	gris
1333	I	Pou (7)	no determinada	b.			4'5	gris
1334	I	Pou (7)	bol o pàtera	b.			indet.	bg.
1335	I	Pou (7)	bol o pàtera	b.			6'6	bg.
1336	I	Pou (7)	V-1	v.		20'4		bg.
1356	I	Pou (7)	V-1	v. (3)		23'6		bg.
1360	III	3	no determinada	b.				roig
1419	III	3	pàtera	b.		5'25		bg.
1420	III	3	bol?	b.			8'6	bg.
1422	III	3	pàtera	b.			7	gris
1425	III	3	pàtera	b.		6'2		roig

Número Inventari	Superfícies (tractament)			Desgrixant				Impressions (estampilles)	Observacions	Inv. ràpid
	Engalba	Exterior	Interior	Mat. Prim.	Grandària	Presència	Color			
1180	mar. (int.) i neg. (ext.)	bg.	bg.	mica calcària	fi fi	abnd. esc.	dau. bln.			
1184	mar. (int.) i roig (ext.)	bg.	bg.	mica calcària	fi fi	abnd. esc.	dau. bln.		no dibuixable	
1232	sal. (int.)	sal.	sal.	mica calcària altres	fi fi fi	abnd. abnd. abnd.	dau. bln. roig blau			
1237										X
1241	roig (int. i ext.)	bg.	bg.	mica	mitj.	abnd.	dau.		fragment massa menut per dibuixar	
1247	gris "plomís" (int. i ext.)	gris	gris	mica calcària	fi mitj.	abnd. mitj.	arg. bln.			
1250	mar./roig (int. i ext.)	bg.	bg.	mica calcària altres	fi mitj. mitj.	abnd. esc. mitj.	dau. bln. mar.		molt semblant a bol FE-13/13 de J. Ramon (ses Figueretes; fig. 7, núm. 18), aquesta, però, és un defecte de cocció	
1264	neg. (int.)	bg.	bg.	mica	fi	abnd.	dau.			
1325	gris "plomís"	gris	gris	mica calcària altres	fi mitj. mitj.	abnd. mitj. esc.	arg. bln. neg.	1 roseta		
1326	roig (int. i ext.)	ros.*	ros.	mica calcària	fi mitj.	abnd. mitj.	dau. bln.		* bg. al fons int.; fons ext. en reserva	
1327	neg. (int. i ext.)	mar.	mar.	mica calcària	fi fi	abnd. esc.	dau. bln.		fons ext. engalbat	
1329	neg. (int.) i mar. (ext.)	ocre	ocre	mica calcària	fi fi	esc. esc.	dau. bln.			
1331	neg. (int.) i roig (ext.)	bg.	bg.	mica calcària	fi fi	abnd. esc.	dau. bln.			
1332	neg. (int. i ext.)	bg.	gris	mica calcària	fi fi	mitj. mitj.	dau.? bln.		fons ext. en reserva; presenta regalim	
1333	neg.?(int. i ext.)	gris	gris	mica calcària	fi fi	abnd. esc.	arg. bln.		fons engalbat	
1334	mar. (int.)	bg.	bg.	mica calcària	fi mitj.	esc. esc.	dau. bln.			
1335	mar. (int.)	bg.	bg.	mica calcària	fi fi	abnd. esc.	arg.? bln.			
1336	roig (int.) i neg. (ext.)	bg.	bg.	mica calcària	fi fi	abnd. esc.	dau. bln.			
1356	neg. (int. i ext.)	bg.	bg.	mica calcària	fi gran	abnd. esc.	dau. bln.			
1360	neg.									X
1419	sal.?(int.)	bg.	bg.	mica calcària?	fi fi	mitj. esc.	dau. bln.			
1420	roig (int. i ext.)	bg.	bg.	mica calcària	fi mitj.	abnd. mitj.	dau. bln.		conserva només restes escasses d'engalba, especialment a l'int.	
1422	gris (ext.)	gris	gris	mica calcària?	fi mitj.	mitj. esc.	dau. bln.			
1425		roig	roig	mica calcària?	fi fi	mitj. esc.	dau. bln.			

Número Inventari	Procedència		Forma tipològica (ENG)	Fragment (i núm.)	Mesures (en cm)			Pasta (color)
	Cala/Rasa	Nivell/Capa			r.d.p.	Ø vora	Ø base	
1429	III	3	pàtera	b.			6'8	gris
1430	III	3	pàtera	b.			6'4	gris
1431	III	3	imitació àtica tipus 2.6 (Fern.-Gran.)	b.			3'9	mar.
1432	III	3	patereta?	b.			12	sal./bg.
1433	III	3	patereta?	b.			5	bg.
1434	III	3	imitació àtica tipus 2.6 (Fern.-Gran.)	p. c.	4	7'6	3'6	bg.
1435	III	3	pàtera?	b.			5'2	sal./ocre
1436	III	3	imitació àtica tipus 2.1.b (Fern.-Gran.)	p. c. (3)	13'3	12	6'6	gris
1437	III	3	I-2	b.			8'6	gris
1438	III	3	patereta?	b.			5	bg.
1440	III	3	I-2	v.		21'8		gris
1442 i 1446	III	3	IV-1a	v. (2)		12		bg.
1443	III	3	IV-1a	v.		14'8		sal.
1444	III	3	no determinada	v.		12		gris
1445	III	3	V-1	v.		indet.		bg.
1447	III	3	IV-1a	v.		24'4		gris
1451-1	III	3	plat?	inf.				gris
1451-2	III	3	indet.	inf.				bg.
1451-3	III	3	indet.	inf.				bg.
1518	III	2	imitació àtica tipus 2.6.e (Fern.-Gran.)	p. c.	4,1	10'6	5'4	tar.
1569	II	2	lècit/botella	b. i inf. (5)			4'7	bg.
1570	III	2	I-2	v.		21'4		gris clar -gris fosc-gris clar
1571 i 1572	III	2	I-2	v. (2)		23		gris
1573	III	2	I-2	v.		25'4		tar.
1574	III	2	I-2	b.			8'6	ocre
1575	III	2	bol	b.			4'9	gris
1576	III	2	bol	b.			5'6	gris
1577	III	2	bol	b.				bg.

Número Inventari	Superfícies (tractament)			Desgreixant				Impressions (estampilles)	Observacions	Inv. ràpid
	Engalba	Exterior	Interior	Mat. Prim.	Grandària	Presència	Color			
1429	neg. (ext.)	gris	gris	mica esquist?	fi mitj.	abnd. esc.	dau. neg.		peu anular	
1430	gris fosc	gris	gris	mica calcària?	fi	abnd. esc.	dau. bln.			
1431	gris (ext.)	mar.	mar.	mica calcària?	fi	abnd. esc.	dau. bln.		classificació segons el tipus de base	
1432	roig (int.) i roig/neg. (ext.)	bg.	bg.	mica	fi	esc.	dau.			
1433	neg. (ext. i int.)	bg.	bg.	mica calcària?	fi	abnd. esc.	dau. bln.		parets molt fines; =1438? (no apeguen, però)	
1434	neg. (int.) i neg./mar. (ext.)	bg.	bg.	mica calcària?	fi mitj./gran	mitj. esc.	dau. bln.			
1435	mar./neg. (int. i ext.)	ocre	sal.	mica esquist?	fi	esc. esc.	dau. neg.		regalim al fons ext. de la base	
1436	gris (int. i ext.)	gris	gris	mica	fi	abnd.	dau.	3 palmetes (degueren ser 4 originalment)		
1437	gris (int. i ext.)	gris	gris	mica	fi	abnd.	dau.		engalba molt perduda	
1438	neg. (int. i ext.)	bg.	bg.	mica calcària?	fi mitj.	mitj. esc.	dau. bln.		=1433? (no apeguen, però)	
1440		gris	gris	mica	fi	abnd.	dau.			
1442 i 1446	neg. (int. i ext.)	bg.	bg.	mica calcària?	fi	esc. esc.	dau. bln.		no apeguen, però	
1443	neg./mar./roig (int. i ext.)	sal.	sal.	mica calcària?	fi	esc. esc.	dau. bln.		bona factura	
1444	gris (int. i ext.)	gris	gris	mica	fi	abnd.	dau.			
1445	neg. (ext.)	bg.	bg.	mica	fi	mitj.	dau.			
1447	gris (ext. i int.)	gris	gris	mica	fi	mitj.	dau.		excel·lent factura	
1451-1	neg. (int. i ext.)	gris	gris	mica	fi	abnd.	arg.		bona factura	
1451-2	mar. (int. i ext.)	bg.	bg.	mica calcària	fi mitj.	mitj. mitj.	dau. bln.			
1451-3	neg. (int.) i mar. (ext.)	bg.	bg.	mica	fi	mitj.	dau.			
1518		tar. clar	tar. clar	mica calcària?	fi	mitj. mitj.	arg. bln.			
1569	neg. i roig (ext.)	bg.	bg.	mica calcària	fi mitj.	mitj. esc.	dau. bln.	decoració de rodets		
1570	no se n'observa	gris	gris	mica calcària	fi	abnd. esc.	arg. bln.			
1571 i 1572	neg. (int. i ext.)	gris	gris	mica calcària	fi mitj.	mitj. esc.	arg. bln.		vacuoles	
1573	mar. (int. i ext.)	tar.	tar.	mica calcària	fi gran	abnd. mitj.	dau. bln.			
1574	mar. (int. i ext.)	ocre	ocre	calcària	mitj.	esc.	bln.		engalbada totalment	
1575	neg. (int. i ext.)	gris	gris	mica calcària	fi	mitj. esc.	arg. bln.	1 impressió indet.	fons ext. en reserva	
1576	neg.? (int. i ext.)	gris	gris	mica calcària	fi fi i mitj.	mitj. esc.	arg.? bln.		defecte de cocció; engalba molt perduda; engalba al fons ext.	
1577	roig (int.)	bg.	bg.	mica calcària	fi	abnd. esc.	dau. bln.		no dibuixada per estar massa fragmentada	

Número Inventari	Procedència		Forma tipològica (ENG)	Fragment (i núm.)	Mesures (en cm)			Pasta (color)
	Cala/Rasa	Nivell/Capa			r.d.p.	Ø vora	Ø base	
1579	III	2	bol	b.			12	mar.
1580	III	2	bol	b.			9'6	bg.
1581	III	2	IV-1a	p. c.	1'4	7	5'6	bg.
1583	III	2	V-1	v.		23'2		bg.
1584	III	2	V-1	v.		34		mar.
1586	III	2	poss. V-1?	v.		21'6		bg.
1587	III	2	V-1	v.		15'2		mar
1588 i 1590	III	2	V-1	v. (2)		18'2		tar.
1593	III	2	3.1.3.5.	v.		21		bg.
1594	III	2	V-1?	v.		30'2		mar
1595	III	2	no determinada	v.		indet.		bg.
1596	III	2	c.c.eb.	v.		22'4		bg.
1666	III	1	I-2	b.			8'2	roig/bg.
1670	III	1	bol	v.				ocre
1701	II	2	no determinada	b.		6'8		gris
1702	III	2	bol	b.				*
1730	IV	4	I-2	b.		?		bg.
1745?	IV	4	no determinada	b.			4'6	gris fosc
1746	IV	4	II-1a	v. (2)		24		bg.
1747	IV	4	II-1a	v.		indet.		bg.
1748	IV	4	V-1	v.		indet.		bg.

Número Inventari	Superfícies (tractament)			Desgreixant				Impressions (estampilles)	Observacions	Inv. ràpid
	Engalba	Exterior	Interior	Mat. Prim.	Grandària	Presència	Color			
1579	mar. (int. i ext.)	mar.	mar.	mica calcària	fi mitj.	mitj. esc.	dau. bln.		engalbada totalment	
1580	roig (int.)	bg.	bg.	mica	fi	abnd.	dau.			
1581	roig (int. i ext.)	bg.	bg.	mica	fi	mitj.	dau.		engalba totalment	
1583	mar. (int.), roig i neg. (ext.)	bg.	bg.	mica calcària	fi mitj.	abnd. mitj.	dau. bln.			
1584	mar. (int. i ext.)	mar.	mar.	mica altres	fi mega	esc. esc.	dau. mar.			
1586	neg. (int. i ext.)	bg.	bg.	mica calcària	fi fi	esc. esc.	dau. bln.			
1587	neg. (int. i ext.)	mar.	mar.	calcària esquist altres	fi mitj. gran	abnd. esc. esc.	bln. neg. mar.			
1588 i 1590	roig (int. i ext.)	tar.	tar.	mica calcària	fi fi	esc. esc.	dau. bln.			
1593	neg. (int. i ext.)	bg.	bg.	mica calcària	fi fi	esc. esc.	dau. bln.		proper al bol convex de vora acanalada o 3.1.3.5. de sa Caleta (Ramon, 1999: 175 i fig. 12 aa-68)	
1594	neg. (int. i ext.)	mar.	mar.	mica	fi	esc.	dau.		identificació de tipus per mesura diàmetre de la vora	
1595	neg. (int. i ext.)	bg.	bg.	mica calcària	fi gran	esc. esc.	dau. bln.			
1596	roig (ext) i neg. (int.)	bg.	bg.	mica calcària	fi gran	mitj. esc.	dau. bln.		bol carenat ebusità (semblant a HX/1-55, només canvia la vora -Ramon, 1994, 49)	
1666	roig (int.) neg. (ext)	bg.	roig	mica calcària?	fi fi	esc. mitj.	dau. bln.		pouet	
1670	mar. (int.)	ocre	ocre							X
1701		gris	gris	mica	fi	mitj.	dau.			
1702	*	*	*	mica calcària	fi gran	abnd. esc.	arg. bln.		*està cremada (encara taca els dits); presenta una creu al fons ext. realitzada abans de la coccio	
1730	barbotina bg. més intensa, salmó?, (ext. i int.)	bg.	bg.	mica calcària?	fi mitj.	abnd. esc.	dau. bln.			
1745?	neg. (int. i ext.)	gris fosc	gris fosc	mica calcària?	fi mitj.	abnd. esc.	arg. bln.		passada de coccio?; engalbada fins a la base, fons en reserva; engalba esquerdada a l'int.	
1746	mar/neg (int. i ext.)	bg.	bg.	mica calcària?	fi mitj.	abnd. abnd.	dau. bln.			
1747	gris/mar. (int. i ext.)	bg.	bg.	mica	fi	abnd.	dau.			
1748	roig/mar (int. i ext.)	bg.	bg.	mica calcària?	fi mitj.	abnd. esc.	dau. blan.			

Número Inventari	Procedència		Forma tipològica (ENG)	Fragment (i núm.)	Mesures (en cm)			Pasta (color)
	Cala/Rasa	Nivell/Capa			r.d.p.	Ø vora	Ø base	
1756	IV	4	imitació àtica tipus 2.6.e (Fern.-Gran.)	b.			5'5	gris
1757	IV	4	V-1	v. (i cos) (2)			30'8	neg./mar.
1776	IV	ss3	II-1a	v.			25'2	bg.
1777	IV	ss3	plat	b.			9'1	bg.
1778	IV	ss3	V-1	inf. (carena)				roig
1785	II	3	I-2	b.			8	gris*
1786	II	3	I-2	v.		indet.		gris
1787	II	3	indet.	inf.				ocre
1840	IV	1	pàtera?	b.			11'8	ocre
1841	IV	1	pàtera?	b.			8'8	bg.-sal.
1842	IV	1	plat?	b.			8'5	ocre
1843	IV	1	pàtera?	b.			6'7	mar.
1844	IV	1	V-1	v.		indet.		bg.
1845	IV	1	poss. V-2	v.			12'8	bg.
1851	IV	1	no determinada	b.			6	ocre
1854	IV	1	no determinada	b.			7'5	bg.
1901	II	4	llàntia	bec				gris
1902.1	II	4	indet.	inf.		indet.		gris
1902.2	II	4	indet.	inf.		indet.		bg.
1902.3	II	4	indet.	inf. (carena)		indet.		gris
1902.4	II	4	indet.	no determinada		indet.		ros.
1902.5	II	4	indet.	inf.		indet.		gris
1902.6	II	4	indet.	inf. (carena)		indet.		bg.
1902.7	II	4	V-1	v.			21'8	sal.
1903	II	4	pàtera?	b.			6'2	bg.
1904	II	4	pàtera?	b.			7'6	tar./ros./tar.

Número Inventari	Superfícies (tractament)			Desgreixant				Impressions (estampilles)	Observacions	Inv. ràpid
	Engalba	Exterior	Interior	Mat. Prim.	Grandària	Presència	Color			
1756	gris (int. i ext.)	gris	gris	mica calcària?	fi mitj.	abnd. mitj.	arg. blan.		engalba molt perduda, originàriament tota engalbada	
1757		gris/ver.	gris fosc	calcària?	fi	esc.	bln.		no s'observa mica; defecte de coccio	
1776	roig (int. i ext.)	roig	roig	mica calcària	fi mitj.	abnd. mitj.	dau. bln.		podria tindre el llavi cremat	
1777	neg. (int.)	bg.	bg.	mica calcària?	fi mitj.	abnd. esc.	dau. bln.			
1778	roig (int. i ext.)	roig	roig	mica	fi	abnd.	dau.			
1785	neg. (ext.)	gris verd.	gris verd.	mica altres	fi gran	esc. mitj.	arg. neg.		*passada de coccio; no conserva engalba int.	
1786	neg. (int. i ext.)	gris	gris	mica calcària	fi enorme	esc. esc.	arg. bln.		no es dibuixa per estar massa fragmentada	
1787	mar. (int. i ext.)									X
1840	neg. (ext.)	ocre	bg.	mica calcària?	gran gran	mitj. mitj.	bln. neg.		peu anular (pla); peça molt robusta i massissa	
1841	neg. (int. i ext.)	bg.	bg.	mica calcària? esquist? xamota	fi mitj. fi fi	abnd. esc. esc. esc.	dau. bln. neg. roig		regalim ext.	
1842	neg.	ocre	ocre	mica calcària	fi	esc. esc.	dau. bln.		peu anular	
1843	roig clar (int. i ext.)	ros.	ros.	mica calcària?	fi gran	mitj. esc.	dau. bln.		peu anular amb regalim ext.	
1844	mar (int.) roig-neg (ext.)	bg.	bg.	mica	fi	abnd.	dau.			
1845	neg. (int.)	bg.	bg.	mica calcària?	fi	abnd. abnd.	dau. bln.			
1851	neg. (ext.)	ocre	ocre	mica	fi	abnd.	dau.		vernís molt perdut; a l'int. de la base presenta 2 possibles cercles concèntrics	
1854	roig (int.)	bg.	bg.	mica calcària? altre	fi mitj. gran	abnd. esc. esc.	dau. bln. gris		peu anular (pla); engalba molt diluïda	
1901									restes d'ús	X
1902.1	neg. d'imitació (int. i ext.)	gris	gris	mica	fi	abnd.	arg.			
1902.2	neg. (int. i ext.)	bg.	bg.	mica	fi	esc.	dau.			
1902.3	gris (int. i ext.)	gris	gris	mica	fi	abnd.	arg.		no cal dibuixar	
1902.4	no se n'observa	ros.	ros.	mica calcària	fi	mitj. esc.	dau. bln.		defecte de coccio?	
1902.5	neg. (int.)	gris	gris	mica	fi	esc.	arg.			
1902.6	roig (int. i ext.)	ocre/sal.	sal.	mica altres	fi fi	mitj. esc.	dau. roig		no cal dibuixar	
1902.7	roig (int.) i neg. (ext.)	bg.	tar.	mica calcària	fi	esc. esc.	dau. bln.			
1903	mar (int. i ext.)	bg.	bg.	mica calcària	fi	abnd. esc.	dau. bln.		fons ext. en reserva	
1904	roig (int. i ext.)	ros.	ros.	mica calcària altres	fi mitj. mitj.	abnd. esc. esc.	dau. bln. blau			

Número Inventari	Procedència		Forma tipològica (ENG)	Fragment (i núm.)	Mesures (en cm)			Pasta (color)
	Cala/Rasa	Nivell/Capa			r.d.p.	Ø vora	Ø base	
1906	II	4	bol o pàtera?	b.			5	ocre
1907	II	4	gran plat?	b.			indet.	bg.
1908	II	4	I-3	v.		23'2		gris
1909	II	4	I-2	v.		22		gris
1910	II	4	V-2	v.		16'8		gris
1911	II	4	V-2	v. (2)		16'8		gris
1912	II	4	I-2	b.				gris
1913	II	4	pàtera	b.			indet.	bg.
2048	II	2	bol?	b.			indet.	gris
2049	II	2	bol?	b.			11'8	ocre
2050	II	2	pàtera?	b.			6'1	bg.
2051	II	2	plat?	b.			12'6	bg./tar.
2052	II	2	indet.	b.				ocre
2053	II	2	bol	b.			5'8	bg.
2054	II	2	bol	b.			12	bg.
2056	II	2	pàtera?	b.			6	tar.
2057	II	2	pàtera?	b.			9	mar. clar
2058	II	2	pàtera?	b.			8'2	bg.
2059	II	2	pàtera?	b.			7'2	mar.

Número Inventari	Superfícies (tractament)			Desg्रेixant				Impressions (estampilles)	Observacions	Inv. ràpid
	Engalba	Exterior	Interior	Mat. Prim.	Grandària	Presència	Color			
1906	mar (int. i ext.)	ocre	ocre	mica calcària	fi mitj.	abnd. esc.	dau. bln.		fons ext. en reserva	
1907	mar. (int.)	bg.	bg.	mica calcària	fi	mitj. esc.	dau. bln.		no dibuixada per estar massa fragmentada	
1908	gris "plomís" o neg. (int. i ext.)	gris	gris	mica calcària	fi gran	abnd. abnd.	dau. bln.		plat de vora horitzontal; pareguda a fig. 115, núm. 12 de Guerrero (1997)	
1909	gris "plomís" o neg. (int. i ext.)	gris	gris	mica calcària	fi enorme	abnd. esc.	dau. bln.		=AE3/1912?; impossible de dibuixar	
1910	gris "plomís" o neg. (int. i ext.)	gris	gris	mica calcària	fi mitj.	esc. esc.	dau. bln.		diferent a AE3/1911	
1911	gris "plomís" o neg. (int. i ext.)	gris	gris	mica calcària	fi mitj.	esc. esc.	dau. bln.		diferent a AE3/1910	
1912	gris "plomís" o neg. (int. i ext.)	gris	gris	mica	fi	abnd.	dau.		=AE3/1909?; impossible de dibuixar	
1913	roig (ext.)	bg.	bg.	mica calcària	fi fi	esc. esc.	dau. bln.			
2048	neg. o gris "plomís" (ext.)	gris	gris	mica calcària	fi mitj.	mitj. mitj.	arg. neg.		no es pot dibuixar per estar massa fragmentada	
2049	neg. (int.)	ocre	ocre	mica altres	fi gran	esc. esc.	dau. neg.			
2050	neg. (int.)	bg.	bg.	mica calcària	fi mitj.	abnd. esc.	dau. bln.		engalba ext. no en conservada	
2051	roig (int.)	bg. o tar.	bg.	mica calcària altres	fi gran mitj.	abnd. esc. mitj.	dau. bln. neg.		presenta una coloració diferencial a la superfície ext. amb una banda bg. i l'altra tar., però, es tracta de pasta bescuitada	
2052	roig (int.)									X
2053	neg. (int. i ext.)	bg.	bg.	mica calcària altres	fi gran gran	esc. esc. esc.	dau. bln. neg.			
2054	mar. (int. i ext.)	tar.	tar.	mica calcària	fi fi	mitj. mitj.	dau. bln.			
2056	roig (int.) i mar. (ext.)	tar.	tar.	mica calcària	fi fi	esc. esc.	dau. bln.		fons engalbat	
2057	roig (int. i ext.)	mar. clar	mar. clar	mica calcària	fi gran	abnd. esc.	dau. bln.		fons engalbat	
2058	*	tar.	bg.	mica	fi	mitj.	dau.		*banda concèntrica en fons interior feta amb engalba, superfície espatulada amb tonalitat tar., ext. sense cura	
2059	mar. (int.)	mar.	mar.	mica calcària	fi fi	abnd. esc.	dau. bln.			

Número Inventari	Procedència		Forma tipològica (ENG)	Fragment (i núm.)	Mesures (en cm)			Pasta (color)
	Cala/Rasa	Nivell/Capa			r.d.p.	Ø vora	Ø base	
2061	II	2	bol?	b.		9'8		bg.
2062	II	2	pàtera?	b.			5'4	bg. verd.
2063	II	2	pàtera?	b.			5	gris
2064	II	2	V-1	v.		indet.		bg.
2065	II	2	V-1	v.		29'2		mar.
2067	II	2	V-1	v.		25'2		bg.
2068	II	2	V-1	v.		42'6		mar. clar
2069	II	2	V-1	v.		27'6		bg.
2072	II	2	III-1 o VI-2	v.				gris
2073	II	2	V-1	v.		28'6		bg.
2074	II	2	V-2	v.		12'6		bg.
2077	II	2	no determinada	v.		24'4		gris
2078	II	2	III-4	v.		14'8		mar. clar
2079	II	2	V-1*?	v.		25'6		mar. clar
2095	II	2	bol?	b.			9'4	bg.
2112	II	2	V-1					sal.
2114	II	2	bol	v.				bln.
2116	II	2	V-1?	v.		25'8		bg.
2117	II	2	no determinada	v.		29		bg.
2132	II	2	poss. V-1	v.		17'8		ocre*
2174	II	2	bol	v.				bg.
2184	II	2 (Bossa 2a)	pàtera	b.			7	bg.
2185	II	2 (Bossa 2a)	pàtera?	b.			indet.	sal./bg./sal.
2186	II	2 (Bossa 2a)	pàtera o bol gran	b.			9	mar. clar
2187	II	2 (Bossa 2a)	no determinada	b.			5'4	bg. i ros.
2188	II	2 (Bossa 2a)	V-1	v.		24		bg.
2211	II	2 (Bossa 2b)	plat?	b.		9		gris

Número Inventari	Superfícies (tractament)			Desgreixant				Impressions (estampilles)	Observacions	Inv. ràpid
	Engalba	Exterior	Interior	Mat. Prim.	Grandària	Presència	Color			
2061	mar.? (int.)	bg.	bg.	mica calcària	fi mitj.	abnd. esc.	dau. bln.		engalba molt perduda	
2062	mar. clar (int. i ext.)	bg. verd.	bg. verd.	mica calcària	fi fi	esc. esc.	dau. bln.	1 palmeta (fragmentada)	fons ext. en reserva	
2063	gris "plomís" (ext.)	gris	gris	mica calcària	fi mitj.	abnd. abnd.	arg. bln.			
2064	mar. (int. i ext.)	bg.	bg.	mica calcària	fi mitj.	abnd. esc.	dau. bln.			
2065	roig (int.) i roig/mar. (ext.)	mar.	mar.	mica calcària	fi mitj.	mitj. esc.	dau. bln.			
2067	mar. (int. i ext.)	bg.	bg.	mica calcària	fi fi	esc. esc.	dau. bln.			
2068	roig (int. i ext.)	mar. clar	mar. clar	mica calcària	fi fi	abnd. esc.	dau. bln.			
2069	neg. (int. i ext.)	bg.	bg.	mica calcària	fi fi	mitj. esc.	dau. bln.			
2072	gris "plomís"	gris	gris	mica calcària	fi fi	abnd. esc.	arg. bln.			
2073	mar. (int.) i tar. (ext.)	bg.	bg.	mica calcària	fi mitj.	abnd. mitj.	dau. bln.			
2074	mar. (int. i ext.)	bg.*	bg.	mica calcària	fi mitj.	abnd. mitj.	dau. bln.		*superfície ext. espatulada	
2077	neg. (int. i ext.)	gris	gris	mica calcària	fi fi	esc. esc.	arg. bln.			
2078	mar.? (int. i ext.)	mar. clar	mar. clar	mica calcària	fi mitj.	mitj. esc.	dau. bln.			
2079	neg. (int.) i neg./mar. (ext.)	mar. clar	mar. clar	mica calcària	fi enorme	abnd. esc.	dau. bln.		*importació itàlica?; decoració a punts i ratlles postcocció (incisions)	
2095	mar. (int.)	bg.	bg.	mica	fi	abnd.	dau.			
2112	roig (int.) i ocre (ext.)	sal.	sal.							X
2114	mar. fosc (ext.)									X
2116	mar. (int.)*	bg.	bg.	mica calcària	fi fi	abnd. mitj.	dau. bln.		*restes molt perdudes	
2117	mar. (int. i ext. - restes-)	bg.	bg.	mica calcària altres	fi mitj. mitj.	mitj. esc. esc.	dau. bln. neg.?			
2132	mar./roig (int.) i mar. (ext.)	bg.	bg.	mica calcària	fi fi	abnd. esc.	dau. bln.		*pasta molt dura, passada de cocció?	
2174	mar. (ext.)	bg.	bg.	mica	fi	esc.	dau.		fragment massa incomplet per dibuixar	
2184	mar. (int. i ext.)	bg.	bg.	mica calcària	fi mitj.	esc. mitj.	dau. bln.			
2185	roig (int.)	sal.	sal.	mica calcària altres	fi mitj. mitj.	mitj. esc. esc.	dau. bln. blau			
2186	neg. (int.)	mar. clar	mar. clar	mica calcària	fi fi	esc. esc.	dau. bln.			
2187	roig (int. i ext.)	bg. i ros.	bg. i ros.	mica	fi	mitj.	dau.			
2188	neg. (int. i ext.)	bg.	bg.	mica calcària	fi gran	esc. mitj.	dau. bln.			
2211	neg. (int. i ext.)	gris	gris	mica calcària	fi gran	abnd. mitj.	arg. bln.			

Número Inventari	Procedència		Forma tipològica (ENG)	Fragment (i núm.)	Mesures (en cm)			Pasta (color)
	Cala/Rasa	Nivell/Capa			r.d.p.	Ø vora	Ø base	
2271	II	1	llàntia	b.			3'8	gris/bg./gris
2272	II	1	llàntia	bec		34		gris
2273	II	1	bol?	b.			11'8	gris
2274	II	1	I-2	b.		20		gris
2276	II	1	bol?	b.			5'7	ocre
2277	II	1	plat					ocre
2278	II	1	bol?				8'7	mar. clar
2279	II	1	plat?	b.			11'6	bg.
2281	II	1	V-1	v.		30'6		mar.
2282	II	1	no determinada	v.		19'8		bg.
2283	II	1	pàtera	v.				ocre
2309	II	1	pàtera?	b.			6	bg.
2324	II	1	no determinada	v.		indet.		sal./tar./sal.
2335	II	1	no determinada	v.		8'1		bg.
243? i 2441	Rasa A		pàtera?	b. (2)			6	bg.
2433	204 a-B		bol*	b.			6'2	tar.
2434	204 a-B		V-3	v. (5)		32'8		bg.
2435	204 a-B		IV-1b	p. c.	2'03	13	6'4	bg.
2436	Rasa A		pàtera?	b.			6'8	bg.
2437	204 a-B		pàtera o bol	b.			8	tar. clar

Número Inventari	Superfícies (tractament)			Desgreixant				Impressions (estampilles)	Observacions	Inv. ràpid
	Engalba	Exterior	Interior	Mat. Prim.	Grandària	Presència	Color			
2271	neg. (int.) i neg./mar. (ext.)	gris	gris	mica calcària	fi mitj.	esc. esc.	dau. bln.		cartel·la "CAV"	
2272	neg. (int. i ext.)	gris	gris	mica	fi	abnd.	arg.			
2273	gris "plomis"?	gris	gris	mica calcàries altres	fi mitj.	mitj. esc.	arg. bln. neg.			
2274	gris?	gris	gris	mica	fi	abnd.	arg.			
2276	neg. (int.)	ocre	ocre	mica calcària	fi	mitj. esc.	dau. bln.			
2277	roig (ext.)	ocre	ocre							X
2278	mar. (int.)	mar. clar	mar. clar	mica calcària altres	fi fi	abnd. esc. abnd.	dau. bln. roig neg.			
2279	neg. (int.)	bg.	bg.	mica calcària altres	fi gran gran	esc. esc. esc.	dau. bln. roig			
2281	mar. (int. i ext.)	mar.	mar.	mica calcària altres	fi mitj. mitj.	abnd. mitj. esc.	dau. bln. roig			
2282	roig (int. i ext.)	bg.	bg.	mica calcària altres	fi mitj. mitj.	abnd. mitj. esc.	dau. bln. neg.			
2283	mar./roig (int. i ext.)	ocre	ocre							X
2309	neg. (int. i ext.)	bg.	bg.	mica calcària altres	fi mitj. mitj.	abnd. esc. esc.	dau. bln. neg.		no es dibuixa perquè està molt fragmentada	
2324	roig (int.)	sal.	bg.	mica calcària esquist?	fi mitj. mitj.	abnd. esc. mitj.	dau. bln. neg.			
2335	neg. (ext.)*	bg.	bg.	mica calcària	fi fi	esc. esc.	dau. bln.		*amb regalim int.; llavi engalbat; podria tractar-se d'una mena de tassa	
2437 i 2441	roig/mar. (int. i ext.)	bg.	bg.	mica calcària	fi fi	esc. esc.	dau. bln.		fons ext. engalbat	
2433	tar.?	tar.	tar.	mica calcària	fi fi	abnd. esc.	dau. bln.		*podria tractar-se d'una imitació àtica; cos retallat per habilitar una mena de tassa	
2434	roig (int. i ext.)	bg.	bg.	mica calcària altres	fi fi mitj.	mitj. esc. esc.	dau. bln. mar.			
2435	neg. (int. i ext.)	bg.	bg.	mica calcària	fi fi	esc. esc.	dau. bln.			
2436	neg./mar. (int. i ext.)	bg.	bg.	mica calcària	fi fi	abnd. esc.	dau. bln.		fons ext. en reserva	
2437	roig (int. i ext.)	tar.	tar	calcària	fi	esc.	bln.		presenta una mena de pigment morat que la cobreix una vegada s'ha trencat; al pigment s'adhereixen elements terrosos de l'estrat	

Número Inventari	Procedència		Forma tipològica (ENG)	Fragment (i núm.)	Mesures (en cm)			Pasta (color)
	Cala/Rasa	Nivell/Capa			r.d.p.	Ø vora	Ø base	
2440 i 2448	Rasa A		pàtera?	b. (2)			7'2	gris
2442	Rasa A		pàtera?	b.			9'2	gris/mar./gris
2443	Rasa A		pàtera?	b.				bg.
2444	204 a-B		pàtera o bol	b.			7'5	ocre
2445	Rasa A		I-2	b.			9'2	bg.
2446	Rasa A		pàtera?	b.			10'2	gris
2447	Rasa A		I-2	b.			8'2	gris
2449	Rasa A		pàtera o bol	b.			7	gris/gris clar./gris
2450	Rasa A		I-2	b. (3)			10'4	gris
2451	Rasa A		pàtera	b.			7'2	gris/mar./gris
2452	Rasa A		V-2	v.			14'6	gris
2453	Rasa A		I-2	v.				bg.
2454	Rasa A		IV-1a	v.			16'4	mar. clar
2455	Rasa A		V-1	v.			17'8	bg.
2456	Rasa A		IV-1a	v.			23'6	ocre
2457	Rasa A		IV-1a	v.			16'2	bg.
2458	Rasa A		III-1	v.			16'2	tar.
2459	Rasa A		V-1?	v.			52	bg.
2459 bis	Rasa A		pàtera?	b.			6'6	bg.
2460	Rasa A		pàtera					ocre/ros.
2461	Rasa A		no determinada	v.			15'2	gris
2462	Rasa A		IV-1a/V-1					gris
2463	Rasa A		V-2	v.			indet.	mar./gris
2464	Rasa A		IV-1b	v.			10'4	bg.
2465	Rasa A		imitació àtica tipus 2.6 (Fern.-Gran.)	b.			6'4	gris

Número Inventari	Superfícies (tractament)			Desg्रेixant				Impressions (estampilles)	Observacions	Inv. ràpid
	Engalba	Exterior	Interior	Mat. Prim.	Grandària	Presència	Color			
2440 i 2448	neg. (int. i ext.)	gris	gris	calcària	fi	esc.	bln.		fons ext. en reserva	
2442	neg. (int. i ext.)	gris	gris	mica calcària	fi mitj.	abnd. abnd.	arg. bln.			
2443	mar./tar. (int.)	bg.	bg.	mica calcària	fi gran	mitj. esc.	dau. bln.		no es pot dibuixar (base massa fragmentada); diàmetre ext.	
2444	neg. (int. i ext.)	ocre	ocre	mica calcària	fi gran	esc. esc.	dau. bln.		fons ext. en reserva	
2445	mar. clar	bg.	bg.	mica calcària	fi fi	abnd. esc.	dau. bln.			
2446	no en conserva	gris	gris	mica calcària	fi fi	mitj. mitj.	arg. bln.		no es pot dibuixar (base massa fragmentada); diàmetre ext.	
2447	neg. (int. i ext.)	gris	gris	mica	fi	esc.	arg.		fons ext. en reserva	
2449	gris? (int. i ext.)	gris	gris	mica calcària	fi fi	mitj. esc.	arg. bln.			
2450	gris	gris	gris	mica calcària	fi mitj.	abnd. esc.	arg. bln.	1 roseta		
2451	gris?	gris	gris	mica calcària	fi mitj.	abnd. mitj.	arg. bln.			
2452	neg. (int. i ext.)	gris	gris	mica calcària	fi mitj.	abnd. esc.	arg. bln.			
2453	mar. (int.)*	gris	gris	mica calcària	fi mitj.	abnd. esc.	arg. bln.		*l'engalba ext. sembla aplicada però s'ha cuit de manera diferent, com si la pasta hagués absorbit l'engalba	
2454	mar. (int. i ext.)	mar. clar	mar. clar	mica calcària	fi fi	esc. esc.	arg. bln.			
2455	mar. (int.) i mar./roig (ext.)	bg.	bg.	mica calcària	fi mitj.	esc. mitj.	dau. bln.			
2456	mar. (int.) i roig/mar. (ext.)S									
2457	roig (int.)*	bg.	bg.	mica calcària altres	fi fi fi	mitj. mitj. mitj.	dau. bln. roig blau		*no en conserva l'ext.	
2458	mar. (int.) i neg. (ext.)	tar.	tar.	mica calcària	fi	esc. esc.	dau. bln.			
2459	mar. (int. i ext.)	bg.	tar. bg.	mica	fi	abnd.	dau.			
2459 bis	roig (int. i ext.)	bg.	bg.	mica calcària	fi gran	mitj. esc.	dau. bln.			
2460	mar. (int. i ext.)									X
2461	mar. (int. i ext.)	gris	gris	mica	fi	esc.	dau.			
2462	neg. (int. i ext.)									X
2463	mar. (int.) i neg. (ext.)	gris	gris	mica calcària	fi mitj.	abnd. esc.	dau. bln.			
2464	neg. (int. i ext.)	bg.	bg.	mica calcària	fi fi	esc. esc.	dau. bln.			
2465	no en conserva	gris	gris	mica calcària	fi fi	esc. esc.	arg. bln.			

Número Inventari	Procedència		Forma tipològica (ENG)	Fragment (i núm.)	Mesures (en cm)			Pasta (color)
	Cala/Rasa	Nivell/Capa			r.d.p.	Ø vora	Ø base	
2520	Rasa B2		pàtera	b.			7'4	bg.
2523	Rasa B2		I-2	b.			8	bg.
2524	Rasa B2		pàtera	v.			10	bg.
2525	Rasa B2		pàtera	b.			5'6	bg.
2526	Rasa B2		I-2	b.			8'6	sal.
2527	Rasa B2		pàtera	b.			indet.	gris
2528	Rasa B2		II-1a?	v.			27'2	gris
2529	Rasa B2		imitació àtica tipus 2.1.b (Fern.-Gran.)	p. c. (2)	6'3	11'4	6	gris clar
2565	Desmuntatge testimoni ppal.		V-2	v.			11'6	gris
2566	Desmuntatge testimoni ppal.		V-1	v.			indet.	mar. fosc
2609	Desmuntatge testimoni ppal.		bol?	b.			8	sal./tar.
2610	Desmuntatge testimoni ppal.		pàtera?	b.			7'6	bg.
2611	Desmuntatge testimoni ppal.		pàtera	b.			8'2	bg.
2613	Desmuntatge testimoni ppal.		lècit/botella?	b.			4'4	bg.
2616	Desmuntatge testimoni ppal.		V-1	v. (3)			24	indet. bg.
2647	Desmuntatge testimoni ppal.		V-1?	v.			11	ocre
2652	Desmuntatge testimoni ppal.		p.b.s.	v.			21	gris

Número Inventari	Superfícies (tractament)			Desgreixant				Impressions (estampilles)	Observacions	Inv. ràpid
	Engalba	Exterior	Interior	Mat. Prim.	Grandària	Presència	Color			
2520	mar./roig (int.)	bg.	bg.	mica calcària	fi mitj.	abnd. mitj.	dau. bln.			
2523	neg. (int.)	bg.	bg.	calcària	mitj.	esc.	bln.		massa fragmentada per dibuixar	
2524	roig (int. i ext.)	bg.	bg.	mica calcària	fi mitj.	esc. esc.	dau. bln. i blau		engalbada totalment fins a la base, fons en reserva; massa fragmentada per dibuixar	
2525	roig (int.)	bg.	bg.	mica calcària	fi mitj.	esc. esc.	dau. bln.			
2526	roig (int. i ext.)	sal.	sal.	mica calcària	fi gran	esc. esc.	dau. bln.		engalbada totalment, inclús el fons	
2527	neg. d'imitació (int. i ext.)	gris	gris	mica calcària	fi fi	mitj. esc.	arg. bln		engalbada totalment fins a la base, fons en reserva	
2528	neg. (int. i ext.)	verd.	gris	calcària	gran	esc.	bln.			
2529	no	gris clar	gris clar	mica calcària altres	fi fi fi	esc. mitj. esc.	dau.? bln. mar.			
2565	neg. (int. i ext.)	gris	gris	mica calcària	fi fi	abnd. esc.	arg. bln.			
2566	neg. (int. i ext.)	mar.	mar.	mica	fi	esc.	dau.			
2609	roig (int.)	sal.	tar.	mica	fi	abnd.	dau.			
2610	mar. clar	bg.	bg.	mica	fi	abnd.	dau.			
2611	roig (int.)	bg.	bg.	mica	fi	abnd.	dau.			
2613	neg. (ext.)	bg.	bg.	mica	fi	mitj.	dau.			
2616	neg. (int. i ext.)	bg.	bg.	mica calcària	fi fi	abnd. esc.	dau. bln.			
2647	no en conserva	ocre	ocre	altres	gran	esc.	blau		possiblement està passada de cocció, també es presenta deformada car la carena no és recta; les parets pareixen massa primes per ser una ENG	
2652	neg. (int.)	mar.*	mar.?	mica calcària	fi fi	abnd. esc.	dau. bln.		*cara ext. brunyida	

Número Inventari	Procedència		Forma tipològica (ENG)	Fragment (i núm.)	Mesures (en cm)			Pasta (color)
	Cala/Rasa	Nivell/Capa			r.d.p.	Ø vora	Ø base	
2706-2	Desmuntatge testimoni ppal.		indet.	inf.				ros.
2706-3	Desmuntatge testimoni ppal.		indet.	inf.				bg.
2706-5	Desmuntatge testimoni ppal.		indet.	inf.				bg.
2706-6	Desmuntatge testimoni ppal.		indet.	inf.				bg.
2706-7	Desmuntatge testimoni ppal.		indet.	inf.				bg.
2707	Desmuntatge testimoni ppal.*		pàtera?	b.			5'4	bg.
2708	Desmuntatge testimoni ppal.*		bol?	b.			5'7	bg.
2709	Desmuntatge testimoni ppal.*		bol?	b.			6	bg.
2710	Desmuntatge testimoni ppal.*		plat	b.			indet.	bg.
2711	Desmuntatge testimoni ppal.*		bol	b.			5'7	bg.
2712	Desmuntatge testimoni ppal.*		pàtera?	b.			6'4	bg.
2713	Desmuntatge testimoni ppal.*		bol?	b.			7	bg.
2714	Desmuntatge testimoni ppal.*		pàtera?	b.			8	bg.
2715	Desmuntatge testimoni ppal.*		no determinada	b.			4'7	bg. verd.
2716	Desmuntatge testimoni ppal.*		II-1a	p. c. (2)			6'8	bg.
2717	Desmuntatge testimoni ppal.*		imitació àtica tipus 2.6.e (Fern.-Gran.)	v.			6'8	bg.?
2718	Desmuntatge testimoni ppal.*		IV-1a	v.			17'6	ros.

Número Inventari	Superfícies (tractament)			Desgreixant				Impressions (estampilles)	Observacions	Inv. ràpid
	Engalba	Exterior	Interior	Mat. Prim.	Grandària	Presència	Color			
2706-2	roig (int. i ext.)*	ros.	ros.	mica calcària altres	fi gran enorme	esc. esc.	dau. bln. blau		engalba de bona qualitat "jabonós"	
2706-3	neg. (int. i ext.)	bg.	bg.	mica calcària	fi gran	abnd. esc.	dau. bln.			
2706-5	mar. (int. i ext.)	bg.	bg.	mica calcària	fi mitj.	abnd. esc.	dau. bln.			
2706-6	mar. (int.) i mar./roig (ext.)	bg.	bg.	mica	fi	abnd.	dau.			
2706-7	roig (int. i ext.)	bg.	bg.	mica calcària	fi fi	abnd. esc.	dau. bln.			
2707	neg. (int. i ext.)	bg.	bg.	mica calcària	fi fi	abnd. esc.	dau. bln.		*procedència possible; totalment engalbada	
2708	mar. (int. i ext.)	bg.	bg.	mica calcària	fi gran	mitj. esc.	dau. bln.		*procedència possible; fons ext. en reserva	
2709	mar. clar (int. i ext.)	bg.	bg.	mica calcària altres	fi mitj. gran	mitj. esc. esc.	dau. bln. blau		*procedència possible; fons ext. en reserva	
2710	roig (int. i ext.)	bg.	bg.	mica calcària altres	fi mitj. mitj.	abnd. esc. mitj.	dau. bln. blau mar.		*procedència possible	
2711	neg. (int. i ext.)	bg.	bg.	mica calcària	fi fi	abnd. esc.	dau. bln.		*procedència possible; fons ext. amb regalim	
2712	mar. (int. i ext.)	bg.	bg.	mica calcària	fi gran	abnd. esc.	dau. bln.		*procedència possible	
2713	neg. (int.)	bg.	bg.	mica calcària	fi mitj.	abnd. fi	dau. bln.		*procedència possible	
2714	mar. (int. i ext.)	bg.	bg.	mica calcària	fi fi	abnd. esc.	dau. bln.		*procedència possible; fons ext. en reserva	
2715	neg. (int. i ext.)	bg. verd.	bg. verd.	mica calcària	fi fi	esc. esc.	dau. bln.		*procedència possible; fons ext. en reserva; passada de cocció?	
2716	roig (int. i ext.)	bg.	bg.	mica calcària altres	fi mitj. mitj.	abnd. esc. esc.	dau. bln. neg.		*procedència possible; totalmet engalbada	
2717	?**	bg.	bg.	mica calcària	fi mitj.	abnd. esc.	dau. bln.		*procedència possible; **està brunyida, però, a algunes zones pareix que en conserve	
2718	roig (int.) i roig/mar. (ext.)	ros./bg.	ros.	mica calcària	fi mitj.	abnd. esc.	dau. bln.		*procedència possible	

Número Inventari	Procedència		Forma tipològica (ENG)	Fragment (i núm.)	Mesures (en cm)			Pasta (color)
	Cala/Rasa	Nivell/Capa			r.d.p.	Ø vora	Ø base	
2721	Desmuntatge testimoni ppal.*		V-1	v.		28		bg.
2722	Desmuntatge testimoni ppal.*		IV-1a	v.		15'6		ros.
2723	Desmuntatge testimoni ppal.*		IV-1a	v.		16		bg.
2724	Desmuntatge testimoni ppal.*		V-1	v.		17'8		bg.
2725	Desmuntatge testimoni ppal.*		V-1	v.		25'4		bg.
2726	Desmuntatge testimoni ppal.*		V-1	v.		18'8		ros.
2727	Desmuntatge testimoni ppal.*		I-2	v. (ala)				gris
2728	Desmuntatge testimoni ppal.*		V-1	v.		20'4		bg.
2729	Desmuntatge testimoni ppal.*		I-1a	v. (ala)		16'2		gris
2730	Desmuntatge testimoni ppal.*		V-1	v. (2)		20'2		bg.
2731	Desmuntatge testimoni ppal.*		V-1	v. (2)		22'4		mar.
2735	*		I-2	p. c. (5)	8'6	18'2	6'6	gris
2736	*		I-2	v.		21'2		gris
2737	*		V-2	p. c. (4)	4'7	17'8	6'5	gris
2739	*		llàntia	p. c. (2)			4'4	gris

Número Inventari	Superfícies (tractament)			Desgreixant				Impressions (estampilles)	Observacions	Inv. ràpid
	Engalba	Exterior	Interior	Mat. Prim.	Grandària	Presència	Color			
2721	mar. (int.) i roig/mar. (ext.)	tar.	bg.	mica calcària	fi mitj.	abnd. esc.	dau. bln.		*procedència possible	
2722	roig (int. i ext.)	ros.	ros.	mica calcària altres	fi mitj. mitj.	abnd. esc. esc.	dau. bln. blau		*procedència possible	
2723	neg. (int. i ext.)	bg.	bg.	mica calcària	fi fi	abnd. esc.	dau. bln.		*procedència possible	
2724	neg. (int.) i neg./roig./tar. (ext.)	bg.	bg.	mica calcària	fi fi	abnd. esc.	dau. bln.		*procedència possible	
2725	roig (int.) i roig/mar (ext.)	tar./bg.	bg.	mica calcària	fi mitj.	mitj. esc.	dau. bln.		*procedència possible	
2726	neg. (int. i ext.)	bg.	bg.	mica calcària	fi mitj.	abnd. esc.	dau. bln.		*procedència possible	
2727	neg. (int. i ext.)	gris	gris	mica calcària	fi fi	esc. esc.	dau. bln.		*procedència possible; impossible de dibuixar	
2728	mar. (int.) i neg. (ext.)	bg.	bg.	mica calcària	fi mitj.	abnd. esc.	dau. bln.		*procedència possible	
2729	neg. (int. i ext.)	gris	gris	mica	fi	mitj.	arg.		*procedència possible; el diàmetre no inclou l'ala	
2730	roig (int.) i roig/mar./neg. (ext.)	bg.	bg.	mica calcària altres	fi mitj. mitj.	abnd. mitj. mitj.	dau. bln. neg. blau		*procedència possible	
2731	mar. (int. i ext.)	mar.	mar.	mica calcària	fi mitj.	abnd. esc.	dau. bln.		*procedència possible	
2735	neg. (int. i ext.)	gris	gris	mica calcària	fi mitj.	abnd. esc.	arg. bln.		*no es conserva referència de la seua procedència	
2736	neg. (int. i ext.)	gris	gris	mica calcària	fi mitj.	abnd. esc.	arg. bln.		*no es conserva referència de la seua procedència	
2737	neg. d'imitació (int. i ext.)	gris	gris	mica calcària	fi mitj.	abnd. esc.	arg. blan	1 roseta central i 4 palmetes radials (només en conserva 3)	*no es conserva referència de la seua procedència; bona factura; engalbada totalment	
2739	neg. (int. i ext.)	gris	gris	calcària	fi.	esc.	bln.		*no es conserva referència de la seua procedència; engalbada totalment	

Número Inventari	Procedència		Forma tipològica (ENG)	Fragment (i núm.)	Mesures (en cm)			Pasta (color)
	Cala/Rasa	Nivell/Capa			r.d.p.	Ø vora	Ø base	
2753	II	2?	III-1	v.		14'4		bg.
DSCN-01	I	6	IV-1a	v.		14'6		bg.
DSCN-02	II	1	indet.	inf.				gris
DSCN-03	II	1	indet.	inf.				gris
DSCN-04	II	1	IV-1a?	v.		indet.		gris
DSCN-05	Rasa A		indet.	inf. (2)				gris verd.
DSCN-06	Rasa A		indet.	inf.				gris clar
DSCN-07	Rasa A		indet.	inf. (3)				gris verd.
DSCN-08	Rasa A		V-1	v. (2)		32'4		ocre verd.
DSCN-09	Rasa A		indet.	inf.				gris
DSCN-10	Rasa A		indet.	inf.				gris verd.
DSCN-11	Rasa A		indet.	inf.				gris
DSCN-12	Rasa A		indet.	inf. (2)				gris
DSCN-13	Rasa A		V-2	v. i inf. (2)				gris verd.
DSCN-14	Rasa A		V-2	inf.		19		gris verd.
DSCN-15	Rasa A		indet.	inf.				gris
DSCN-16	Rasa A		indet.	inf.				gris clar
DSCN-17	Rasa A		indet.*	v.		indet.		mar.
DSCN-18	Rasa A		IV-1a?	v.		35'8		gris
DSCN-19	III	2	indet.	inf.				bg.

Número Inventari	Superfícies (tractament)			Desgreixant				Impressions (estampilles)	Observacions	Inv. ràpid
	Engalba	Exterior	Interior	Mat. Prim.	Grandària	Presència	Color			
2753	neg. (int. i ext.)*	bg.	bg.	mica calcària	fi fi	mitj. esc.	dau. bln.		*l'engalba apareix només a l'extrem de la vora al llavi	
DSCN-01	roig (int. i ext.)	bg.	bg.	mica calcària altres	fi fi fi	mitj. esc. mitj. mitj.	dau. bln. roig neg.		sigla il·legible, es torna a siglar	
DSCN-02	gris (int.)	gris	gris	mica	fi	abnd.	arg.			
DSCN-03	gris "plomís" (int. i ext.)	gris	gris	mica calcària	fi mitj.	abnd. esc.	arg. bln.		inf., no cal dibuixar-la	
DSCN-04	neg. (int. i ext.)	gris	gris	mica calcària esquist?	fi fi fi	abnd. esc. mitj.	arg. bln. neg.			
DSCN-05	neg. (ext.)	gris verd.	gris clar	mica calcària	fi fi	abnd. esc.	arg. bln.			
DSCN-06	no en conserva	gris clar	gris clar	mca	fi	abnd.	arg.			
DSCN-07	neg. (int. i ext.)	gris verd.	gris verd.	mica calcària	fi mitj.	esc. esc.	arg. bln.		passada de cocció	
DSCN-08	mar. (int. i ext.)	ocre verd.	ocre verd.	mica	fi	esc.	dau.			
DSCN-09	gris "plomís" (int. i ext.)	gris	gris	mica calcària	fi fi	abnd. esc.	arg. bln.			
DSCN-10	gris verd. (int. i ext.)	gris verd.	gris verd.	mica calcària	fi fi	abnd. mitj.	arg. bln.			
DSCN-11	gris "plomís"	gris	gris	mica calcària	fi fi	abnd. esc.	arg. bln.			
DSCN-12	gris "plomís"	gris	gris	mica	fi	abnd.	arg.			
DSCN-13	restes de gris "plomís"	gris verd.	gris verd.	mica calcària altres	fi mitj. mitj.	esc. esc. esc.	arg. bln. neg.		passada de cocció; no apeguen les peces	
DSCN-14	gris "plomís"	gris verd.	gris verd.	mica calcària	fi fi	abnd. abnd.	arg. bln.			
DSCN-15	gris "plomís" (ext.)	gris	gris?	mica	fi	abnd.	arg.			
DSCN-16	gris (ext.)	gris	gris clar	mica	fi	abnd.	arg.			
DSCN-17	mar. (int. i ext)	mar.	mar.	mica calcària	fi gran	abnd. esc.	dau. bln.		*parets rectes; no cal dibuixar, no sabem la forma	
DSCN-18	neg. (int. i ext.)	gris	gris	mica calcària altres	fi mitj. mitj.	abnd. esc. esc.	arg. bln. mar.?			
DSCN-19	neg. (int. i ext.)	bg.	bg.	mica calcària altres	fi mitj. mitj.	abnd. esc. esc.	dau. bln. roig			

LÀMINES

Làmina I: Rebutjalls de coccio.

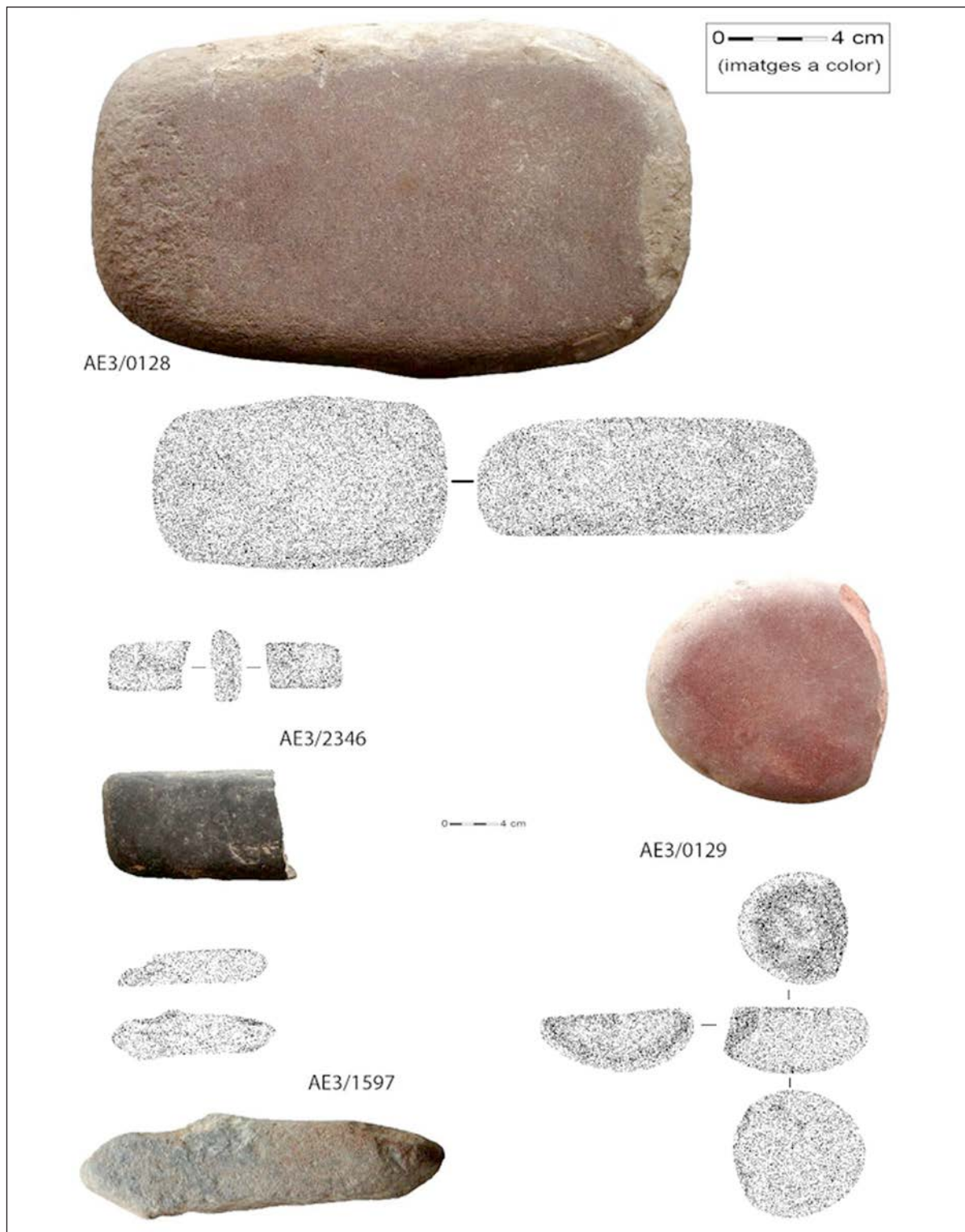
AE3/2450

AE3/0323

0 ——— 4 cm

Làmina II: Defectes de coccio.

Làmina III: Possibles eines de ceramista. Dibuixos de Jeroni Pau Valor Abad.

Làmina IV: Algunes troballes i altres possibles produccions recuperades. Fotografies originals A, B, C, i D: C. Gómez Bellard.

Làmina V: Trets principals de les produccions I.

Làmina VI: Trets principals de les produccions II.

Làmina VII: Trets principals de les produccions III.

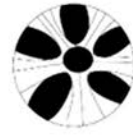
Làmina VIII: Mottles.

Làmina IX: Tipus de pastes i engalbes.

E. 2:1

AE3/0347

AE3/0927

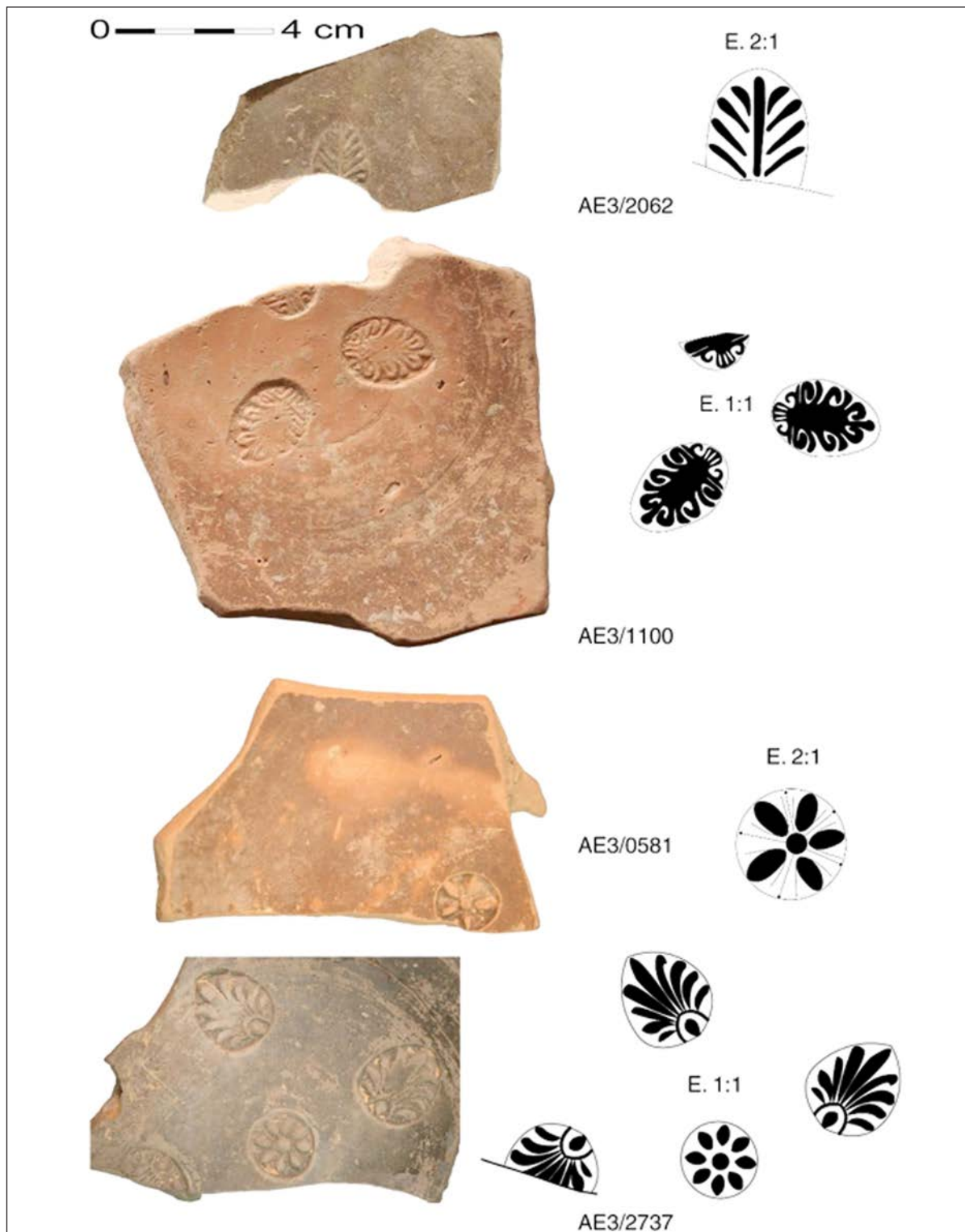
AE3/0930

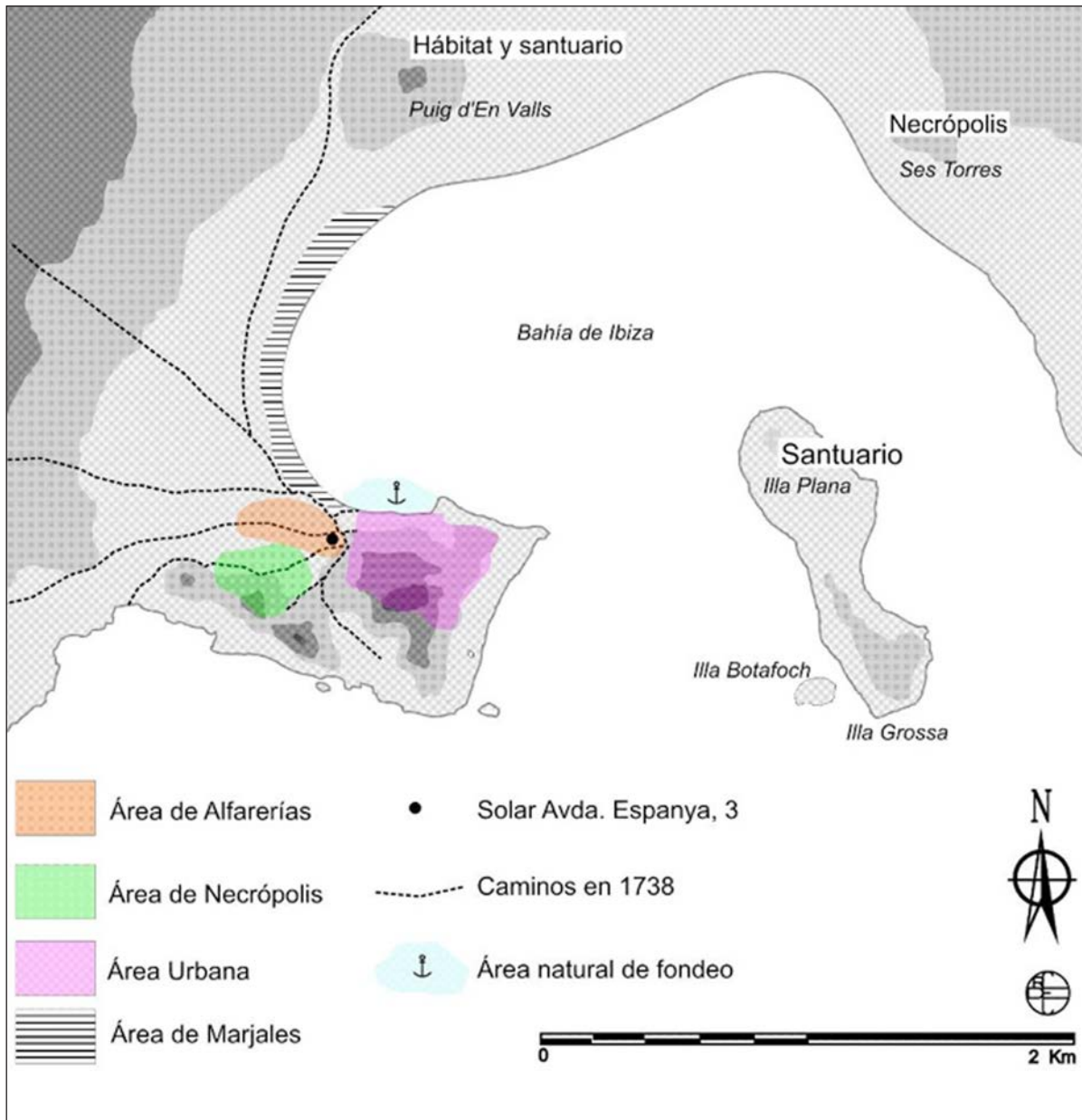
AE3/1325

0 ——— 4 cm

Làmina X: Produccions amb decoració impresa I.

Làmina XI: Produccions amb decoració impresa II.

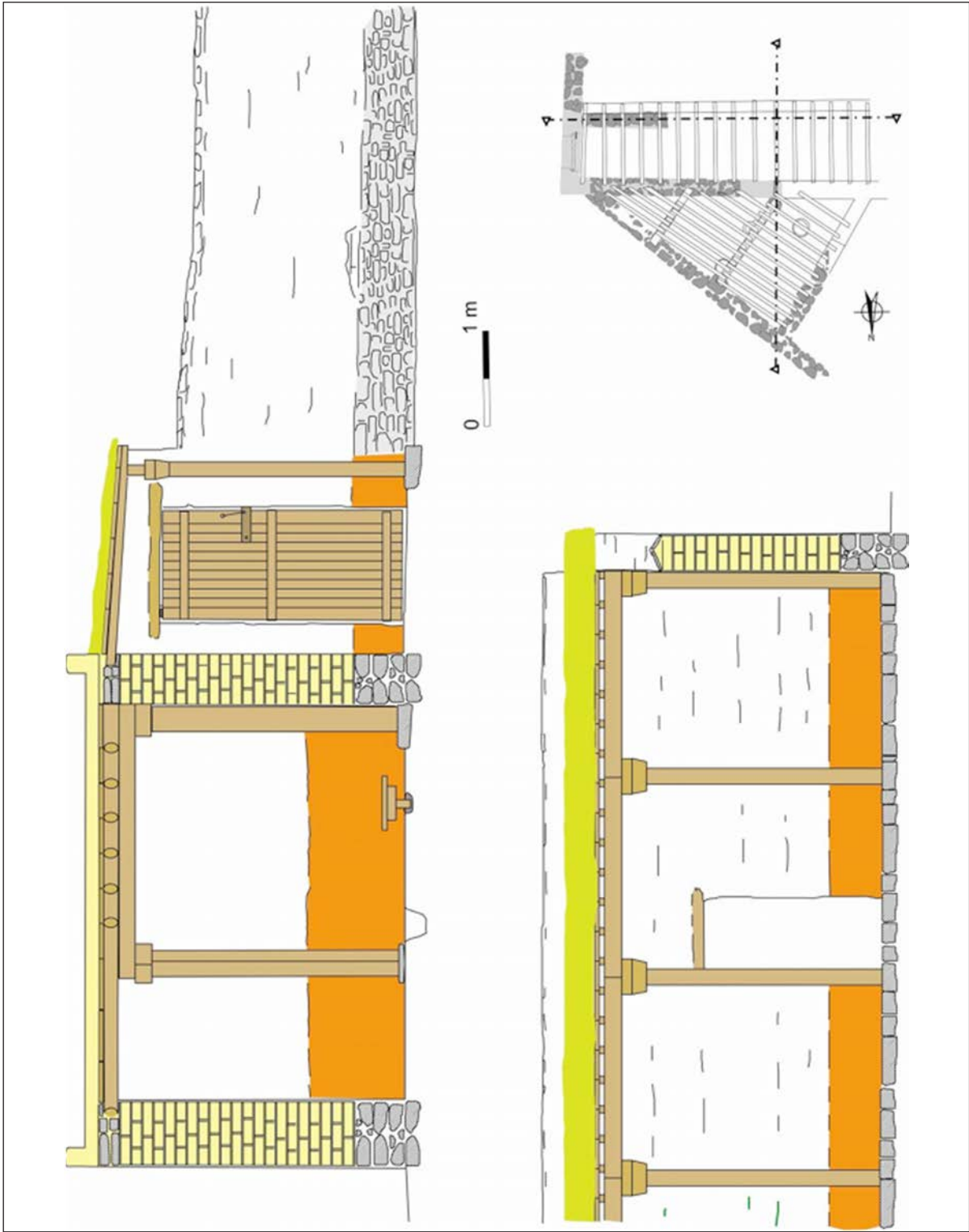

Làmina XII: Plànol de la badia d'Eivissa amb la distribució de les principals àrees urbanes, camins del s. XVIII i punts d'ancoratge. Elaboració: E. Dies Cusi.

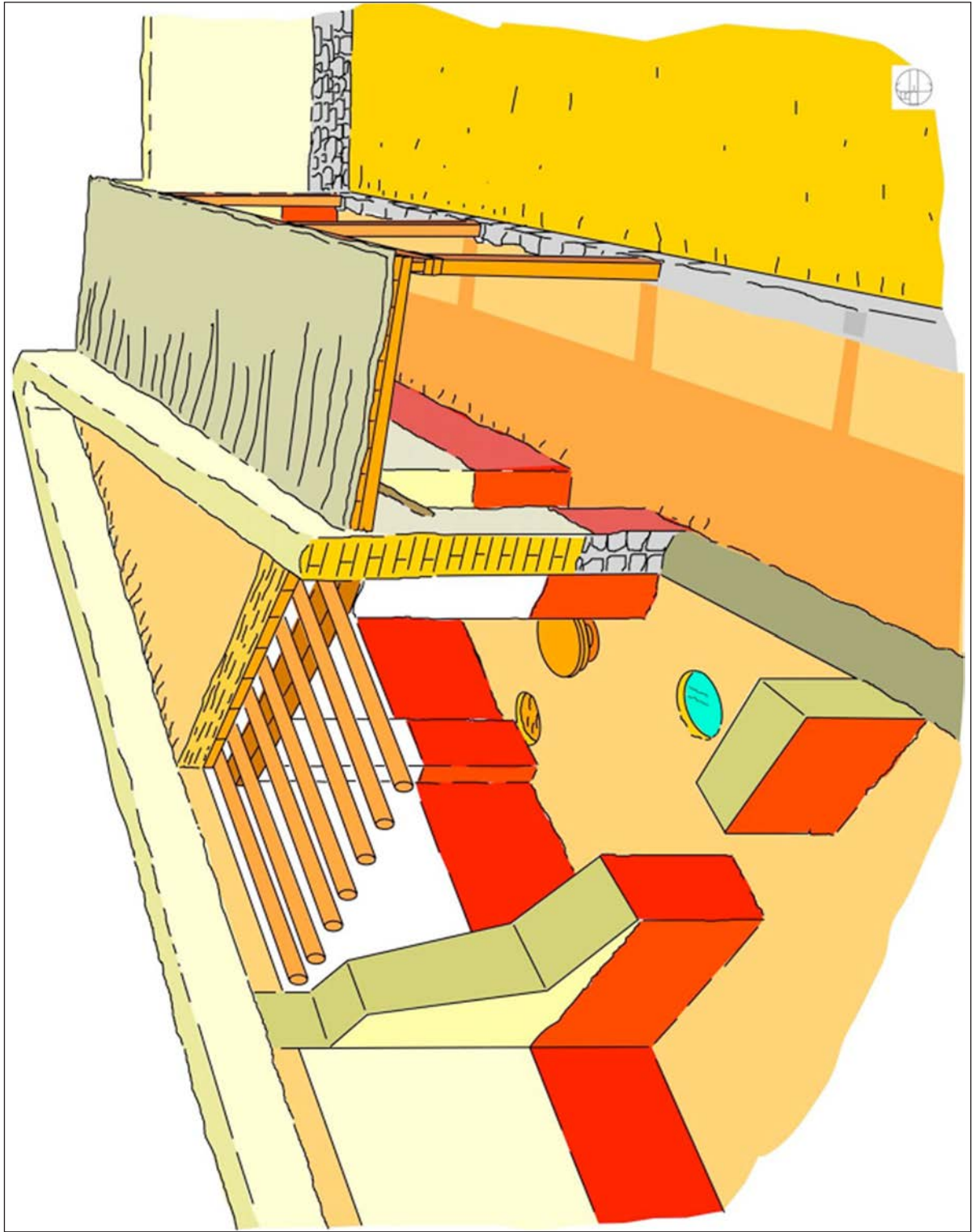

Làmina XIII: Plànol de J. Ballester de 1758.

Làmina XIV: Planta i proposta d'alçats. Elaboració: E. Dies Cusi.

Làmina XV: Proposta d'interpretació en perspectiva. Elaboració: E. Dies Cusi.

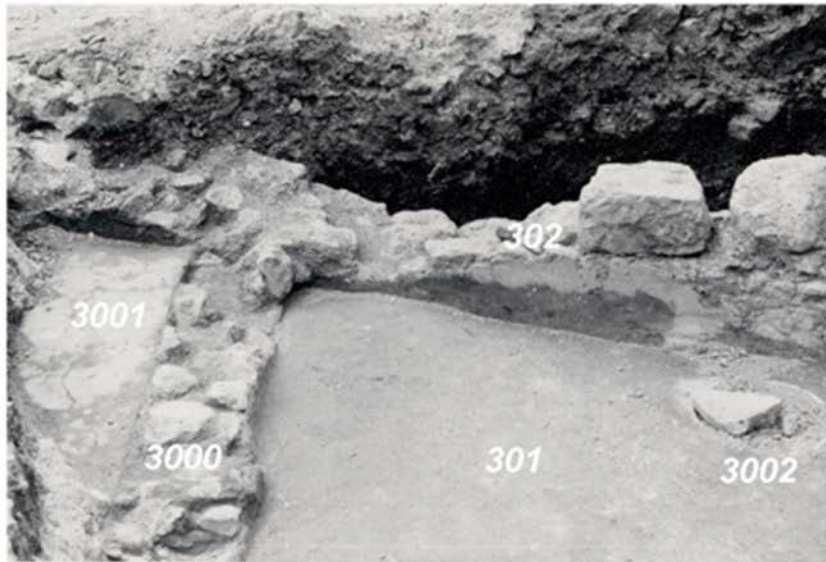

A

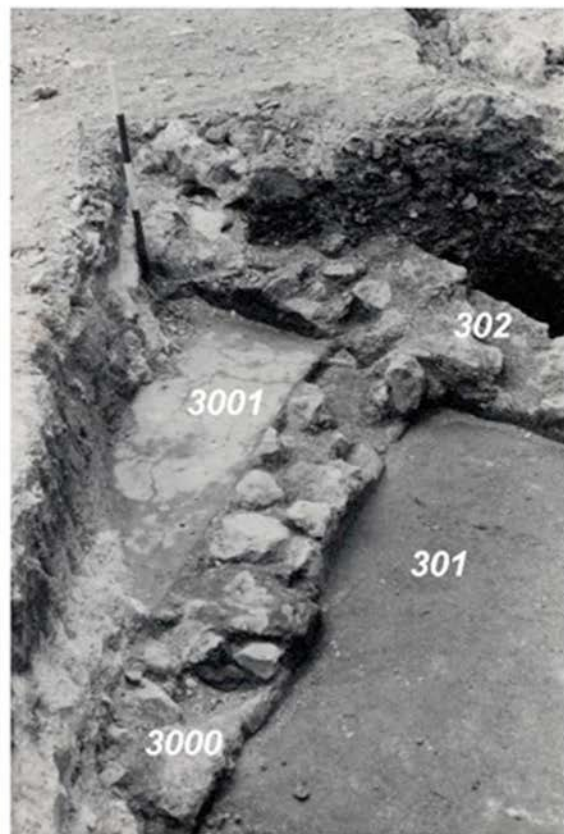
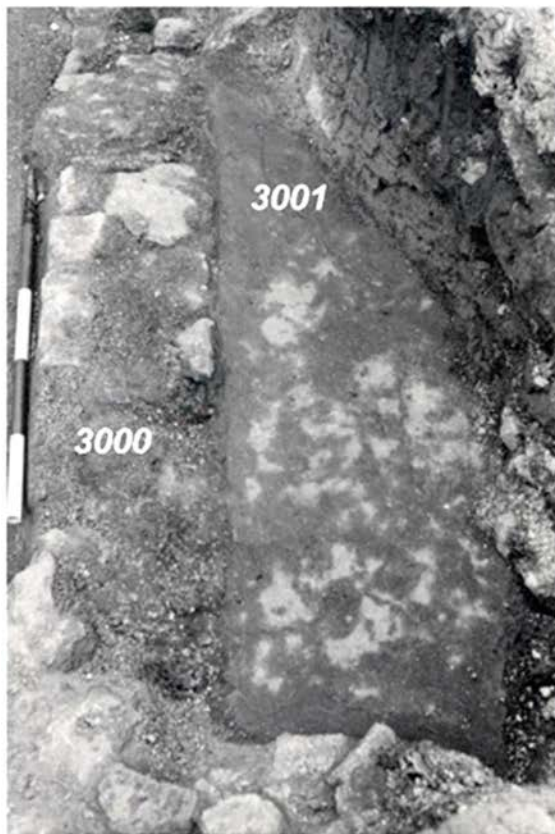
B

Làmina XVI: Vistes dels nivells sobre els que s'assenten les estructures de la terrisseria del s. II aC. Fotografies originals d'aquesta làmina i totes les següents: C. Gómez Bellard.

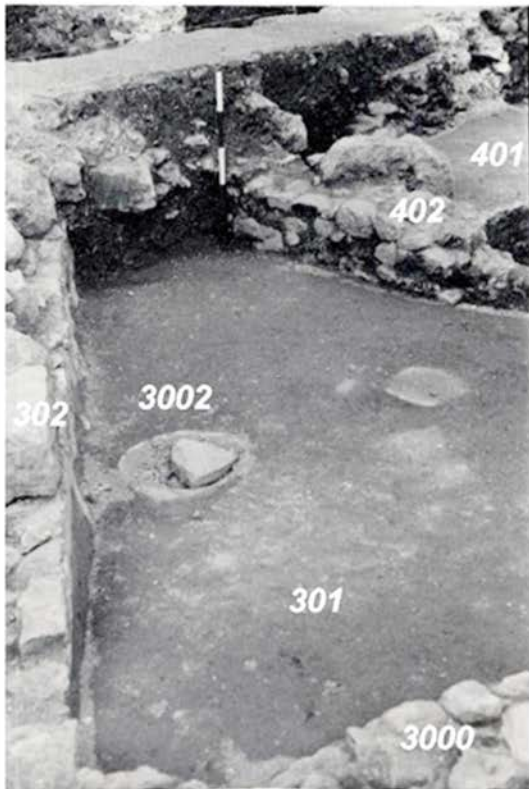
AMBIENT A

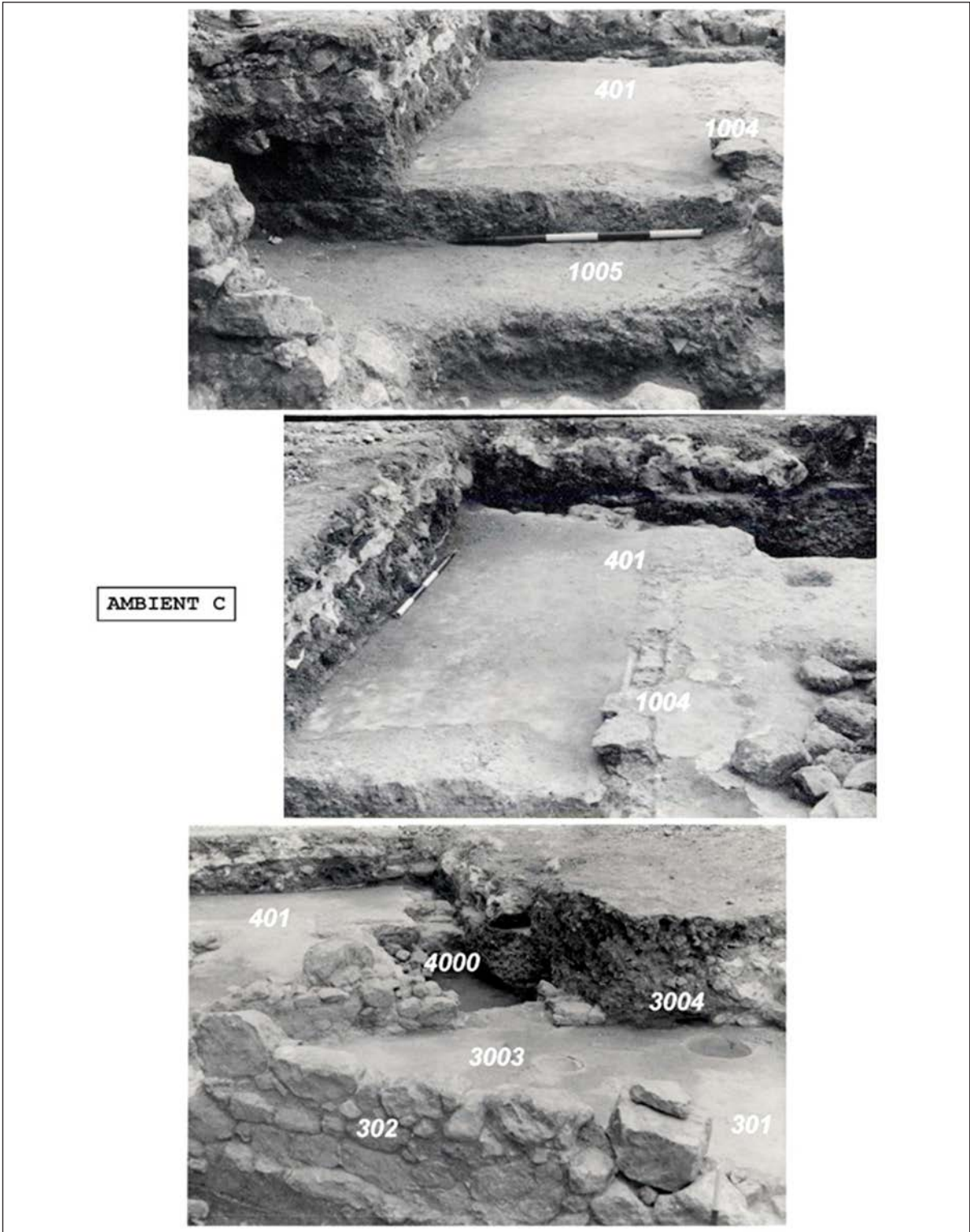
Lâmina XVII: Ambient A.

AMBIENT B

Làmina XVIII: Ambient B.

Làmina XIX: Ambient C.

A

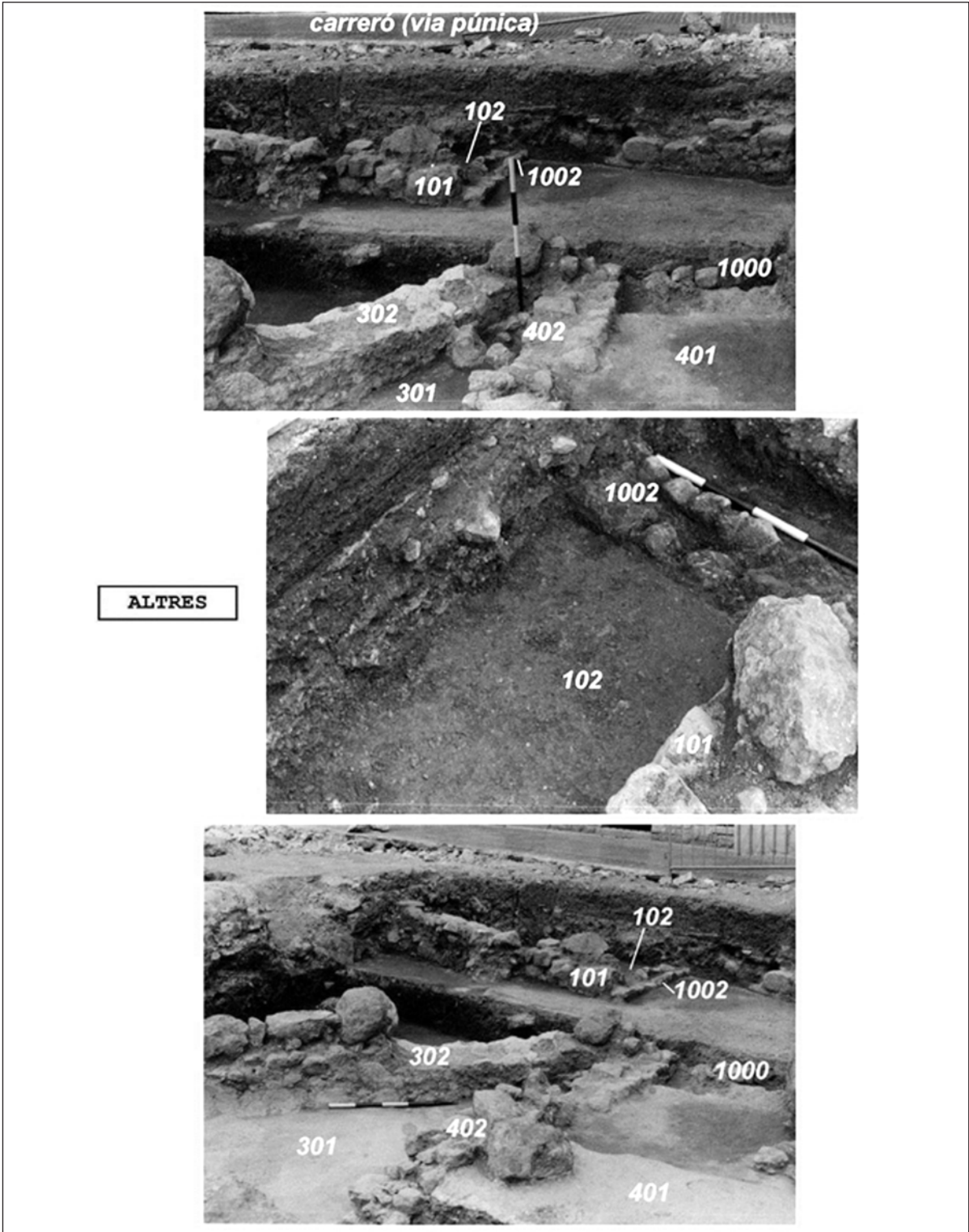
B

FÀBRICA

C

Làmina XX: Fàbrica.

Làmina XXI: Altres.

LLISTAT DE PARTICIPANTS A L'EXCAVACIÓ:

C. Gómez Bellard
R. Gurrea Barricarte
J. Ramon
F. Bonet
P. García
E. Retortillo
J. M^a. Retortillo

